

Περίοδος

1) Ποιοί είναι οι  
πρωταρχικοί λόγοι

2) Ποιοί είναι  
οι λόγοι



Περὶ ἁφῆρας

1) Νωθὸς Ἐμφορὸς  
ἐν Ἀκρωτίῳ Ἐπίδω

2) Ὁ Πόρος

~~13~~ B/g No. 33. 107.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜ ΝΟΝ

(ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ)

3

3

Ο ΥΠΟΔΟΥΛΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ  
ΤΗΣ ΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΘΝΙΚΩΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΩΣ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΣ

ΥΜΝΟ

Α. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ



ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ  
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ  
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1919

Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων κατήρτισεν ἑπιτροπείαν Ἑθνικῶν Δημοσιευμάτων ἀποτελεσθεῖσαν ἐκ τοῦ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι ὡς Προέδρου, τῶν κ. κ. Ν. Γ. Πολίτου, Σπυρ. Σακελλαροπούλου, Χρ. Τσουντα, Δ. Αἰγινήτου, Δ. Γληνοῦ, Στεφ. Δέλτα, Ἀποστ. Δοξιάδου, Γ. Δροσίνη, Κ. Κουρουπιώτη, Α. Κουρτίδου ὡς μελῶν, καὶ τοῦ κ. Π. Μ. Κοντογιάννη ὡς γραμματέως, ἵνα ἐπιμεληθῇ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ ἑπιτροπεία κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆς 28ης Σεπτεμβρίου 1918 ἀνέθηκεν εἰς τὸν κ. Α. Α. Παπαδόπουλον τὴν συγγραφὴν βιβλίου «περὶ τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐθνικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξεταζομένου», τὸ ὁποῖον καὶ ἐκδίδεται νῦν.

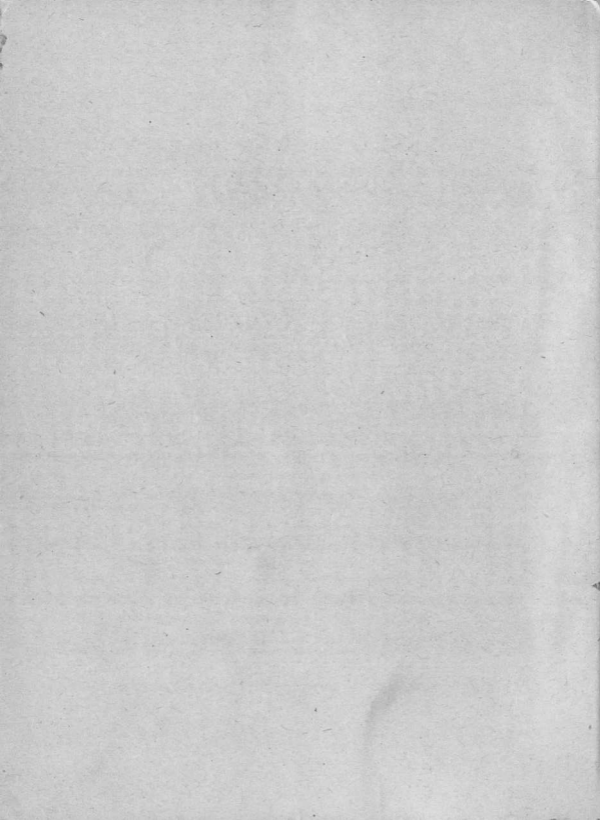
## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ παρὸν βιβλίον περιέχει συνοπτικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ Ἑλλησμοῦ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ἐθνικῆς καὶ γλωσσικῆς ἀπόψεως μετὰ τινων στατιστικῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ πληθυσμοῦ.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠρέσθη μόνον εἰς τὰς γραπτὰς πηγὰς τῶν περὶ αὐτοῦ γραψάντων ἡμετέρων τε καὶ ξένων, ἀλλὰ ἔκαμε χρῆσιν καὶ πολλῶν ἰδίων ἑαυτοῦ παρατηρήσεων καὶ πληροφοριῶν τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Τοῦτο ἐκρίθη ἀναγκαῖον πρὸς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν πληρεστέραν παράστασιν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλλησμοῦ, διότι ἔνθεν μὲν ἐλάχιστα ἐγράφησαν μέχρι σήμερον περὶ αὐτοῦ, ἔνθεν δὲ ὁ ταχθεὶς εἰς αὐτὸν χρόνος δὲν ἐξήρκει εἰς τὴν ἐξάντησιν πασῶν τῶν γραπτῶν πηγῶν.

1012





# Ο ΥΠΟΔΟΥΛΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

## ΤΗΣ ΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

### ΕΘΝΙΚΩΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΩΣ ΗΕΤΑΖΟΜΕΝΟΣ

---

#### Α

Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς διὰ τῶν δύο ἰσχυρῶν τμημάτων του, τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, συνηνωμένων διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου τούτου κέντρου τῆς πολιτικῆς, διανοητικῆς καὶ θρησκευτικῆς κινήσεως, ἐπρωτοστάτησεν ἐπὶ τῆς σκηπῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐν διαστήματι δέκα ὀλοκλήρων αἰῶνων καὶ δι' ἀγῶνων ἀδιαλείπτων καὶ ἀτρύτων πλειστάκις ἔσωσε τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τῶν σοβρῶς ἐπαπειλησάντων αὐτὸν κινδύνων ἐκ τῶν ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου κατακτητικῶν ἐπιδρομῶν ποικιλωνύμων βαρβάρων λαῶν. Ἄνευ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ σήμερον εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς δὲν θὰ ὑφίστατο. Ἐὰν ἐσώθη μέρος τῶν προϊόντων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς διανοήσεως, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτόν. Ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν τῇ βαρεῖ τούτῃ κλήρῳ τῆς προασπίσεως ὡς ὑπὸ θεματοφύλακος ἀγρύπνου καὶ πιστοῦ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τὸ χαλεπώτερον μέρος τοῦ ἔργου ἔλαχεν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνατολῶν ἐπήρχοντο οἱ μεγαλύτεροι καὶ ἐπιφοδῶτεροι ἐχθροὶ Πέρσαι καὶ Ἀραβες καὶ Σελτσουκοὶ καὶ Ταταρομογγόλοι καὶ Τούρκοι καὶ λοιποὶ, ἐξ ἀνατολῶν δὲ τέλος ἐπῆλθε καὶ ἡ ἑριστικὴ κατάλυσις τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἡ χώρα αὕτη

λέγει ὁ Γάλλος Synvet «était sur le chemin des barbares, qui, partis du fond de l'Asie, se dirigèrent vers l'ouest pour chercher des lieux où ils pussent se fixer. Ravis de la beauté et des avantages de ces contrées, ils s'y arrêtrèrent jusqu'au moment où d'autres hordes plus puissantes les eussent forcés à leur céder la place. Plus tard cet empire devint le champ de bataille des peuples asiatiques et des peuples européens, de l'islamisme et du christianisme» (1).

Δυστυχῶς ἔμως ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ ὁ χριστιανισμὸς, διότι οὐδέποτε ἔκαμε χρῆσιν τῶν μέσων ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας κατίσχυσεν ὁ ἰσλαμισμὸς. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης, ἐνῶ ὁ ἰσλαμισμὸς τοῦ πολέμου. Ὁ πρῶτος εἶναι θρησκεία τοῦ φωτός καὶ τῆς πειθοῦς, ὁ δεῦτερος τοῦ σκοτός καὶ τῆς τυφλῆς βίας. Ἡ ἐν τῷ αἵματι καὶ τῇ καταστροφῇ νίκη αὐτοῦ ἀρχεται ἀνατέλλουσα ἀφ' οὗ χρόνου προσέλαθεν ὡς σύμμαχον ἡμιάγρια Τουρανικὰ φύλα ἐξορμήσαντα ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, τὴν φυλὴν τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν λίαν ἐπικίνδυνοι ἀφ' οὗ συνεμάχησαν μετὰ τοῦ ἀγρίου φανατισμοῦ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Συμμαχία λίαν ἐπιτυχῆς. Οὕτε ὁ ἰσλαμισμὸς ἠδύνατο νὰ εὕρῃ καταλληλότερον ὄργανον πρὸς βίαιαν ἐξάπλωσιν, οὕτε οἱ Τούρκοι ἄλλην θρησκείαν δυναμένην νὰ θεραπεύῃ κατὰ τὸν παχυλώτατον καὶ ὀλιστικώτατον τρόπον τὰς ζφώδεις αὐτῶν ὀρμάς. Οἱ Τούρκοι ἐμφανίζονται ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἑλλάδι ἤδη ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος (τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου κατὰ τὸ ἔτος 1045). Καταλαβόντες τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ προχωροῦντες διαρ-

(1) *Traité de Géographie générale de l' Empire Ottoman*. Constantinople 1872. σελ. 3.

κῶς πρὸς δυσμὰς ἰδρύνουν πρῶτον τὸ Σελτσουικικὸν κράτος τῆς Νικαίας ἐν Βιθυνίᾳ (1080), ὅπερ καταλυθὲν διεδέχθη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα τὸ Σελτσουικικὸν κράτος τοῦ Ἰκονίου, τοῦτο δὲ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα τὸ κράτος τῆς Βιθυνίας. Τοῦτο ἰδρύθη ὑπὸ ἐτέρας τουρκικῆς φυλῆς, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ὄσμάν, ἀρχηγέτης τοῦ νῦν βασιλεύοντος οἴκου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοῦτου ὁ υἱὸς Οὐρχάν καταλαβὼν κατὰ τὸ ἔτος 1326 τὴν Προύσαν καὶ ταύτην καταστήσας πρωτεύουσαν ἔθηκε θεμέλια ἀσφαλῆ νέου τουρκικοῦ κράτους, τὸ ἑποῖον βαθμηδὸν ἀπερρόφησεν ἅλα τὰ πρότερον ἀνεξάρτητα σουλτανάτα τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος καὶ οὕτω ἰσχυρὸν καταστάν τέλος τῆ 1453 διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλυσεν ὀριστικῶς τὸ ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Μεσαίωνος.

Οὐδέποτε ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ ἐκ χιλιετηρίδων μακρῇ αὐτοῦ βίῃ ὑπέστη τσαῦτα καὶ τοιαῦτα δεινά, ὅσα καὶ εἶα ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων καὶ πανταχοῦ μὲν τῆς ἑλληνογλώσσου γῆς, πρὸ πάντων ὅμως ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἑλλάδι, ἐνθα πρωιμώτατα ἔρριψαν βαθείας ρίζας εἰ βάρβαροι κατακτηταὶ δεινά, τῶν ὁποίων δεινότερα δὲν μνημονεύει ἡ ἱστορία οὐδενὸς ἔθνους. Ὁ ἀγὼν οὗτος τοῦ ἰσλαμισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὑπῆρξε φρικώδης καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις καὶ ἐν τῇ συνόλῳ, μάρτυς δὲ ἀψευδῆς ἡ νῦν κατάστασις τῆς ἀτυχοῦς χώρας. Ἐκεῖ, ἔπου ἄλλοτε ἦνθουν πόλεις Ἑλληνίδες μυριάθρωποι ἀκμάζουσαι ἐν τῇ πολιτισμῷ, τώρα παρατηρεῖ τις ἐρήμωσιν καὶ καταστροφῇ καὶ ἔχνη τῆς βαρβάρου κατακτήσεως, ἡ ὁποία ὡσπερ καταιγίς ἐπελθοῦσα ἐσάρωσε καὶ ἠφάνισε τὸ ὑπάρχον χωρὶς νὰ δημιουργήσῃ νέον τι. «Lutte effroyable dont les dernières traces n'ont pas encore disparu quelques efforts de régénération qu'il fait le gouvernement ottoman depuis un demi-siècle.

Nous allons éduiter l'état actuel de ces contrées jadis florissantes et civilisées, maintenant mornes et tristes se relevant à peine des maux causés par la guerre, ce fleau du genre humain. Espérons que l'ère nouvelle continuera à leur être favorable et que ces malheureuses populations recevront avec la civilisation la joie et le bien être». Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Synvet (1) πρὸ 47 ἐτῶν, τὰ αὐτὰ δὲ ἀναμφιβόλως καὶ ἔτι χειρότερα θὰ ἔγραφε καὶ σήμερον καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας, διότι οὔτε ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις εἶναι ἰκανὴ νὰ διοικῇ ξένους λαοὺς, οὔτε ὁ ὀθωμανικὸς λαὸς εἶναι ἐπιδεκτικὸς μορφώσεως καὶ πολιτισμοῦ, οὔτε ὁ ἀτυχὴς ὑπόδουλος χριστιανικὸς πληθυσμὸς θὰ εὔρω ποτὲ τὴν ὄνειροπολουμένην χαρὰν καὶ εὐδαιμονίαν. Διότι «les Turcs résistant à toutes les influences civilisatrices, dont ils sont entourés depuis quatre siècles, sont demeurés ce qu'ils étaient alors que quittant les steppes de l'Asie Centrale, ils se sont comme des oiseaux de proie précipités sur l'empire Byzantin» (2). Εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον νὰ μεταβληθῶν ἐπὶ τὸ ἀνθρωπινώτερον εἰς ἔροι τῆς συμβιώσεως ὑποδούλων καὶ κατακτητῶν, διότι «dissimulés, perfides, cruels, d'un égoïsme sans frein, méprisant les intérêts et la vie d'autrui, cupides et paresseux, les Turcs, sous des apparences raffinées, sont encore de nos jours les pillards et les assassins qu'ils étaient il y a neuf cents ans. Livrés à eux-mêmes, ils sont capables de toutes les trahisons, de toutes les horreurs» (3).

Εἶναι ἔργον δυσχερέστατον ἂν μὴ τελείως ἀδύνατον νὰ κα-

---

(1) ἄνωτ.

(2) J. de Morgan Contre les barbares de l'Orient, Paris 1918. σελ.

5 τοῦ προλόγου.

(3) Morg. 176.

ἑορισθῆ πόσοι ἦσαν οἱ κατακτηταί, ὅτε τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ ἱστορικοὶ δὲν συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τινὲς τοὺς ἀναβιβάζουσι μέχρι 50 χιλιάδων. Ὅσον ὅμως εὐάριθμοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀφοῦ ἄπαξ κατώρθωσαν νὰ πῆξουν μονίμους οἰκῆσεις ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, παρὰ τὰς πιθανὰς ἐποικίσεις νέων νομάδων ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπενόησαν μέσον ἀπλούστατον νὰ αὐξάνουσι τὸν ἑαυτῶν πληθυσμὸν καὶ νὰ ἐλαττώουσι τὸν χριστιανικόν. Τὸ μέσον τοῦτο ἦτο ἡ σφαγή, ὁ ἐξανδραποδισμὸς καὶ ἡ βίαιος ἐξισλαμισμὸς. Ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος ἐν αὐτῇ τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ ἐξασκεῖ πολλάκις ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, πολὺ περισσότερον τότε ἢ μετὰ τὰς εἰς ἄλλον θρησκευτικὸν κόσμον, εἰς τὴν πίστιν τοῦ ἰσλάμ, ἐντελῶς διάφορον καὶ ἀντίθετον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπέφερε φυσικώτατα τὴν τελείαν ἐθνικὴν ἀπάρνησιν. Ἄλλως δὲ ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ δὲν ὑπάρχει ἕγχος ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ μόνον θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ τυφλὸς ἐνθουσιασμὸς.

Ὁ μουσουλμᾶνος ἐδιδάσκετο ὑπὸ τοῦ Κορανίου του ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶνε ἄξιοι τῆς ἐσχάτης περιφρονήσεως. «Les Turcs ils méprisent toutes les autres nations, particulièrement celles qui ne sont pas de leur religion, comme les Chrétiens et les Juifs, les premiers desquels ils appellent ordinairement par mépris chiens et infidèles». Αὐταὶ εἶναι παρατηρήσεις ἐξ αὐτοψίας τοῦ ἀξιοπίστου περιηγητοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος Bruyn (1). Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄπιστος, ὁ ἐν μοίρᾳ ζῆφου τιθέμενος, οὐδένα δικαιούται νὰ ἀπολαμβάνῃ σεβασμὸν, ἔπεται κατ' ἀκο-

(1) Corneille le Bruyn Voyage au Levant. A la Haye MDCCXXXII. Τόμ. I, 446.

λουθίαν τὸ κήρυγμα τοῦ μίσους καὶ τοῦ πολέμου τῆς ἐξοντώσεως κατ' αὐτοῦ. «La religion musulmane commande la haine pour tout ce qui n'est pas musulman, le massacre des infidèles, la guerre sainte contre les peuples qui ne croient pas en Allah» (1). Διὰ τὴν μὴ ἀναχαιτισθῆ δὲ ὑπὸ οὐδενὸς κωλύματος ἐν τῇ ἔργῳ τῆς βιαίας ἐξισλαμίσεως ἢ τοῦ φόβου τοῦ ἀπίστου ὁ μουσουλμᾶνος προβαίνειν μέχρι θυσίας καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ὑπεσχέθη ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἰσλαμισμού εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ μάρτυρας τῆς ἰδέας ταύτης ἔλας τὰς ὕλικὰς ἐκείνας ἠδονὰς καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἰσχυρότατον ἐλατήριον ἐνεργείας εἰς λαὸν παχυλοῦ νοῦ καὶ ζωώδους ἀπολαύσεως. «Les Turcs ils croient que s'ils meurent en combattant contre les ennemies de leur religion, ils vont aussitôt jouir de toutes les voluptez que Mahomet leur fait espérer dans son paradis» (2).

Οἱ Τούρκοι λοιπὸν καὶ ἔνεκα τοῦ ἡμιαγρίου φυλετικοῦ χαρακτήρος αὐτῶν καὶ ἔνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ «ἠσθάνοντο σατανικὴν χαρὰν ἐπὶ ταῖς διαπραττομέναις ὑπ' αὐτῶν βδελυραῖς καὶ φρικαλέαις πράξεσιν ἐναντίον τῶν ὑποτασσομένων καὶ αἰχμαλωτιζομένων» (3). Τοῦτο οὐδόλως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὑπερβολικὸν λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἀφηγήσεων τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πόσον δὲ σταθερὸς καὶ ἀναλλοίωτος κανὼν τῆς τακτικῆς τῶν Τούρκων εἶχε καταστῆ ἢ τοιαύτη συμπεριφορὰ τῶν κατὰ τὰς ἀλώσεις τῶν πόλεων τῆς Ἀσιατικῆς καὶ Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος ἐπὶ

(1) Morg. 67.

(2) Bruyn I, 447.

(3) Γουστάβου Φρειδερίκου Χέρτσεργ 'Ιστορία τῆς Ἑλλάδος, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Καρολίδου. Ἐν Ἀθήναις 1906. Τόμ. Β, 698.

μακρὰν περίοδον ἐτῶν μαρτυροῦν οἱ λόγοι τοῦ ἱστορικοῦ Κρι-  
τοβούλου περὶ τῆς ἀγωνίας τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ  
τῶν ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς παραμονάς  
τῆς ἀλώσεως αὐτῆς, διότι προέβλεπον ἀσφαλῶς τί ἐμελλον νὰ  
πράξουν οἱ Τοῦρκοι· « βασιλεὺς δὲ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ τῆς πό-  
λεως . . . πολιτοικίαν προσεδόκων ὅσον οὐκ ἤδη αὐτοῖς ἔσεσθαι  
καὶ πόλεμον ἄσπονδον κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν καὶ ὅσα πο-  
λέμου κακὰ, ἄλωσιν τε καὶ τὰ τῆς ἀλώσεως πάθη, φόνον τε  
τῶν ἐν ἡλικίᾳ καὶ διαρπαγῆν τῶν ὑπαρχόντων καὶ σύλησιν τῶν  
ἱερῶν καὶ δουλείαν καὶ ὕβριν γυναικῶν τε καὶ παίδων » (1). Πολύ-  
δὲ φυσικὸν πρᾶγμα ἦτο ἡ ὁμοία πρὸς πάντας τοὺς κατακτωμέ-  
νους συμπεριφορά, διότι ἄλλως δὲν ἐρμηνεύεται πῶς ἦτο δυ-  
νατὸν νὰ φέρωνται ἀγρίως μέχρι ἐξοντώσεως πρὸς ἄλλους καὶ  
τοῦναντίον ἡπίως πρὸς ἄλλους. Ἦτο ἐνιατὸν τὸ ἐφαρμοζόμενον  
μέτρον ἐν τῇ ἀλώσει ἐκάστης πόλεως, φόνος, ὕβρις καὶ ἀνδρα-  
ποδισμός. Οὕτω δὲ παρουσιάζουν μοναδικὸν σχεδὸν παράδειγμα  
ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ Τοῦρκοι, διότι ἡ σφαγὴ δύναται νὰ ἐξακολουθῇ  
ὕφισταμένης τῆς μάχης, ἀλλὰ μετ' αὐτὴν εἶναι πλέον ζήτημα  
κτηνώδους ὁρμῆς. Καὶ ἀληθῶς διὰ νὰ λάβωμεν ὡς παράδειγμα  
τὸν Πορθητὴν, ἡ περίοδος τῶν πρώτων ἐπτακαίδεκα ἐτῶν τῆς  
βασιλείας του (1451—1468) « ἐκηλιδώθη διὰ φρικτῶν ἀνοσι-  
ουργημάτων καὶ πανταχοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ κόσμῳ ἐξέχεε ποτα-  
μοὺς αἵματος καὶ διεσκέδασε καπνίζοντα ἐρείπια » (2). Κατὰ  
τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως « οἱ Ὀθωμανοὶ προσήλα-  
νον μετὰ ἀγριότητος καὶ μετὰ μανιώδους πρὸς ἐρήμωσιν ὁρμῆς,  
ἐνθα καὶ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς συνετέλει τὸ καθ' ἑαυ-

(1) C. Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Ε μέρ. Α, 68.

(2) Χέρτσ. Β, 673.

τὸν» (1) καὶ «Ἐπιφύρει, ἡμαχμένοι τὰς χεῖρας τῇ φόνῳ, θυμοῦ πνέοντες, φονικὸν βλέποντες, ἄσημα φθειγόμενοι, ἀπηρυθριασμένοι πρὸς πάντα τὰ χεῖριστα, ἅτε πλῆθος ζυμμικτον ὄντες ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ γένους καὶ τύχης ξυνειλεγμένοι, ὡσπερ θῆρες ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι ἐσπηδῶντες ἐς τὰς οἰκίας καὶ σύροντες ὠμῶς, ἔλκοντες, σπαράττοντες, βιαζόμενοι, ἀπάγοντες, αἰσχροῦς ἐπὶ τῶν τριόδων ὑβρίζοντες καὶ τι δεινὸν οὐχὶ ποιούντες;» (2) «διέπραξαν ἐν τῇ πρώτῃ μανιώδει ὁρμῇ τῆς νικηφόρου ἐφόδου τὴν συνήθη αὐτοῖς δεινὴν σφαγὴν, ἐπαύσαντο δὲ τοῦ φόνου, ἅμα ἠννόησαν τὴν τῶν ὑπερμάχων ἀριθμητικὴν ἀσθένειαν» (3). Ἄλλ' ἀκούσωμεν καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν Κριτόβουλον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀφήγησις εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον ἀκριβής, καθόσον ἡ ἱστορία του ἐξεδόθη κατόπιν ἐγκρίσεως αὐτοῦ τοῦ Πορθητοῦ. «Ἐνθα δὴ φόνος πολὺς τῶν προστυγχανόντων ἐγένετο τῶν μὲν κατὰ τὴν ὁδὸν (ἤδη γὰρ ἐξήσάν τινες τῶν οἰκιῶν θέοντες πρὸς τὴν βοήν καὶ τοῖς ξίφεσι τῶν στρατιωτῶν ἀπροόπτως ἐνέπιπτον), τῶν δὲ ἐν ταῖς οἰκίαις αὐταῖς ἐπεσιπτόντων βίᾳ τῶν γενιτζάρων καὶ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ καὶ λογισμῳ, τῶν δὲ καὶ ἐς ἀλλὴν τρεπομένων, τῶν δὲ καὶ πρὸς ἱεροῖς καταπεφευγῶτων καὶ ἰκετευόντων, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδῶν, πάντων ἀπλῶς μηδεμιᾶς οὔσης φειδοῦς» (4). Εἶναι δύσκολον νὰ ὑπολογισθῇ ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν φρευσθέντων. «En 1453 dans la ville de Basileis» λέγει ὁ Morgin «prise d'assaut cinquante mille Grecs tomperent sous

(1) Χέρσο. Β, 389.

(2) Κριτόβ. ἄνωτ. σελ. 96.

(3) Χέρσο. Β, 660.

(4) ἄνωτ, 96.

le yatagan du vainqueur» (1). Μή νομίση τις ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶναι ὑπερβολικὸς· κατὰ τὸν σύγχρονον ἱστορικὸν Φραντζήν «οὐδαμῶς ἡ γῆ ἐν τισὶ τόποις ἐκ τῶν νεκρῶν διεφαίνεται» (2). Τῷ 1460 ἐν Γαρδικίῳ τῆς Πελοποννήσου «ὁ ἀριθμὸς τῶν σφαγέντων ἀνῆλθεν εἰς 6,000, τσαούτη δὲ ἦτο ἡ μανιώδης ὄρμη- τῶν Μουσουλμάνων, ὥστε εὐρέθησαν μεταξὺ τῶν πτωμάτων τῶν σφαγέντων καὶ πτώματα κτηνῶν ἐν τῇ ἀγρίᾳ ὄρμῃ διὰ λόγῃς ἐσφαγμένα» (3), ὡσαύτως δὲ περισσότεροι τῶν 6,000 ἐσφάγη- σαν ἐν τῇ πρώτῃ ἐφόδῳ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος τῷ 1470 (4).

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀναφέρομεν ἀπλῶς, ὅπως κατ' ἀναλογίαν κρίνοντες περὶ τῶν ἐν ἐκάστῃ ἀλώσει πόλεως πιπτόντων ὑπὸ τὸ φάσγανον τῶν Μουσουλμάνων—καὶ τοιαύτην τύχην ἔσχον οὐαὶ αἱ μεγάλαὶ καὶ ὀπωδῆποτε ὠχυρωμέναι πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐξ ἐφόδου ἀλωθεῖσαι—ἢ καὶ ἐν τῇ καθυποτάξει ἐπαρχίας ἀνευ μὲν ἀντιστάσεως, ἀλλὰ τῆς σφαγῆς γινομένης πρὸς ἐκφοβισμόν, δυνηθῶμεν νὰ λάβωμεν ἰδέαν τοῦ τρομακτικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐξοντωθέντων διὰ τοῦ μέσου τούτου ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις μέχρι τῆς ἑλοσχεροῦς καθυποτάξεως πάσης ἑλληνογλώσσου γῆς. Οὐδὲ ἐπιτρέπεται νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αἱ Μουσουλμάνοι ἐν τῇ ἀλώσει μιᾶς μὲν πόλεως ἐδεικνύοντο ἄγριοι ὀλετήρες καὶ ἀπηνεῖς σφαγεῖς, ἐτέρας δὲ ἐφαίνοντο ἡπιώτεροι πρὸς τοὺς ἠττημένους, οὐδ' ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς κατακτήσεως ἐδείχθησαν μανιωδέστεροι καὶ ἀγριώτεροι, κατὰ δὲ τοὺς προγενεστέ-

(1) ἄνωτ. 24.

(2) ἐκδ. Βονν. σελ. 288.

(3) Χέρτσ. Β, 708.

(4) Χέρτσ. Β, 739.

ρους αἰῶνας ἦσαν ἡπιώτεροι καὶ ἀνθρωπινώτεροι. Ἡ μουσουλμανικὴ ψυχὴ εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ παντοῦ καὶ πάντοτε. Τὸ ἡθικὸν ἐλατήριο τὸ ὄψον τὸν Μουσουλμάνον εἰς τὴν ἐξόντωσιν παντὸς μὴ μουσουλμανικοῦ, τὸ ἐλατήριο τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, εἶναι αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον. «L'histoire de la Turquie est déjà si riche en cruautés. Omar et ses bandes d'Arabes pillards, Djen'kiz-khân, Timour-Leng et tous les grands conquérants de l'islam ont écrasé des empires, anéanti des royaumes, renversé des trônes; mais aucun d'entre eux n'a froidement ordonné l'extermination d'un troupeau d'êtres sans défense. Dans leur violence ces destructeurs conservaient le respect d'eux-mêmes et ne versaient le sang que dans les colères de la lutte» (1).

Τὴν σφαγὴν ὡσαύτως κατὰ κανόνα ἠκολούθει ἡ συστηματικὴ λεηλασία καὶ ἡ τῶν αἰχμαλώτων συναγωγὴ. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Μουράτ τῷ 1430 πάντες σχεδὸν οἱ ἐπιζήσαντες κάτοικοι ἠχμαλωτίσθησαν. Ἴδού τί διηγεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης. «Ἄνδραποδισάμενοι μέντοι τὴν πόλιν ταύτην οὐδένα ἐξελέσθαι τοῦ ἀνδραποδισμοῦ ἐπυθόμεθα Ἄμουράτη... Ἐγένετο μὲν οὖν αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἑλλησι συμφορὰ καὶ οὐδεμιᾶς τῶν πρόσθεν γενομένων αὐτοῖς συμφορῶν λειπομένη. Οἱ τε ἄνδρες τῆς πόλεως ἀνὰ τὴν Ἀσίαν τε καὶ Εὐρώπην αἰχμάλωτοι γενόμενοι περιήγοντο ἀνδραποδισθέντες» (2). Κατὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως «ὡς ἄλλοι εἶχον τοῦ φόνου καὶ ἡ πόλις ἤδη δεδούλωτο, τρέπονται οἱ μὲν ἐν ταῖς τῶν δυνατῶν οἰκίαις κατὰ ξυμμορίας τε καὶ ξυνωμοσίας καὶ τάξεις ἐπὶ διαρ-

---

(1) Morg. 24.

(2) ἐκδ. Βόνν. 236.

παγή και σκυλμψ, οί δε πρός σύλησιν τών ιερών, οί δε επί τās κοινάς τε και τών ιδιωτών οικίας έσχεδασμένοι, διαρπάζοντες, σκυλεύοντες, ληιζόμενοι, φονεύοντες, ύβρίζοντες, άπάγοντες αιχμαλώτους, άνδρας, γυναίκας, παιδας, πρεσβύτας, νέους, ιε<sup>ρ</sup> ρεις, μοναχούς, πάσαν ήλικίαν και τάξιν άπλώς» (1). Μεταξύ τών άλλων αιχμαλωτισθέντων και «ύλον τò πλῆθος του λαου, ύπερ ειχε καταφύγει εις τον ναον της άγιης Σοφίας, περιήλθεν εις αιχμαλωσίαν, ό δε ναός ύπέστη μεγάλην, συνήθη τοις Μωα- μεθανοις κατ' άξίωμα, ήθικην βεβήλωσιν και άπογύμνωσιν». «Εις έξηκονταχιλιους άνήλθεν ό άριθμός τών αιχμαλωτισθέν- των» (2) ή κατά Κριτόβουλον «δλίγη πλείους πεντάκις μυρίων». «Ότι ή μυριάνθρωπος πρωτεύουσα του Έλληνισμού ύπέστη παν- τελη σχεδόν έρήμωσιν κατοίκων δια της σφαγής και της αιχ- μαλωσίας, άποδεικνύει τò γεγονός ότι βραδύτερον ό Μωάμεθ ήρχισε να περισυλλέγη πανταχόθεν κατοίκους Έλληνας δια να συνοικήση αυτην εκ νέου. «Ανθρώπων δε χωρις και άοίκου ει- πειν μεινάσης της πόλεως, έπρόσταξε και έφερον σιργούνιδας λεγομένους, ήγουν μετοίκους ή παροίκους από Μηδείας της πρός τον Πόντον και τών χωρίων αυτης, Άγαθουπόλεως, Μεσημβρίας και από τε Σηλυβρίας, Ηρακλείας, Πανάδου, Όρεσιτιάδος και άλλων τόπων πολλών, και οικησαν την πόλιν» (3). Τους δε έπι- ζήσαντας κατὰ την άλλωσιν της Τραπεζούντος ό Μωάμεθ «εις μοίρας διελόμενος τò μὲν παρ' έαυτῷ κατεκράτησε ποιήσας σι- λικταρίους και σπαχεγλάνους ύστερον εις τās θύρας αυτου, του- τους κρατήσας παρ' έαυτον ύπηρεσίας αυτου ένεκα και εις τὰ παιδικά, τò δε κατήκισεν εις Βυζάντιον, και τò έτερον πεποίη-

(1) Κριτόβ. 96.

(2) Χέρτσ. Β, 660 κέξ.

(3) Crusii Turcograecia σελ. 13.

κεν Ἰανιτζάρους καὶ δουλευτὰς ἐν σκευαῖς ἐπιλεξάμενος παῖδας ὀκτακοσίους καὶ εἰς τὴν τῶν νεηλύδων τάξιν ἐτάξατο» (1). Καὶ ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Φωκαίας «ἔλαβε ἄνδρας καὶ γυναῖκας πολλὰς καὶ πλῆθος παιδίων καὶ μετοίκησε ταύτας ἐν πόλει» (2), καταλαβὼν δὲ τὴν Φτελίαν καὶ τὸ Γαρδίκιον «ἄφηκε ταῦτα ἄσικα πάντα τὸν λαὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει κομίσας, ὅπου ἐκόμισε καὶ πάσας τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παῖδια τὰ τῆς Εὐρύπου» (3).

Ὅποια ἦτο ἡ τύχη τῶν αἰχμαλωτιζομένων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζῃ τις. Οἱ μὲν πωλούμενοι ὡς δοῦλοι ὑφίσταντο δυστυχίας ἀπεριγράπτους, ἐξ ὧν ἀπηλλάσσοντο μόνον, ἐὰν ἐδέχοντο τὸν ἰσλαμισμόν. «Τῶν ἐν ἡλικίᾳ τὸ πλέον μαχαίρας (φεῦ) ἔργον γεγόνασιν, οἱ δὲ δουλεῖα διακαρτεροῦσιν αἰσχρᾶ· αἱ γυναῖκες ἐν ἀτιμίᾳ τῶν παίδων οὐ τὸ θῆλυ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἄρρεν ἐνασελγαίνειν αὐτῷ τοὺς βαρβάρους ἐκδέδεται· τὸ δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐλεεινῶς μετατίθεται.» (4). Ταῦτα περὶ τῶν αἰχμαλώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δὲ εὐρισκον τύχην πολὺ οἰκτροτέραν παρὰ ἐὰν ἐσφάζοντο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν. «Τῷ 1463 πεντακόσιοι αἰχμάλωτοι Μεσσήνιοι ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ὀμάρ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου ἐδιχοτομήθησαν πριονιζόμενοι» (5), «κατὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος τῷ 1470 ἐνῶ μέρος τῆς φρουρᾶς τῆς ἀκροπόλεως ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Ἐρρίζου παρέδωκεν ἑαυτὸ κατὰ πίστιν εἰς τὸν Σουλτάνον, οἱ μὲν στρατιῶται ἀνεσκολοπίσθησαν, ὁ δὲ Ἐρρίζος ἐπριονίσθη» (6). Καὶ

(1) Χαλκοκονδ. ἀνωτ. 497. Πβ. Turcogr. 20.

(2) Turcogr. 14.

(3) Turcogr. 25.

(4) Turcogr. 79.

(5) Χέρτσ. Β, 725.

(6) Χέρτσ. Β, 739.

πόσας άλλας τσιούτας θηριώδεις ωμότητας κατὰ αἰχμαλώτων δὲν ἀναγράφει ἢ αἱματηρὰ ἱστορία τῆς τουρκοκρατίας; Τῷ 1460 «ὁ Πορθητῆς διέταξε νὰ συντριβῶσι διὰ μεγάλων ραιστήρων τὰ ὀστᾶ τῶν βραχιόνων καὶ τῶν ποδῶν εἴκοσι αἰχμαλώτων ἐν Πελοποννήσῳ» (1), «κατὰ διαταγὴν δὲ ὠσαύτως τοῦ ἰδίου ὁ μὲν ἀρχηγὸς τῆς παραδοθείσης διὰ συνθήκης φρουρᾶς τῆς Καστριτσας ἐν Πελοποννήσῳ ἐδιχοτομήθη διὰ πρίονος, ὁ δὲ φρούραρχος Καλαβρύτων Δόξας παραδοθεὶς ἄνευ ἀντιστάσεως ἐξεδάρη ἐν Πάτραις ζῶν» (2). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀξίαν ἀναγραφῆς κρίνομεν τὴν ἀφήγησιν Εὐρωπαϊοῦ περιηγητοῦ ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος, τοῦ Paul Lucas, περὶ τῆς τύχης τῶν αἰχμαλώτων τοῦ Μορέως ὀδηγηθέντων εἰς Μ. Ἀσίαν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς. «Je n'avois plus rien à faire à Smyrne, mais les troupes qui revenoient alors de la Morée et qui étoient bien plus insolentes qu' à leur départ, m' obligèrent d' y séjourner plus longtemps que je n' aurois voulu. Il est étonnant que les Turcs aient fait en deux mois la conquête de cette importante province; on a sù les nouvelles dans toute l' Europe et je n' en ferai pas un détail inutile; mais on n' a pas sù les cruautez inouïes que les Turcs y avoient exercées contre les Chrétiens, dont ils en firent plus de 40,000 esclaves, de tout sexe et de tout âge, sans parler de ceux qu' ils firent mourir par ordre du Grand Vizir, qui après les avoir rachetés de soldats leur faisoit inhumainement couper la tête. Rien n' étoit si déplorable que de voir traîner dans tous les lieux ces misérables victimes de la barbarie des Ottomans, chargés de fers, maigres, faits, sans d autre recours

(1), Χέροσ. Β, 698.

(2) Χέροσ. Β, 708.

que celui que la charité des fidèles pouvoit leur procurer. Le père Jérothée, Supérieur de la maison des Capucins, trouva dans son zèle des ressources extraordinaires; aida ces malheureux; en racheta plusieurs et il ne vit qu' à regret conduire les autres dans différents lieux de l'Asie, où ils vont être exposez à tant de calamitez que le moindre de leurs malheurs est d'y finir bientôt leur miserable vie» (1). Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἀσφαλῶς δύναται νὰ πεισθῆ τις ὅτι τὰ αὐτὰ συνέβαινον κατὰ τοὺς προγενεστέρους χρόνους καὶ ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἑλλάδι σὺν τῇ προΐούσῃ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἐξάπλωσει τῶν Μουσουλμάνων.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ κανόνα ἐν ἐκάστη πολεμικῇ ἐπιχειρήσει τὴν σφαγὴν ἐπηκολούθει ὁ ἐξανδραποδισμός, ὁ ὁποῖος σημειώτεον ὅτι διενηργεῖται καὶ εἰρήνης ἔτι οὐσης, παραδείγματος δὲ χάριν ἀναφέρομεν τὰς πειρατικὰς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου διενεργουμένας ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐγκατασταθέντων Σελτσούκων Τούρκων, «ἐν τῇ πρώτῃ σειρᾷ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ 1331 ἐξηνδραποδίσθησαν περὶ τὰς 25,000 ἀνθρώπων» (2), καὶ ἐπειδὴ οἱ αἰχμάλωτοι ἐθεωροῦντο πλέον ὡς **δοῦλοι** σχεδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ, ὡς κτήμα τῶν κατακτητῶν ἔμφυχον, πωλούμενοι, σφάζομενοι ἢ βιαίως ἐξιλαμιζόμενοι, εἶναι πολὺ εὐνόητον πόσον φοβερὰ συνετελέσθη καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐλάττωσις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἦδη μεσοῦντος τοῦ 14ου αἰῶνος τοσοῦτον καταπληκτικῶς ἠδύξθη τὸ πλῆθος τῶν ἐξ αἰχμαλωσίας δούλων ἕνεκα τῶν ἀδια-

---

(1) Voyage dans la Turquie. Amsterdam MDCCXX. Τόμ. I, 147—8.

(2) Χέρτσ. Β, 327.

λείπτων κατακτήσεων τῶν Μουσουλμάνων, «ὥστε ἡ συνήθης τιμὴ τῶν ἀνθρώπων ἦν 125 ἄσπρα. Ἡ τιμὴ δ' αὕτη παρεδέχθη [γράφει : ἐγένετο παραδεκτὴ] πρὸς ἔρισμόν τοῦ πεμπτημορίου τῶν λαφύρων, οὗ τὴν εἴσπραξιν παρημέλησαν μέχρι τοῦδε ὁ Ὅσμαν, ὁ Ὀρχάν καὶ οἱ στρατοδίκαι αὐτῶν. Διὸ ὁ Καρὰ Ρουστέμ, νομικὸς τῆς Καραμανίας, ἐπέπληξε σφοδρῶς ἐνώπιον τοῦ Μουράτ τὸν Χαλήλ Τζενδερελῆν στρατοδίκην ἐπὶ τῇ παραμείψει ταύτῃ τῶν κοινῇ συμφερόντων, ὁ δὲ Σουλτάνος καταναῶν τό τε ἐπιωφελὲς καὶ νόμιμον τοῦ μέτρου τούτου καὶ ἐρειδόμενος εἰς τὸ Κεράνιον, ὤρισεν ἵνα τοῦντεῦθεν τὸ πεμπτημόριον τῆς ἀξίας ἐκάστου αἰχμαλώτου δίδωται τῷ θησαυροφυλακίῳ, ἧτοι 25 γρόσια, ὡς ἡ ἀξία τοῦ νομίμου πεμπτημορίου τῶν λαφύρων. Ὁ ἐπὶ τῶν δούλων οὗτος φόρος ἐκλήθη τοῦντεῦθεν *πεντζικ ἢ Ισπεντζέ*» (1).

Ἄλλη φοβερὰ ἀφαίμαξις, τὴν ὁποίαν ὑπέστη τὸ ὑπόδουλον ἔθνος, ἦτο ἡ ἀπηνῆς φορολογία τοῦ αἵματος, τὸ πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γεγονός τοῦ *παιδομαζώματος*, τὸ τοσοῦτον σατανικῶς ἐπινοηθὲν εὐθὺς μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ κράτους τῆς Προύσης ὑπὸ τοῦ στρατοδίκου, ὡς δὲ σήμερον θὰ ἐλέγομεν, ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Σουλτάνου Οὐρχάν (1326—1349), τοῦ διαβοῆτου Καρὰ Χαλίλ Τσεντερελῆ, καὶ συνιστάμενον εἰς τὸν συστηματικὸν ἐξισλαμισμὸν χριστιανοπαίδων ἐν ἡλικίᾳ ἐπτὰ ἐτῶν περισυλλεγομένων παρὰ τῶν αἰχμαλωτιζομένων, εἰρήνης δὲ οὔσης παρὰ τῶν ραγιαδῶν Ἑλλήνων ἐν εἴδει φόρου δημοσίου πρὸς συγκρότησιν τοῦ φοβεροῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων. Τὸ βούλευμα τοῦτο περὶ σχηματισμοῦ στρατοῦ ἐξ ἑλληνοπαίδων ἐκδαιζομένων πρὸς τὸ ἰσλάμ ἦτο μὲν

(1) I. Χάμμερ Ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Κροκιδᾶ. Ἀθήνησι 1870. Τόμ. 1, 199.

βούλευμα πολιτικῆς ἀπανθρωποτάτης, ἀλλ' ὁμολογουμένως ἦτο ἐν ταύτῃ καὶ σκέψις βαθεῖα, πόρισμα μεγίστης ἀνθρωπίνης πείρας. Ἴδού οἱ λόγοι, διὰ τῶν ὁποίων ἔπεισε τὸν Σουλτάνον ὁ Καρὰ Χαλίλ Τοεντερελής εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐπινοήματος τούτου. «Οἱ ἠττημένοι εἰσὶ δοῦλοι τοῦ νικητοῦ, οὐ νόμιμος περιουσία εἰσὶ καὶ κτήματα καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες αὐτῶν· ἀναγκάζοντες τούτους εἰς τὸν ἰσλαμισμόν καὶ ἐγγράφοντες ὡς μαχητὰς ὑπὲρ τούτου παρέχομεν αὐτοῖς τὴν πρόσκαιρον καὶ τὴν αἰώνιον σωτηρίαν· διότι κατὰ τὰ λόγια τοῦ Προφήτου, πᾶν νεογνὸν πέφυκε πρὸς τὸ ἰσλάμ (1), ἐκπαιδευόμενον δ' ἐν στρατῷ ὑπὸ χριστιανῶν νέων ἐξάπτει τὸν ζῆλον τῶν ἀπίστων πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Οὕτω δὲ ὁ νέος οὗτος στρατὸς πληρωθήσεται οὐ μόνον ἐκ τῶν παίδων τῶν ἠττημένων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων συμπολιτῶν καὶ ἐξομοτῶν» (2).

Ἡ ἀριθμητικὴ δύναμις τοῦ Γενιτσαρικοῦ σώματος ἐποίχιλλε κατὰ περιόδους. Ἀρξαμένη τὸ πρῶτον ἀπὸ 1,000 ἀνδρῶν ἀνῆλθε ποτε εἰς 40,000 (3). Συνεκροτεῖτο δὲ τακτικὰ ἀναπληρουμένων τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων κενῶν καὶ κενὰ ἐδημιουργοῦντο μεγάλα ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων σχεδόν καὶ αἱματηροτάτων πολέμων καὶ τῶν ἀτελῶν μέσων θεραπείας ἐν ταῖς ἀσθενείαις. Οἱ Γενίτσαροι ἔμενον ὑποχρεωτικῶς ἀγαμοὶ, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν τὰ κενὰ νὰ ἀναπληρωθοῦν οἰκοθεν, εἰμὴ μόνον διὰ τοῦ συστηματικοῦ **παιδομαζώματος**, τὸ ὅποιον τοιούτοτρόπως διενηργήθη ἐπισήμως καὶ ἀνελλιπῶς ὑπὸ τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 1326 μέχρι τοῦ 1638, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν μακρὰν περίοδον τῶν 312 ἐτῶν. Ὅτε δὲ μικρὸν μετὰ ταῦτα

(1) «*ünlun mewludoun ala fitretil islam*» Ἰδρις φ. 107.

(2) Χάμμ. 1,107.

(3) Χάμμ. 1,110.

ἐπετρέπη εἰς τοὺς γενιτσάρους ὁ γάμος καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἤρ-  
χισαν νὰ τοὺς διαδέχωνται εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, πρὸς  
δὲ τούτοις καὶ οἱ ἐκ καταγωγῆς Μουσουλμᾶνοι δὲν ἀπεκλείοντο  
τελείως τοῦ ἐπιζήλου τούτου σταδίου, διὰ τὸ ὅποιον πρότερον αὐ-  
στηρῶς ἀποκλείμενοι ἐφθόνουν τοὺς χριστιανούς, ἤρχισε καὶ  
ἡ παρακμὴ τοῦ σώματος, ὅπερ ὁμοῦ ἐξηκολούθησεν ὑριστάμε-  
νον μέχρι τοῦ 1826, ὅτε καὶ κατελύθη ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ Σουλ-  
τάνου Μαχμούτ τοῦ Β'. Ἄλλ' εἶναι ἀσφαλῶς βέβαιον ὅτι ἀνε-  
πισήμως τοῦλάχιστον καὶ πολὺν μετὰ τὸ 1638 χρόνον μέχρι  
τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἐξηκολούθει διενεργούμενον τὸ  
**παιδομάζωμα** ἐν ταῖς ἀπομεμακρυσμέναις ἐπαρχίαις τοῦ κρά-  
τους κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ περιηγητοῦ Bruyn «il est  
vray qu'on dit que dans les lieux éloignez les Turcs enlevent  
souvent les enfants des Grecs de l'âge de sept ans pour les  
faire servir dans le Serrail» (1). Ἄς ἐμμελῶμεν ὁμοῦ ἡμεῖς  
εἰς τὰ τεθέντα δύο χρονικὰ ὅρια καὶ ἄς κάμωμεν τὸν ἐπόμε-  
νον ὑπολογισμόν Δεδομένου ὅτι ἐποικίλλε κατὰ περιόδους ὁ ἀ-  
ριθμὸς τῶν ἀνδρῶν τοῦ Γενιτσαρικοῦ τάγματος ἀπὸ 1,000 μέχρι  
40,000, ὑπολογίζομεν κατὰ μέσον ὄρον τὴν τακτικὴν δύναμιν  
αὐτοῦ ἐξ 20,000 ἀνδρῶν καθ' ὅλην τὴν εἰρημένην περίοδον.  
Ἄν δὲ ὑποθέσωμεν, ἄνευ ὑπερβολῆς, τὴν ἐτησίαν φθορὰν εἰς  
ἄνδρας ἀνερχομένην εἰς τὸ 1)5 τῆς ὅλης δυνάμεως, ἦτοι εἰς  
4,000, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐχρειάσθησαν πρὸς συμ-  
πλήρωσιν τοῦ ἐτησίου τούτου κενοῦ μόνον κατὰ τὸ διάστημα  
τῶν 312 ἐτῶν 1,248,000 ἑλληνοπαίδων. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος  
ἑλληνόπαις ἀποσπώμενος ἐκ τῶν τάξεων τοῦ ἑλληνικοῦ στοι-  
χείου συνεπήγετο ἀναγκάως τὴν ἐλάττωσιν αὐτοῦ κατὰ μίαν  
ὀλόκληρον οἰκογένειαν, ἣ ὅποια συνήθως ὑπολογίζεται κατὰ

(1) I, 493.

μέσον ἔρον εἰς πέντε μέλη, φθάνομεν εἰς τὸν ἀριθμὸν 6,240,000. Κατὰ τοσοῦτον ἐμειώθη ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τουργοκρατίας μόνον πρὸς συγκρότησιν τοῦ Γενιτσαρικοῦ τάγματος ἀπὸ τοῦ 1326 μέχρι τοῦ 1638.

«Τὸ καταχθόνιον τοῦτο ἐπινόημα» — λέγει περὶ τοῦ **παιδομαζώματος** ὁ ἱστορικὸς Χάμμερ — «τὸ παρὰ πᾶν ἄλλο ὀλεθριώτατον μὲν τοῖς χριστιανοῖς, ὠφελιμώτατον δὲ τοῖς μουσουλμάνοις, μοναδικὸν ἔστιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ στρατιωτικοῦ δεσποτισμοῦ ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις χρόνοις. Καὶ περιεκύκλουν μὲν οἱ καλίφαι τοὺς θρόνους αὐτῶν ἐκ σωματοφυλάκων αἰχμαλώτων Τουρκομάνων, ὧν ἡ εὐπέθεια καὶ ἡ πίστις ἦτο βεβαιωμένη διὰ πλουσίας μισθοφορᾶς καὶ παντελοῦς ἀπομονώσεως ἀπὸ πατρίδος καὶ συγγενῶν· καὶ κατακίηται διὰ τῆς μετατοπίσεως τῶν στρατευμάτων ἀπὸ τῆς πατρῴου χώρας εἰς ἄλλας ἐνίσχυον τὴν πειθαρχίαν τοῦ στρατοῦ, ἐξησθένουν δὲ τὸν θεσμὸν τοῦ ἐθνισμοῦ, ἀλλ' οὐδαμοῦ, ὡς ἐνταῦθα, ἀπεκόπτοντο μετὰ τῶν δεσμῶν τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς συγγενείας οἱ τῆς πατρίδας θρησκείας καὶ οὐδαμοῦ λαός, εἰμὴ παρὰ τοῖς Τούρκοις, ἐθεμελιόυτο ἐπὶ τῆς αἰμοφύρτου βάσεως τριπλῆς ἀποστασίας ἀπὸ πατρίδος, γονέων καὶ θρησκείας» (1). Καὶ ὁμοίως οἱ Ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χάμμερ «ἐπαινοῦσιν ὁμοθυμαδὸν τὸ συνετὸν καὶ εὐσεδὲς τῆς θεσμοθεσίας ταύτης, ἥτις ἀνέδειξε τοσοῦτους δορικτήτορας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τοσοῦτους νικητὰς ἐν τῇ ἱερῇ πολέμῳ, ὥστε, εἰ ἐντὸς τριακοσίων ἐτῶν ἀπεγράφοντο οἱ χίλιοι μόνον, τριακόσθαι χιλιάδες ψυχαὶ χριστιανῶν ἐσώθησαν ἀπὸ τοῦ ἄδου» (2). Ἀλλά, πρὸς μεγαλυτέραν χαρὰν τῆς μουσουλμανικῆς ψυχῆς, εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι διὰ τοῦ θεσμοῦ τούτου πλέον

(1) ἀνωτ. 1,107.

(2) ἀνωτ. 1,110.

τοῦ ἑκατομμυρίου χριστιανικῶν ψυχῶν εἰσῆλθον εἰς τὸν παράδεισον τοῦ ἰσλάμ.

Ποία δὲ ἦτο ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν ἐν τῷ ὀριστικῶς πλέον παγιουμένῳ κράτει τῶν Ὀσμανλήδων; Μήπως εἰ περισφζόμενοι ἐκ τῶν σφαγῶν καὶ τῶν ἀνδραποδισμῶν καθ' ἑκάστην ἄλωσιν ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων ἠδύναντο πλέον νὰ ζοῦν ἐλευθέρως ἀπολαύοντες τὰ ἑαυτῶν καὶ ἔχοντες ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ τιμῆς; Εὐτύχεις θὰ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ, ἀν τοιοῦτόν τι συνέβαινε. Μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων διηνοίγετο μέγα καὶ ἀγεφύρωτον χάσμα, τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκλείψῃ, εἰμὴ μόνον διὰ τῆς μεταστάσεως εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν. Οἱ Μουσουλμᾶνοι οὐδεμίαν ἠθικὴν ἢ νομικὴν ὑποχρέωσιν εἶχον νὰ νομίζουσι τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους ἀπλῶς ἔσπερημένους μόνον τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τὰ στοιχειώδη ἀνθρώπινα δίκαια, ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία τοῦ ραγιαῶ, ἦσαν ἀπλᾶ ἀθύρματα τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ (1). Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Νικαίας ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Οὐρχάν, ἐπειδὴ ἡ πόλις παρεδόθη εἰρηνικῶς, φαίνεται ὅτι δὲν ἐπετράπη ἡ συνήθης λαφυραγωγία καὶ αἰχμαλωσία τῶν ἀόπλων κατοίκων. Ἀκολούθως ὁ κατακτητὴς ἤρχισε νὰ ἀσχολῆται εἰς ἔργα εἰρηνικὰ ἐν τῇ πόλει, νὰ μεταβάλλῃ εἰς τζαμίον τὸν ναὸν ἐκεῖνον, εἰς ὃν συνῆλθον ἡ πρώτη καὶ ἐβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἐπὶ δὲ τῶν τείχων αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ συμβόλου τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ ἐπιγράψῃ τὸ τοῦ ἰσλάμ «οὐδεὶς ἄλλος Θεὸς ἢ ὁ Θεὸς καὶ Μωάμεθ ὁ προφήτης αὐτοῦ»: νὰ ἐξαναγκάσῃ ἐπὶ ἀπειλῇ θανάτου παιδας χριστιανῶν νὰ ἐξομώσουσι ἀπογραφόμενοι γενίτσαροι ἐκεῖ, ἔνθα πρὸ χιλίων περίπου ἐτῶν ἠναγκάσθησαν ἐπὶ ἀπειλῇ καθαιρέσεως καὶ ἐξορίας νὰ ὑ-

(1) Pβ Jacob Ph. Fallmerayer Fragmente aus dem Orient. Stuttgart und Tübingen 1845. Τόμ. 1, 250.

πογράψουν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαρνούμενοι τὴν ἀρεσιν αὐτῶν ἑτεροδοξοῦντες ἐπίσκοποι· νὰ ἐγείρῃ μεντρεσέδες (ιεροσπουδαστήρια) καὶ πτωχοκομειον καὶ νὰ καρέχῃ δείγματα εὐσεβείας τῇ ἐπιμελητῇ τοῦ μαγειρείου αὐτοῦ διανέμων ἰδίαις χερσὶ τὸν ζωμὸν τοῖς πτωχοῖς καὶ ἀνάπτων τοὺς λύχνους τὸ ἑσπέρας. Ἐν τῇ μεταξὺ ἔφθασε μέχρι τῶν ὧτων αὐτοῦ ψίθυρος δυσ-αρεσκείας τῶν γενναίων στρατιωτῶν του, διότι ἐστερήθησαν τῆς προσδοκωμένης λεηλασίας. Καὶ διὰ νὰ τοὺς καθησυχάσῃ διένειμεν εἰς αὐτοὺς ὄλας τὰς ἑλληνίδας γυναίκας καὶ παρθένους τῆς πόλεως, αἵτινες ἐχήμευσαν ἢ ἀπωφανίσθησαν ὑπὸ τῆς μακρᾶς πολιορκίας, τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν ἀσθενειῶν (1).

Ὅτε ὁ Σουλτάνος Μουράτ ἐτέλει τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ του Βαγιαζὶτ ἐν Προύσῃ, μεταξὺ ἄλλων ὁ Ἑβρενὸς Βέης, Ἕλληνας ἐξομότης, προσήνεγκεν ὡς γαμήλιον δῶρον ἑκατὸν καλλίστους νέους καὶ νεάνιδας Ἑλληνίδας (2).

Αἱ αὐλαὶ τῶν Σουλτάνων καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτῶν καὶ αἱ οἰκίαι προυχόντων ὀπουδήποτε Μουσουλμάνων ἔδριθον νέων Ἑλλήνων ὑβριζομένων εἰς τὸ στοιχειῶδες συναίσθημα τῆς ἀνδρικῆς ἀξιοπρεπειᾶς (3).

Ποσάκις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἠναγκάζοντο νὰ τεχνάζωνται μυρία μέσα νὰ ἀποκρύπτουν ἀπὸ τῶν κτηνωδῶς ἀκολάστων βλεμμάτων τῶν κατακτητῶν τὰ τέκνα αὐτῶν καὶ ποσάκις δὲν ὑπεθάλλοντο εἰς τὸ σκληρὸν μαρτύριον νὰ παραμορφῶνουν διὰ τεχνητῶν μέσων αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὴν μορφήν τῶν τέκνων αὐτῶν μέχρι τοῦ σημείου τοῦ ἀποτροπιασμοῦ, ὥστε νὰ κατορθώσουν νὰ σώσουν τὴν τιμὴν των!

---

(1) Χάμμ. 124 κέξ.

(2) Χάμμ. 1, 217.

(3) Χάμμ. 1, 274.

Καί ἡ περιουσία τῶν ραγιαδῶν δὲν ἐτύγχανε μεγαλυτέρου σεβασμοῦ. Συχνάκις ὁ Μουσουλμάνος εἰσερχόμενος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ χριστιανοῦ καὶ τρώγων κατ' ἀπαίτησιν πᾶν ὅτι ἐκλεκτὸν ἠδύνατο οὗτος νὰ παραθέσῃ ἐν τῇ τραπέζῃ ἀπήτει κατόπιν νὰ τῇ δοθῇ καὶ ἀμοιβή διὰ τὸν κόπον τῶν ὀδόντων του. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ χριστιανὸς πολὺ προθύμως ἐπλήρωνε τὸ ζητούμενον χρηματικὸν ποσόν, μὴ ἔχων δὲ ὤφειλε πάντως νὰ ἐξεύρη δανειζόμενος ἄλλοθεν ἢ προχειρῶς πωλῶν τι τῶν ὑπαρχόντων, καὶ ἦτο πολὺ εὐχαριστημένος, ἐὰν ἡ γενναιοφροσύνη τοῦ ξενισθέντος Μουσουλμάνου, κορέσαντος τὴν γαστέρα του, συγκατετίθετο νὰ τὸν υποβάλῃ εἰς τὴν ἐλαχίστην ταύτην θυσίαν. Τοῦτο ἦτο τὸ λεγόμενον *ντίση παρασί*, τ. ἔ. *ὀδόντος χρῆμα*. Ἡ φράσις κατήντησε σήμερον παροιμιώδης ὑπομιμνήσκουσα ζωηρῶς τὴν ἐλαφροτάτην ἴσως τῶν υποχρεώσεων τοῦ υποδούλου Ἑλληνοσ πρὸς τὸν τύραννον δεσπότην. Καὶ μήπως δὲν συνέβαινε πολλάκις νὰ ἴσταται μακρόθεν περίλυπος θεατῆς ὁ ταλαίπωρος ραγιαῖς τῆς αὐθαιρέτου βίας τοῦ Μουσουλμάνου συγχομίζοντας τὰ προϊόντα τοῦ κήπου καὶ τοῦ ἀγροῦ του; Ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι ἐν τῷ 20ῷ αἰῶνι δὲν λείπουν παραδείγματα τοῦ τοιοῦτου βερβάρου σφετερισμοῦ τῶν καρπῶν ξένου ἰδρώτος ἐν ὀνόματι τοῦ κυριάρχου δεσποτισμοῦ ἀπέναντι τοῦ υποδούλου ὑπηκόου, πόσῃν ἄρᾳ γε ἔκτασιν εἶχε τὸ κακὸν κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας; Πολλὰς τῶν λεπτομερειῶν τούτων ἴσως δὲν γνωρίζει ἡ ἱστορία, ἐὰν δὲ ποτε ἐπεχειρεῖτο ἡ ἔρευνα καὶ ἀναγραφή αὐτῶν, τὸ ἔργον θὰ ἦτο μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ζωηρὰ ἔτι ἠχεῖ εἰς τὰ ὦτά μου ἡ ἀφήγησις, τὴν ὁποίαν πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν ἤκουσα παρὰ πρεσβύτου συμπατριώτου, ὅτι ἐν Ἄρ-

γυρουπόλει, ἔδρα νῦν τοῦ σαντσακίου Γκιουμουσχανέ τοῦ βιλαγετίου Τραπεζοῦντος (1), οἱ Μουσουλμᾶνοι ἀρχομένου ἤδη τοῦ 19ου αἰώνος κατεδίκαζον τοὺς ἀτυχεῖς χριστιανούς καὶ εἰς τὸν διὰ βρασμοῦ ἐν ὕδατι θάνατον. Ἡ ποινὴ ἐξετελεῖτο πρὸ τοῦ διοικητηρίου. Ἐκεῖ ἐσιτήνετο ὁ λέβης πλήρης ὕδατος. Ἐτίθετο ἐντὸς ὁ καταδίκος καὶ ὑφήπτετο τὸ πῦρ. Ἐξηκολούθει δὲ ἡ βράσις μέχρις οὗ τὸ θῦμα ἐξέπνεεν.

Οἱ Γενίτσαροι οὐχὶ σπανίως ἐδοκίμαζον τὴν δύναμιν τῶν μυῶνων των εἰς τὴν ράχιν τοῦ ραγια, ἐνίοτε δέ, κατὰ προφορικὴν παράδοσιν, καὶ τὴν ἱκανότητα αὐτῶν εἰς τὸ προξενεῖν ἀποτέλεσμα ἄμεσον δι' ἐνὸς πλήγματος τοῦ ξίφους. Τὸ τροχισμένον ξίφος ἐδοκίμαζον εἰς σάρκας ἑλληνικάς. «Personne n' oseroit sur peine de la vie mettre la main sur les Janissaires si non leurs propres officiers et eux au contraire ont souvent l'insouciance quoique sans aucune raison de frapper toutes fortes de personnes, ce que les Grecs n'éprouvent que trop souvent comme je l'ay vû plusieurs fois pour des sujets frivoles et quelques fois inventez» (2).

(1) Κατὰ τὴν παρὰ τοῖς Τούρκοις ἰσχύουσαν πολιτικὴν διαίρεσιν ἡ ἀνωτάτη διοικητικὴ περιφέρεια εἶναι τὸ *βιλαγέτ* (νομός), τούτου ὑποδιαίρεσις εἶναι τὸ *σαντσακ*, τούτου ἡ ὑποδιοικήσις *καζά* καὶ τελευταῖον ὁ δήμος *ναχιέ* ἀπαρτιζόμενος καὶ οὗτος ἐκ περιφέρειας ἑξ ἱκανῶν κομῶν. Οἱ διοικητικῶς προϊστάμενοι καλοῦνται κατὰ σειρὰν ἱεραρχικὴν *βαλῆ* (νομάρχης), *μοντεσαρίφ*, *καϊμακαμ* καὶ *μουδίρ*, ὅθεν καὶ συνήθως ἐν τῇ ἀνεπισήμῳ δημῳδῇ γλώσσῃ ὀνομάζονται αἱ περιφέρειαι *βαληλήκ*, *μοντεσαριφλήκ*, *καϊμακαμλήκ* καὶ *μουδιρλήκ*. Κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην ἕκαστον βιλαγετίον πρέπει νὰ περιέχῃ ὠρισμένον ἀριθμὸν σαντσακίων, τὸ σαντσακίον ὠρισμένων ἀριθμῶν *καζάδων* καὶ *καθεξῆς*.

(2) Bryun I, 475.

Πρὸ 80 μόλις ἐτῶν Μουσουλμᾶνός τις ἀγᾶς ἐν Ἀργυρουπόλει πανίσχυρος εἶχε καταστῆ ἀληθῆς μάστιξ τῶν χριστιανῶν. Δυστυχῆς ἦτο τῶντι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κατὰ κακὴν του μοῖραν ἤθελε συναντήσῃ αὐτὸν ὅλως τυχαίως καθ' ὁδόν. Χαιρετῶν αὐτὸν ἐδέχετο ἀμέσως βροχὴν ραβδισμῶν μετὰ σκληρότητος βαναύσου, διότι **γκιαούρης** αὐτὸς ἐτόλμησε νὰ ἀτενίσῃ καὶ μὲ τὸ βρομερόν του στόμα νὰ χαιρετίσῃ τὸν πιστὸν τοῦ ἰσλάμ, μὴ χαιρετῶν δὲ ὑφίστατο τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἡ σιωπὴ του ἐχαρκτηρίζετο ὡς περιφρόνησις.

Εἰς τοὺς ραγιαδες δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιδεικνύουν ἐλευθέρως τὰ σύμβολα τῆς θρησκείας των. Ἦδη μεσοῦντος τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ Fallmerayer διηγεῖται περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζοῦντος τὰ ἑξῆς· «εἶδον πολλὰς κηδεῖας χριστιανῶν· ἔφερον τὴν πομπὴν διὰ τῆς ἀγορᾶς, ἀλλὰ ὁ τῆς πομπῆς προηγούμενος ἀργυροῦς σταυρὸς ἦτο κεκαλυμμένος πάντοτε δι' ἐνὸς πυκνοῦ χρυσοῦ κρεπίου» (1).

Οἱ ραγιαδες δὲν ἠδύναντο νὰ τελοῦν φανερὰ πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν Μουσουλμάνων δημοτελεῖς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατέφευγον εἰς τὰ ἐρειπωμένα ἐξωκκλήσια, ἔπου ἠδύναντο ἐλευθέρως νὰ λατρεύουν τὸν Θεόν. «Εἰς ὠρισμένας ὥρας τοῦ ἔτους» λέγει ὁ Fallmerayer ὡσαύτως περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζοῦντος «συνηθίζουσι οἱ χριστιανοὶ νὰ συναθροίζωνται εἰς μακρὰν κειμένας ἐκκλησίας, συνήθως μόνον ἐν ἐρειπίοις εὐρισκομένας, μακρὰν τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων. Μίαν νύκτα καὶ μίαν ἡμέραν ἐπιτρέπει ὁ νόμος. Δύνανται ἐκεῖ νὰ λειτουργήσουσι τῷ Θεῷ, νὰ ψάλλουσι, νὰ πίνουσιν, νὰ ἐμπορευθοῦσιν τὴν τέχνην των, νὰ κλάψουσιν καὶ νὰ χορεύουσιν ὅσον θέλουσι» (2).

(1) ἀνωτ. 1, 266.

(2) ἀνωτ. 1, 267.

Εἰς τοὺς ραγιαδες δὲν ἐπετρέπετο ἐπὶ ποινῇ ραβδισμῶν, χρηματικοῦ προστίμου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ διατιπῶνται καθ' ὃν καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι τρόπον, νὰ ἐνδύωνται καὶ νὰ φέρουν τὰ αὐτὰ χρώματα, ὅποια καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι. «Les sujets du Grand Seigneur qui ne sont pas musulmans, sont ou Chrétiens ou Juifs. Les principaux d'entre les Chrétiens sont les Grecs, qui ont les mêmes vêtements que les Turcs excepté certains couleurs, qu'ils n'osent porter à leur coiffure, ni sur leurs habits, n'osent porter le vert ni à la tête ni en aucune partie du corps et si on trouvoit à quelque Chrétien un morceau de vert tant petit fut-il, on lui donneroit bien des coups de bâton et il lui couteroit encore de l'argent, tant le vert est parmi eux en vénération. Les Chrétiens n'oseroient non plus porter un tulban tout blanc et si on surprenoit un Chrétien qu'il eut, il faudroit qu'il se fit Turc ou qu'il mourut. Il est dangereux porter aussi couleurs de tout rouges ou de tout jaunes, parceque les gens de guerre affectent ces couleurs. Les Chrétiens sujets du Grand Seigneur n'oseroient non plus porter des paboutches jaunes sous peine de plusieurs coups de bâton, mais seulement des rouges» (1).

Πάντα τὰ αἷτια ταῦτα καὶ ἄλλα ποικίλα συνετέλουσιν εἰς τὸ νὰ προβαίνουν οἱ χριστιανοὶ εἰς ἀθρόας ἐξωμοσίας. Τὰ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον παραχωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἀστικὰ προνόμια εἰς οὐδὲν ἰσχυρὸν ἀπέποντι τῆς Πύλης νὰ καταστήσουσιν τὴν δουλείαν τῶν χριστιανῶν ὀλιγώτερον ὀδυνηράν, διότι ἡ Πύλη ἐκάστοτε ἀσυνείρητως παρεβίβαζε ταῦτα καθιστώσα γράμμα νεκρὸν. Διὸ καὶ δὲν ἐδίσταζε νὰ

(1) Thévenot Voyage en Europe, Asie et Afrique. Troisième édition. Amsterdam MDCCLXXVII. Τόμ. I, 257—3.

προβῆ και εἰς ἀπαγχονισμοὺς Πατριαρχῶν, ἂν και ὁ Πατριάρχης εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ὑπ' αὐτῆς ὡς ἐθνάρχης ἀπάντων τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἀπὸ τοῦ 1633 μέχρι τοῦ 1657 ἀπηγχονίσθησαν τέσσαρες Πατριάρχαι, ὁ πολὺς Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, Κύριλλος ὁ Κονταρῆς, Παρθένιος ὁ Β' και Παρθένιος ὁ Γ'. Μικρὸν χρόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν τὸ πλῆθος τῶν ἐξομοσάντων ἐν Μακεδονίᾳ, Ἀλβανίᾳ και Θεσσαλίᾳ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῆς ἀφορήτου δουλείας ἦτο τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἐξήρκει ὁ χρόνος νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νέους προσηλύτους τοῦ Ἰσλάμ ὡς ἔπρεπε ἢ διδασκαλία περὶ αὐτοῦ και ἤρχισαν νὰ μὴ τηροῦνται αὐστηρῶς αἱ τυπικαὶ διατάξεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη ὁ Σουλτάνος δι' αὐστηροῦ διατάγματος τῆ 1474 νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῶν διατάξεων τούτων. Λήγοντος τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ Ἰωσήφ Γερχάρδος Μέιερν ἐξέφραξε δεινοὺς φόβους περὶ τῆς προΐουσης καταπληκτικῆς ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἀπάσης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

Ἀλλὰ βεβαίως τὰ ἴδια συνέβαινον και ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Τουρκίᾳ. Λαμβάνομεν ὡς παράδειγμα τὸ βιλαγιέτιον Τραπεζοῦντος. Ἐν αὐτῷ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἰθαγενῆ πληθυσμὸν ἐλάχιστον και μηδαμινὸν τουρκικὸν στοιχεῖον ἐγκατεστάθη, οἱ δὲ νῦν αὐτόθι βιοῦντες Μουσουλμᾶνοι εἶναι ἐξ ἐλληνικῆς καταγωγῆς, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀθρόως ἐξώμοσαν κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῶν διωγμῶν μετὰ τοῦ 1660 και 1700, ὡς λ. χ. οἱ κάτοικοι τῆς περιφερείας Τόνγιας ἐν τῷ καζᾶ Ἀκτσαπάτ και οἱ τῆς τοῦ Ὀφεως.

Ὅντως γενικῶς τὸ κακὸν εἶχε προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε και αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῆ οὐχὶ βεβαίως ἐκ συμπαθείας και οἴκτου πρὸς τοὺς ραγιαδες, ἀλλὰ κηδομένη τῶν ἰδίων αὐτῆς οἰκονομικῶν συμφερόντων, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐκ-

λείφουν οἱ πλείστοι τῶν φορολογουμένων, ἀφοῦ τὸ βᾶρος τῆς οἰκονομικῆς συντηρήσεως τοῦ κράτους ἔφερον οἱ ραγιαῖδες. Οἱ πιστοὶ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατόν, ὃ ὁποῖος εἶχεν ἀνάγκην ἐργατῶν, παραγωγῶν καὶ φορολογουμένων, διὰ δὲ τὴν πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀπαραίτητοι ἦσαν οἱ χριστιανοί. Ἡδύνατο μὲν ἀδιακόπως νὰ δεκατείνωνται πρὸς ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μουσουλμανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ μέρος αὐτῶν ἔπρεπε νὰ μένη κατ' ἀνάγκην διὰ νὰ συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἰδρωτός τὸν στρατὸν ἐκείνον. Ἄς μὴ φανῇ δὲ τοῦτο εἰς οὐδένα παράδοξον. Καὶ σήμερον ἔτι πᾶσαι αἱ τέχναι, πᾶν εἶδος ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας καὶ πᾶσαι ἐν γέγει αἱ βιοποριστικαὶ ἐργασίαι, αἱ ὅποσαι ἀποτελοῦν τὸ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ζωῆς μιᾶς κοινωνίας, ἐνδὲς ἔθνους, ἀσκούνται ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ὑπὸ μόνων τῶν χριστιανῶν. Ἐκ τῶν Μουσουλμάνων ὅσοι δὲν τυγχάνουν νὰ εἶναι κτηματῖαι φροντίζουσιν νὰ γίνουσιν ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ἄρπαγες ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον τῶν χριστιανικῶν περιουσιῶν ἢ κλέπται καὶ λησταί. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι εἰς προγενεστέρους χρόνους διενήργουν τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων αὐτῶν δι' ἀγγαρειῶν τῶν χριστιανῶν. Ἀλίμονον δὲ εἰς ἐκείνον, ὅστις καλούμενος εἰς ἐργασίαν θὰ εἶχε τὴν ἄφρονα τόλμην νὰ ἀρνηθῇ! Ἡ ἐλαφροτέρα ποινή, ἢ ὅποια θὰ ἐπεβάλλετο εἰς αὐτόν, ἦτο νὰ λάβῃ παρὰ μίαν τεσσαράκοντα εἰς τὰ πέλματα τῶν ποδῶν ἀναστρεφόμενος εἰς εἰδικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον βασανιστήριον ὄργανον. Καὶ σήμερον ἔτι τὸ σύστημα τοῦτο τῶν ἀγγαρειῶν ὑφίσταται ἐν Πόντῳ ἐνιαχοῦ ὅπου ὑπάρχουν ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν τιμαριούχων καὶ ἀγάδων. Ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ ναχιέ Τζεβισλήκ τοῦ βιλαγετίου Τραπεζοῦντος τοὺς ἀγροὺς τῶν δύο—τριῶν ἰσχυόντων ἀγάδων κατὰ κανόνα καλλιεργοῦν οἱ κάτοικοι τῆς παρακειμένης ἑλληνικῆς κώμης **Χαβᾶ**. Καὶ δὲν δύναντα

νά ἀρνηθοῦν, διότι γνωρίζουν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ δυσμένεια αὐτῶν συνεπάγεται καὶ ἐκδικήσεις. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπλῶς ἰσχύων ὅπως δὴποτε Μουσουλμᾶνος δὲν δυσκολεύεται καθόλου νά κάμῃ χρῆσιν τῆς ἀγγαρείας. Περιέρχεται ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τῆς προτεραίας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας καὶ καλεῖ φιλικῶς δῆθεν λ. χ. εἰς τὸ θέρισμα τοῦ ἀγροῦ του. Δὲν ἀρκεῖται δὲ μόνον εἰς τὴν διδομένην ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ περισυλλέγει καὶ τὰ θεριστικὰ ὄργανα. Ὁ μὴ μεταβαίνειν τὴν ἐπομένην εἰς τὴν ἀγγαρείαν, καὶ ἂν ἔτι δὲν πρόκειται νά ὑποστῇ ἐκδίκησιν, πρέπει νά ἀποβάλλῃ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπανακτῆσεως τοῦ δρεπάνου του.

Ταῦτα συνέβαινον ἐν Πόντῳ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν καὶ μετὰ τὴν κήρυξιν ἔτι τοῦ πολυθρυλήτου συνταγματικοῦ πολιτεύματος τῶν Νεοτούρκων. Τί ἄρά γε νά συνέβαιναν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς καταθλιπτικῆς τυραννίας κατὰ τοὺς ὑποφωτωτέρους χρόνους τῆς δουλείας;

Αὐτὸς εἶναι ὁ κυριώτατος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον οἱ Σουλτᾶνοι οὐδέποτε διενόησαν σπουδαίως τὴν ἐλοκληρωτικὴν τῶν χριστιανῶν ἐξόντωσιν. Καὶ ἂν ἡ ἀφροσύνη Σελίμ τοῦ Α' ἐπὶ μίαν στιγμὴν συνέλαβε τὸ τερατῶδες καὶ ἀπαίσιον βούλευμα νά θέσῃ γενικῶς πρὸς τῶν ραγιαδῶν τὸ δίλημμα νά ἐκλέξουν μεταξὺ θανάτου ἐμμένοντες ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν πατέρων των καὶ ζωῆς ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν, τὸ ὁποῖον χάρις εἰς τὴν γνώμην τῶν περὶ αὐτὸν δὲν ἐξετελέσθη, ἐν τούτοις βραδύτερον ἤρχισαν νά ἐπικρατοῦν ἀρχαί ἐν τινι μέτρῳ συνετώτεραι μέχρις ὅτου κατὰ τὸ ἔτος 1691 ἠναγκάσθη ἡ Πύλη πρὸς ἀναστολὴν τοῦ κακοῦ τοῦ ὀλοσχεροῦς ἐξισλαμισμοῦ νά ἐκδώσῃ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Βεζύρου Χουσεῖν Κιοπριλή τὸ λεγόμενον *νιζάμ-ι-τσεδιδ*, ἧτοι *νόμον νέον*, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐρρυθμίζοντο ἐπὶ τὸ ἡπιώτερον αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς ὑποδούλους χριστιανούς. Ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ ἄθροοι ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἐξέλιπον, τοὺς ὁποῖους

προεκάλουν οί κατά τόπους πολυαριθμότατοι *ντερέπεηδες* (τιμαριϋχοι), ή φεβερὰ ἐκείνη μάστιξ τῶν χριστιανῶν, αὐτοβούλως καὶ ἀνεξαρτήτως πολλάκις ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς ἐνεργοῦντες εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο (1).

Οἱ ντερέπεηδες ἦσαν ἀπηνέστατοι δῆμιοι. Διὰ μηδαμινὰς αἰτίας ἀπηγχόμιζον καὶ ἐκαρατόμουν τοὺς ἀτυχεῖς χριστιανούς. Ἡ ζωὴ τῶν *γκιαούρηδων* (οὕτως ὠνόμαζον καὶ ὀνομάζουσι ἔτι οἱ Μουσουλμᾶνοι τοὺς χριστιανούς ἐν γένει) δὲν εἶχε τὴν ἐλαχίστην ἀξίαν δι' αὐτούς. Ἐν Κερασσοῦντι τοῦ Πόντου μόλις πρὸ 100 περίπου ἐτῶν ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ τελευταίου αὐτόθι ντερέπεη. Ὁ τόπος, ἐνθα ἐξετελείτο ἡ θανατικὴ ποινὴ τῶν καταδικαζομένων ὑπ' αὐτοῦ χριστιανῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ δεικνύεται σήμερον τακτικὰ εἰς πάντα ξένον, ὁ ὅποιος συνοδευόμενος ὑπὸ ἐγχωρίου ὄλως τυχαίως ἤθελε παρέλθει ἐκεῖθεν. Τόσον ζωηρὰ εἶναι εἰς τὰς ψυχὰς τῶν κατοίκων ἡ ἀπαισία μνήμη τῆς τοιαύτης χρησιμοποίησεως τοῦ ἐπαράτου τόπου.

Τοιαύτης ἀπαισίας μνήμης τόπος ὑπάρχει καὶ ἐν Τραπεζοῦντι τὸ λεγόμενον *γκιαούρ-μεϊιάν*, ἧτοι πλατεῖα τῶν γκιαούρηδων. Ἐνταῦθα συγκεντρωθέντες ἐσφάγησαν ἡβηδὸν ἱκαναὶ χιλιάδες Ἑλλήνων μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως χρόνον, διότι ἐζήτησαν νὰ ἀνακτήσουν τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἐλευθερίαν των (2).

᾿Ωσει δὲ μὴ ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῶν σφαγῶν, τῶν αἰχμαλωσιῶν καὶ τῆς βιαίας καὶ ἀναγκαστικῆς μεταστάσεως εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλα-

---

(1) Πβ. Κ. Παπαρηγοπούλου Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν Ἀθήναις 1903. ἐκδ. 4ης τόμ. 5, 474 καὶ 503.

(2) Περικλέους Τριανταφυλλίδου Ἡ ἐν Πόντῳ ἑλληνικὴ φυλή. Ἐν Ἀθήναις 1866. σελ. 86.

μισμοῦ, προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία τῆς ἀραιώσεως τῶν τάξεων αὐτῶν. Καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἀποδημία ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐφόσον αὐταὶ ἀλληλοδιαδόχως ὑπέκυπτον εἰς τὸν ὀσμανικὸν δεσποτισμὸν, οἱ προύχοντες καὶ οἱ λόγιοι ἐξή-  
τουσαν ἄσυλον εἰς τὰς ξένας χώρας. Οὐδ' ἀπῆρχοντο μόνοι, ἀλλὰ παρελάμβανον μεθ' ἑαυτῶν καὶ συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ ἀκο-  
λούθους πολλοὺς. Αἱ ἰταλικαὶ καὶ ἐνετικαὶ χῶραι κατ' ἀρχάς, βραδύτερον δὲ αἱ ρωσικαὶ ὑπῆρξαν τὰ μεγαλύτερα χωνευτήρια, ἐν οἷς μέγας ἀριθμὸς Ἑλλήνων ἀποξενωθέντων τοῦ πατρίου ἐ-  
δάφους συνεχωνεύθη πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ σλαβικὴν μᾶζαν. Τὸ κακὸν δὲν ἐσταμάτησε ποτέ, ἀλλὰ ἐνδημικὸν γενόμενον ἐξώ-  
θησεν ἐν διαστήματι τεσσάρων αἰῶνων χιλιάδας καὶ μυριάδας Ἑλλήνων καὶ εἰς τὰς εἰρημένας χώρας καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ Ἑλληνισμὸς ὁ εὕρισκόμενος σήμερον ἐν Καυκάσῳ καὶ εἰς τὰς νοτιοανατολικὰς ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου παραλίους χώρας τῆς ρωσικῆς ἐπικρατείας καὶ ἀνερχόμενος εἰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἀπέφησεν ὀλόκληρος σχεδὸν ἐκ Πόντου. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτόθι περίοδον τῶν διωγμῶν (1660—1700), τοὺς ὁποίους προ-  
κάλεσαν κατὰ μέγα μέρος οἱ ντερέπεηδες, οἱ τότε εἰς μεγάλην ἰσχὺν καὶ δύναμιν ἀνεληθόντες καὶ μέχρι σχεδὸν τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀγρίως λυμαινόμενοι τὴν χώραν, κατηνέ-  
χθησαν καταστρεπτικώταται πληγαὶ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοι-  
χείου, τὸ ὅποτον μόλις συνελθὸν ἐκ τῶν συμφορῶν τῆς ἀλώ-  
σεως, καὶ διότι οἱ κατακτεταὶ ἔχοντες ἀνάγκην τεχνητῶν καὶ ἄλλων ἐπιτηδευματιῶν ἤρχισαν νὰ φέρωνται ἡπιώτεροι πρὸς αὐτό, ἤρχισε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ δεικνύη πρόοδος εἰς τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον. Ἀκριβῶς δὲ αὕτη ἡ παρατηρου-  
μένη ὀσημέραι πρόοδος καὶ σχετικὴ εὐημερία ἐκίνησε τὸν φθό-  
νον καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν Μουσουλμάνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐ-

Ξήγειρε καὶ τὴν φανατισμὸν τῶν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε ἤρ-  
χισε νέος πόλεμος βίαιου ἐξισλαμισμού, ἀρπαγῆς τῶν περιου-  
σιῶν καὶ ἄλλων βιαιοτήτων. Ἐκ τῶν χριστιανῶν ἄλλοι μὲν ἐξώ-  
μωσαν ἄθροοι, ἄλλοι πρὸ τῆς ἀπειλούσης καταστροφῆς ἠναγ-  
κάσθησαν νὰ ἀποδημήσουν εἰς Ρωσίαν, οἱ δὲ ἐμμεῖναντες πι-  
στοὶ εἰς τὴν πατρῴαν θρησκείαν κατέφυγον εἰς ὄρεινὰ καὶ φα-  
ρχγγῶδη μέρη στερούμενοι καὶ θλιβόμενοι καὶ κακουχούμενοι,  
ἀλλὰ καὶ παρηγορούμενοι ὅτι δὲν ἠρνήθησαν τὴν πίστιν τῶν  
πατέρων τῶν.

Ἐτέρα περίοδος ἀθρόας ἀποδημίας ἐκ Πόντου ἐσημειώθη κατὰ  
τὸν 19ον αἰῶνα, ἰδίως δὲ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ αὐτοῦ. Καὶ τότε  
καταπίεσεις πολυεθεῖς, ἔνδεια τῶν ὄρεινῶν κατοίκων διὰ τὴν οὐχι-  
λίαν εὐφορον φύσιν τῆς χώρας καὶ ἀφ' ἑτέρου φορολογικὸν σύστημα  
καταθλιπτικώτατον ἀπομυζῶν σχεδὸν ἐλόκληρον τὸ προϊόν τῆς γῆς  
διὰ καὶ πλεῖστα χωρῖα ἠναγκάζοντο νὰ καταστρέψουν ριζηδὸν  
πᾶν ἔν αὐτοῖς καρποφόρον δένδρον διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ  
τὸν ἐπιβαλλόμενον φόρον (1), πρὸς δὲ τούτοις καὶ ληστεία καὶ  
ἀπαγωγὰ γυναικῶν καὶ παρθένων καὶ ἄλλα πολλά, ἔτι δὲ καὶ  
ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1828, καθ' ὃν ἡ εὐμενὴς ὑποδο-  
χὴ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων τῆς νικηφόρου καὶ ἀστραπιαίας  
προελάσεως τοῦ ὁμοδόξου ρωσικοῦ στρατοῦ μέχρι Θεοδοσιουπό-  
λεως καὶ Ἀργυρουπόλεως διέθεσε φυσικῶς τῇ λόγῳ λίαν ἐχθρι-  
κῶς τοὺς Μουσουλμάνους πρὸς αὐτούς, πάντα ταῦτα συνετέλε-  
σαν εἰς τὴν πανοικει μετοικεσίαν εἰς τὸν Καύκασον. Ὁλόκληρα  
χωρῖα ἐξεκενώθησαν, οἱ ἀγροὶ ἐχερσώθησαν καὶ οἱ ναοὶ ἐκλεί-  
σθησαν, οὐδεὶς δὲ ἄλλος τότε ἐγίνετο λόγος εἰμὴ μόνον περὶ  
μεταναστεύσεως. Τὸ ρεῦμα τῆς μετοικεσίας ἐπέφερε μεγάλην  
ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κυρίως εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας Χαλ-

---

(1) Τριανταφ. 28.

θίας και Θεοδοσιουπόλεως, εκ τών οποίων μέχρι τοῦ 1829 υπολογίζεται ὅτι ἔφυγον περί τὰς 2,000 οἰκογενειῶν (1). Ἐγκατέλιπον ὀριστικῶς τὸ πατριον ἔδαφος, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ πατέρες αὐτῶν ἐνεκαρτέρησαν μεθ' ὑπομονῆς ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας.

Τὸ κακὸν μετεδόθη και εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας και ἐξηκολούθησεν ἢ μετανάστευσις πανταχόθεν τοῦ Πόντου ἀραιὰ μὲν, ἀλλ' ἀδιάλειπτος μέχρι τοῦ 1878, ὅτε προσέλαθε και πάλιν κατ' ἀκολουθίαν τῆς εὐτυχοῦς ἐκθάσεως τοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν πολέμου τῆς Ρωσίας χαρακτηῖρα γενικωτέρας πανοικεισίας. Καὶ τότε πολλὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν Χαλδίας και Κολωνίας μετῆκθησαν εἰς τὴν νεωστὶ ὑπὸ τῆς Ρωσίας κτηθεῖσαν περιφέρειαν τοῦ Κάρς και ἀλλαχοῦ τοῦ Καυκάσου. Ἄνω τῶν 2,000 οἰκογενειῶν ἐγκατέλιπον και τότε τὸ πατριον ἔδαφος.

Ἄναλογιζόμενοι τὴν μεγάλην ἀπώλειαν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῷ πατρίῳ ἐδάφει ἐκ τῶν μετοικεισιῶν τούτων καθόλου ὀφειλομεν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν μερίδα ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων, «οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἐστίας συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σώζοντες τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον ὀμιλοῦντες τὴν πατριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πατριον θεόν, ἐλεύθεροι και εὐέλπιδες [ἀλλὰ και ὑπόδουλοι], ὀφειλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρῶτον μὲν εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκεῖνας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ γενεάς» (2).

Ἐνταῦθα σκόπιμον κρίνομεν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς λόγους τοῦ Fallmerayer ἀναφορικῶς πρὸς τὰ μέσα τῆς ἐξοντώσεως τῆς

---

(1) Τρυφῶνος Ε. Εὐαγγελίδου Ἱστορία τῆς Τραπεζοῦντος. Ἐν Ὁδησῶ 1898: σελ. 199. Τριανταφ. 28. 100.

(2) Παπαρρ. 5, 497.

υποδούλου φυλής. «'Αλλ' ἐάν πάντα ταῦτα δὲν συνέβαινον, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ποτε νὰ παρατείνεται μέχρι σήμερον ἡ τουρκικὴ κυριαρχία. Ἡ μέθοδος τοῦ Σουλτάνου ἦτο ἀπλή, ἐνεργητικὴ καὶ ἀσφαλής, ἀλλ' ἐναντία εἰς τὸ χριστιανικὸν καὶ ἀνθρώπινον δίκαιον» (2).

Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύεται ἱστορικῶς ἢ κατὰ μικρὸν ἐν διαστήματι πολλῶν αἰώνων συντελεσθεῖσα μεγάλη ἐλάττωσις τῶν Ἑλλήνων ἐν τε Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἢ αὐξήσις τῶν Μουσουλμάνων. Ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπετέλεσε τὸ πρῶτιστον ὄλικόν καὶ τὸ κυριώτατον ἐργαστήριον, ἐν τῷ ὁποίῳ κατεσκευάσθη ὁ λαὸς ὁ ἀτόπως ὀνομαζόμενος τουρκικός.

Ἀμερόληπτος παρατηρητὴς καὶ περὶ τὰς ἐθνολογικὰς μελέτας μικρὸν ἐντριβὴς εὐκόλως δύναται νὰ διδῷ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς μεγάλας καὶ πολυπληθεῖς μάζας τῶν Μουσουλμάνων, χαρακτηριστικὰ πολὺ διάφορα ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς ἀπόψεως τῶν τῆς καθαρῶς τουρκικῆς φυλῆς. Κατ' ἐξοχὴν δὲ τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰς δυτικὰς, βορειοδυτικὰς καὶ βορείους παραλίους ἐπαρχίας τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, ἐν ἐλάσσονι δὲ μοίρᾳ εἰς τὰς μεσόγειοτέρας καὶ ἀνατολικωτέρας κατὰ λόγον τοῦ ἐλάσσονος ἢ μείζονος καθαρῶς τουρκικοῦ στοιχείου. Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὰ διδάγματα τῆς ἱστορίας, διότι ὄντως τὸ ἀμειγρὸς τουρκικὸν στοιχεῖον μονιμώτερον καὶ πολυπληθέστερον ἐγκατεστάθη εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὁπόθεν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος ἀρξάμενον ἐπεξέτεινε βαθμηδὸν τὰς στρατιωτικὰς κατακτήσεις του καθ' ἅπασαν τὴν χερσόνησον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐν τῷ βιλαγετίῳ τῆς Προύσης κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ

---

(2) ἄνωτ. 1, 250.

Vital Cuinet συγκαταλέγεται εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαὸν μέγας ἀριθμὸς κατοίκων ἑλληνικῆς καταγωγῆς. «On compte parmi cette population un grand nombre d'habitants d'origine grecque, descendants de ceux, qui de la conquête ottomane embrassèrent l'islamisme et prirent . . . rang parmi les plus fermes soutiens de l'empire fondé, à son lit de mort, par Osman Ghazi» (1). Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ σαντσακίου Νικομηδείας. «Les musulmanes indigènes sédentaires sont, en premier lieu, les descendants des Turcs ottomans, qui sous le règne d'Osman fondateur de l'empire et chez de la dynastie ottomane on fait en 1326 la conquête de Nicomédie (Ismid) et des contrées environnantes. A ces descendants des conquérants il faut joindre ceux des habitants d'alors Grecs et autres, qui ont en très grand nombre embrassé la religion du vainqueur, soit de cette époque, soit par la suite» (2).

Αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Cuinet δύνανται ἀσφαλῶς νὰ γίνουσι ἐν πάσῃ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι μόνον ἐν ὀρισμέναις περιφερείαις συνέβησαν ἐξισλαμισμοί. Ἦς μεταφερθῶμεν εἰς τὸν Πόντον. Οὗτος περιλαμβάνει ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ βιλαγιετιὸν Τραπεζούντος καὶ ὅμορα τμήματα τῶν βιλαγιετιῶν Κασταμονῆς, Σεβαστείας καὶ Ἐρζεροῦμ καὶ κεῖται μεταξὺ γεωγραφικοῦ πλάτους 40°—42° ὀριζομένου μεσημβρινῶς ὑπὸ γραμμῆς ὡς ἔγγιστα ἀρχομένης ἀπὸ Ἰνεπόλεως, διερχομένης δι' Ἀμασειας, Τοκάτ, Νικοπόλεως (Χαρά Χισάρ), Ἀργυρουπόλεως (Γκιουμου-

(1) La Turquie d'Asie, géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure. Paris 1890. Τόμ. 4, 10.

(2) ἄνωτ. 4, 307.

σχανὲ) καὶ Παῖπουρτ καὶ καταληγούσης διὰ τῆς ἄρσειρας Σο-  
γανλοῦ-Δάγ εἰς σημεῖον ἑγγὺς τῶν πρὸ τοῦ 1914 ρωσοτουρ-  
κῶν συνόρων εἰς τρόπον, ὥστε πᾶσαι αἱ εἰρημέναι πόλεις νὰ εὐ-  
ρεθοῦν κείμεναι ἐντὸς αὐτῆς, καὶ γεωγραφικοῦ μήκους 31°—39°  
(μεσημβρινοῦ Παρισίων). Ἡ γεωγραφικὴ αὕτη ἔκτασις ἐννοεῖ-  
ται ἐπὶ τῇ θάσει τοῦ ἐπικρατοῦντος ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἡ  
κατὰ προσέγγισιν ὀρισθεῖσα γραμμὴ δὲν ἀποκλείει βεβαίως τὴν  
ὑπαρξιν αὐτοῦ καὶ νοτιώτερον, ἀλλ' ἐνταῦθα οἱ ἑλληνικοὶ συνοι-  
κισμοὶ παρουσιάζονται ἱκανῶς ὀλιγάνθρωποι καὶ σποραδικοί. Ἡ  
χώρα αὕτη περίπου ἀποτελοῦσα τὴν ἄλλοτε ἐνδοξον Αὐτοκρα-  
τορίαν τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος ὑπέκυψε τελευταία ἐξ  
ἔλων τῶν χωρῶν τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς κατακτη-  
τάς. Ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἀνέκαθεν ἦτο ἀκραιφνῆς ἑλληνικός.  
«Ὅτε δὲ κατεκτήθη ἡ Τραπεζοῦς ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχεν ἡ  
χώρα ἓνα πολυάριθμον χριστιανικὸν συνοικισμὸν, μίαν οειρὰν  
φιλοκάλως ἠκοδομημένων πόλεων καὶ πολιχνῶν κατὰ μήκος  
τῆς ἀκτῆς κειμένων, ἓνα πλοῦσιον, ἰσχυρόν, ἐπὶ ἀπροσίτων με-  
ρῶν ἐγκαθιδρυμένον φεουδαλισμὸν καὶ μίαν ἀκατανίκητον ἀπέ-  
χθειαν πρὸς τὸ ἰσλάμ» (1). Λοιπὸν ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ χώρᾳ  
ἐλάχιστον ὑπάρχει τὸ καθαρῶς τουρκικὸν στοιχεῖον. Πάντες  
σχεδὸν οἱ Μουσουλμᾶνοι εἶναι Ἕλληνες ἐξ Ἑλλήνων καταγό-  
μενοι. Ὅσα χωρῖα εἶναι καθαρῶς μουσουλμανικὰ ἢ ἀνάμεικτα  
ἐξ Ἑλλήνων καὶ Μουσουλμάνων, τούτων οἱ κάτοικοι ἢ πανδημεὶ  
ἢ τινὲς μόνον ἐξώμοσαν. Καὶ συνοικοῦν πολλάκις ἐν τῇ αὐτῇ  
κώμῃ Ἕλληνες καὶ Μουσουλμᾶνοι θανασίμως μισοῦντες ἀλλή-  
λους, ἐνῶ κατάγονται ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων, πολλάκις δὲ  
καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.

Ἡ ταυτότης τῆς καταγωγῆς ὁμολογουμένη καὶ ὑπ' αὐτῶν

---

(1) Fall. 1, 250.

τῶν Μουσουλμάνων, εἰ ἔποιοι οὐδὲ ὅπως διατάζουν νὰ διακηρύτ-  
τουν ὅτι, ἐὰν ἀνασκάψουν τοὺς τάφους, ὑπὸ τὰ ὄστα τοῦ Χα-  
σάν καὶ τοῦ Μεχμέτ θὰ εὑρουν τὰ ὄστα τοῦ Παύλου καὶ Γεωρ-  
γίου, μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῶν κοινῶν φυλετικῶν τοῦ προσώπου  
χαρακτηριστικῶν, τῆς αὐτῆς πολλαχοῦ διαίτης καὶ ἐνδυμασίας  
(πλὴν τῆς συνήθους τῶν Μουσουλμανίδων καλύπτρας) καὶ τῶν  
κοινῶν ἡθῶν καὶ συνηθειῶν. Ἀλλὰ καὶ χριστιανικὰς συνη-  
θείας εὐρίσκει τις παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις. Τιμοῦν ἰδιαζόν-  
τως ἐνιαχοῦ τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐπισκέπτονται  
μετ' εὐλαθείας τὰ συνήθη τῶν χριστιανῶν **ἀγιάσματα** (μεταλ-  
λικὰς πηγὰς, αἱ ὅποια νομίζονται ὅτι κέκτηνται ὑπερφυσικὴν  
ἰαματικὴν δύναμιν), διαθέτουν ἐν σχήματι σταυροῦ τὸ πύον  
καὶ τὴν σκαπάνην ἐπὶ τοῦ ἀνοίγματος ὀρυχθέντος τάφου μέ-  
χρι τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ νεκροῦ, ἐν Ὄφει παρασκευάζουν κόλ-  
λυθα ἐπικηδεῖα διανεμόμενα μεταξὺ τῶν οἰκείων τοῦ θανόντος,  
αἱ δὲ γυναῖκες τῶν Ὀφλήδων προσέρχονται κατὰ τὴν Μ. Ἐβδο-  
μάδα εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας διὰ νὰ λάβουν τὴν εὐλο-  
γίαν τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλὰ ἡ σπουδαιότης ἀπέδειξις τῆς ἑλληνικῆς καταγω-  
γῆς τῶν εἶναι ἡ διάσωσης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς πολλοὺς  
ἐξ αὐτῶν, διότι μόλις πρὸ δύο καὶ ἡμίσεως περίπου αἰῶνων ἐξ-  
ισλαμίσθησαν. Οἱ Μουσουλμάνοι τῆς περιφερείας Ὄφως ἀνα-  
τολικῶς τῆς Τραπεζοῦντος καὶ οἱ τῆς Τόνγιας νοτιοδυτικῶς ἐν  
τῷ καζᾶ Ἀκτσαπὰτ ὀμιλοῦν πάντες τὴν ἑλληνικὴν. Ἠρίθμου  
δὲ αἱ περιφέρειαι αὗται τῷ 1866 ἢ μὲν πρώτη περὶ τὰς 15,000  
οἰκογενειῶν, ἡ δὲ δευτέρα περὶ τὰς 2,000, πλὴν δὲ τούτων ὑ-  
πῆρχον καὶ ἄλλαι 1,000 περίπου οἰκογένειαι ἑλληνοφῶνοι διε-  
σπαρμέναι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Τραπεζοῦντος καὶ Ροδοπόλεως (1).

---

(1) Τριανταφ. 33. 66. 85.

Τὰ χωρία τοῦ Ὁφειωσῶς κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς ἑλληνικὰς ὀνομασίας, οἷον Ἀληθινός, Γοργορᾶ (= Γρηγορᾶ), Ζησινοῦ, Κοιτοῦ, Μεσοχώριν, Ξένος, Ὀκελος, Παλαχώριν (= Παλαιοχώριν), Σαράχω, Ὑψηλή, Φωτεινός, Χαλάεσσα, Χωλός, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ χωρία τῆς Τόνγιας καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ Μουσουλμανικοὶ συνοικισμοί (1).

Ἄλλ' ἀκούσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰς ἀξιοπίστους ἀφηγήσεις τοῦ Π. Τριανταφυλλίδου, ὁ ὁποῖος καλῶς ἐμελέτησε τὰ κατ' αὐτοῦς. Οἱ Ὀφληδες «πρεσβεύουσι μὲν τὸν Μωαμεθανισμόν καὶ διατηρεῖται ἐν αὐτοῖς καλῶς συγκεκροτημένον Ὀθωμανικὸν σχολεῖον, ἐξ οὗ ἐξέρχονται πλεῖστοι οὐλαμάδες (θεολόγοι), λαλοῦσιν ὅμως σύμπαντες τὴν ἑλληνικὴν κατ' οἶκον καὶ ταύτην χρῶνται μητρικὴν γλῶσσαν· πολλὰς δὲ δύναται τις ἐν αὐτοῖς νὰ ἀπαντήσῃ ἑλληνικὰς λέξεις, ἀξίας νὰ ἀποθησαυρισθῶσιν ἐν τοῖς λεξικοῖς· σώζουσι δὲ καὶ τὸ ἀρνητικὸν μόριον οὐ. Πολλοὶ δὲ χριστιανικὰς εἰσέτι σώζοντες ἐπωνυμίας, ὁμολογοῦσιν ἑαυτοὺς Ἑλληνας τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν χριστιανισμόν ἄλλοτε πρεσβεύοντας· αἱ πλεῖστοι δὲ τῶν γυναικῶν γηράσκουσιν ἐν παντελεῖ τῆς Τουρκικῆς γλώσσης ἀγνοίᾳ. Ἡ καταπίεσις ἠνάγκασεν αὐτοὺς ἐν ὑστέροις καὶ οὐ πᾶν τι ἀπομεμακρυσμένοι χρόνοις ν' ἀλλάξωσι θρήσκευμα, ἀφοῦ πρῶτον ἀπεκλείσθη ἢ μετὰ τῆς μητροπόλεως συγκοινωνία καὶ ἐξέλιπον ἀποθανόντες ἢ φονευθέντες οἱ ἐν αὐτοῖς ἱερεῖς· δυστυχῶς δὲ οὐδὲν περὶ αὐτοῦς ἦν μοναστήριον, ἵνα ὡς κέντρον χρησιμεύσῃ εἰς διάσωσιν τῆς θρησκείας, ἢ ὄν ἡρημώθη πρότερον. Ἡ δὲ ἐν αὐτοῖς εὐθὺς ὑπὸ τῶν Τούρκων συστηθεῖσα ἱερατικὴ σχολὴ πιστοτέρους κατὰ μικρὸν πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν ἀπέδειξεν. Ἐχουσιν ὅμως ἡμερώτερα τὰ ἦθη καὶ ἠθικώτεροι τῶν περὶ αὐτοῦς

(1) Τριανταφ. 33. 64.

ἄλλων Τούρκων δείκνυνται» (1). Ὡς πρὸς τὰ ἐπώνυμα τὰ ἔχοντα ἑλληνικὴν τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν σχηματισμόν, οἷον **Παπάξογλου** (= Παπαδόπουλος), **Μανιάνης**, **Μερτζάνης** κ.τ.τ., ὅποια ὑπάρχουν ἐν Ὁφεί, σημειωτέον ὅτι καὶ ἀλλαγῶ τοῦ Πόντου ἀκούονται τοιαῦτα. Οὕτω περὶ τῶν Μουσουλμάνων τοῦ σαντακίου Χαρὰ Χισὰρ (Νικοπόλεως) ἀναγινώσκωμεν τὰ ἐξῆς ἐν τῷ «**Ξενοφάνει**» περιοδικῷ τοῦ ἐν Ἀθήναις συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολή». «Ἡ ἑλληνικὴ παρὰ τοῖς Τούρκοις μορφὴ, ἢ χρῆσις λέξεων ἑλληνικῶν, ἢ χρῆσις ἠθῶν τινῶν καὶ ἐθίμων χριστιανικῶν, ἢ χρῆσις ὀνομάτων τουρκικῶν μετ' ἐπωνύμου ἑλληνικοῦ, ὡς **Ἰσμαήλ Κεσίσογλου** (2) κτλ. μαρτυρεῖ ὅτι πολλοὶ χριστιανοὶ τῆ βίᾳ ὑπέκοντες ἐξισλαμίσθησαν» (3).

Ἄλλὰ τὸ περιεργότατον πάντων εἶναι ὅτι οἱ Ὀφληδες φυλάττουν μετὰ σεβασμοῦ καὶ θρησκευτικῆς εὐλαθείας ἀντικείμενα τῆς χριστιανικῆς λατρείας, οἷον εὐαγγέλια καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία χειρόγραφα, θυματήρια, σταυροὺς, σκευὴ ἐκκλησιαστικὰ, ἄμφια ἱερατικὰ κ.τ.τ. «ὡς κειμήλια προγονικὰ» κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῖς φράσιν.

Περὶ δὲ τῆς Τόνγιας ἀναγινώσκωμεν ὁμοίως παρὰ τῷ Π. Τριανταφυλλίδῃ τὰ ἐξῆς: «Ὑπεράνωθεν τῆς Ἐρμωνάσσης (4) καὶ τῆς ἔτι δυσμικώτερον ταύτης κειμένης Σκαφίας, μεταξὺ τῶν ποταμῶν Καλάνεμα καὶ τοῦ δυσμικώτερον τῆς Ἱερᾶς Ἄκρας πλησίον Κερασσοῦντος ἐκβάλλοντος ποταμοῦ ἐξαπλοῦται ἡ περιφέρεια Τόνγιας δισχιλίας περιλαμβάνουσα οἰκίαν εἰς χωρὶα ἔνδεκα, τὸ πλεῖστον Ἑλληνικᾶς ἔχοντα ὀνομασίας (**Κατοχώριν**,

(1) ἄνωγ. 33—4.

(2) Ἐκ τοῦ Kechiche (ἱερεὺς) καὶ οἴου (υἱός) = τῷ Παπάξογλου.

(3) Ἔτ. 7 (1910), 278.

(4) Ἐρμωνάσσα εἶναι ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῆς σημερινῆς πολίχνης

*Μεσοπλάγιν, Μεσοπέδιν*). Καί Ὁθωμανοὶ μὲν τὸ θρήσκευμα εἶνα, οἱ κάτοικοι, Ἑλληνόφωνες ὅμως καὶ οὗτοι τὴν γλῶσσαν, ὡς οἱ περὶ τὸν Ὄφιν. Ἐπάγονται λοιπὸν καὶ οὗτοι εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνην τῶν κατοίκων τοῦ Ὄφειος κατηγορίαν· καὶ οὗτοι, ὡς ἐκεῖνοι, ἐν ὑστέροις χρόνοις καὶ ὑπὸ τῶν ὁμοίων περιστάσεων ἐξομώσαντες, καὶ οὗτοι, ὡς ἐκεῖνοι, διατηρήσαντες τὴν γλῶσσανικαὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων καταγωγῆς αὐτῶν. Ἄλλ' ἐνφ' ἐκεῖνοι περὶ τὴν Θεολογίαν μᾶλλον ἐπιδίδουσιν, οὗτοι τὸ πλεῖστον ὀπλοφοροῦσι καὶ οἱ πλεῖστοι γίνονται κλητῆρες καὶ χωροφύλακες· ἤγημιζονται δὲ ὡς ρωμαεῖοι καὶ ἐπιτήδειοι κλέπται» (1).

Περὶ τούτων καὶ ὁ Τ. Εὐαγγελίδης ἐν παρόδῳ γράφων λέγει ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν 8,000 περίπου χριστιανικῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῶν διωγμῶν ἐξειδιώθησαν ἐκ τῶν πέριξ τῶν Πλατάνων καὶ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰς ὄρεινὰς θέσεις τῆς Τόνγιας, ὅπου κατὰ μικρὸν ἐξιλαμίσθησαν μὲν, ἀλλὰ διετήρησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν (2). Ἐὰν ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν εἶναι ὑπερβολικός, εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ὅτι πάντες οὗτοι δὲν συνωκίσθησαν ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι διασκορπίσθησαν ἀλλοῦ ἐκτὸς τῆς Τόνγιας, ὅπου πλὴν τῆς θρησκείας ἀπέβαλον καὶ τὴν γλῶσσαν. Διότι ἄλλως δὲν ἐννοεῖται πῶς ἐκ τῶν 8,000 οἰκογενειῶν ἐξιλαμισθεισῶν ὑπελείφθησαν μέχρι τοῦ 1866 μόνον 2,000 ὅσας ἀναφέρει ὁ Π. Τριανταφυλλίδης, τοῦ ὁποῦ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὡς λίαν ἀκριβεῖς.

Παρὰ τοὺς ὁμαδικῶς ἐξιλαμισθέντας ὑπῆρξε καὶ ἕτερα τάξις χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι οὔτε τὰς καταπιέσεις ἠγνείχοντο, ἀλλ'

---

(1) ἄνωτ. 65 — 6.

(2) ἄνωτ. 197.

οὔτε καὶ τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων των ἤθελον νὰ ἀρνηθῶν. Οὗτοι λοιπὸν διὰ νὰ συμφιλιώσων ἀμφότερα ταῦτα, νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὰς κακώσεις καὶ νὰ ἔχουν τὴν συνειδήσιν ἡσυχον, ὑπεκρίθησαν ἐν τῇ φανερῇ ὅτι ἐξομοτοῦν ἐκπληροῦντες ἐξωτερικούς τινας τύπους τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ κρυπτῇ ἐξηκολούθουν πρεσβεύοντες τὸ πάτριον θρήσκευμα καὶ τηροῦντες αὐστηρῶς πάσας τὰς διατάξεις τῆς λωτρείας του. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν πολλοὶ ἐν τῇ βιλαγετίῳ Τραπεζοῦντος, δὲν γνωρίζω δὲ ἂν ὄντως καὶ ἀλλαχοῦ συνέβη παρόμοιον. Εἰς τούτους συγκαταλέγονται καὶ ὅσοι συκοφαντηθέντες ὑπὸ Μουσουλμάνων ὅτι ὑπεσχέθησαν νὰ ἐξομώσων ὄφειλον κατόπιν δικαστικῆς ἀποφάσεως νὰ ἐκλέξων μεταξὺ ἐξωμοσίας καὶ θανάτου ἢ ὅσοι καταδικασθέντες εἰς θάνατον μόνον δι' ἀλλαξοπιστίας ἠδύναντο νὰ ἀποφύγουν τὴν ποινήν· ἢ ὅσοι εὐρεθέντες ὑπὸ τὸ κράτος ψυχολογικῆς καταστάσεως ἢ ἐνδόντες εἰς ἀπειλὰς ἢ δελεασθέντες ὑπὸ ὑποσχέσεων ἐδῆλωσαν ὅτι δέχονται τὸν ἰσλαμισμόν καὶ ὄφειλον ἐξάπαντος ἢ τὸν λόγον νὰ τηρήσων ἢ τὴν κεφαλὴν νὰ ἀποβάλουν. Καὶ τούτων πολλοὶ ἐδέχοντο μὲν τὸν ἰσλαμισμόν, ἐξηκολούθουν ὅμως ὄντες ἐν τῇ κρυπτῇ χριστιανοί. Ὁμοίως συναριθμοῦνται εἰς τούτους καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀπόγονοι ὄντες τῶν εἰς ἀρχαιότερους χρόνους ἐξομωσάντων ἐπανήρχοντο εἰς τὸν χριστιανισμόν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν μοναστηρίων. Ἐν παράδῳ ἐνταῦθα καθῆκον ἔχομεν ἱερὸν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἐθνικὴν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὰ μοναστήρια τοῦ Πόντου, Σουμελά, Περιστεριώτα καὶ Βαζελῶνος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ροδοπόλεως, Χουτουρά, Χαλιναρά, Γουμερά καὶ Ἰμέρας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλδίας καὶ ἄλλα τινὰ δευτερεύοντα, τὰ ὅποια τὰ μέγιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν διάσωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν μέσῳ τῆς μουσουλμανικῆς καταγιγίδος. Αὐτὰ ἦσαν ἐν τῇ μακρᾷ τῶν πόλεων ὄρεινῇ χώρᾳ ἢ μόνῃ παραμυθίᾳ τῶν καταδιωκομένων

χριστιανῶν, αὐτὰ συνίστων τὴν ὑπομονὴν καὶ ἐγκαρτέρησιν ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων. Ἀληθῶς δὲ σήμερον παρατηρεῖται ἐν Πόντῳ ὅτι ὁ συμπαγέστερος ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εὐρηται περὶ τὰ μοναστήρια, ἐνῶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπῆρχον συνέβησαν ἀθρόαι αἱ ἐξωμοσίαι. Πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ οἱ κατακτηταὶ ἔτρεφον σεβασμὸν τινα πρὸς αὐτὰ καὶ προνόμια ἐνίοτε παρεχώρουν. Μεταξὺ τῶν εἰρημένων μοναστηρίων τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀπολαμβάνον τὸν σεβασμὸν τῶν Μουσουλμάνων ἦτο τὸ τοῦ Σουμελαῦ. Ὅτι δὲ δὲν ἐκφραζόμεθα ὑπερβολικῶς ἀποδίδοντες τὴν σωτηρίαν μέρους τοῦ ἐν Πόντῳ Ἑλληνισμοῦ κατὰ μέγα μέρος εἰς αὐτά, μαρτυρεῖ καὶ ἕτερον γεγονός ἐξίσου πολλῆς προσοχῆς ἄξιον, ὅτι καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ δὴ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καισαρείας ὁ Ἑλληνισμὸς ὀφείλει τὴν σωτηρίαν του εἰς τὰ πολλὰ αὐτόθι μοναστήρια, ἃν καὶ σήμερον ἐξέλιπε τὸ μοναχικὸν στοιχεῖον, τὰς δὲ προσόδους αὐτῶν καρποῦνται αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες ὑπὲρ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν· εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἀγόμεθα λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ὁ πολυαριθμότερος Ἑλληνισμὸς ὑπάρχει ἀκριβῶς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τοιαῦτα ἄξια μνεῖς μοναστήρια εἶναι τὸ τοῦ Προδρόμου ἐν Ζινδζίδερε, τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τοῦ Κέρκεμε. Ἐν τῇ πρώτῃ ἢ ἀπὸ ἑκῶν ἡμερῶν δεκαετηρίδων λειτουργοῦσα Ἱερατικὴ Σχολὴ προσφέρει μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς ἅπαντα τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Καππαδοκίας.

Οἱ ἐν Πόντῳ **κρυφοὶ χριστιανοὶ** διηλθον οὕτω μακροῦς χρόνου βίου ἀγωνιώδους. Ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια, τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ συλλάβουν οἱ περὶ αὐτοὺς Μουσουλμᾶνοι περὶ τῶν πραγματικῶν αὐτῶν φρονημάτων θὰ συνεπήγετο θάνατον ἀφευκτον. Ἐπεβάλλετο λοιπὸν μεγίστη παντοῦ καὶ πάντοτε προσοχή. Ἐφερον δύο ὀνόματα, τὸ μὲν ἔν μουσουλμανικόν, τὸ δὲ ἕτερον χριστιανικόν, τοῦ ὁποίου ἕκαμνον χρῆσιν μόνον ἐν ταῖς θρησκευ-

τικαῖς τελεταῖς. Ταύτας δὲ ἐτέλεον ἢ παρ' ἑαυτοῖς συνήθως ἐν νυκτὶ ἢ μεταβαίνοντες μετὰ προφυλάξεως πολλῆς εἰς συνοικισμοὺς φανερῶν χριστιανῶν.

Ἄξιον μνησθῆναι ἐν ταῦθα κρίνω τὸ ἐξῆς περιστατικόν. Εἰς μικρὰν ἀπέστασιν ἀνατολικῶς τῆς Ἀργυρουπόλεως κεῖται ἡ μονὴ Χουτουρᾶ ἰδρυθεῖσα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος. Διατρίβων ἐν αὐτῇ παῖς ἔτι ὧν ἔβλεπον περιέργως οἰκογένειαν μουσουλμανικὴν ἐκ τῶν τὰ πρῶτα ἐν τῷ τόπῳ φερόντων προσερχομένην μετὰ πολλῆς προφυλάξεως καὶ προσοχῆς εἰς αὐτὴν καὶ τελοῦσαν τὰ καθήκοντα τῆς χριστιανικῆς λατρείας.

Ὅσακις ἠναγκάζοντο νὰ συμπροσεύχωνται μετὰ τῶν Μουσουλμάνων, ἀνέπεμπον κατὰ διάνοιαν εἰς τὸν Θεὸν εὐχὰς χριστιανικὰς, κομίζομένου δὲ νεκροῦ εἰς μουσουλμανικὸν νεκροταφεῖον ὑπὸ χεῖρα, ἐψάλλετο ἡ νεκρώσιμος αὐτοῦ ἀκολουθία ἐν ναφ χριστιανικῇ.

Ἐν ταῖς ἐπιγαμίαις ἀπέφευγον κατὰ κανόνα μυρίας προφάσεις ἐπιπροσόντες νὰ δίδουν κόρας εἰς Μουσουλμάνους, ἀλλ' ἐλάμβανον τούναντίον αὐτοὶ προθύμως Μουσουλμανίδας, τὰς ὁποίας πολὺ τεχνιέντως κατώρθωνον ἀκολούθως νὰ προσηλυτίσουν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Θαυμαστὸν καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν τοῖς χαλεποῖς ἐκείνοις χρόνοις διενήργουν προσηλυτισμὸν ἀποζημιούμενοι οὕτω τρόπον τινὰ δι' ὅσα κατ' ἀνάγκην ὑπεκρίνοντο καὶ δι' ὅσα δεινὰ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ ὑφίσταντο.

Οὕτω εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ 1856, ὅτε ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μετζιτ ἐξεδόθη τὸ **Χάτι Χουμαγιούν**, διὰ τοῦ ὁποίου καθιεροῦτο ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ ἐκηρύσσετο ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου ἡ ἀστικὴ ἰσότης ἀπάντων τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκευματος. Τότε πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐνθα κυρίως ἀπετέλεον ἀθρόους καὶ

συμπαγεῖς πληθυσμούς, ὡς ἐν τῇ περιφερείᾳ Κρώμνης καὶ ἀλλοδαχοῦ, ἐθεώρησαν τὴν περίστασιν κατάλληλον ἀνυψώσαντες τὴν σημαίαν τῆς θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας νὰ κηρύξοιεν ἑαυτοὺς χριστιανούς. Καὶ ἐδειλίασαν μὲν κατ' ἀρχὰς καὶ ἀμφέβαλλον ἐπὶ τινὰ χρόνον περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ τολμήματος αὐτῶν, ἀλλὰ παρακινούμενοι καὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν εὐθρασῶν καὶ τολμηρῶν ἀνδρῶν καὶ ζηλωτῶν τῶν πατρῶν, ἐν οἷς πρῶτιστα ἀξιοὶ μνείας ὁ ἐκ Κρώμνης **Πέτρος Σάββα Σιδηρόπουλος** πρότερον Σουλεϊμὰν καλούμενος καὶ ὁ ἐκ Πουλαντζάκης παρὰ τὴν Κερασσοῦντα **Νικόλαος Ταυρόπουλος** πρότερον Μουσταφᾶ Γιαζιτιζή ὀνομαζόμενος (1), ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς χριστιανούς. Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἠσθάνθησαν ἐκπληξιν ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκίῳ γεγενότῃ καὶ συναισθανόμενοι ἀδυναμίαν νὰ ἀποπλύνουν τοιαύτην πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν προσγενομένην ὕβριν διὰ τῆς ἀπλῆς καὶ συνήθους μουσουλμανικῆς μεθόδου κατέφυγον εἰς θωπείας καὶ προτροπὰς καὶ παρακλήσεις πρὸς αὐτοὺς τοῦλάχιστον νὰ ἐξακολουθοῦν ἐν τῇ κρυπτῇ πρεσβεύοντες τὸν χριστιανισμὸν καὶ νὰ μὴ θελήσουν δημοσίᾳ νὰ ἐξευτελίσουν τὴν μουσουλμανικὴν θρησκείαν. Ὡς δὲ οὐδὲν κατάρθωσαν καὶ τοὺς ἀνέγραψαν ἐπισήμως χριστιανούς, συνέλαβον ἄσπονδον μῖσος καὶ ὤμωσαν ἐκδίκησιν· πράγματι δὲ οἱ δυστυχεῖς χριστιανοὶ ὑπέστησαν ἀνυπολόγιστα δεινὰ καὶ βάσανα καὶ διέτρεξαν κινδύνους σοβαροὺς πρὸ πάντων κατὰ τὰ μεσογειότερα μέρη, ἀλλ' ἡ ἀδάμαστος καρτερία καὶ ἀκράδαντος ὑπομονὴ αὐτῶν κατίσχυσε καὶ ἀπέλαυσαν ἐπὶ τέλους ἐκεῖνο, ὅπερ ἀπὸ γενεῶν ἐπόθουν.

\* Ἄλλοι ὅμως, ἔνθα ἀπετέλουν ἀραιοὺς συνοικισμοὺς μεταξὺ πολυαριθμοῦ καὶ ἀγρίου μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ ἐκ φόβου μὴ ἐξεγείρουν τὸν φανατισμὸν τοῦ δυνάμενον νὰ ἐχῆ ὀλέθρια ἐπακόλουθα, ἐξακολουθοῦν λατρεύοντες τὸν Χριστὸν ὅπως καὶ

(1) Τριανταφ. 94. Εὐαγγελ. 200.

πρότερον. Ὁ Π. Τριανταφυλλίδης υπελόγιζε τότε αὐτοὺς περὶ τὰς τετρακοσίας οἰκογενείας (1), ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς δὲν φαίνεται ἀκριβῆς κατὰ τοῦτο ὅτι πολλαὶ τοιαῦται οἰκογένειαι θὰ ἦσαν ἄγνωσται εἰς αὐτὸν οὐ μόνον πολλαχοῦ τοῦ Πόντου, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περικειμένῃ περὶ τὴν Τραπεζοῦντα χώρα, τὴν ὁποίαν κυρίως εἶχεν ὑπ' ὄψιν.

Παρὰ τούτους ἄλλοι τινὲς διεσπαρμένοι εἰς χριστιανικοὺς συνοικισμοὺς δὲν ἀπεκαλύφθησαν μὲν τότε ἐπίσημως, ἀλλὰ οὖν τῷ χρόνῳ ἤρχισαν νὰ τελοῦν μὲ μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν τὰ χριστιανικὰ καθήκοντα. Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις, εἰς γνῶσιν τῆς ὁποίας περιήρατο τὸ πρᾶγμα, ἐδείκνυε μὲν ἀνοχήν πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ ἐπίσημως χριστιανούς, διότι δὲν παρήλθον πολλὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ 1856 καὶ ἤρχισε κατὰ τὴν συνήθειάν της νὰ λησμονῇ καὶ τὰς διὰ τοῦ **Χάττι Χουμαγιούν** κηρυχθείσας ἀρχὰς τῆς πλήρους θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἐρχεῖτο μόνον νὰ τοὺς ἀναγράψῃ ἐν τοῖς ληξιαρχικοῖς ἀρχείοις τοῦ κράτους μὲ διπλᾶ ὀνόματα, μουσουλμανικὸν καὶ χριστιανικόν, οἷον **Χασὰν Νικόλα**, **Ἀλῆ Σάββα**, **Μεχμέτ Γιόρ** (Γεώργιος), **Μουσταφᾶ Μιχαήλ** καὶ καθεξῆς, καὶ θρησκευτικῶς καὶ ἐθνικῶς νὰ τοὺς χαρακτηρίξῃ διὰ τοῦ ὄρου **τενεσσούρ** (2). Ἡ τραγελαφικὴ αὕτη ιδιότης τῶν τοιού-

(1) ἄνωτ. 94.

(2) **τενεσσούρ** ἐν τῇ τουρκικῇ σημαίνει τὸν ἐξ ἄλλου θρησκευματος οἰουδήποτε προσελθόντα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἐν τῇ ἐσχάτως δημοσιευθείσῃ μελέτῃ τοῦ κ. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου «Υπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἐστίων τοῦ πολιτισμοῦ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Θράκης, ἐν Ἀθήναις 1918», τῆς ὁποίας ἔλαβον γνῶσιν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς παρούσης μελέτης, ἐν σελ. 25 οἱ **τενεσσούρηδες** φέρονται καλούμενοι ὑπὲρ τῶν Τούρκων **γιαντισάηδες**, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐφόσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω, εἶναι ἀνύπαρκτον. Οὐδὲν τὸ

των χριστιανῶν συνεπήγετο ἀναγκαίως τὴν νόμιμον ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἐπ' οὐδεμιᾶ προφάσει ἠδύναντο οὗτοι νὰ τὴν ἀποφύγουν, εἰμὴ μόνον καταβάλλοντες εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὸ ὄρισμένον ἐκ 40 τουρκικῶν λιρῶν ἀντιστάθμισμα τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως, τὸ *πειτέλ-ι-ἀσκεριέ* λεγόμενον. Ἄλλως δὲ ἡ τοιαύτη ἐλαστικότης τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου ἀφορᾷ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς στρατευομένους Μουσουλμάνους. Εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῇ τις τὴν κρίσιμον θέσιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἐὰν πλὴν τῆς περιπτώσεως τῆς κληρώσεως ἐκαλοῦντο καὶ ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἐφεδρείας ἅπαξ καὶ δις εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ. Ἦσαν ὑποχρεωμένοι ἢ νὰ κηρυχθοῦν λιποτάκται, ὅτε ἀφεύκτως ἔπρεπε νὰ δραπετεύσουν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους, ἢ νὰ ἀποβάλουν τὴν περιουσίαν των μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ μὴ στρατεύωνται.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν *τενεσσούρηδων* ἀνήκουν καὶ οἱ λεγόμενοι *Σταυριῶται*, διὰ τοὺς ὁποίους ἐπ' ἐσχάτων ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως τὸ τόσον πολῦκροτον καταστὰν *Σταυριωτικὸν ζήτημα*. Οὗτοι συμποσούμενοι εἰς διακοσίας περίπου οἰκογενείας κατοικοῦν ἐν Ἄκ-Ντάγ Μαδὲν τοῦ βιλαγετίου Ἀγκύρας, ὅπου μετόκησαν μετ' ἄλλων

---

κοινον μεταξὺ τῶν ἀποκαλυπτομένων χριστιανῶν, πρότερον Μουσουλμάνων νόμιζομένων, καὶ τῶν γνωστῶν Γενιτάρων. Πᾶς ἀποκαλυκτόμενος κρυφὸς χριστιανὸς κατὰ τὴν ἀνίληψιν αὐτῶν ἀρνησίθρησκος, ὡς καὶ πᾶς πραγματικῶς ἀρνησίθρησκος Μουσουλμάνος, διότι ὑπάρχουν καὶ τοιαῦτα μεμονωμένα παραδείγματα, ὀνομάζεται *τενεσσούρ*, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἀναγράφεται καὶ ἐπὶ τῶν πιστοποιητικῶν τῆς ταυτέτητος (*νοφούς κιαγαί*), δι' ὧν εἶναι ὑποχρεωμένοι πάντες οἱ ὑπήκοοι νὰ εἶναι ἐφωδιασμένοι, ἐν τῇ στήλῃ, ἐν τῇ ὁποίᾳ δηλοῦται τὸ θρησκευμα τοῦ κατόχου, ἐνῶ δια τοῦ, ἀνεγνώριστους χριστιανούς εἶναι ἐν χρήσει ὁ ὄρος *Ρούμ*, ἤτοι Ρωμαῖος. Φαίνεται ὅτι ἐσφάλῃ ὁ δούς τὴν πληροφориαν εἰς τὸν κ. Μαργαρίτην Εὐαγγελίδην.

φανερῶν χριστιανῶν πρὸ πολλῶν δεκαετηρίδων χάριν μεταλλευτικῶν ἐργασιῶν ἐκ τοῦ χωρίου **Σταυρίν** τῆς περιφερείας Ἀργυρουπόλεως. Κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ **Χάιτι Χουμαγιούν**, ἐπειδὴ εὐρίσκοντο ἐν χώρᾳ, ἐνθα ἦτο πολυάριθμον τὸ μουσουλμανικὸν στοιχεῖον, συγχρόνως δὲ καὶ ἄγριον ἐν τῷ φανατισμῷ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἀποκαλυφθοῦν καὶ νὰ ζητήσουν τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἐν τούτοις ὅμως κατὰ μικρὸν ἤρχισαν νὰ τελοῦν τὰ τῆς θρησκείας ἐλευθερώτερον καὶ νὰ φέρουν τὰ χριστιανικὰ ὀνόματα μὲ ὀλιγώτερον φόβον. Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἠνέχθη τὴν τοιαύτην κατάστασιν καὶ ἔταξεν αὐτοὺς εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν Τραπεζοῦντι **τενεσσούρηδων**. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐλάχιστοι ἐξ αὐτῶν ὑπολειφθέντες εἰς τὸ Σταυρί ἐξακολουθοῦν μέχρι σήμερον ὄντες ἐν τῷ κρυπτῷ χριστιανοὶ συνοικοῦντες μετὰ διακοσίων πενήτηκοντα περίπου φανερῶν ἀνέκαθεν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἐνδοῦσα εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν περιστοιχούντων Μουσουλμάνων ἐπαλινώδησε καὶ ἀπήτησε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θρησκείαν ἐξαλείψασα τὰ χριστιανικὰ ὀνόματα καὶ ἀπαγορεύσασα αὐστηρῶς τὴν φοίτησιν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς καὶ τὴν κατ' οἶκον τέλεσιν τῶν διατάξεων τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Μάτην οἱ δυστυχεῖς Σταυριῶται διεμαρτύροντο ὅτι ἦσαν ἀνέκαθεν χριστιανοὶ ἐν τῷ κρυπτῷ, μάτην ἐπεκαλοῦντο τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρασχεθεῖσαν αὐτοῖς ἐλευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς διαμαρτυρίας καὶ ἐπικλήσεις αὐτῶν ἡ Πύλη ἀντέτασσε δαρμούς ἀπανθρώπους καὶ φυλακίσεις πολυετεῖς τῶν προκρίτων τῆς κοινότητος. Καὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αἱ ἐνέργειαι, ἀδιάλειπτοι καὶ ποικί-

λαι, εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν. Τὸ ζήτημα ὑφίστατο ἐκκρεμὲς ἄχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Ποίαν τύχην ἔσχον ἐν τῇ μεταξὺ οἱ Σταυρωῖται εἶναι ἄγνωστον. Ἀλλὰ μήπως οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐν Τουρκίᾳ ἔσχον καλυτέραν τύχην ἐν τῇ φοβερᾷ δίνῃ τοῦ παγκοσμίου πολέμου, ὁ ὁποῖος παρέσχεν εἰς τοὺς Νεοτούρκους τὴν κατάλληλον περίστασιν νὰ προβοῦν εἰς τὴν διὰ μυρίων σατανικῶν μέσων ἐξόντωσιν τῆς ὑποδούλου ἐλληνικῆς φυλῆς;

Δι' ὅλης τῆς ἱστορίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους μαρτυρεῖται ὅτι τοῦτο δὲν ἀπετελέσθη ποτὲ ἐξ ἰδίου ἔθνους ἔχοντος ἐνιαίαν τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ συνεκροτήθη ἐξ ἰδίου θρησκευματος. Διὰ τοῦτο δὲ δὲν ὠνόμασεν ἑαυτὸ τουρκικὸν ἀπὸ ἐθνολογικῆς ἀπόψεως, ὡς συμβαίνει πάντοτε εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη, ἀλλὰ μουσουλμανικόν, ἥτοι ἄθροισμα πιστῶν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ ἰσλάμ ἀνεξαρτήτως πάσης ἐθνικῆς διαφορᾶς, ἢ ὀθωμανικόν, ἥτοι δημοσύρρημα τοῦ Ὀσμάν (ντιοβλέτ-ι-ἀλιεῖ ὀσμανι=ὑψηλὸν ὀσμανικὸν κράτος). Τοῦτο δὲ ἀληθῶς ὑπῆρξε καὶ τὸ μόνον κατόρθωμα τῶν Ὀσμανιδῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰ ἄλλα ἀπεδείχθησαν ἀνεπιτηδεϊότατοι εἰς τὴν διοίκησιν καὶ συντήρησιν τοῦ κράτους ἕπως συνήθως ἐννοοῦμεν αὐτὴν ἡμεῖς οἱ ἄλλοι. Ἡ ὅλη ἀξία τῆς διοικήσεως αὐτῶν ἐγκείται εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς καὶ εἰς τὴν ἀπατηλὴν γοητείαν ὡς λίαν ἐπιτυχῶς ἐχαρκτήρισεν αὐτὴν ὁ Georges Perrot, ἀρχαῖος ἐταῖρος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν περιηγηθεὶς τὴν Ἀνατολὴν ὀλίγον πρὸ τοῦ 1864. «Comme peuvent l'attester tous ceux qui ont un peu vécu dans ces contrées, du Soudan au Danube, de Triboli de Barbarie à Bagdad, les Turcs, en possession exclusive du pouvoir depuis plusieurs siècles, ont sans effort et comme de naissance et d'instinct le geste et l'accent impérieux. Sans doute ils sont loin de posséder la science du gou-

vernement; mais ils en ont l'attitude et le prestige» (1). Οἱ Ὀσμανίδαι μακρὰν πάσης ἀρχῆς ἰσότητος καὶ ἰσονομίας πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους τῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ραγιαδῶν ὡς βάσιν τῆς διοικήσεως αὐτῶν ἔθηκαν τὸν ἱερὸν νόμον cheri, ὁ ὅποιος ἔσεν καὶ ἂν ἐν τῇ βάσει τοῦ θεωρεῖται ἀπλῶς νόμος ἀνοχῆς πρὸς τοὺς μὴ Μουσουλμάνους, ἐν τούτοις ἐν ταῖς πρακτικαῖς ἐκδηλώσεσι τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἐδείχθη ἀπάνθρωπος νόμος τῆς σφαγῆς, τοῦ ἀνδραποδισμοῦ, τοῦ βιαίου ἐξισλαμισμού καὶ κατ' ἀκολουθίαν τούτων τῆς ἐλαττώσεως τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου καὶ τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ μουσουλμανικὴ μεγαλοψυχία ἐπέτρεπε νὰ φέρουν τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν ὤμων, νὰ βραστάζουσι ὅλον τὸ βᾶρος τῆς οἰκονομικῆς συντηρήσεως τοῦ κράτους. Καὶ μόνον τὸ λεγόμενον **χαράτσι**, ἦτοι ὁ **κεφαλικὸς φόρος**, διὰ τοῦ ὁποῖου κάθε ραγιαῖς ἐξηγόραζε τὴν κεφαλὴν του, μαρτυρεῖ τὴν βάρβαρον ψυχὴν τῶν Μουσουλμάνων καὶ τὴν τελείαν αὐτῶν περιφρόνησιν πρὸς πᾶν ἀνθρώπινον δίκαιον. Οὐδεμία ποτὲ ἐπὶ τῆς γῆς δεσποτεία, ὑποθέτω, ἐσκέφθη νὰ ἐπιβάλλῃ φόρον εἰς τοὺς ὑπηκόους τῆς ὡς τίμημα τῆς ζωῆς καὶ οὐδεμία θρησκεία ὥρισεν ὡς δόγμα θεμελιῶδες αὐτῆς ὅτι εἰς τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς αὐτὴν μόνον κατ' ἀνοχὴν ὑπερτάτην δύναται νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ζωὴ ἐξαγοραζομένη διὰ τιμήματος καταβαλλομένου ἐν εἴδει φόρου. «Ἄπαντες οἱ φόροι ἐν ταῖς ἰσλαμιτικαῖς χώραις» λέγει ὁ Χάμιερ «διαίρουνται εἰς δύο τάξεις, ἦτοι τοὺς νομίμους, τοὺς ὠρισμένους ὑπὸ τοῦ Κορανίου καὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ ἰσλάμ, καὶ εἰς τοὺς αὐθαιρέτους, οἵτινες οὐχὶ ὑπὸ τοῦ νόμου (τοῦ Κορανίου), ἀλλ' ὑπὸ τῶν πολι-

(1) Souvenirs d' un voyage en Asie Mineure. Paris 1864. σελ. 501\*

τικῶν διατάξεων (κανόν) ἐπιβάλλονται, καλούμενοι φόροι τοῦ διδανίου. . . . Νόμιμοι φόροι εἰσὶ μόνον ὁ **κεφαλικὸς**, ἡ δεκάτη, ὁ ἔγγειος καὶ ὁ ἐπὶ τῆς προσόδου, ἅπαντες κοινῶς καλούμενοι **χαράτζ**, ἀυθαίρετοι δὲ τὰ τέλη, εἰ δασμοί, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ πρόστιμα, φόροι τοῦ διδανίου λεγόμενα» (1). Ὁ ὅρος **χαράτζ** περιωρίσθη μόνον εἰς τὸν **κεφαλικόν**, τὸν καὶ **τζιζιέ** λεγόμενον, ἐπιβαλλόμενον δὲ μόνον εἰς τοὺς ραγιαδες.

Ὅτι δὲ κατώρθωσε μέχρι σήμερον νὰ ζῆ τὸ ὀσμανικὸν κράτος καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλετικὴν ζωτικότητα, ἡ ὁποία μετωχετεύθη εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλάμ διὰ τῶν ἐξωμοσιῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ διοίκησις αὐτοῦ διεξήγετο ὑπὸ ἐξομοτιῶν κατὰ μέγιστον μὲν μέρος Ἑλλήνων πρὸ παντὸς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἰδρύσεώς του, εἶτα δὲ καὶ ἐξ ἄλλων ἐθνῶν. «Ὅστω δὲ τὸ ὀθωμανικὸν Βασίλειον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν οὐχὶ διὰ τουρκομανικῆς ἀγροικίας καὶ ἀδεξιότητος, ἀλλὰ διὰ ἑλληνικῆς καὶ σλαβικῆς λεπτότητος καὶ πανουργίας, διὰ ἀλβανικῆς καὶ δαλματικῆς ἀφοβίας καὶ ἀπιστίας, διὰ βοσνιακῆς καὶ κροατικῆς εὐσταθείας καὶ ὠμότητος, διὰ τῆς ἀνδρείας ἐν γένει καὶ ἀσυνειδησίας πάντων τούτων τῶν ἐξομοτιῶν, διὰ τῶν πλεονεκτημάτων καὶ τῶν περὶ τὸ ἄρχειν ἀρετῶν τῶν ἰθαγενῶν τῶν ὑποταχθεισῶν χωρῶν, ἀνυψώθη ὡς κολοσσὸς ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῶν ἐθνῶν, ἀκατεσπάρασσον τὰ ἴδια σπλάγχνα διὰ δουλοφροσύνης καὶ ἀπωμοσίας τῆς πατρῴας πίστεως» (2).

Ἀνάγκη ἐμιαῦθα νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸν Χάμμερ εἶτι εἶναι ἄδικος ἡ μομφὴ τῆς δουλοφροσύνης καὶ τῆς ἀπωμοσίας τῆς πατρῴας πίστεως, ἡ οὕτω γενικῶς καὶ ἀορίστως ἐπιρριπτο-

(1) ἄνωτ. 4, 427.

(2) Χάμμ. 5, 145. ββ. καὶ 144. 178—9.

μένη εις τὰ δουλωθέντα ἔθνη. Δι' ἑλης τῆς ἱστορίας τοῦ ὑποκύφαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀποδεικνύεται ὅτι τοῦτο διεξήγαγεν ἀγῶνας αἱματηροὺς πρὸς τὸν ἐπελαύνοντα κατακτητὴν καὶ προσέφερον ἀπείρους ἐκατόμβας εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, τὸ ὅτι δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ αὐτήν, τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα. Καὶ ὑποταχθὲν ὀριστικῶς οὐδέποτε ἔπαυσε τρέφον θανάσιμον μῖσος κατ' αὐτοῦ. Εἰς τὰ βῆθη τῆς καρδίας αὐτοῦ διεσφίζετο ἀνημμένος καὶ ζωηρὸς ὁ σπινθὴρ τῆς ἐλευθερίας ἑτοιμος ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊάν. Εἶναι δὲ ἐξ ἐτέρου γνωστὸν ὅτι οἱ Σουλτᾶνοι συναισθανόμενοι καλῶς τὴν ἀγροικίαν τῆς ἰδίας τουρκομανικῆς φυλῆς καὶ τὴν τελείαν ἀνικανότητα αὐτῆς περὶ τὸ διοικεῖν προσέφερον ἐκάστοτε τὰ ὑπατά ἀξιώματα ἐν τῇ στρατῷ, τῇ διοικήσει καὶ τῇ διπλωματικῇ σταδίῳ κατὰ προτίμησιν τὸ μὲν πρῶτον εἰς Ἑλληνας, εἶτα δὲ καὶ ἄλλους ἐξομότηας. Διὰ τούτου δὲ ἐπεδίωκον τὴν ἐπίτευξιν διπλοῦ ἀγαθοῦ, τῆς διοικήσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων παρ' ἀνδρῶν διανοουμένων καὶ ἱκανῶν καὶ τῆς πυκνώσεως τῶν τάξεων τοῦ ἰσλάμ. Ἐὰν δὲ εὐρέθησαν ἐλάχιστοὶ τινες ἐξέχοντες ἐπὶ ἱκανότητι καὶ μορφώσει Ἑλληνας, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνον δελεασθέντες ὑπὸ τῆς αἰγλῆς τοῦ ὀσμаниκοῦ αἱμοφύρτου μεγαλείου ἐκουσίως ἀπώμοσαν τὴν πάτριον πίστιν καὶ τὸν ἐθνισμόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρότερον ὁμοθρήσκους τῶν ἑδλαφαν, ἢ ἐὰν οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τε καὶ πάντων τῶν διὰ τὰ προσηρημένα αἴτια κατὰ ἑκατομμύρια ἐξισλαμισθέντων Ἑλλήνων ἐφέροντο πρὸς τοὺς χριστιανούς ὡς ἐκ γενετῆς πλέον πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι ὀπαδοὶ τοῦ ἰσλαμισμού, τοῦτο οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν συνείδησιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι πιστῶς καὶ στερεῶς ἐνέμειναν εἰς τὰ πάτρια. Κατεσπαράσσοντο οὗτοι ὑπὸ τῶν πρῶην μὲν ὁμοφύλων καὶ ὁμοθρήσκων, νῦν δὲ Μουσουλμάνων, ἀλλ' οἱ Μουσουλμᾶνοι οὗτοι ἐνήργουν πλέον ἐκ

καθαρᾶς μουσουλμανικῆς συνειδήσεως καὶ οὐχὶ ἐκ δουλοφροσύνης πρὸς τὴν κυρίαρχον τουρκομανικὴν φυλὴν συμπεφυρμένην πλέον πρὸς τοὺς νέους προσηλύτους τοῦ ἰσλάμ. Δὲν ὑπῆρχεν οὐδεμίᾳ διάκρισις Τούρκων μωαμεθανῶν καὶ Ἑλλήνων μωαμεθανῶν. Ἀμφότεροι οὗτοι, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἐξ ἄλλων ἔθνων ἐξισλαμισθέντες, Ἀλβανοὶ καὶ Σλάβοι καὶ ἄλλοι, συνεχωνεύθησαν ἐν τῷ ἰσλάμ εἰς ἓν ὁμόθησκον, ἄρα καὶ ὁμογενές, στοιχεῖον καὶ ὁμοίως φρονοῦντες καὶ ὁμοίως ἐμπνεόμενοι καὶ φανατιζόμενοι ὑπὸ τῆς πίστεως τῶν ἐνήργουν καὶ ἔπρατον κατὰ τῶν χριστιανῶν ὅσα ὑπηγγόρευεν εἰς αὐτοὺς ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις.

Ἄλλὰ τὸ ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ἂν καὶ τὸ καθαρῶς τουρκομανικὸν στοιχεῖον ἐλάχιστον ὄν σχετικῶς ἐπολλαπλασιάσθη καὶ ἐγκεντρισθὲν ἐξωαγινήθη δι' ἀφθόνου ξενικοῦ αἵματος, ἐν τούτοις ὅμως ὡς στοιχεῖον μουσουλμανικὸν ἔμεινεν ἀνεπίδεκτον εἰσασδήποτε ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Ἐπὶ πέντε σχεδὸν αἰῶνας παροικοῦν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Εὐρώπης οὐδόλως ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῆς ἐν αὐτῇ συντελεσθείσης τεραστίας κοινωνικῆς μεταβολῆς διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ. «Depuis plus de quatre siècles» λέγει ὁ Morgan «que les Turcs se sont implantés dans le monde européen ils n' ont rien oublié de la cruauté de leurs premiers âges; mais ils ont appris en outre la doubleté, la félonie, ont pris de nos civilisations ce qu' il y avait de mauvais, laissant ce qu' il était bon» (1). Τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τούτου θὰ δώσωμεν κατωτέρω.

Οὕτω λοιπὸν διὰ πάντας τοὺς προεκτεθέντας οὐσιώδεις

---

(1) ἄνωτ. 17.

λόγους ἡλατιώθη τόσον σημαντικῶς ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος. Ὅσοι δὲ κατώρθωσαν νὰ ἐπιπλεύσῃ τοῦ ναυαγίου τῶν ἐθνικῶν συμφορῶν στενάζει ἔτι ὑπὲρ τῆν πτέρναν τοῦ θαρβάρου κατακτητοῦ, ὑπέστη δὲ κατὰ τὸν παγκόσμιον τοῦτον πόλεμον ἀτυχήματα, οἷα οὐδέποτε μνημονεύει ἡ ἱστορία. Ὁ μουσουλμανικὸς φανατισμὸς ἀφυπνίσθη καὶ πάλιν μετ' ἄλλην τὴν φρικαλέαν μορφήν τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ σκληρότητος μεθοδικῶς ὑποκινήθει ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. «*Allemands, Autrichiens, Bulgares et Turcs se sont, par leur mépris pour la justice, mis au ban de l'humanité; cependant parmi les adeptes de l'école brutale, c'est aux Ottomans que revient la palme dans ce concours de la barbarie;... leurs tendances barbares, leurs appétits criminels devaient les jeter dans le bras de l'Allemagne dont les bestialités méthodiques ne pouvaient qu'exciter leur enthousiasme*» (1). Ὅ,τι δὲν ἐσκέφθησαν ἢ δὲν συνέφερέν εἰς αὐτοὺς νὰ κάμουν κατὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας οἱ Τούρκοι, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ τὸ φέρουν εἰς πέρας οἱ Νεότουρκοι διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἐξοικισμού καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως εἰς τὴν τύχην αὐτῶν τῶν ἐξοικιζομένων ἄνευ τροφῶν, ἄνευ χρημάτων καὶ ἐνδυμάτων μακρὰν τῶν ἐστιῶν αὐτῶν μέσα εἰς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς. Ἐνόμισαν ἔτι διὰ τοῦ μέσου τούτου καὶ τῆς αὐθαίρετου ἐγκαταστάσεως Μουσουλμάνων εἰς τὰ κτήματα τῶν ἐκπατριζομένων θὰ δυνήθουν νὰ ἀλλοιώσουν καὶ νὰ νοθεύσουν τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα ἑλληνικωτάτων ἔτι καὶ νῦν μεγάλων περιφερειῶν τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος. Πόσοι ἐξ αὐτῶν ἐπέζησαν τῶν σκληροτάτων δοκιμασιῶν εἶναι ἄγνωστον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τὸ ἐξῆς μόνον

---

(1) Morg. 17.

ἀρκεί νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς ἰδέαν περὶ τῶν διαβολικῶν μέσων, τὰ ὅποια ἔθεσαν εἰς ἐφαρμογὴν οἱ Νεότουρκοι διὰ νὰ ἐξοντώσουν τοὺς Ἕλληνας. Ὀλόκληρον τὸν πληθυσμὸν τῆς Ἄνω Ἀμισοῦ συγκεντρώσαντες ἐπὶ τῷ αὐτῷ τὸν διέταξαν νὰ θαδίσῃ πρὸς τὴν Σεβάστειαν. Οὐδὲν ἐφόδιόν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν νὰ παραλάβῃ. Ὅτε ἔφθασαν εἰς τὴν Κάβζαν, αἱ συνοδεύοντες Μουσουλμᾶνοι διέταξαν ὅλους τοὺς ἄνδρας νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰ λουτρὰ καὶ νὰ κάμουν λουτρὸν. Καθ' ὃν χρόνον οὗτοι ἀναγκαστικῶς ἐλούοντο, οἱ Μουσοῦλμᾶνοι ἀφήρσαν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν, μετὰ δὲ τὴν ἔξοδον τοὺς διέταξαν νὰ θαδίσουν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον. Τοῦτο συνέβη ἔν μῆνι Ἰανουαρίῳ. «En 1453, dans la ville des Basileis prise d' assaut cinquante mille Grecs tomperent sous le yatagan du vainqueur. Mais Mahomet II arrêta le massacre. C' est aux Jeunes-Turcs, dressés par la culture germanique, qu' il était réservé d' accomplir à la face du ciel le plus monstrueux attentat qui se soit vu depuis les tamps de la barbarie assyrienne» (1).

Ἄν καὶ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις εἶναι δυστυχῶς πολὺ δύσκολόν νὰ καθορίσῃ τις τὸν συνολικὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων στατιστικῶν πληροφοριῶν, ἐν τούτοις δυνάμεθα ἀρκετὰ νὰ πλησιάζωμεν εἰς τὴν πραγματικότητα κρίνοντες αὐτὸν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν. Εὐτυχῶς πρὸς τοῦτο ἔχομεν ὅπ' ὄψιν στατιστικοὺς πίνακας, εἰς τοὺς ὁποίους περιέχεται ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις τῶν Ἑλλήνων, δημοσιευθέντας ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὰ ἔτη 1905 καὶ 1907 ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημᾶ-

---

(1) Morg. 24.

των Κωνσταντινουπόλεως (1). Τὰς πληροφορίας πρὸς καταρτισμὸν τῶν πινάκων τούτων ἔδωσαν οἱ Μητροπολιταὶ τοῦ Οἴκου-μενικοῦ Θρόνου, ὑπέρησαν δὲ μόνον οἱ Μητροπολιταὶ Ἰκονίου καὶ Νεοκαισαρείας, διὸ καὶ αἱ στήλαι τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν εἶναι λευκαί. Ἄλλὰ τὴν ἔλλειψιν ἀνεπληρώσαμεν ἡμεῖς ἄλλοθεν. Ἐκ τῶν πινάκων τούτων ἀποσπῶμεν τὸν ἐπόμενον, ὁ ὁποῖος ἐμφαίνει τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν κατὰ περιφερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος.

1)	ἐπαρχία	Καισαρείας . . . . .	5,810
2)	»	Ἐφέσου . . . . .	14,200
3)	»	Κυζίκου . . . . .	5,833
4)	»	Νικομηδείας . . . . .	4,599
5)	»	Νικαίας . . . . .	3,782
6)	»	Χαλκηδόνος . . . . .	5,246
7)	»	Ἀμασειας . . . . .	8,925
8)	»	Προύσης . . . . .	3,112
9)	»	Πισιδίας . . . . .	2,962
10)	»	Τραπεζοῦντος . . . . .	4,792
11)	»	Σμύρνης . . . . .	11,761
12)	»	Ἀγκύρας . . . . .	1,266
13)	»	Φιλαδελφείας . . . . .	1,782
14)	»	Χαλδίας . . . . .	4,882
15)	»	Προικοννήσου . . . . .	1,596
16)	»	Κολωνίας . . . . .	3,450
17)	»	Ἡλιουπόλεως . . . . .	4,842
18)	»	Ροδοπόλεως . . . . .	1,500
19)	»	Κρήνης . . . . .	4,700
20)	»	Ἀνέων . . . . .	1,970
21)	»	Μοσχονησίων . . . . .	666
22)	»	Ἰκονίου . . . . .	3,547 (2)
			101,223

(1) Ἐτ. Α, 188 κέξ. Ἐτ. Γ, 100 κέξ.

(2) Ὁ ἀριθ. οὗτος ἐλήφθη ἐκ στατιστικοῦ πίνακος τῆς ἐπαρχίας δημοσιευθέντος ἐν «Ξενοφάνει» ἔτ. 3 (1906), 44.

Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ μαθηταὶ οἱ φοιτῶντες εἰς ξένας σχολὰς, τουρκικὰς ἢ τῶν ἱεραποστολικῶν ἑταιριῶν, πλὴν τῆς ἐπαρχίας Ἰκονίου, εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆς ὁποίας περιλαμβάνονται τοιοῦτοι 92. Εἶναι ἱκανοὶ οὗτοι, ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι ἔχομεν ἐξακριβώσει μόνον 159 ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἐφέσου (73), Ἡλιουπόλεως (36), Κρήνης (12), Πισιδίας (15), Προύσης (8) καὶ Φιλαδελφείας (15) (1). Κατὰ ταῦτα δ' ἀνωτέρω ἀριθμὸς ἀξιάνεται εἰς 101,382.

Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἀρκετὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν ἢ ἐκπαίδευσίς εἶναι στοιχειωδεστάτη περιοριζομένη μέχρι τῆς δευτέρας τάξεως τοῦ δημοτικοῦ, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὴν πρώτην, εἰς μερικὰς δὲ κοινότητας συμβαίνει νὰ λείπη ἐντελῶς τὸ μὲν ἕνεκα τῆς πενίας τῶν κατοίκων μὴ δυναμένων νὰ συντηροῦν σχολεῖον, τὸ δὲ διότι ἀναγκάζονται νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ τέκνα τῶν ἤδη ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἰς ἐργασίας βιοποριστικὰς, φυσικὸν εἶναι διὰ τοῦτο νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν ἀναλογίας ὠρισμένον διὰ πάσας τὰς ἐπαρχίας καὶ πάσας τὰς κοινότητας ἀριθμὸν ἐπὶ τοῖς 00. Ἡ ἀναλογία τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν πρὸς 100 κατοίκους ποικίλλει ἐκαστοχῶς ἀλλαχῶς μὲν παρουσιαζομένη 90)0, ἀλλαχῶς 80)0 καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι καὶ τοῦ 20)0 καὶ 00)0. Οὕτω π. χ. εἴκοσι καὶ ἕν χωρία τῆς ἐπαρχίας Καισαρείας, τὸ Κέρκεμε (κἀτ. 450), Ἀροσάριοι (κἀτ. 110), Φάρασα (κἀτ. 1500), Πέστ-Καράκιοι (κἀτ. 250), Πέσ-Καρτὰς (κἀτ. 70), Τασιτζῆ (κἀτ. 100), Σάττι (κἀτ. 115), Κούρουμτζα (κἀτ. 300), Κόσ-Ποῦμουλ (κἀτ. 125), Καριπλέρ (κἀτ. 300), Τζάν (κἀτ. 110), Τσοροῦμ (κἀτ. 150), Ἀκγαρ (κἀτ. 450), Τσαρ-

---

(1) Ἐενοφ. ἔτ. 2 (1905), 44, 88, 136, 188, 426, 522· ἔτ. 3, 238.

σι-Δερὲ (κάτ. 125), Κουρπασλή (κάτ. 125), Τσαλικλή (κάτ. 120), Πέλ-Καθάκ (κάτ. 100), Πουκλάν (κάτ. 100), Γενίκιϊ (κάτ. 80), Παράκ (κάτ. 90) καὶ Καριστιράν (κάτ. 80) ἀριθμοῦντα ἐν ἑλῶ κατ. 4,850 (1), ὁμοίως δὲ πέντε χωρῖα τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου ἐν τῷ τμήματι Κυδωνιῶν, τὸ Τσορούκι, Ἄραπλάρ, Φρέγκιϊ, Καβακλάρ καὶ Κιζιλ-Κιτσιλή ἔχοντα κατ. 312 περίπου (2) δὲν εἶχον παντελῶς σχολεῖα κατὰ τὸ 1905, ὅτε ἀκριβῶς ἐδημοσιεύθη ἡ πρώτη στατιστικὴ τοῦ Πατριαρχείου.

Ἐὰν λοιπὸν λάθωμεν οὐχὶ τὸν μέσον ἔρον τῶν ἀπὸ τοῦ 0 μέχρι τοῦ 9 μερικῶν ἔρων 4 1,2 οσο, ἀλλὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 2 μέχρι τοῦ 9, τὸν 5 1)2 οσο, ἔχομεν ἐπὶ τοῦ εἰρημένου ἀριθμοῦ μαθητῶν 101.382 ἀριθμὸν κατ. 1,843,309. Αὐξάνοντες δὲ τοῦτον κατὰ 80,000, ὅσος εἶναι κατὰ τὰς πληροφoρίας τῆς ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν «Ἀγών» τοῦ 1905 (3) ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας, καὶ κατὰ 3,725, ὅσος εἶναι ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπαρχίας Θεοδοσιουπόλεως ἐν τῷ βιλαγετίῳ Ἐρζερούμ (4), ἔχομεν συνολικὸν ἀριθμὸν 1,927,034, εἰς τὸν ὅποιον κατὰ προσέγγισιν συμποσοῦται ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος.

Ὁ πληθυσμὸς οὗτος γεωγραφικῶς διαιρεῖται εἰς τρεῖς ὁμάδας. Ἡ πρώτη, ὅποια εἶναι ἡ πολυπληθεστέρα, εὐρίσκεται ἐν ταῖς πρὸς δυσμὰς καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου, τῆς Προποντίδος καὶ τὰ ἀνατολικά παράλια τοῦ Βοσπόρου ἐπαρχίαις, ἡ δευτέρα ἐν Πόντῳ καὶ ἡ τρίτη ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἰκονίου, Ἀγκύ-

---

(1) Ξενοφ. 2, 232.

(2) ἄνωτ. 2, 476.

(3) Ἐτ. 7. σφ. 352.

(4) Guin. 1, 136. Ἡ ἐπαρχία αὕτη ὑπάγεται εἰς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον Ἀντιοχείας.

ρας και Καισαρείας. Πρὸς καθορισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δμάδων τούτων Α, Β και Γ λαμβάνομεν και πάλιν τὴν ἀναλογίαν τῶν μαθητῶν.

A

1)	ἐπαρχία Ἐφέσου	μαθητ.	14,200
2)	» Κυζίκου	»	5,833
3)	» Νικομηδείας	»	4,599
4)	» Νικαίας	»	3,782
5)	» Χαλκηδόνος	»	5,246
6)	» Προύσης	»	3,112
7)	» Πισιδίας	»	2,962
8)	» Σμύρνης	»	11,761
9)	» Φιλαδελφείας	»	1,782
10)	» Προικοννήσου	»	1,596
11)	» Ἠλιουπόλεως	»	4,842
12)	» Κρήνης	»	4,700
13)	» Ἀνέων	»	1,970
14)	» Μοσχονησίων	»	666
			<hr/>
			67,051
Μαθηταὶ φοιτῶντες εἰς ξένας σχολὰς			159
ἐν ἑλω μαθητ.			<hr/>
			67,210

B

1)	ἐπαρχία Ἀμασειας	μαθητ.	8,925
2)	» Τραπεζοῦντος	»	4,792
3)	» Χαλδίας	»	4,882
4)	» Κολωνίας	»	3,450
5)	» Ροδοπόλεως	»	1,500
			<hr/>
ἐν ἑλω μαθητ.			23,549
			<hr/>

Γ

1) έπαρχία	Ίκονίου	μαθητ.	3,547
2)	»	»	1,266
3)	»	»	5,810
			<hr/>
			10,623

'Αντιστοιχοῦντες κάτοικοι εἰς τὰς τρεῖς ομάδας χωριστὰ			
ἐν τῷ τμήματι	A	1,222,000	
»	»	B	428,164
»	»	Γ	193,145
		<hr/>	
ἐν ἑλφ		1,843,309	

Αὐξάνοντες τὸν ἀριθμὸν τῆς B κατηγορίας κατὰ τοὺς ἀριθμοὺς 80,000 καὶ 3,725 ἐμφαίνοντας κατὰ τὰ ἀνωτέρω τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἐπαρχιῶν Νεοκαισαρείας καὶ Θεοδοσιουπόλεως ἔχομεν

A		1,222,000
B	{	428,164
		80,000
		<hr/> 3,725
Γ		193,145
ἐν ἑλφ κάτ.		<hr/> 1,927,034

Εἶναι ὁμως ἀνάγκη διὰ νὰ προσεγγίσωμεν ἕσον τὸ δυνατόν περισσότερο εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς B κατηγορίας νὰ ἀφαιρέσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Νεοκαισαρείας, οἱ ὅποιοι κατοικοῦν ἐκτὸς τοῦ Πόντου ἐν τῷ βιλαγετίῳ Κασταμονῆς καὶ ἐν Σεβαστείᾳ συμποσοῦμενοι περὶ τοὺς εἰς 14,100. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀναλυτικῶς ἔχει ὡς ἑξῆς.

1) Σεβάστεια	3,000	
2) Κασταμονή	3,500	
α) Σαφράμπολις	4,000	
β) Παρθένιον (Παρτέν)	1,500	
γ) Τσάγγιρι (Γάγγραι)	1,000	
δ) Τούχτ	500	
ε) Τσάι-Δζουμᾶ	400	
στ) Κάρατα	200	(1)
	<hr/>	
	14,100	

Οὕτω σχηματίζονται τέσσαρες περιφέρειαι

A	1,222,000
B	497,789
Γ	193,145
Δ	14,100
	<hr/>
	1,927,034

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναλυτικῶν πινάκων προκίπτει ὅτι οἱ Ἑλληγες εὐρίσκονται πολυαριθμότεροι ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις ταῖς κειμέναις ἐν τοῖς βιλαγετίοις Ἀϊδινίου καὶ Προύσης καὶ τῇ δυτικῇ τμήματι τοῦ βιλαγετίου Ἰκονίου καὶ ἐν τοῖς σαντσακίοις Ἑλλησπόντου καὶ Νικομηδείας. Αἱ γῶραι αὗται κείνται περίπου μεταξὺ γεωγραφικοῦ πλάτους 36°-41° καὶ μήκους 23 1)2°-28° (μεσημβρινοῦ Παρισίων). Ἐπονται κατὰ δεύτερον λόγον οἱ Ἑλληγες τοῦ Πόντου ὡς ἀνωτέρω ὠρίσθη περίπου οὗτος γεωγραφικῶς καὶ κατὰ τρίτον οἱ τῶν κατηγοριῶν Γ καὶ Δ, οἱ διεσπάρμενοι ἐν τοῖς βιλαγετίοις Ἀγκύρας, Ἰκονίου καὶ Κασταμονῆς.

Ἄλλ' ἂν καὶ ἀριθμητικῶς οἱ Ἑλληγες εἶναι κατώτεροι

---

(1) Ξενοφ. 1,126 κέξ. 4,91 κέξ. καὶ 125 κέξ.

τῶν Μουσουλμάνων κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Γ' τμήματι, ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς εὐρίσκονται ἐπὶ ἐπιπέδου ἀσυγκρίτως ὑψηλοτέρου. Οἱ Μουσουλμᾶνοι οὐδὲν στοιχεῖον ἐκπολιτιστικὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις οὐδὲ ἕνα λίθον ἔθεσαν ἐπὶ λίθου, ἀλλὰ τὰ ἔχνη τῆς διαβάσεως καὶ τῆς παρούσης ὑπάρξεως αὐτῶν εἶναι ἐρήμωσις καὶ καταστροφή. «La race tartare, d' où ils tirent leur origine, est incontestablement la moins bien douée de toutes celles qui ont paru sur la grande scène de l'histoire, où elle n' a guère joué, comme l' a si bien remarqué M. Ernest Renan, d' autre rôle que celui d'un fléau destructeur» (1). Καὶ ἡ ἀνάμειξις τοῦ ἀφθόνου ξένου αἵματος, εἰς τὸ ὅποιον τὴν μεγαλυτέραν ποσότητα συνεισέφερον ὁ Ἑλληνισμὸς, οὐδόλως τοὺς ὠφέλησεν, οὐδόλως μετέβαλε τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν κατάστασιν. «Les Turcs ottomans, malgré ces flots d'un sang plus noble qu' on fait couler dans leurs veines, pendant les premiers siècles de la conquête, le tribut des enfants et des continues unions avec des captives chrétiennes ou avec les belles esclaves de Géorgie et de Circassie, malgré les avantages qu' ils ont tirés de ce croisement au point d' en être physiquement à peu près transformés, les Turcs ottomans sont encore, pour ce qui tient à la culture et à l' étendue de l' esprit, notoirement inférieurs aux peuples que le glaive leur a momentanément subordonnés, comme les Grecs et les Arméniens» (2). Καὶ τὸ αἷτιον τῆς τοιαύτης διανοητικῆς νωθρότητος εἶναι ὅτι εἶναι Μουσουλμᾶνοι. «La vraie cause de cette lenteur, de cette inertie des Turcs, c' est qu' ils sont musul-

(1) Perr. 491.

(2) Perr. 491.

mans. L' islamisme par son dogme de la fatalité et par l'insistance qu'il met à en pénétrer les âmes fidèles, endort l'esprit et abat le coeur; il arrête l'élan de l'activité humaine» (1). Ἴδου ὁ λόγος, δι' ἃν ἡ μουσουλμανικὴ ψυχὴ πρέπει νὰ ἐπιτηρῆται διαρκῶς, διότι ἢ ἄμεσος ἐκδήλωσις ταιούτων θρησκευτικῶν συναισθημάτων οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ φανατισμός. «Il convient de les surveiller sans distraction et de les contenir sans faiblesse, si le vieux fanatisme menace encore d'éclater quelque part» (2).

Τούναντίον οἱ Ἕλληνες εἶναι τὸ προοδευτικώτατον στοιχεῖον τῶν ὑπὸ τοῦς Τούρκους φυλῶν. Παρὰ τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν συμφορὰς κατώρθωσαν ἐν ᾧ μέτρῳ ἐπέτρεπον αἱ δυνάμεις αὐτῶν νὰ μεταφυτεύσουν ἐν Τουρκίᾳ τὸ δένδρον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὅποιον καὶ ποτίζουν καὶ ἐπιμελοῦνται ὅσον δύνανται. Ἐὰν σήμερον ἡ Τουρκία δύναιτο νὰ ἐπιδείξῃ ἀγαθὸν τι ἐν τῷ πολιτισμῷ, ἐν τοῖς γράμμασι, ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμασι, τοῦτο ἀποκλειστικῶς ὀφείλεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τοὺς Ἕλληνας. «Les Grecs sont les plus intelligents, les plus avancés et les plus ambitieux de tous les sujets du sultan» λέγει ὁ Perrot (3), δὲν ἐξεφράζεται δὲ ὑπερβολικῶς ὡς ἐξῆς προφητεύων περὶ αὐτῶν «c'est à ceux chrétiens, j'en suis profondément convaincu, qu'appartient l'avenir; un peu plus tôt, un peu plus tard, par un naturel effet de leur supériorité intellectuelle et morale, ils remonteront au premier rang, ils reprendront la direction des affaires» (ἐννοεῖ ἀπὸ ἀπόψεως

---

(1) Perr. 489.

(2) ἀνωτ. 499.

(3) ἀνωτ. 502.

πολιτειακῆς) (1) καὶ φανταζόμενος αὐτοὺς ἐν τῇ δι' αὐτῶν ἀναγεννηθείσῃ Ἀνατολῇ (Orient régénéré) «debarrassés de toute entrave, jouissant d'une liberté qu'ils sauraient défendre au besoin par l'épée, redevenus les maîtres de ces villes que leurs aïeux ont fondées» (2).

Οἱ Ἕλληνας τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος παρὰ τὰ δεινὰ μᾶς δουλείας σχεδὸν κτηνώδους κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸ ἔθνηκὸν αὐτῶν φρόνημα ἀκμαῖον ἤ, διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν ἀκριβέστερον, αὐτὰ τὰ δεινὰ ἦσαν ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀκμῆς τοῦ φρονήματος. Πάντοτε εἶχον καὶ ἔχουν τὰ βλέμματα ἐστραμμένα πρὸς τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων, τὴν θρυλικὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ τὴν ἁγίαν Σοφίαν, «τὸ μέγα μοναστήρι», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς δημώδους μούσης, μετὰ δὲ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐν τμήματι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος πρὸς αὐτὸ ἀποβλέπουν ὡς εἰς τὸν ἀναμενόμενον Σωτῆρα μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων περὶ τῆς μελλούσης αὐτῶν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς μακρᾶς δουλείας καὶ τῆς ὀριστικῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως. Ἐκ τῆς καρδίας αὐτῶν οὐδέποτε ἀπεσβέσθη ὁ σπινθὴρ τῆς ἱερᾶς ἐλευθερίας. Καὶ κατὰ τὸν τελευταῖον ἀπηνέστατον διωγμὸν, τὸν ὅποιον ἐκήρυξε κατ' αὐτῶν ἡ μουσουλμανικὴ θηριωδία, ἐπέδειξαν ἀκαταδάμαστον θάρρος καὶ παραδειγματικὴν αὐτοθυσίαν μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἔθνικῆς συνειδήσεως ἀλωδῆτου ἀπὸ τοῦ μολύσματος τοῦ ἰσλαμισμού, ἀδιάφορον ἂν κατὰ ἑκατοντάδας χιλιάδων ἀπέθανον ἐκ τῶν μυρίων κακουχιῶν καὶ στερήσεων καὶ οκληρῶν κακώσεων τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος μακρὰν τῶν ἱερῶν ἐστιῶν τῶν ἐκπατρισθέντες.

(1) ἄνωτ. 498.

(2) ἄνωτ. 499.

Καί αὐτὴ ἡ ἔνοπλος διαμαρτυρία κατὰ τῆς κτηνώδους βίας δὲν ἔλειψε κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ἀπηχῆσεις τινὲς ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν τοῦ τρομεροῦ ἀγῶνος μιᾶς δρακὸς Ἑλλήνων ἐν περιφερείᾳ μεταξὺ Ἀμισοῦ καὶ Σεβαστείας, ἡ ὁποία κατὰ μικρὰ σώματα δρῶντα ὑπὸ ἐνιαίαν διοίκησιν ἐπὶ μακρὸν ἀγωνισθεῖσα κατὰ δεκαπλασίας δυνάμεις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατώρθωσε νὰ σώσῃ γυναικόπεδα ἐκ τῆς ἀτιμώσεως καὶ τοῦ ἀνδραποδισμοῦ. Ἐν τῇ ἀπέλπιδι τούτῳ ἀγῶνι δὲν ἔλειψαν καὶ παραδείγματα γυναικείου ἡρωισμοῦ ἐνόπλιως ἐκδηλωθέντος. Ἐγνώσθη τὸ ὄνομα μιᾶς τοιαύτης ἡρώιδος, ἀληθῶς ἀπογόνου Ἀμαζόνος, ὀπλαρχηγοῦ ἐπὶ κεφαλῆς εἴκοσι ἀνδρῶν. Ὀνομάζεται **Ἀνασιασία Ἀνθοπούλου** ἐξ Ἐπέση τοῦ βιλαγελίου Σεβαστείας. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνίσου τούτου ἀγῶνος ἦτο ἡ διάλυσις τῶν διαφόρων σωμάτων μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ρώσων ἐκ Πόντου, διότι ἡ τούτων παρουσία εἰς ὄχι μακρὰν ἀκτῖνα ἀπὸ τῆς περιφερείας τῆς δράσεώς τιν παρηθάρρυνε τοὺς ἥρωας ἐκείνους εἰς τὴν σκληρὰν ἀντίστασιν. Ὅταν βραδύτερον θὰ γνωσθοῦν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ καταλάβῃ οὗτος χρυσὴν σελίδα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

## B

Ἡ μεγαλυτέρα συμφορά, τὴν ὅποιαν ὑπέστησαν οἱ Ἕλλη-  
νες τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς  
ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἢ κατὰ  
μέγα μέρος ἀπώλεια τῆς γλώσσης. Καὶ οὐδὲως θαυμαστὸν  
τοῦτο. Διήλθον διὰ μέσου τόσων ἐθνικῶν περιπετειῶν καὶ κα-  
ταστροφῶν, αἱ ὅποιαι ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος νὰ ἐπισκή-  
πτουν ὡς λαίλαψ κατὰ τῆς ἄλλοτε εὐδαίμονος χώρας διὰ τῶν ἐκ  
τοῦ βάθους τῶν στεπεπῶν τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας ἐξορμησάντων  
βαρβάρων κατακτητῶν. Εὐρέθησαν ἐν τῷ χειμάρρῳ τοῦ ἰσλα-  
μισμού, ὁ ὁποῖος μίαν ἔχει σημαίαν, τὴν αἱματοδαφῆν σημαίαν  
τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ. Εὐρέθησαν ὑπὸ κυριαρχίαν μου-  
σουλμανικῆν, ἐν τῇ ὅποιᾳ πανταχοῦ, ἐν τῇ διοικήσει, τοῖς δικα-  
στηρίοις, τῷ ἐμπορίῳ καὶ τῇ συγκοινωνίᾳ ἐλαλεῖτο ὡς ἐπίση-  
μος γλῶσσα ἢ τουρκικῆ. Εὐρέθησαν αἰφνης ἄνευ σχολείων ἐν  
τῷ μέσῳ τοῦ βαθυτάτου σκότους τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητος  
διαδεχθέντος τὸ ἄπλετον φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Πολ-  
λάκις ἠναγκάζοντο καὶ πρὸς ἀλλήλους νὰ συνδιαλέγωνται τουρ-

κιστί διὰ νὰ ἀποφύγουν ἐνδεχομένας κακοποιήσεις τῶν Μου-  
σουλμάνων μὴ ἀνεχομένων νὰ ἀκούουν τὴν γλῶσσαν τῶν ρα-  
γιάδων ἢ διὰ νὰ μὴ κινήσουν τὴν ἔμφυτον αὐτῶν καχυποψίαν  
περὶ τοῦ θέματος τῆς συνομιλίας, τὸ ὅποιον καὶ μέχρις ἐσχά-  
των συνέβαινε ἐν Πόντῳ. Πολλάκις ταξιδεύοντες μακρὰν τῶν  
ἐσσιῶν αὐτῶν θὰ ἠναγκάζοντο πάντως νὰ ὑποκρίνονται καθ'  
ἔλα ὅτι εἶναι Μουσουλμᾶνοι διὰ τὸν φόβον ληστεϊῶν καὶ φόνων.  
Τὸ τοιοῦτον παρὰ τὴν ἔλλειψιν ἱστορικῶν μαρτυριῶν δύνα-  
ται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ἂν κρίνη τις ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ νῦν ἔτι  
ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας συνηθείας, ἣ ὅποια ὑφίσταται ἐν Πόντῳ.  
Λοιπὸν μεθ' ἔλα ταῦτα οὐδένα πλέον ἐκπλήσσει τὸ γεγονός ὅτι  
ἐν διαστήματι πολλῶν αἰῶνων κατὰ μικρὸν ἀπέμαθον τὴν προ-  
γονικὴν γλῶσσαν ἕνεκα τῆς συχνῆς χρήσεως τῆς τουρκικῆς, ἣ  
ὅποια τελευταίον ἐπεκράτησεν ὀριστικῶς καὶ ὡς γλῶσσα τῶν  
ἰδιαιτέρων συναναστροφῶν, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς μητρῆς. Ἡ  
δὲ ἑλληνικὴ ἐκδληθεῖσα πανταχόθεν ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐκδηλώσεων  
καὶ σχέσεων τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ βίου περιωρίσθη  
μόνον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ λατρείᾳ, ἀλλ' ἐντελῶς πλέον ἀκα-  
τάληπτος. Οὕτω παρῆλθον χρόνοι καὶ γενεαὶ ὀλόκληροι, μόλις  
δὲ ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 19ου αἰῶνος ἤρχισε  
νὰ ἐκμανθάνεται ἐν τοῖς σχολείοις.

Πόσον διάφορα εἶναι ἐνίοτε τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα! Οἱ τα-  
ταρομογγολικῆς καταγωγῆς καὶ φυλετικῶς πρὸς τοὺς Τούρκους  
συγγενεύοντες Βούλγαροι ἐκμαθόντες τὴν σλαβικὴν ἑλλησμόνη-  
σαν τὴν ἰδικὴν των, ἐπειδὴ συνανεμίγησαν μετὰ τῶν Σλάβων  
πολὺ ὑπερτέρων κατὰ τὴν ἡμερότητα καὶ τὸν πολιτισμόν, ἐνῶ οἱ  
Ἕλληνες, τὸ μόνον πεπολιτισμένον ἔθνος τοῦ Μεσαίωνα, ἑλλη-  
σμόνησαν τὴν ἑλληνικὴν, ἐπειδὴ κατεκτήθησαν καὶ ὑπεδουλώ-  
θησαν ὑπὸ φυλῆς οὐδεμίαν σχέσιν ἐχούσης πρὸς τὸν πολιτισμόν.

Ἐμαθον τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, ἣ ὁποῖα τοσοῦτον εἶναι πτωχή, ὥστε διὰ πᾶσαν ἀφηρημένην ἔννοιαν ἀναγκάζεται νὰ δανεισθῆ τὴν ἀντίστοιχον λέξιν ἐκ τῆς ἀραβικῆς ἢ τῆς περσικῆς.

Οὕτω σήμερον ἐξαιρουμένων πασῶν τῶν παραλίων χωρῶν τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς ἀκτῖνα πρὸς τὰ μεσογειό-τερα ποικίλλουσιν πανταχοῦ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ λαλεῖται ἡ τουρκικὴ πλὴν περιοχῆς τινος ἐν τῇ περὶ τὸν Ταῦρον καὶ Ἀντιταυρον χώρα τῆς Καππαδοκίας, ἐνθα περιεσώθη ἡ κρωτηριασμένη ἢ ἑλληνικὴ. Ἄλλ' ἐνταῦθα εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἰδιαζόντως λόγος περὶ ἑνὸς πολὺ χαρακτηριστικοῦ γεγονότος. Οἱ λαλοῦντες τὴν τουρκικὴν οὐδέποτε διενοήθησαν καὶ νὰ γράφουν διὰ χαρακτήρων τουρκικῶν. Διαμαρτυρόμενοι τρόπον τινὰ κατὰ τῆς ἀναγκαστικῆς ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ξένης καὶ μισητῆς γλώσσης, ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐκφράσουν δι' αὐτῆς γραπτῶς τὰς ἰδέας των, χρησιμοποιοῦν τοὺς ἑλληνικοὺς χαρακτήρας. Πόσον δὲ θαυμαστικῶς κατορθῶνουν τοῦτο πρὸ πάντων ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν τουρκικῶν φθόγγων διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς ἑλληνικῆς ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ἐτι καὶ βιβλία πάμπολλα καὶ ἡμερολόγια ἐδημοσιεύθησαν διὰ τοῦ μέσου τούτου καὶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐξεδί-δετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοίως γραφομένη ἑλληνικὴ ἑφημερίς ἢ «Ἀνατολή» τοῦ Ε. Μισαηλίδου εὐρύτατα κυκλοφοροῦσα ἰδίως μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν βιλαγετίων Ἀγκύρας καὶ Ἰκονίου.

Ἄξιον ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἀκούσωμεν τοὺς λόγους τοῦ Perrot. «Les Grecs connaissent bien les lettres et ne savent pas un mot de la langue, je ne dis pas de la langue ancienne, mais du grec moderne tel qu'il se parle sur les côtes de l'Anatolie. Dans presque tout l'intérieur de l'Asie Mineure, ni les Grecs ne savent le grec, ni les Arméniens l'arménien;

les uns comme les autres ne parlent que la langue de leurs maîtres, le turc, mais ils l'écrivent les uns avec les lettres grecques, les autres avec les lettres arméniennes. Deux alphabets, voilà, avec leur religion et leurs rites, tout ce que ces peuples malheureux ont réussi à dérober à la lente et dure influence de la conquête; dans ce triste naufrage de leur liberté et de leurs traditions, ces lettres qu'ils avaient héritées des ancêtres, tout employées qu'elles fussent maintenant à représenter les sons d'une langue étrangère et ennemie, étaient encore comme une dernière protestation contre la conquête, comme un dernier symbole de la nationalité disparue»(1).

Ὁ λόγος, δι' ἃν ἡ τύχη τῆς ἐλληνικῆς ὑπῆρξε διάφορος ἀνά τὰ διάφορα τμήματα τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, εἶναι εὐνόητος. Ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τῆς χώρας ἡ κατάκτησις συνετελέσθη πολὺ πρότερον ἢ δὴ ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος ἀρξαμένη καὶ συνεπαγομένη καὶ μονίμους ἐγκαταστάσεις ποικίλων τουρκικῶν φυλῶν πληθυνομένων διαρκῶς ἔνθεν μὲν διὰ τῶν ἐκάστοτε προστιθεμένων νέων ἐποίκων, ἔνθεν δὲ διὰ τῆς βιαίας ἐξισλαμίσεως τῶν ὑποδουλωθέντων χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο δὲ ἐν τῇ τμήματι τούτῃ ἀπὸ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ἰκονίου μέχρι τῶν ὄριων τῆς Ἀρμενίας καὶ Μεσοποταμίας εὐρίσκειται σήμερον τὸ πολυπληθέστερον μουσουλμανικὸν στοιχεῖον. Οἱ μόνοι δὲ πληθυσμοί, εὐάριθμοι ἄλλως, οἱ κατορθώσαντες νὰ περισώσουν σὺν τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ γλῶσσᾳ ἡκρωτηριασμένην κατοικοῦν ἐν Καππαδοκίᾳ τῇ περιοριζομένη νῦν κυρίως εἰς τὰς δυσπρόσιτους κοιλάδας τοῦ Κιλικίου Ταύρου καὶ τοῦ Ἀντιταύρου καὶ ὀφείλουσαν τοῦτο εἰς τὸ δυσπρόσιτον τῶν συνοικισμῶν των. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι

---

(1) σελ. 114.

πολλάκις οί άτυχεῖς οὔτοι πληθυσμοί ἐν χαλεποῖς καιροῖς ἐβίωσαν ἐπὶ μακρὸν ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὄποις τῆς γῆς, ἐν ταῖς ἱστορικαῖς τρώγλαις τῆς Καππαδοκίας ὡς ἀσπάλακες ὑπὸ τὴν γῆν. Ὅτι δὲ τὸ τοιοῦτον συχνὰ συνέβαινε καὶ ἐπομένως ἐπῆλθεν ἐξοικείωσις πρὸς τὸν τοιοῦτον βίον καταστάντα ἀνεκτὸν καὶ μὴ ὑπαρχόντων κινδύνων, ἀποδεικνύει καὶ ἡ νῦν ἔτι ἐνιαχοῦ ἐπικρατοῦσα συνήθεια. Αἱ οἰκίαι τῆς κώμης Μισιτί ἐν τῇ βιλαγετίῳ Ἰκονίου εἶναι πᾶσαι ὑπόγειοι. «Αἱ οἰκίαι τοῦ Μισιθὶ εἶναι ὑπὸ τὸ ἔδαφος, ἐσκαμμέναι ὡς φρέατα ἐντὸς τῆς γῆς» ἐνῷ δὲ ἀνύποπτος διέρχεσαι διὰ μέσου πεδιάδος ἱκανῆς ἐκτάσεως, ἀκούεις αἴφνης κάτωθεν συγκεχυμένας φωνὰς ἀνθρώπων ἢ βλέπεις ποῦ καὶ ποῦ καὶ τινα ἄνδρα ρωμαλέον μεταβαίνοντα πρὸς καλλιεργίαν τῶν ἀγρῶν αὐτοῦ, τὸν λίσγον ἢ ἄλλο γεωργικὸν ἐργαλεῖον ἐπ' ὤμου φέροντα. Τὸ μόνον δὲ ἀντικείμενον, ὑπερ προσβάλλει μακρόθεν τὴν ἑρασίν σου, εἶναι εὐμέγεθες οἰκοδόμημα, εὐκόλως διακρινόμενον ὅτι εἶναι ναὸς τοῦ Ὑψίστου. Μόνος οὗτος ἐξέχει τοῦ ἔδαφους» (1). Τούναντίον εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς καὶ βορρᾶν παραλίους χώρας ἢ κατάκτισις συνετελέσθη πολὺ βραδύτερον μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος ὑπερμεσοῦντος ἄνευ ἐποικίσεως πολυαριθμοῦ τουρκικοῦ στοιχείου. Πολὺ χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὸ ἱστορούμενον ὅτι οἱ Τούρκοι οἱ ἀποτελέσαντες τὸν πυρῆνα τοῦ ἀπὸ τοῦ 1326 ἰδρυθέντος ὀσμανικοῦ κράτους τῆς Προύσης, ὅτε τὸ πρῶτον ἤλθον εἰς τὴν χώραν ταύτην ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν φυλάρχου, δὲν ὑπερέβαιον τὰς 400 οἰκογενεῖας. Λοιπὸν ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὰ μόνα σχεδὸν στοιχεῖα τοῦ μουσουλμανικοῦ λαοῦ εἶναι οἱ διὰ διαφόρους αἰτίας ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες, διὰ τοῦτο δὲ ὡς ἐλέχθη ἤδη

---

(1) Ἰωακείμ Βαλαβάνη Μικρασιατικά. Ἀθήνησι 1891. σελ. 222.

δὲν παρατηρεῖται ἐνταῦθα οὐδεμία διαφορὰ εἰς τὰ φυλετικὰ χαρακτηριστικὰ χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων. Αὐτὸς εἶναι ὁ σπουδαιότατος λόγος δι' ὃν κατώρθωσεν ἐνταῦθα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα νὰ ἐπιπλεύσῃ τοῦ ἐθνικοῦ ναυαγίου. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ἐν Πόντῳ κατὰ τὰ εἰρημένα πολλοὶ τῶν ἐξομοσάντων Ἑλλήνων διετήρησαν τὴν γλῶσσαν. Ἐνταῦθα ὁ μουσουλμανικὸς φανατισμὸς μετὰ τὴν ἀλλαξοπιστίαν ἠνέχθη τὴν γλῶσσαν. Ἰκανοποιήθη διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἰσλάμ, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς μουσουλμανικῆς ἐθνότητος. Σημειωτέον ἐν τούτοις τὴν χαρακτηριστικὴν λεπτομέρειαν ὅτι ἐνταῦθα μόνοι ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ἐξισλαμισθέντων Ἑλλήνων ὑπερμεσοῦντος καὶ ἤδη λήγοντος τοῦ 17ου αἰῶνος ἔσωσαν τὴν γλῶσσαν, ὅσοι ἀπήρτιζον χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Μουσουλμάνους πολυπληθεῖς ὁμάδας, ὡς οἱ κάταικοι τοῦ Ὀφews καὶ τῆς Τόνγιας, ἢ ὅσοι συγκατέκουν διεσπαρμένοι μεταξὺ πολυπληθεστέρων ἑλληνικῶν συνοικισμῶν. Πάντες δὲ οἱ ἄλλοι οἱ σποραδικῶς οἰκοῦντες ἀπέβαλον αὐτήν.

Οὕτω λοιπὸν συναντᾷ τις ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἑλλάδι ἔνθεν μὲν χριστιανοὺς τουρκοφώνους, ἔνθεν δὲ Μουσουλμάνους ἑλληνοφώνους, Ἑλληνας πάντας. Ὅπως δὲ οὐδὲ νὰ φαντασθῶμεν ἀπλῶς μᾶς ἐπιτρέπεται ὅτι οἱ τουρκόφωνοι Ἑλληνες εἶναι Τοῦρκοι ἐχριστιανισθέντες — τοῦτο θὰ ἦτο ἀλγῶδες τὸ μέγιστον τῶν θαυμάτων, ὅσα ποτὲ ἔγιναν ὑπὸ τὸν ἥλιον — οὕτω καὶ ὅτι οἱ ἑλληνόφωνοι Μουσουλμᾶνοι εἶναι Τοῦρκοι ἐξελληνισθέντες κατὰ τὴν γλῶσσαν.

Κατὰ τὰ ρηθέντα τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος διαίρουμεν εἰς ἑλληνοφώνους καὶ τουρκοφώνους. Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦν τὸ συμπαγέστερον τμήμα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, κατοικοῦν δὲ εἰς τὰ βιλαγέτια Ἀϊδινίου, Προύσης, Κωνσταντι-

νουπόλεως (εἰς τὸ ἀσιατικὸν τμήμα), Τραπεζοῦντος καὶ εἰς τὰ σαντσακία Ἑλλησπόντου καὶ Νικομηδεῖας ἑμαδικῶς οὕτως εἰπεῖν, σποραδικῶς δὲ εἰς τὰ βιλαγετία Ἰκονίου, Ἀγκύρας, Κασταμονῆς καὶ Σεβαστείας, οἱ δὲ δεῦτεροι ἀντιστρόφως ἑμαδικῶς μὲν εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας, σποραδικῶς δὲ εἰς τὰς πρώτας. Παρὰ τούτους ὑπάρχει καὶ τρίτη τις κατηγορία, ἡ τῶν ἀρμενοφώνων, οἱ ὅποιοι μόλις συμποσούμενοι εἰς 7,200 κατοικοῦν εἰς τοὺς καζᾶδες Κεΐβε καὶ Ἀδά-Παζάρ τοῦ σαντσακίου Νικομηδεῖας (1) εἰς τὰς κοινότητας Χουδι (κάτ. 1,200), Ὁρτάκιοϊ (κάτ. 5,000) καὶ Φουντουκλή (κάτ. 1,000). Περὶ τούτων ὁ Cuinet ὁμιλεῖ κατὰ τρόπον ἐμφαίνοντα πολλὴν ἀπορίαν, ὅτι ὄχι μόνον τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀγνοοῦν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν τουρκικὴν λαλοῦν ὡς μητρικὴν, τῆς ὁποίας ἀπλῶς κάμνουν χρῆσιν (2). Ἄλλ' οὗτοι ἀνήκουν εἰς τοὺς λεγομένους Ἑλληναρμενίους (Χαΐχουρούμ), ἧτοι ὀρθοδόξους Ἀρμενίους με συνείδησιν ἑλληνικὴν, οἱ ὅποιοι ἀπαρτίζουσι ἱκανὰς κοινότητας ἐν τῇ περιφερείᾳ Χαρπούτ, μειώθησαν δὲ ἐνταῦθα πρὸ πολλῶν ἐτῶν φεύγοντες τὰς κακώσεις τῶν Τούρκων (3). Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ οἱ κάταικοι τοῦ χωρίου Χογούζ τῆς ἐπαρχίας Θεοδοσιουπόλεως ἐν τῇ βιλαγετίᾳ Σεβαστείας ὡς καὶ οἱ ἐν Ἐκίν καὶ περὶ αὐτὸ οἰκοῦντες ὀρθόδοξοι. Εἶναι δὲ τὸ Ἐκίν πόλις ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου ἐν τῇ βιλαγετίᾳ Μαμουρέτ ὄχι πολὺ μακρὰν τῶν ὄριων τοῦ βιλαγετίου Σεβαστείας. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ λατρείᾳ ἔκαμνον χρῆσιν τῆς ἀρμενικῆς ἤδη καθ' οὗς χρόνους ἔγραφε τὰ Ποντικά του ὁ

---

(1) Ξενοφ. 1, 281—4.

(2) 4, 310.

(3) Ἄγ. 7, ἀφ. 74.

Π. Τριανταφυλλίδης (1), κατεβάλλετο δὲ ἀπὸ τότε φροντίς νὰ ἱδρυθοῦν σχολεῖα ἑλληνικὰ καὶ νὰ καταργηθῇ ἡ ἀρμενικὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰσαγομένης τῆς ἑλληνικῆς. Πόσος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τούτων δὲν ἀναφέρει ὁ Π. Τριανταφυλλίδης. Δὲν γνωρίζω ἂν καὶ ἀλλαγῶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπάρχουν τοιοῦτοι.

Οἱ ἑλληγνόφωνοι ἀπαρτίζουσι τρεῖς ζώνας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον γεωγραφικῶς καθωρισμένας. 1) τὴν ζώνην τῶν νοτιοδυτικῶν, δυτικῶν καὶ βορειοδυτικῶν παραλίων μέχρι τῆς ἐν Πόντῳ Ἑρακλείας. 2) τὴν ζώνην τοῦ Πόντου. 3) τὴν ζώνην τῆς Καππαδοκίας. Βάσιν τῆς διαιρέσεως ταύτης λαμβάνομεν αὐτὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν λαλούμενα διαλεκτικὰ ἰδιώματα ἐξεταζόμενα ἐν σχέσει πρὸς τὴν νέαν κοινὴν ἑλληνικὴν καὶ πρὸς ἄλληλα.

Τὸ ἰδιώμα τῆς πρώτης ζώνης λαλεῖται ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν ἢ δευτέρα κοιτίς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἐνταῦθα ἦνθησαν αἱ τριάκοντα ἐκεῖναι πόλεις τῆς Αἰολικῆς δωδεκαπόλεως, Ἰωνικῆς δωδεκαπόλεως καὶ Δωρικῆς ἑξαπόλεως, ἐντεῦθεν κατὰ μέγιστον μέρος ἀπῆκίσθησαν αἱ ἄλλαι παράλιαι χῶραι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἤδη ἀπὸ τῶν κλασικῶν χρόνων, ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν δευτέραν ἀποικιακὴν ἐπέκτασιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐξῆς συνετελέσθη ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν μεσογείων χωρῶν τῆς χειρσονήσου. Καὶ σήμερον ἐνταῦθα ἀνθοῦν ἐν τῇ πολιτισμῷ, τοῖς γράμμασι καὶ τῇ ἐμπορίᾳ πόλεις καὶ περιφέρειαι, τῶν ὁποίων ὁ ἀγκραιφνὴς ἑλληνικὸς χαρακτήρ οὐδόλως ἠμαυρώθη διὰ τῆς παρόδου δύο καὶ ἡμίσεως χιλιετηρίδων. Ἡ λαλουμένη ἐνταῦθα ἑλληνικὴ ἀνήκει εἰς τὴν νέαν κοινὴν ἀπόγονον τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς Κοινῆς. Αὕτη καταρτισθεῖσα κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους

---

(1) ἀνωτ. 119—20.

καὶ ἐφεξῆς διὰ τῆς κατισχύσεως τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου ὑπὲρ τὰς ἄλλας πλὴν τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς ἐν Πόντῳ Ἰωνικῆς (1) ἐξηκολούθησε διὰ πάντων τῶν αἰώνων ἐξελισσομένη μέχρι τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει σήμερον, λαλεῖται δὲ ὑπὸ τῆς μεγίστης πλειονότητος τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ Ἐπτανήσιος καὶ ὁ Ἠπειρώτης, ὁ Μακεδὼν καὶ ὁ Θεσσαλός, ὁ Στερεολλαδίτης καὶ ὁ Πελοποννήσιος, ὁ Κρής καὶ ὁ Κυκλαδίτης, ὁ Θρᾶξ καὶ ὁ Κωνσταντινουπολίτης, ὁ Προυσαεὺς καὶ ὁ Κυθωνιεύς, ὁ Κυζικηνὸς καὶ ὁ Σμυρναῖος, ὁ Ἡρακλειώτης τοῦ Πόντου καὶ ὁ Περγαμηνός, ὁ κάτοικος τῆς Μάκρης καὶ ὁ Ρόδιος, ὁ Καρπάθιος καὶ ὁ Συμαῖος, πάντες οὗτοι τὴν αὐτὴν λαλοῦν γλῶσσαν μετὰ τινῶν ἑκασταχοῦ διαφορῶν τῆς φωνητικῆς, τὸ αὐτὸ γλωσσικὸν αἰσθημα ἔχουν καὶ κατοικοῦν τὰς αὐτὰς χώρας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε μὲν ἀπῆρτιζον τὸ φτωχὸν ὑπὸ ἔποψιν πολιτισμοῦ πλάσιον τὸ περιεχόμενον περὶ τὴν θάλασσαν τοῦ Αἰγαίου, ὁμοίως δὲ καὶ τώρα ἀποτελοῦν τὸ μόνον πεπολιτισμένον κέντρον τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνοῦνται Εὐρώπη καὶ Ἀσία.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ζώνῃ λαλεῖται ἡ Ποντικὴ διάλεκτος. Καὶ εἶναι μὲν ὁ Πόντος ἡ ἀρχικὴ κοιτὴς αὐτῆς, ἀλλ' ἀνάγκη χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας νὰ δηλωθῇ ὅτι σποραδικῶς λαλεῖται αὕτη καὶ ἄλλαχοῦ.

1) Ἐν τοῖς συνοικισμοῖς *Μπουγᾶ* ἢ συνηθέστερον *Μπουλγὰρ Μαδὲν* (2) καὶ *Μπερεκειλῆ Μαδὲν* ἐν τῷ βιλαγετίῳ Ἰκονίου.

(1) Γ. Χατζιδάκι Ἀκαδημεικὰ Ἀναγνώσματα. Ἐν Ἀθήναις 1902. Α, 71—3.

(2) Τὸ *Μπουλγὰρ* εἶναι μεταγενέστερος τύπος τοῦ *Μπουγᾶ*, ὅπερ ὄνομα εἶναι τὸ τοῦ ὄρους Ταύρου, παρὰ τὰς ὑπερρείας τοῦ ὁποίου κεῖται ὁ διὰ μεταλλευτικῆς ἐργασίας ἰδρυθεὶς συνοικισμός. Ἡ λ. *μπουγᾶ* ἐν τῇ τουρκικῇ σημαίνει *ταῦρος*.

2) Ἐν ταῖς κωμοπόλεσι *Ἄκ-Ντάγ Μαδὲν* καὶ *Ντιενὲκ Μαδὲν* ἐν τῷ βιλαγετίῳ Ἀγκύρας.

3) Ἐν τοῖς συνοικισμοῖς *Τσατμά*, *Καριπλέρ* καὶ *Ἀβδουλ-ραχμάν* ἐν τῷ βιλαγετίῳ Ἀγκύρας.

Αἱ τρεῖς αὗται περιφέρειαι ὁμοῦ ἀριθμοῦν πληθυσμὸν 6,750 περίπου κατοίκων (1), ἐξαρτῶνται δὲ ἐκκλησιαστικῶς αἱ μὲν δύο πρῶται παρὰ τῆς μητροπόλεως Χαλδίας, ἡ δὲ τρίτη παρὰ τῆς μητροπόλεως Καισαρείας.

4) Ἐν τοῖς συνοικισμοῖς *Κεσίτ*, *Παράλη*, *Τσατάλοβα*, *Καρά-Πελίτ*, *Κιρσελίη*, *Σούπατακ*, *Ἀκιάς*, *Κεσιανὲ-Πουνάρ*, *Κουροῦ-Ντιερέ*, *Τσοπάν-Γιατάν* καὶ *Ἀρτίτς-Πελίτ* κατὰ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐν τῷ σαντσακίῳ Νικομηδείας, αἱ ὅποιοι περιλαμβάνουν περὶ τὰς 733 ὡς ἔγγιστα οἰκογενείας (2).

5) Ἐν τοῖς συνοικισμοῖς *Χαιζή-᾽Οσμάν*, *᾽Ορέν*, *Σαρισοῦ*, *Καρπούξ-Πουνάρ* καὶ *Κήρκ-Χαρμάν* (3) ἐν τῷ βιλαγετίῳ Προύσης, αἱ ὅποιοι ἀριθμοῦν περὶ τὰς 172 οἰκογενείας (4).

6) Ἐν ταῖς περιφερείαις *Διαρβεκίρ* καὶ *Χαρπούτ*, ἔνθα ὑπάρχουν κοινότητές τινες, ὧν σπουδαιότερα τὰ *Ἄργαβα* ἐπὶ τοῦ Τίγγρητος ἐν τῷ βιλαγετίῳ *Διαρβεκίρ*, ἀριθμοῦσαι πᾶσαι περὶ τὰς 2,000 κατοίκων (5).

Εἶναι δύσκολος ὁ καθορισμὸς τοῦ ὁριθμοῦ τῶν λαλοῦντων

---

(1) *Cuin* 1,124. *Ξενοφ.* 3,476. *R. M. Dawkins* *Modern Greek in Asia Minor*. Cambridge 1916. σελ. 6-7.

(2) Ἡμερολ. Κων/πόλεως Β, 134.

(3) Τὰ χωρία *᾽Ορέν* καὶ *Κήρκ-Χαρμάν* (=Σαράντα ἀλώνια) ὡς ἐκ τῶν ὀνομάτων δηλοῦται εἶναι ἀποικίαι τῶν ὁμωνύμων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας κειμένων ἐν τῇ περιφερείᾳ Κερασσοῦντος.

(4) Ἡμερολ. Κων πόλεως Β, 141.

(5) Ἀγ. ἔτ. 2, ἀρ. 74.

αὐτὴν καὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς προηγηθείσης στατιστικῆς τοῦ Πόντου, διότι δὲν ὀμιλεῖται καθολικῶς πανταχοῦ. Παρὰ ταύτην λαλεῖται καὶ ἡ τουρκικὴ. Οὕτω ἐκ τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Κολωνίας περὶ τὰς 502 οἰκογενεῖας εἶναι τουρκόφωνοι (1), ὁμοίως καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Νεοκαισαρείας οἱ κάτοικοι τοῦ **Τοκάτ** 1,500 καὶ οἱ τοῦ **Νιξάρ** περίπου 1,000 (2). Κατὰ δὲ τὰς πληροφορίας τοῦ Π. Τριανταφυλλίδου καὶ οἱ τῶν περιφερειῶν τούτων κάτοικοι εἶναι τουρκόφωνοι. «Μεσογειότερον ἐπὶ τοῦ Λύκου ποταμοῦ κεῖται ἡ Νεοκαισάρεια, πολίχνη τερπνὴ ἔχουσα καὶ περὶ τὰς ἐξήκοντα Ἑλληνικὰς οὐχὶ ἑλληνοφώνους οἰκίας, ἐν δὲ τῇ περὶ τὴν πόλιν περιφερείᾳ κεῖνται ἑπτὰ χωρία ἔχοντα Ἑλλήνας κατοίκους τὴν αὐτὴν γλῶσσαν λαλοῦντας. Ἄνωθεν δὲ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰριδος ἡ Εὐδοκιοῦπολις ἢ Εὐδοκίαις (σήμερ. Τοκάτη), διακοσίας περιλαμβάνουσα Ἑλληνικὰς ὀρθοδόξους πενομένας οἰκίας, ἔνθα καὶ σχολεῖον μικρᾶς σημαντικότητος, ἐνῶ οἱ πολυπληθέστεροι αὐτῶν Ἀρμένιοι καὶ οἱ ἔτι πολυπληθέστεροι Τούρκοι εὐημεροῦσι. Περὶ δὲ τὴν πόλιν, εἰς τὴν περιφερειαν τὴν ὀνομαζομένην Κάζσοβα, εἰσὶ διεσπαρμένα ὀκτώ Ἑλληνικὰ χωρία εἰς τὴν αὐτὴν τῆς γλώσσης κατηγορίαν ὑπαγόμενα» (3). Παρατηρητέον ἐνταῦθα καὶ τὴν διαφορὰν τοῦ πληθυσμοῦ. Κατὰ μὲν τὸ 1866 ἡ Νεοκαισάρεια εἶχε 300 κατοίκους, κατὰ δὲ τὸ 1906 περίπου 1,000 (4), τὸ Τοκάτ τότε μὲν

(1) Ξενοφ. ἔτ. 7, 279 κέξ.

(2) ἄνωτ. ἔτ. 1, 129 κέξ, 4 94 κέξ, 125 κέξ. Τὸ **Νιξάρ** εἶναι ἡ τουρκικὴ ὀνομασίαι τῆς σήμερον μὲν ἀσήμερον πολίχνης, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ δὲ ὀνομαστῆς πόλεως **Νεοκαισαρείας**. Διεσώθη μὲν τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ πλέον τὴν ἑδραν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἀρχιερέως ἐδρεύοντος ἐν Κοτυώροις.

(3) ἄνωτ. 140.

(4) Ξενοφ. ἔτ. 4 (1906), 94-5.

1,000 περίπου, τῷ δὲ 1906 περίπου 1,500 (1). Αἱ δύο αὗται περιφέρειαι διοικητικῶς ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ βιλαγιετιοῦ Σεβαστείας.

Καὶ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν Κοτυώρων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου ὑπάρχουν τουρκόφωνοι. «Περὶ τὴν Ὁρτοῦν ὑπάρχει συμπεπυκνωμένος εἰς πολλὰς (ὀκτῶ) διοικητικὰς περιφέρειας οὐχὶ ἀσήμαντος ἐν πολλοῖς ἄμικτος χριστιανισμός, διεσπαρμένος εἰς ὀκτῶ καὶ ἑβδομήκοντα χωρία, καὶ τὸν κυριώτερον πληθυσμὸν τῆς ἐπαρχίας ἀποτελοῦσι τὰ περὶ τὴν πόλιν ταύτην. Ἄλλοι πλείστοι τούτων εἶναι τουρκόφωνοι» (2).

Ὅμοιως καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀμασειας ὑπάρχουν ἱκαναὶ κοινότητες τουρκόφωνοι. Οὕτω ἐπὶ μὲν τῆς παραλλίας καὶ ἐγγὺς αὐτῆς ἢ κοινότης τῆς νεωτέρας πόλεως *Τσαρσαμπά* νοτιοανατολικῶς τῆς Ἀμισοῦ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰριδος (τουρκιστὶ *Yechil irtak* = πράσινος ποταμός), ἢ ὁποία κατὰ τὸ 1866 ἤριθμεῖ 350 οἰκογενείας (3) καὶ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἀρκετὰ χωρία (4). Δυτικῶς τῆς Ἀμισοῦ ἐγγὺς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄλυος ἢ *Πάφρα* περιέχουσα κατὰ τὸ 1866 τετρακοσίας οἰκογενείας (5) καὶ δυτικῶς αὐτῆς τὸ *Ἀλάτξομι* μετὰ τριακοσίων οἰκογενειῶν (6). Μεσογειῶς δὲ αἱ κοινότητες *Μαρσουβάν*, *Ζήλε* καὶ *Ἀμασειας* καὶ τὰ περὶ τὴν πόλιν ταύτην χωρία ἀμειγῆ ἑλληνικὰ ἢ ἀνάμεικτα μετὰ Μουσουλμάνων (7).

Ὡσαύτως τουρκόφωνοι εἶναι καὶ τινες μεσογειότεραι κοινό-

(1) Ξενοφ. 4, 94-5.

(2) ἀνωτ. 138.

(3) Τριανταφ. 143.

(4) ἀνωτ.

(5) ἀνωτ. 146.

(6) ἀνωτ.

(7) ἀνωτ. 145.

τητες τῆς ἐπαρχίας Θεοδοσιουπόλεως ἐν τῇ περιφερείᾳ **Κελκίτ**, τὸ **Χοζπιρλίκ**, **Κελιμπεριέν**, **Τζαμούρια**, **Χαρτούτς**, **Κελεχπούρ** καὶ **Ράνσεϊρ**, ἀριθμοῦσαι πᾶσαι ὁμοῦ κατὰ τὸ 1866 ἀπογενείας 390 περίπου (1).

Ὀῦτω ἐν μὲν ταῖς ἐπαρχίαις Τραπεζοῦντος, Ροδοπόλεως καὶ Χαλδίας λαλεῖται πανταχοῦ ἡ ἑλληνική, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς Ἀμασειας, Νεοκαισαρείας, Κολωνίας καὶ Θεοδοσιουπόλεως ἐν ἤττηνι μοίρᾳ καὶ ἡ τουρκική.

Ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῆς τουρκικῆς ἐνταῦθα εἶναι ἱστορικὸς καὶ ἀποικιακός. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πόντος δὲν κατεκτήθη ὀλόκληρος διαμίας. Πολὺ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος εἶχον κατακτηθῆ αἱ πρὸς τὰ μεσημβρινὰ ὄρια χῶραι αὐτοῦ, ἐν αἷς ἐγκατεστάθη πολυαριθμότερον τουρκομανικὸν στοιχεῖον ἢ ἐν πάσῃ τῇ λοιπῇ χώρᾳ. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι ἡ πρὸς τὸν Πόντον συνορεύουσα βόρειος Καππαδοκία πρὸ πολλοῦ ἦτο ὑποτεταγμένη. Ἡ Σεβάστεια ἦτο ἔδρα ἰδίου ἡγεμόνος. Λήγοντος τοῦ 14ου αἰῶνος ἐγκατεστάθη ἐνταῦθα καὶ ἑτέρα τουρκομανικὴ φυλὴ ἐκ τῆς τοῦ κοσμοκράτορος Τζεγκιζ Χάν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀρχομένου τοῦ 15ου αἰῶνος ἀναφαίνεται ὀργανωμένη δυναστεία τοῦ **Ἄκ κοϊνλοῦ** (λευκοῦ κριοῦ), τῆς ὁποίας ὁ ἀρχηγέτης Καρὰ Γιουλοῦκ ἐνίκησε καὶ ἐφόνευσε τὸν ἡγεμόνα τῆς Σεβαστείας Γαζῆ Βουρχανεδδίν. Ἦρξε δὲ ἡ δυναστεία αὕτη ἐπὶ 99 ἔτη καὶ ἀνέδειξεν ἐννέα ἡγεμόνας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγεται καὶ ὁ περιώνυμος Οὐζοῦν Χασάν, ὁ ἠττηθεὶς ἐν κρισίμῳ μάχῃ τῷ 1473 ἐν Τερτζάν παρὰ τὸ Ἐρζιντζάν ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ (2). Ὡστε οἱ περὶ τὴν Νικόπολιν, Ἀμάσειαν, Νεοκαισάρειαν, Τοκάτ καὶ Ἐρζερούμ τουρ-

---

(1) Τριανταφ. 106.

(2) Χάμμ. 2, 397 κέξ.

κόφωνοι πληθυσμοὶ ὑπάγονται σχεδὸν εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, εἰς ἣν καὶ οἱ μεσόγειοι πληθυσμοὶ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος. Ὁ χρόνος τῆς κατακτῆσεως καὶ ἡ γειννίασις πρὸς ἰκανὸν τουρκικὸν στοιχεῖον συνετέλεσαν εἰς τὴν λήθην τῆς ἐλληνικῆς. Ἄλλὰ προκειμένου περὶ τῶν τουρκοφώνων συνοικισμῶν ἐγγὺς τῆς θαλάσσης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀμασειᾶς δὲν ἰσχύει πλέον ὁ λόγος οὗτος, διότι μένει ἀνεξήγητον πῶς ὑπάρχουν τουρκοφῶνοι ἐν Τσαρσαμπᾷ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς περιφερείας Ἀμισσοῦ, ἔνθα εἶναι πυκνότατος ὁ ἐλληνόγλωσσος πληθυσμὸς· ἢ πῶς ὑπάρχουν ἐν Πάφρᾳ καὶ Ἀλάτσαμι τουρκοφῶνοι, ἐνῶ ἐν Κέρζε καὶ Σινώπῃ ἐλληνόφῶνοι. Τὸ ζήτημα λύεται εὐκόλως ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἀσφαλῶς οἱ τουρκοφῶνοι οὗτοι πληθυσμοὶ δὲν εἶναι ἰθαγενεῖς, ἀλλ' ἐπήλυδες κατελθόντες εἰς χρόνον ὄχι πολὺ ἀπομεμακρυσμένον ἐκ τῶν μεσογείων χωρῶν τῆς Καππαδοκίας ἐπὶ τὴν θάλασσαν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς κακώσεις τῶν Τούρκων ἢ ἴσως καὶ χάριν ἐμπορίου ἢ γεωργικῶν ἀναγκῶν. Ἄλλως τε ἡ μεταναστευτικὴ αὕτη τάσις τῶν Καππαδοκῶν ἐπὶ τὰς παραλίους πρὸς τὸν Εὐξείνιον χῶρας ἐξακολουθεῖ καὶ μέχρι σήμερον. Ἐκ Καισαρείας ἀπέκησαν οἱ κάτοικοι τοῦ Μαρσουβᾶν καὶ τῆς κώμης Ζήλε, ὡσαύτως δὲ ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας ἀποικοὶ εἶναι οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Ἀμισσοῦ, οἱ ὅποιοι ἤρχισαν νὰ συρρέουν ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος (1). Οἱ ἀρχαῖοι ἐλληνόφῶνοι κάτοικοι τῆς πόλεως ἀποτελοῦν ἴδιον συνοικισμὸν ὑπερκείμενον τῆς νέας πόλεως καὶ ὀνομαζόμενον **Καδι-κιοῖν**.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ποντικὴ λαλεῖται καὶ ἐκτὸς τοῦ Πόντου ἐν περιφερείαις λίαν ἀπομεμακρυσμέναις. Ὁ λόγος τῆς διασπορᾶς ταύτης εἶναι καθαρῶς ἐπαγγελματικὸς. Οἱ κάτοικοι

(1) Τριανταφ. 144.

τοῦ Πόντου, κατ' ἐξοχήν δὲ οἰτῆς ἐπαρχίας Χαλδίας, ἀνέκαθεν ἀσχολούμενοι εἰς τὴν μεταλλουργίαν διὰ τὴν ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην ἐξαίρετον φύσιν τῆς χώρας δὲν ἤρκοοντο μόνον εἰς τὰ ἔρια τῆς πατρίδος των, ἀλλ' ἀνεζήτουν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος μεταλλοφόρους πηγάς, ἐγκαθίσταντο δὲ μονίμως ὅπου εὕρισκον τοιαύτας. Τὸ ἔργον αὐτῶν διηυκόλυσε πολὺ καὶ ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις παρέχουσα αὐτοῖς ἀσυδοσίαν καὶ ἄλλα προνόμια, τοὺς δὲ ἀρχιμεταλλουργοὺς (*οὐστάπασηδες*) θεωροῦσα ὑπὸ τινα ἐποψιν ὡς δημοσίους ὑπαλλήλους. Ἀπέκτων λοιπὸν εὗτοι δύναμιν μέγιστην, τῆς ἐποίας πολλάκις ἔκαμνον χρῆσιν ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἔθνους, καὶ πλοῦτον ἀμύθητον, τὸν ὀποιον ἀφειδῶς ἐσκόρπιζον ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν, ἐκπαιδευτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν κ.τ.τ., ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς κινοῦντες τὸν φθόνον καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν περὶ τὴν Πύλην οὐχὶ σπανίως ἀπετέμνοντο τὰς κεφαλὰς δημοσιωμένης ἀπάσης τῆς περιουσίας των. Ἠκμαζον λοιπὸν καὶ παρήκμαζον μετὰ τῆς αὐτῆς εὐχερείας. Ἀνυψούμενοι ἐν βραχείᾳ χρόνῳ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεως καὶ εὐημερίας διὰ τῆς συσσωρεύσεως πλοῦτου κατεκρημνίζοντο ἀποτόμως εἰς τὸν ὄλεθρον, διότι εἶχον τὴν ἀφροσύνην νὰ ἐπιδείξουν αὐτὸν εἰς τὰ ὄμματα τῶν Μουσουλμάνων. Ἐν Πόντῳ τὸ σπουδαιότατον κέντρον τῆς μεταλλουργίας ἦτο ἡ νῦν Ἀργυρούπολις ὀνομασθεῖσα οὕτω οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου ὑπὸ τῶν λογίων κατὰ μετάφρασιν τῆς τουρκικῆς ὀνομασίας Gumuche-hané. Ἡ πόλις ἐν τῇ μεγίστῃ ἀκμῇ αὐτῆς εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν ἴδια ἀργυρὰ νομίσματα.

Εἶναι δὲ περίεργον εἶναι ἐν τῇ διασπορᾷ ταύτῃ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν του ἐπὶ τῶν τοιούτων συνοικισμῶν ὀπουδῆποτε ἀλλαχοῦ ἰδρυομένων, ἐν οἱαδῆποτε βιλαγετίῳ καὶ οἱαδῆποτε ἐπαρχίᾳ. Καὶ ἀληθῶς παρ' αὐτοῦ ἐξηρτῶντο πάντες

εὔτοι· καὶ σήμερον εἶτι παρ' αὐτοῦ ἐξερπύωνται· οἱ ἐν τῷ βιλαγιε-  
 τῷ Ἰκονίου, κατὰ τὸ πλείστον δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ βιλαγιετῷ Ἀγζά-  
 ρας καὶ τινες ἄλλοι ἐν ταῖς Ποντικαῖς ἐπαρχίαις. «L'archevê-  
 que que l'on désigne sous le nom d'archevêque de Chaldée»  
 a sous son autorité tout pays métallifère, n'importe où il se  
 trouve. C'est là une division ecclésiastique assez étrange, puis-  
 que les villages grecs de Bulgar-dagh, dans le vilayet de  
 Konia, dépendent de ce prélat» (1).

Ὅπως δὲ ἀδασανίστως καὶ πληθυσμῶς ἀπεδίδεται ὑπὸ τε  
 ἡμετέρων καὶ ξένων ψιλῶ ἑνόματι ἐθνολόγων εἰς τοὺς λαλοῦν-  
 τας τὴν Ποντικὴν διάλεκτον τὸ ἐθνηκὸν ὄνομα Ἀαζοί. Ἐσχάτως·  
 δὲ πολλὰ ἐγράφησαν καὶ ἐλέχθησαν περὶ τῶν Ἀαζῶν ὡς Ἐλ-  
 λήνων καὶ τὴν ἐλληνηκὴν δεῖθεν λαλούστων, πάντα ταῦτα ἐσχά-  
 τως ἀγνοίας ἀποκρύματα. Ἢ πηγὴ τοῦ κακοῦ εἶναι μίξ, ὅτι  
 γίνεται δευτὴ σόγγυσις τῶν Ἀαζῶν καὶ τῶν Ἐλλήνων καὶ οὕ-  
 τ' ἀποδίδονται χαρακτηριστικὰ τῶν δευτέρων εἰς τοὺς πρώτους καὶ  
 τ' ἀνάπαλιν. Οὕτω ὁ Cuinet μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν τοῦ  
 βιλαγιετοῦ Τραπεζούντος ἰδιαιτέρως λόγον ποιούμενος περὶ τῶν  
 Ἀαζῶν λέγει· « parmi les diverses races d'habitants du vilayet  
 on doit une mention spéciale aux Lazes. Si l'on y croyait l'  
 opinion locale, ils seraient le produit du mélange des sangs  
 turc et géorgien, ce que ne s'accorde guère avec ce fait que  
 beaucoup de Lazes, notamment ceux qui sont allés se fixer  
 dans le vilayet d'Angora, sont de religion et de langue grecque,  
 ni avec cet autre fait que plusieurs vénèrent les usages chrétiens,  
 font des vœux aux églises et honorent les reliques des saints» (2).  
 Καὶ ἀλλαχθού· «on remarque parmi les Grecs, dans le sandjak

(1) Cuin. 1, 124.

(2) 1, 11.

de Kir-Chéir (1), des émigrés Lazes, qui ont conservé l'usage de leur dialecte particulier» (2). Καὶ πάλιν «les Grecs de Ma'aden, dans le каза de Keskinе, sont des émigrés Lazes, les autres, Grecs et Arméniens, viennent de Césarée» (3). Οὕτω ὁ Cuinet προφανῶς παραπλανώμενος εἴτε ὑπ' ἄλλων εἴτε οἰκοθεν ἀποδίδει εἰκῆ τὸ ὄνομα εἰς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους ἄλλως ἀναγκάζεται ὑπὸ τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας νὰ ὁμολογήσῃ Ἕλληνας, τοῦτο δὲ πράπτων δὲν ὀνομάζει πάντας τοὺς Ἕλληνας Λαζοὺς, ἀλλ' ἰδιαζόντως τοὺς μετακινήσαντας εἰς τὸ βιλαγιέτιον Ἀγκύρας. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι οὗτοι εἶναι ἀποικοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας μεταλλουργοὶ τὸ ἐπάγγελμα κατ' ἀρχάς, τοῦθ' ὅπερ κατὰ τὰ εἰρημένα ἀνεπιγνώστως ἴσως ὁμολογεῖ καὶ αὐτός. Καὶ ὁ Dawkins ἐν τῇ ἄλλως πολλοῦ λόγου ἀξίῳ ἔργῳ του οὕτω καλεῖ τοὺς λαλοῦντας τὴν Ποντικὴν διάλεκτον (4).

Εἶναι περιττὸν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλων τὰς γνώμας, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντιγράφουν οἱ μὲν τοὺς δὲ καὶ ἀποδίδουν τὸ ὄνομα χωρὶς νὰ ἐρευνήσουν πῶς καὶ διατί.

Ἡ ἀλήθεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ ἐξῆς. Οἱ Λαζοὶ μνημονεύονται ὡς ἔθνος ἰδιαιτέρον ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων ἤδη ἀπὸ τοῦ βου αἰῶνος, ὅτε καὶ ὁ βασιλεὺς αἰτιῶν Τζάθιος ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐδέχθη τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς ἐναντίον τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Τοῦτο ἔγινε σοβαρὰ αἰτία ρήξεως μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρα-

(1) Τὸ σανσακίον τοῦτο εἶναι τοῦ βιλαγιέτιου Ἀγκύρας, ὅπως καὶ ὁ ὀλίγον κατωτέρω μνημονευόμενος καζὰς Κεσκίν.

(2) 1, 251.

(3) ἀνωτ.

(4) ἀνωτ. 6.

τειῶν μέχρις οὗ κατὰ τὸ 554 μ. Χ. διενεμήθησαν αὐταὶ τὴν  
 χώραν τῶν Λαζῶν. Αὕτη δὲ Λαζικὴ καλουμένη ἔκειτο ἐν τῇ  
 δυτικῇ Καυκάσῳ καθικνουμένη ἐπὶ τὸν Εὐξεινον ἐν ταῖς ὑπὸ  
 τῶν ποταμῶν Φάσιδος καὶ τοῦ σημερινοῦ Τσορὸχ (ἀρχ. Ἄκαμ-  
 ψις) διαρροεμένοις περιφερείαις. Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα περίπου ἔ-  
 κειτο καὶ ἡ ἀρχαία Κολχίς, διὰ τοῦτο οἱ Βυζαντινοὶ ἐνόμιζον  
 αὐτοὺς ἀπογόνους τῶν Κόλχων. Οὕτω ὁ Ἀγαθίας λέγει· «οἱ δὲ  
 Λαζοὶ Κόλχοι τὸ παλαιὸν ὠνομάζοντο καὶ οὗτοι ἐκεῖνοι τυγχά-  
 νουσι δυνεῖς· τοῦτό τε οὐκ ἂν τις ἀμφιγνοήσῃε τεκμαιρόμενος  
 τῇ τε Φάσιδι καὶ τῇ Καυκάσῳ καὶ τῇ περὶ ταῦτα ἐκ πλείστου  
 οἰκίῃ» (1). Καὶ ὁ Προκόπιος «ὧν γέ τινες ὁμόρους Λαζῶν Σά-  
 νους ἔφασαν, οἱ τανῦν Τζάνοι ἐπικαλοῦνται, ἢ Κόλχους εἶναι,  
 Λαζοὺς ἐτέρους καλέσαντες, οἱ καὶ νῦν ἐπὶ τούτου προσάγορεύ-  
 ονται τοῦ ὀνόματος. Καίτοι ἐστὶ τούτων οὐδέτερον. Τζάνοι μὲν  
 γὰρ τῆς παραλίας ὡς ἀπωτάτω ὄντες προσοικοῦσι τοῖς Ἀρμενί-  
 οῖς ἐν τῇ μεσογείᾳ καὶ ὄρη πολλὰ μεταξὺ ἀποκρέματα, λίαν  
 τε ἄβαστα καὶ ὄλως κρημνώδη· χώρα τε πολλὴ ἔρημος ἀνθρώ-  
 πων ἐς αἰὲ οὔσα καὶ χαράδραι ἀνέκβατοι καὶ λόφοι ὑλώδεις καὶ  
 σήραγγες ἀδιέξοδοι, οἷς δὴ ἅπασι μὴ ἐπιθλάσσει εἶναι διεί-  
 ρονται Τζάνοι. Κόλχους δὲ οἷόν τέ ἐστι μὴ τοὺς Λαζοὺς εἶναι,  
 ἐπεὶ παρὰ Φάσιν ποταμὸν ᾔκηγνται· τὸ δὲ ὄνομα μόνον οἱ Κόλ-  
 χοι, ὥσπερ ἀνθρώπων ἔθνη καὶ πολλὰ ἕτερα, τανῦν ἐς τὸ Λα-  
 ζῶν μεταβέβηται. Χωρὶς δὲ τούτων καὶ μέγας αἰὼν μετὰ τοῦς  
 ἐκεῖνα ἀναγραφασμένους ἐπιγενόμενος αἰὲ τε ξυνηνωτερίζων τοῖς  
 πράγμασι τὰ πολλὰ τῶν καθεστῶτων τὰ πρότερα νεοχμῶσαι  
 ἴσχυσεν, ἔθνῶν τε μεταστάσεις καὶ ἀρχόντων καὶ ὀνομάτων δια-  
 δοχαῖς» (2). Καὶ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν τοῦ βου αἰῶνος περι-

(1) ἐκδ. Βόνν. σελ. 103.

(2) Γοιθ. Πόλ. ἐκδ. Βόνν. σελ. 462. Πβ. καὶ Πασχ. Χρον. ἐκδ.  
 Βόνν. Α, 613 καὶ 618.

οδον τῆς Λαζικῆς τὸ μὲν ἀνατολικῶς τοῦ Τσορὸχ τμήμα ἀνή-  
κεν εἰς τὴν Γεωργίαν, τὸ δὲ δυτικῶς εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος  
ἀποτελοῦν μέρος τοῦ στρατιωτικοῦ θέματος Χαλδίας (1), ἀπὸ  
δὲ τοῦ 1204 εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν Τραπεζοῦντος. Ἐκκλη-  
σιαστικῶς δὲ ἡ Λαζικὴ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἀπετέλει μητρόπολιν  
ἰδίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Φᾶσιν (σήμερον Πότ), ὕστερον ὅμως  
ἐκπεσοῦσα ὑπεβιβάσθη εἰς ἐπισκοπὴν ὑποκειμένην τῇ μητρο-  
πόλει Τραπεζοῦντος (2). Φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη ἦτο ἡ σπουδαιο-  
τάτη τῶν δεκαπέντε περίπου ὑποκειμένων ἐπισκοπῶν, διό καὶ ὁ  
μητροπολίτης Τραπεζοῦντος φέρει ἔκτοτε μέχρι σήμερον τὸν τί-  
τλον «ἐξάρχος πάσης Λαζικῆς». Ὁ δὲ βραδύτερον ἐπελθὼν  
Ἰσλαμισμὸς κατέπλε καὶ τὸ ἔθνος τῶν Λαζῶν. Σήμερον ἐν τῇ  
τουρκικῇ διοικητικῇ διαίρεσει Λαζιστάν καλεῖται τὸ πρὸς ἀνα-  
τολὰς τῆς Τραπεζοῦντος μέχρι τῶν ρωσικῶν συνόρων σαντσά-  
κιον ἔχον πρωτεύουσαν τὴν νῦν Ἀτήνα (τὸ πάλαι Ἀθήνας ἀ-  
πικίαν ἐλληνικὴν), ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐξάγῃ τις ἐκ τούτου  
τὸ συμπέρασμα ὅτι πάντες οἱ κάτοικοι εἶναι Λαζοί. Οἱ ὄντως  
τοιούτοι κατοικοῦν τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ Τσορὸχ χώραν.  
Εἶναι μὲν μουσουλμᾶνοι τὸ θρήσκευμα καὶ γράφοντες κάμνουں  
χορήν τοῦ τουρκικοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ λαλοῦν γλῶσσαν ἰδι-  
αιτέρην, ἐξ ἧς φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν  
ποικιλωνύμων ἔθναρίων τοῦ Καυκάσου, Ἰθέρων καὶ Μεγγρέλων  
καὶ Ἀπαζάδων καὶ Κιρκασίων καὶ Μαλακάνων κ. τ. τ. Ἐκ δὲ  
τῆς συγκριτικῆς ἐρεῦνης τῶν λαλουμένων ὑπ' αὐτῶν γλωσσῶν  
ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Λαζοὶ συγγενέουσι πολὺ πρὸς τοὺς Μεγ-  
γρέλους καὶ Ἰθηρας, τοὺς ἄλλως Γεωργιανοὺς καλουμένους (3).

(1) Ἐγκυκλ. Λεξικ. Μπάρτι καὶ Χίρσι ἐν λ. Λαζιστάν.

(2) Τριανταφ. 31.

(3) ἄνωτ. 36.

Ὄβτω ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδικῇ λεξικῇ τοῦ Larousse ἐν λέξει Laze φέρονται «idiome appartenant au groupe méridional des langues de Caucase et apparenté au géorgien». Ὁμοίως ἀναγινώσκωμεν παρὰ τῇ Morgan, ὁ ἑποιοὺς ἐμελέτησε τὰ κατ' αὐτούς, «le Tchorok, qui descend des Alpes Pontiques, est une belle rivière très rapide qui, à quelques kilomètres au sud de Batoum, forme la frontière effective entre l'empire du Tsar et les possessions turques. Sur sa rive gauche est le pays des Lazes, le Lazistan, région très montagneuse, couverte de forêts et d' une accès fort ardu. Les Lazes, qui habitent leur pays depuis des milliers d'années, sont des Caucasiens; ils parlent une langue apparenée au géorgien et au mingrélien, c'est-à-dire très gutturale et difficile» (1).

Ἄρα οἱ Λαζοὶ οὐδεμίαν φυλετικὴν συγγένειαν ἔχουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Πόντου ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων ἐξ Ἰωνίας ἀποίκων. Εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι καταχρηστικῶς ἐπεκράτησε νὰ καλοῦνται Λαζοὶ πάντες οἱ κάτοικοι τοῦ Πόντου Ἕλληνες καὶ Μουσουλμᾶνοι, ἴσως διότι τὰ ὀνόματα Λαζική καὶ Λαζιστὴν φέρονται ἐν τῇ ἐπισήμῃ γλώσσῃ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτικῆς διοικήσεως. Ποῦ τὸ πρῶτον καὶ ὑπὸ τίνων, τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἐντεῦθεν ἡ πλάνη τῶν ἐθνολογικῶς διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου χαρακτηρίζοντων αὐτούς, ἕπερ' σημειωτέον ὅτι μὲ τὴν εὐρεῖαν ταύτην σημασίαν εἶναι ἄγνωστον ἐν Πόντῳ.

Ἡ Ποντικὴ διάλεκτος καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπολύτως ὡς ἀποσπασθεῖσα ἐκ τῆς ἐνιαίας περιπέου κοινῆς ἑλληνικῆς, ἐποία ἔμορφώθη καὶ ἐλαλείτο καθ' ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Βυζαντίου. Τούναντίον αὕτη ἔσχεν ἴδιον βίον, ἴδιαν ἀνάπτυξιν καὶ διαλεκτικὴν μορφολογίαν, τῆς

(1) ἄνωτ. 22.

έτσι·α ή άρχή άνάγεται εις αιώνας ποῦδ προγενεστεροῦ τῶν γένων, κατὰ τοῦς έποιοῦς ήρξεντο μερρομένη και επικρατοῦσα πασῶν τῶν άλλων άρχαίων διαλέκτων, τῆς Ἰωνικῆς, Αἰολικῆς και Δωρικῆς, ή Ἄτινῆ Κοινή και τέλοσ κατοχυροσεν ὡς κοινή γλώσσα άπάντων τῶν Ἑλλήνων. Οἱ πρώτοι Ἑλληνες χάρταται τῷ Πόντῳ ήσαν Ἴωνες. Ἐντοῦθα κατὰ τοῦς κλασικοῦς χρό- νους ήκμασαν πόλεις ἑλλήνιδεσ πολυάριθμοι, πολυαέρες τῆς χαρακτοῦροῦ Ἴωνιας, ή Σιωνήη πρώτων άποικια τῆς Μιλήτου και αἱ ἐκ ταύτης ὡς ἀπὸ νέας κυφάλησ εκπρηφθεισαι νεώτεροι άποικια Ἄμιοῦ, Κοτύωρα, Κερκασοῦς και Ήρακλεῶδης, ἐκ τού- των δέ βραδύτερον άλλαι πολίχναι κατὰ μήκος τῆς παραλλιασ πολάι και εἰς το έσωτερικῶν τῆς χώρας. Ἄρα Ἰωνική ήτο ή ένταῦθα ἐπι πολλοῦς αἰώνας λαλομένη διάλεκτοσ μεταδάλλο- μένη μὲν και κινουμένη και αὔτη διαρκῶς ὡς πάσα γλώσσα, άλλὰ διατηροῦσα τὰ χαρακτηριστικά στοιχεία αὔτης. Ὅτε δέ ἀπὸ τῶν γένων τῶ Μ. Ἀλεξάνδρου και ἐξῆς ήρξαον ή με- γίστη άποικιακή ἐπέκτασις τῶ Ἑλληγισμοῦ και ἄρσασ τῆς διευλινσαισ τῆς Μικρῆς Ἀσιας, δια τῆς έποιας μεταδλήθη άρσην ὁ έθιολογικός χαρακτῆρ τῆς χώρας, ὁ έποιοσ ήδη ἀπὸ τῶν άρ- χῶν τῶν μέσοσ αἰώνοσ έμφανίγεται εἰς τὰ σηματα τοῦ Ιστορικῶ- ὡς άκκαφνῆς ἑλλήνικῆς ὡς διεμορφώη και μεταλλάθη ἐν τῇ κομνηδήθωρα τῶ χειρτατανισμοῦ, θὰ ὑμέστη βεβαίως και αὔτη ἐπίδρασις τῶς Ἄτινῆς Κοινῆς δια τῆς έποικίησαισ νέων ἐξ Ἑλλάδοσ άποικίων (1), άλλ' οὔχι τοιαύτην, ὡστε νὰ άπρσ-

(1) Κατὰ τοῦς χρόνουσ τοῦτοσ εὑρήσαν νέα ποῦεις ἐν Πόντῳ ή Εἰτατοῦα, ή Δοο Δισαι, τὸ Πολεμῶων, ή Φαγοναί, ή Ἀμιασαι ή Νεοπολῆσαι. Ἄσχαται και νέα πόλεις ποικιλόροτοσ τηρηθεῖσαι και ποσάθεισαι ὅτο τῶν Ρομαιοῶν βυδοῦσεν και τῆς ἑλλήνικῆς αἰ- τογραφίαισ τοῦ βογῶντοῦ άκατέσαισ μετα πάδησ τῆς Ποντικῆς γῶ- νουσ ἐν τῶν σπουδαυότατων τηρήματων αὔτης. Μετα δέ τον προσάουρον

προφηθῆ ἐντελῶς. Ἡ ἀρομοιωτικὴ αὐτῆ ἐπίδρασις τῆς κατόπιν κοινῆς Βυζαντινῆς θὰ ὑφίστατο βεβαίως καὶ καθ' ἅπαντας τοὺς ἑφεξῆς αἰῶνας τῆς μακρᾶς βασιλείας Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ δὲν ἔσχε τσαούτην δύναμιν, ὥστε νὰ ἐξαλείψῃ πᾶν γνώρισμα καὶ νὰ ἀφανίσῃ πᾶν ἔχνος τῆς ἀρχαίας αὐτῆς καταγωγῆς. Τοῦτο ὀφείλεται ἔνθεν μὲν εἰς λόγους ἱστορικούς, ἔνθεν δὲ εἰς λόγους γεωγραφικούς, διότι ἀποστάσεις μεγάλαι καὶ θάλασσα δυσχείμερος καὶ ἀπλευστος κατὰ τὸ ἤμισυ τοῦ ἔτους ἀπεχώριζον τὸν Πόντον ἀπὸ τῶν λοιπῶν τμημάτων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ Ποντικὴ διάλεκτος μὴ δυνηθεῖσα νὰ συμπαρακολουθήσῃ τὴν κοινὴν ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς ἐξελίξει ἠκολούθησεν ἰδίαν ἐν πολλοῖς ὁδῶν φωνητικῆς ἐξελίξεως. Ἐντεῦθεν δὲ σημασίαι λέξεων καὶ χρήσεις ἀρχαιότεροι, συγτάξεις ἰδιόρρυθμοι, φράσεις καὶ ἰδιωτισμοὶ ἀνήκουστοι ἐν τῇ κοινῇ, ἀλλὰ τὴν σφραγίδα τῆς ἀρχαιότητος φέροντες, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐπίδρασις τῆς γλώσσης τῶν κατακτητῶν, αἷς ὁποίας ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐν τε τῇ συντάξει καὶ χρήσει τῶν λέξεων καὶ ἐν ταῖς σημασίαις καὶ τῶν ῥηθόγοις εἰσέλασαν εἰς τὴν διάλεκτον, πάντα ταῦτα ἐκ πρώτης ἀκοῆς παρουσιάζουν αὐτὴν λίαν ξενότροπον, περίεργον καὶ ἀκατάληπτον, ὥστε νὰ ἐκφράζεται ὁ Cuinet περὶ τοῦ διαλεκτικοῦ ἰδιώματος τῶν Κοτυώρων ὡς λίαν διεφθαρμένου καὶ ἀκατανόητου. «Les langues usitées à Ordou sont le turc et le grec. Toutefois qu'on y parle est si corrom-

---

διαμελισμὸν τοῦ κράτους τῷ 1204 ὁ Πόντος προσέλαβεν ἰδιάζουσαν σημασίαν ἱστορικὴν διὰ τῆς ἰδρύσεως ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ δυναστεία τῶν ὁποίων ἐκυβέρνησεν αὐτὴν μέχρι τοῦ 1462, ὅτε κατελύθη ὑπὸ τῶν Ὀσμανλίδων.

pu que les Grecs des autres localités ne le comprennent que difficilement. La prononciation en est plus grossière que celle de tous les autres points du littoral» (1). Ἐπιπέτως πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν corrompu, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐπιστήμην οὐδεμίαν κέκτηται σημασίαν, διότι πᾶσα γλῶσσα καὶ διάλεκτος ἐξελίσεται καὶ μεταβάλλεται διαρκῶς, τὸ ἐτασινὸν βλέμμα τοῦ γλωσσοδίφου ἀνακαλύπτει ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς διαλέκτου, τὴν ἐξηλλοιωμένην ἐν σχέσει πρὸς τὴν νέαν καθαρῶς οὐσαν ἑλληνικὴν, θαυμάσια λείψανα τῆς ἀρχαίας. Τοῦτο περιτήρησε καὶ αὐτὸς ὁ Cuinet τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τοῦ ιδιώματος Τριπόλεως, πολίχνης παραλίου μεταξὺ Κερασσοῦντος καὶ Τραπεζοῦντος. «On parle à Tirepoli le turc et le grec. Le grec, surtout dans les villages de l'intérieur du caza, est très corrompu, quoique conservant beaucoup de mots, de formes et autres vestiges du grec ancien» (2).

Τὰ αὐτὰ δύνανται νὰ λεχθοῦν περὶ ὄλων ἐν γένει τῶν τοπικῶν κατὰ πόλεις καὶ περιφερείας ιδιωμάτων τῆς διαλέκτου, Ὀφρω, Τραπεζοῦντος, Χαλδίας, Κερασσοῦντος, Κολωνίας, Κοτύρων, Οἰνόης, Ἀμισοῦ καὶ Σινώπης. Τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ἀδρομερῶς περὶ αὐτῶν ὅτι τὰ μὲν λαλούμενα ἐπὶ τῆς παραλιακῆς ζώνης ἀπὸ Τριπόλεως καὶ ἐξῆς εἶναι συντηρητικώτερα ὡς πρὸς τὴν διάσωσιν τῶν ἀτόνων φωνηέντων ἰ καὶ ου καὶ κατὰ τοῦτο ὅσον μάλιστα προχωρεῖ τις πρὸς δυσμὰς μέχρι Σινώπης καὶ περαιτέρω μέχρι Ἰνεπόλεως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζουν πρὸς τὴν κοινὴν ἑλληνικὴν, τὸ δὲ τῆς Τραπεζοῦντος, Ὀφρω καὶ μάλιστα τῆς Χαλδίας ἐπὶ μᾶλλον κατα-

(1) 1, 85.

(2) 1, 62.

πύργου και ἐκβάλλον αὐτὰ και ἀκρωτηριάζουσιν και κολοδώνουν τὰς λέξεις ἐνίοτε μέγρι τοῦ ἀδελφώνιστου (1).

Ἰγνη τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς σήΐει ἱκκνὰ ἢ διάλεκτος. Οὕτω λέγεται νῦν αὐτότε ἀπέκορηται, γέκορηται, γρέκορηται ἔκ των ἰωνικῶν μέρομαι, γρέομαι, κρέομαι.

φορῶν ἀντι φορῶν\* (=ἔσαν φορῶν\* =μίαν φορῶν).

ἀχάρνᾳ ἀντι ἀχάρνῃα. Περί τῆς λέξεως τυτύης ἀεὶ αὐ μείλας τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου. α' Ὅτι δὲ Ἰώνων ἴτια ἢ των ἑατέων και ψιλῶν ἀντιμεταχώρησις εἰς τὰ σύστημα δηλοῦσιν μὲν και τὰ τοῦ γλυκέος Ἡροδότου τὸ ἐπιθεῖν, τὸ κηθῶν, τὸ βάλῃα και καὶ ἑτέρα, δηλοῦσι δὲ και πολλὰ των κοινῶν και ἰδιωματικῶν. Ἰὰ τοῦ ἀκάνθηα ἀχάρνᾳ τινές φασιν ἐφῶν ἀνθρώπων\* (2).

οὐκ ἀντι οὐκί(3). Μοναδικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σφιδόμενον μόνον ἐν Ἠόντω, ἐνῶ πανταχοῦ τῆς ἐλληνολόγου τῆς ἐπεξεργασεν ἐπὶ φρήσεως τὸ δέν. Ἀλλὰ και τοῦτο ἐν Ἠόντῳ λεγόμενον σήΐει τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τῆς ἀριστι ἀντωνυμίας οὐδέν, εἶον δὲν κ' ἔχω, οὐδὲν ἔχω.

κοσάσα, ὄρνις, ἐν ᾧ τὸ ἰωνικὸν αα παρά τὸ ἀττικὸν τγ, εἶπεν τὸ τῆς κοινῆς κόρια παρά τὸ ἀττ. κόριος, ἀλέκτωρ.

Ἀλλὰ ὁ σπουδαιότατος γασσάκῃρ τῆς ἔκ τῆς Ἰωνικῆς καταγωγῆς αὐτῆς εἶναι τὸ ε παρά τὸ η. Εἶναι ἐξηρηθωμένον ὅπὸ τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης ὅτι τὸ πάλαι τὸ η εἶχε διάφορον τῆς σημερινῆς προφοράν και ὅτι δὲν ἐξεφώνετο πανταχοῦ

(1) Πρ. Γ. Χατζιδάκι ἐν Ἑπιστημον. ἢ Ἑσρηγῆδῃ Πανεπιστημ. μου 8 (1911) 12, μέρ. 2 σελ. 14.

(2) Ἠ. 468, 30.

(3) G. N. Harizakis Hableitung in die Neugriechische Grammatik. Leipzig 1892. σελ. 161 κέξ.

της ἑλληνικῆς γῆς ὁμοιοτρόπως, ἀλλ' ἀλλαχοῦ μὲν κλειστό-  
τερον, ἀλλαχοῦ δὲ, ὡς παρὰ τοῖς Ἴωσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνοι-  
κτότερον, ὥστε, ὅτε βραδύτερον ἐξέλιπεν ἢ διάφορος προσφθία τῶν  
μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, ἐταυτίσθη τὸ μὲν πρῶτον πρὸς  
τὸ *ι* τὸ δὲ δευτέρον πρὸς τὸ *ε* (1). Τὴν τοιαύτην προσφθάν καὶ  
διάθεσιν τοῦ φωνηέντος μαρτυρεῖ νῦν ἡ Ποντικὴ διάλεκτος, ἐν  
τῇ ὁποῖα παρὰ πᾶν ἰωνικὸν *η* ἐκφωνεῖται σήμερον *ε*, ἐὰν δὲ  
παρατηροῦνται ἐξαιρέσεις τινές, αὗται δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν  
διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐκκλησίας, τοῦ σχολείου καὶ τῆς κοι-  
νῆς, τῆς ὁποίας πολλὰ στοιχεῖα καθ' ἑκάστην διὰ τὴν συχνὴν  
ἐπικοινωνίαν εἰσελαύνουν, ἢ καὶ ἄλλως. Οὕτω νῦν λέγεται ἐν  
Πόντῳ ἀνοεσία, ἀνόετος, ἀιέ, ἐαιέτε, ὠμοπλάτε, ἀργάτε, μοκαρί-  
τες, πολίτες, ηγεῖτες, ἀδελφότε, κοινότε, ὀλότε, κλέμαν, κλεμίν,  
βοετός, φνοετός, ἡμέτετος, γαλειός, τεστέω, ἔγκα, ἐφέκα, ἔρθα,  
ἔκα, ἐβόεσα, ἐγάπεσα, ἐρώεσα, ἐαιμέθα.

Ἀρχαίους χαρακτήρας τοῦ τυπικοῦ τῆς γραμματικῆς αὐτῆς  
ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς.

1) Ἡ αἰτιατ. τοῦ πληθ. τῶν πρωτοκλίτων καὶ τριτοκλί-  
των ὀνομάτων λήγει εἰς-ας, ἐνθ' ἐν τῇ κοινῇ μετεπλάσθη εἰς *εσ*,  
οἷον ἀλάς, γυναικάς, ἐβδομάδας, ἐσχάς, ἡμέρας, λίτας, κοτίδας,  
μῆιας, πόρτας, φοράς, χαράς, ὄρας.

2) Τὰ ἀρχαῖα εἰς-μα οὐδέτ. μετασχηματισθέντα ἐν τῇ με-  
σαιωνικῇ δημῳδαί εἰς-μαν σφῆζον τὸ *ν*, οἷον γάλαν, γράμμαν,  
θᾶμαν, κάμαν, γᾶμαν, πῆσμαν, ποιμαν, πρᾶγμαν. Σημειωτέον  
ὅτι τὸ τελικὸν *ν* τῶν οὐδέτ. καὶ ἄλλων γραμματικῶν τύπων σφ-

---

(1) Χατζιδ. Ἀκαδ. Α, 375 κῆξ. Ἐπετηρ. Πανεπιστ. 8 κῆξ. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Neue Folge, vereinigt mit den «Beiträgen zur Kunde der indogermanischen Sprachen» 45 Band. 3 Heft σλ. 245 κῆξ.

ζεται ἀκέραιον πλὴν ἐν τῷ ἰδιώματι τοῦ Ὄρειως καὶ τῶν Σουρ-  
μένων. ἐνῶ ἐν τῇ κοινῇ ἀπωλέσθη καθ' ὀλοκληρίαν, εἶον ἄλο-  
γον, βούδι, βουκέντρι, γουβίν, δεντρόν, δικρόνιν, δίμιτον, ἐγ-  
γόνιν, καλόν, κρενίν, μωρόν, ξύλον, παιδίν, τὴν ἡμέρον, τὸν ἄ-  
θρωπον, ἔγκεν, ἐποῖκεν.

3) Σφύζονται πολλὰ τριγενῆ καὶ δικατάληκτα ἐπίθετα εἰς  
-ος, ἐνῶ ἐν τῇ κοινῇ τὸ θηλ. τούτων λήγει: εἰς-η, ὁ καὶ ἡ ἄδο-  
λος, ὁ καὶ ἡ ἄθεος, ἡ ἄνιφτος, ἡ ἄνομος, ἡ ἀόμματος, ἡ ἀσά-  
λευτος, ἡ ἄσπαρτος, ἡ ἄτιμος, ἡ καλόγνωμος, ἡ μεγαλόφωνος,  
ἡ μονόφθαλμος.

4) Σφύζονται πολλὰ ἀφηρημένα εὐσιαστ. εἰς-της, παράγωγα  
ἐκ διυτεροκλίτων ὀνομάτων ἀποβαλόντα μόνον τὸ ς, εἶον ἡ ἀ-  
γουρότι (=ἡ ἰδιότης τοῦ ἀγούρου, τοῦ ἀνδρός), ἡ ἀδελφότε, ἡ  
ἀλικότε (=ἡ ἀλμυρότης), ἡ ἀξιότε (=ἡ ἱκανότης, ἐπιτηδεϊότης),  
ἡ ἀπλότι (=ἡ ἀπλοϊκότης, ἀφέλεια, εὐήθεια), ἡ ἀχρειότε (=ἡ  
ἀναίδεια, φαυλότης), ἡ κοινότι, ἡ ὀλότι. Τὸ ε παρὰ τὸ η διὰ  
τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα.

5) Σφύζονται αἰ κτητικαὶ ἀντωνυμίαι τ' ἐμόν, τ' ἐσόν, τ' ἐ-  
μέτερον, τ' ἐσέτερον.

6) Τὰ ρήματα, τὰ ὅποια σημαίνουν πάθος, ἐλάττωμα, λή-  
γουν κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον εἰς-ῶ ἢ ᾧ, εὐχί δὲ κατὰ νεώ-  
τερον εἰς-ιάζω, εἶον κίτριᾶ, λυ'σ'σιᾶ (1), μωδᾶ (=κίμωδᾶ),

(1) Πρὸς ἀκριβεστέραν ἀπόδοσιν τῆς προφορᾶς μερικῶν φθόγ-  
γων τῆς διαλέκτου σημειοῦμεν :

α) ἄ ἐκ τοῦ i+α ἢ e+α μέσος κατὰ τὴν προφορὰν μεταξὺ τοῦ e  
καὶ α.

β) 'ξ = γαλλ. kch.

γ) 'σ = > ch.

δ) 'χ = > ch.

ε) 'ψ = > pch.

πεινητῶ (=πενήτεύω, στεροῦμαι), σκωλεκιῶ, φτειρῶ (=φθειριῶ) (1).

7) Τὰ εἰς-όομαι ἀρχαῖα ρήμ. ἐν μὲν τῇ κοινῇ μετεσχηματίσθησαν εἰς -ώνομαι, ἐν τῇ Ποντικῇ ἔμως διατηροῦν τὸν ἀρχαῖον σχηματισμὸν εἰς -οῦμαι, ἀπλοῦμαι, γανοῦμαι, γομοῦμαι, πλεροῦμαι (=πληροῦμαι), στεφανοῦμαι, φανεροῦμαι, χρυσοῦμαι.

8) Ἡ συλλαβικὴ αὐξησης εἶναι σφόδρα συνειδητὴ καὶ οὐδέποτε παραλείπεται, ἐνῶ ἐν τῇ κοινῇ ἀπέβη πολὺ χαλαρὰ καὶ μόνον ὅταν ὁ τόνος κεῖται ἐπὶ τῆς ἀρχούσης συλλαβῆς τηρεῖται κατ' ἀνάγκην ἀπαρεγκλίτως· πβ. εἰμίματα, ἐγάματα, ἐπλέρωμα, ἐμέτρεσα, κοινὰ δὲ τιμοῦσα, ἀγαποῦσα, πλήρωμα, μέτρησα, ἀλλὰ ἔφαγα.

9) Σφύζεται ὁ παθητ. ἐνεστ. τῆς προστακτικῆς τῶν εἰς-οῦμαι ρημ., ὡς σκοιότ, φανεροῦ, φορτοῦ, τεύναντιόν ἐν τῇ κοινῇ ὄχι, πβ. σκοιόσον, φανερώσον, φορτώσον.

10) Ὁ παθητ. ἀόρ. πρῶτος τῆς ὀριστ. ἐν μὲν τῇ κοινῇ παρεξέταθη διὰ τῆς καταλήξ. -κα, οἷον γεννήθηκα, μαράθηκα, φέρθηκα, ἐνῶ ἐν τῇ Ποντικῇ σχηματίζεται ἀρχαιοτροπώτερον, ἐγεννέθα-θες-θεν, ἐμαρέθα-θες-θεν, ἐφέρθα-θες-θεν.

11) Σφύζεται ὁ παθητ. ἀόρ. δεύτερος, οἷον ἐκάγα-ες-εν (ἐκάην), ἐλλάγα-ες-εν (ἠλλάγην), ἐσπάγα-ες-εν (ἐσπάγην), ἐνῶ ἐν τῇ κοινῇ μετεσχηματίσθη κατὰ τὸν πρῶτον, κήκα, ἀλλάχηκα, σφάχηκα.

12) Σφύζεται ὁ ἐνεργ. ἀόρ. πρῶτος τῆς προστακτ., οἷον βλάψον, κράξον, ποῖσον (ποιήσον), σάλειψον (σάλευσον), στερίωσον, τεύναντιόν δὲ ἐν τῇ κοινῇ μετεπλάσθη εἰς -σε, βλάψε κράξε κτλ.

13) Σφύζεται ὁ παθητ. ἀόρ. πρῶτος τῆς προστακτ., οἷον, τιμέθειτε, φοέθειτε, εὐρέθειτε, ἀντὶ τιμήθημι κτλ.

(1) Πβ. Χατζιδ. Ἐλετηρ. Πανεπιστ. ἀνωτ. σελ. 6.

14) Σφύζεται τὸ ἀπαρέμφ. τὸ τε ἐνεργ. καὶ τὸ παθητ., εἶον ἀνασκάφαι-ἀνασκαφῆναι, ἀνασιέσθαι-ἀνασιεσθῆναι, βρέξαι-βρέχῆναι, εὐρεῖναι-εὐρεσθῆναι, κοιμεῖναι, φανθῆναι, ἐνῶ ἐν τῇ κοινῇ ἴχνη μόνον τῆς ὀνομαστικῆς χρήσεως αὐτοῦ ὑπάρχουν συνειδητοῦ πλέον ὡς οὐσίαστ., εἶον τὸ φασεῖ, τὸ φιλεῖ. Καὶ ἡ σύνταξις αὐτοῦ ἔχει τι τὸ ἀρχαιοτρόπον, διὸ καὶ δέχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ ὑποκείμενον κατὰ αἰτιατικὴν, ὅταν τοῦτο εἶναι ἀντωνυμία. Οὕτω λέγεται πρὶν κοιμεσθῆναι με, πρὶν φανθῆναι σε (=πρὶν φανθῆναί σε). Τὸ δὲ παράδοξον, ἐν τῷ διαλεκτικῷ ἰδιώματι τῆς περιφερείας "Ὁφως κατέστη κλιτὸν κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται ῥήματος· πβ. ἐράεφα ἰσαὶ οὐτὸ ἰπόμεσα εὐρεῖνα ἴονα (=τὸν ἐξήγησα καὶ δὲν ἠμπόρεσα νὰ τὸν εὐρω)· νὰ εἴχες εὐρέεις τὸν τούρι σου, εἴχες ἀγκαλᾶῃνες ὄιοι, ἐνῶ ἐν Τραπεζοῦντι· νὰ εἴχες εἴρηκεῖναι τὸν κέρι σ', εἴχες ἀγκαλᾶσῃν ἄιον (=ἐὰν εὕρισκες τὸν πατέρα σου, θὰ τὸν ἐνηγκάλιζες)· ἐγροῖσεσθε εὐρεῖνε τ' ὄσπίτι· ἐνῶ ἐν Τραπεζοῦντι· ἐγροῖσετε εὐρεῖναι τ' ὄσπίτι· (=ἠμπορέσατε νὰ εὐρετε τὸ σπίτι;). Δὲν γνωρίζω ἂν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἐλληνογλώσσου γῆς συνέβη τοῦτο.

15) Ἡ πρόθεσις ἀπὸ φυλάττει τὴν ἀρχαίαν στερητικὴν αὐτῆς σημασίαν ἐν συνθέσει μετὰ ῥημάτων, εἶον

ἀποβράζω, παύομαι βράζων·

ἀπογοναχῶ, ἀναπαύομαι ἐκ τοῦ καμάτου, διότι ἀγαναχῶ  
=κουράζομαι·

ἀπογράφω, ἐξαλείφω τὰ γεγραμμένα·

ἰποδιπλώνω, ἀναπτύσσω, ἐκτυλίσσω τὸ δεδιπλωμένον·

ἀποδουλίζω, ἀποπερατῶ τὰς ἐργασίας μου, διότι δουλεία=  
ἐργασία·

ἀποκαμινώνω, ἀποσύρω τῆς ἐστίας τοὺς δαυλοὺς·

ἀποκολλίζω, ἐκκολλῶ τὸ κεκολλημένον·

ἀποκοσμίξω, ἀποφεύγω τὸν κόσμον, τοῦς ἀνθρώπους·

ἀποκρεμάνω, καταδιδάξω τὸ κρεμνόμενον·

ἀπολογισθῆμι, σπένδωμαι ἐκ λιποθυμίας·

ἀπομαθάνω, λησιμονῶ τὰ μεμαθημένα·

ἀπομελεῖν, περαιτοῦμαι τοῦ σκοποῦ·

ἀπονοστήξω, ἀπεδάλλω τὸν νοσταγμὸν·

ἀποπλέω, διαλύω πλόκαμον·

ἀπορραφίω, λύω τὸ ἐρραμμένον·

ἀπορριζύνω, ἐκριζύνω·

ἀποσκαπάζω, ἀσκαλύπτω·

ἀποστενάζω, αἶρω τὴν στέγην·

ἀποστρέφω, σιγίονω τὰ σπρώματα·

ἀποσυνηθίζω, λησιμονῶ ἕξιν τινά·

ἀποφροβίζω, ἀποδάλλω τὸν φρόνον·

ἀποφοριάνω, καταθέτω τὸ φορτίον·

ἀποφουσκώνω, ἐκκενῶ τὸ πεφουσκωμένον·

ἀποφράζω, διαλύω φράκτιν·

ἀποφυλλίζω, τήλλω, ἀποσπῶ τὰ φύλλα·

ἀποχορταρίζω, ἀπασπῶ, καθαρῶς τὰ ἀχρειστα χόρτα·

Ἐν τῇ κεινῇ ἐπὶ τεικότης χρήσεως τὰ ρήμ. συντίθενται μετὰ τῆς προσ. ἐε·

Παρά ταῦτα μέγας λεξιλογικὸς θησαυρὸς ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ μαρτυρεῖ θυμασιῶς τὴν μεγάλην συντηρητικότητά τῆς διαλέκτου διαφωσύσης· πλοῦτον ἐλόκληρον ἀρχαιοτάτων σημειώων. Τῆς ἐξότητος ταύτης δεῖγμα μόνον παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐξ εὐερέθιμων λέξεων.

ἄβρωτος, ὁ μὴ βρώσιμος, ἀηδὴς τὴν γεῦσιν· ἀναλον καὶ ἄβρωτον φαεῖν» (ἀνάλατο καὶ ἄνοστο φαεῖ). Π6. Πλουτάρ. Συμποσ. VIII, 9, 3, 10 «πολλά τῶν ἀγεύστων καὶ ἀβρώτων

πρότερον ἤδιστα νῦν γέγονεν». Λουκ. Ἐλ. 48 «ἄβρωτός τε καὶ εἰδεχθῆς καὶ σκληρὸς καὶ ἄτιμος» (ἰχθύς).

ἀγολλίασι, ἐν τῇ φράσει «χαρὰ καὶ ἀγαλλίασι».

ἄγω, ἀπέρχομαι «ἄς ἄγω, ἄς ἄγωμε».

ἀδελφοῦμαι, συνάπτω ἀδελφικὴν φιλίαν.

ἀδᾶ' ρετι, πρὸ μικροῦ, πρὸ ὀλίγου· ἀρχαῖον ἤδη ἄρετι.

ἄδης, ὁ τόπος, ἐνθα μένουσι οἱ νεκροί· «ἔς τὸν ἄδην νὰ στείλω σε» (κατάρρα).

ἄδολος, ἀκίβδηλος, ἀνόθευτος, γνήσιος.

ἀδύναμος, ἐξησθενημένος· «ἀσσήν ἀρρωστίαν ἀκόμαν ἀδύναμος εἶμαι» (ἀκόμη ἀδύνατος εἶμαι ἐκ τῆς ἀσθενείας). Πβ. Ἡσύχ. «ἔκμελος· ἀδύναμος» καὶ «ἀναλκῆς· ἀδύναμον, ἀσθενές».

αἰχμάλωτος καὶ αἰγμάλωτος, δυστυχής, ὀρφανός. Ὅποιαν ἱστορίαν τῶν ἐθνικῶν συμφορῶν δὲν ἐμπεριέχει ἡ λέξις αὕτη!

ἄκληρος, ὁ μὴδὲν κληρονομῆσας καὶ ὁ μὴ ἔχων ἢ μὴ καταλιπὼν κληρονόμους· «ἐπόμενα ἄκληρος» (ἀπέμεινα ἄκληρος, τίποτε δὲν ἐκληρονόμησα παρὰ τῶν γονέων μου). Πβ. Αἰσχ. Εὐμ. 333 «παλλεύκων πέπλων ἄμοιρος, ἄκληρος ἐτύχθην».

ἀκούω, καλοῦμαι, ὀνομάζομαι. Πβ. Θεόκρ. 29, 11 «ἀγαθὸς ἀκούσαι ἐξ ἀστῶν».

ἀλίζω, ἀλατίζω.

ἀλλόφυλος, ὁ ἐξ ἄλλης φυλῆς. Ἡ λέξις συνηθεστάτη ἐν τῇ Ἄγ. Γραφῇ. Πβ. καὶ Ἡσύχ. «ἐτερόθρουν· ἀλλόφυλον».

ἀμέριμνος, ἀπράγμων, ἀπαθής εἰς τὴν ἀγωνιώδη ἐργασίαν τοῦ ἄλλου· «ἐγὼ ἐπνίγα ἀσὰ δουλείας κ' ἐσὺ ἀμέριμνος κάθεσαι» (ἐγὼ ἐπνίγην ἐκ τῶν ἐργασιῶν καὶ σὺ κάθεσαι ἀμ.).

ἀναλος, ὁ μὴ ἀλισμένος. Πβ. Ἀριστοτ. Περὶ βλ. 21, 5 «διατὶ ἀναλοι ἄρτοι πλείονα σταθμὸν ἔχουσι τῶν ἡλισμένων».

ἀνασκάπτω, βλασφημῶ, ὑβρίζω τοὺς νεκροὺς οἶονεὶ ἀνασκάπτων καὶ ἐξορύσσων αὐτούς. Π6. Δαμασκ. 2, 344 Α «μήπως ἐλθοῦσα ἄλλη γενεὰ μέλλῃ ἡμᾶς ἀναθεματίζειν καὶ ἀνασκάπτειν».

ἀνίδεος, ὁ μὴ ἔχων ἰδέαν, γινώσιν πράγματός τινος, ἀμαθής, ἄπειρος.

ἀνιστορῶ καὶ ἀναστορῶ, ἀναπολῶ εἰς τὴν μνήμην συνήθως γεγονότα τοῦ παιδικοῦ βίου.

ἀντίδικος, ἀντίπαλος, ἐχθρός, ἐναντίος. Π6. Αἰσχ. Ἄγχιμ. 41 «Πριάμου μέγας ἀντίδικος Μενέλαος ἀναξ».

ἀντιδονῶ, ἀντηγῶ. Π6. Πινδ. Πυθ. 10, 60 «λυρᾶν βοαί, καναχαί τ' αὐλῶν θονέονται».

ἀντίμαχος, ἀντίπαλος.

ἀντλῶ, διακινῶ ἐν ὕδατι ρυπαρόν τι, πλύνω ἐπιπολαίως.

ἀνώχαλος, ράθυμος, χαῦνος, ἀρχαῖον νωχαλῆς. Π6. Ἄλεξανδρ. Κλήμ. Στρωμ. VII, 850, 15 «οἶνος καὶ σαρκῶν ἐμφορήσεις σῶμα μὲν ρωμαλέον ἀπεργάζονται, ψυχὴν δὲ νωχαλεστέραν».

ἀπλός, ἀφελής, ἀπλοϊκός, εὐήθης. Π6. Ἰσοκρ. πρὸς Νικοκλ. 46 «ἀπλοῦς ἡγοῦνται τοὺς νοῦν οὐκ ἔχοντας».

ἀποβροτίζω, μολύνω, ἐκ τοῦ ἀρχαίου βρότος, αἷμα, μολυσμός.

ἄρ', ἄρα, λοιπόν.

ἄρτι, πρὸ ὀλίγου· «ἄρτι ἐπήγεν».

ἄσινός, ἀσινής, ἀδλαβής.

ἀσπυαλίζω, κλείω θύραν, παράθυρον κ. τ. τ. Π6. Ματθ. 27, 65 «Ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἶδατε. Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον σφραγίσαντες τὸν λίθον μετὰ τῆς κουστωδίας».

ἀχρηζῶ, εἶμαι χρήσιμος, ἀξίζω· εἶμαι ἀνώτερος, ὑπερτερῶ. ἀφήφιστος, ἀμέτρητος, ἀναρίθμητος, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ψηφίζω,

λογαριάζω, ἀριθμῶ. Π6. Ἑσὺχ. «λογίζομαι τῇ χειρὶ ψηφίζω».

βολίζω, βυθίζω. Π6. Πράξ. Ἄποστ. 27, 27 «ὕπενδουν οἱ ναῦται προσανέχειν τινὰ αὐτοῖς χώραν καὶ βολίσαντες εὗρον ὄργυιᾶς εἴκοσιν».

βοτανίζω, καθαίρω ἐκ τοῦ κήπου τὰ ἄχρηστα βότανα, χόρτα.  
βουκολεῖτος, νομή, βοσκή.

βουκόλος, βοσκὸς βοῶν.

γράφω, φθείρω, παλαιώνω ἐνδύματα, ὑποδήματα κ.τ.τ. ἀρχαῖον γράω.

δάνος, δάνειον, δανεικόν. Π6. Ἑσὺχ. «δάνος· ὄφλημα, χρέος».

δεβάζω, διαβιβάζω, ἐπιτρέπω νὰ παρέλθῃ τι.

διβωλίζω, δις ἀροτριῶ, ἐκ τοῦ ἀρχαίου βῶλος εἶθεν καὶ ξριβῶλαξ.

ἔγκα, ἤνεγκα.

ἐκλεπίζω, ἀπολεπίζω, ἀφαιρῶ τὸν φλοιόν· «ἐκ. τὰ πατάτες».

ἔξηχος, εὐφυής, ζωηρός, ἄτακτος. Π6. Ἑσὺχ. «ἀφραδίησι· μωρίαις, ἀνοίαις, ἐξηχίαις».

ἐσέβα, εἰσέβην.

ἐσέγκα, εἰσήνεγκα.

θάνατος, νεκρός. Π6. Ἄνθολ. Παλατ. 9, 439 «ἀτυμβεύτου θανάτοις λείψανον».

ιδέα, ὄψις, ἐμφάνισις. Π6. Θεόγν. 128 «γνώμην ἐξαπατιῶσ' ἰδέαι».

ἶος, σκωρία.

καλλίων, καλύτερος-τέρα, οὐδέτ. καλλίον.

καμμύω, κλείω τοὺς ὀφθαλμούς.

καταλύνω, διαλύω, ἐρμηνεύω· «κατ. ὄρωμαν» (ὄνειρον).

κιτάριν, τὸ κάλλαιον τοῦ ἀλέκτορος, ἀρχαῖον κίδαρις.

κοτύλα, τὸ κοῖλον τοῦ αὐχένος. Π6. Ἀθήν. 479A «πᾶν κοῖ-

λον κοτύλην ἐκάλουν οἱ παλαιοί». Ἡσύχ. «κοτύλη... τὸ κοίλον τῆς χειρὸς καὶ πᾶν κοίλον».

κώδι, σῶμα, ἀρχαῖον κώδιον.

λαγγεύω, πηδῶ, βινῶ.

λαλία, λαλιά. Πθ. Ἀριστοφ. Βάτρ. 1069 «εἴτ' αὖ λαλιάν ἐπιτηδεῦσαι καὶ στωμυλίαν ἐδίδαξας».

λάσκουμαι, περιφέρομαι ἀργός, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἀλάομαι.

λεγματέρειν, λιχμητήριον, γεωργικὸν ἐργαλεῖον.

λῶμαν, ἔνδυμα.

μάχη, θυμός.

μάχομαι, ἐχθρικῶς ἔχω πρὸς τινα.

μειζότερος, μεγαλύτερος, ἀνώτερος κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν, ἐκ τοῦ μείζων.

νῦ, νῦν· «ἀπὸ τὸ νῦ» ἢ «ἀποτενῦ» (τοῦντεῦθεν).

παιδοποιῶ, γεννῶ παιδίον, ἐπὶ γυναικὸς.

πλέον, περισσότερον· «ἐγὼ ἔχω τὸ πλέον».

ποιῖμαν, ποίημα, πλάσμα, γέννημα· «ντὸ ποιῖμαν εἶσαι!»

(τί πλάσμα εἶσαι! ἔννοια μομφῆς).

ποιῶ, ποιῶ, ἐποῖκα, πεποίηκα, ποῖσον, ποιήσον.

πολιτεία, πόλις.

πολύκαρπος, ὁ παράγων πολλοὺς καρπούς, ἐπὶ δένδρου.

πυρφόρος, πτύον σιδηροῦν.

ριγῶ, ἔριγῶ, ἔργῶ, αἰσθάνομαι ρίγος, κρυώνω.

ροῖζω, ρόζω, ρούζω, πίπτω.

σερεύω, σωρεύω.

στέας, στέαρ.

στολή, σχῆμα, στάσις. Πθ. Ἡρόδ. 1,80 «στολήν ἱππάδα ἐσταλμένει».

στόλος, κόσμημα. Πθ. ἀρχ. περιστέλλω, περιποιῶμαι, κοσμῶ.

στοχάσκουμαι, στοχάζομαι, προσέχω καλῶς.

στρατεία, ἐκστρατεία. Πό. Θουκ. 1, 15 «στρατείας ἐκδή-  
μους οὐκ ἐξήεσαν».

σύσπαρτα χωράφα, ἔχοντα σπαρτὰ καλά.

χαλεπός, πενιχρός, ρακένδυτος.

χρά, χρώα, χροιά προσώπου.

ὠρᾶ΄ζω, φυλάττω, τηρῶ, προσέχω, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ὠρέω.

Πό. Γαλην. Ἴππ. γλωσσ. ἐξήγ. 600 «ὠρεόντων, φροντιζόν-  
των, ὅτι καὶ ἡ φροντίς ὦρα».

ὤμοσα' «ὤμοσε ᾿ς σὰ ἅια καὶ ᾿ς σὰ βαγγέλᾱ (ὠρκίσθη εἰς  
τὰ ἅγια καὶ εἰς τὰ εὐαγγέλια).

Διὰ τὰ δυνηθῆ ὁ ἀναγνώστης νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν τινὰ τῆς  
γλωσσικῆς τεχνοτροπίας τῆς διαλέκτου ἀναδημοσιεύσμεν ἐν-  
ταῦθα ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Τραπεζοῦντος «Ἀστὴρ τοῦ Πόντου» τοῦ  
1885 (1) τὴν αὐτόθι ἐπιχωριάζουσαν παραλλαγὴν τοῦ μύθου  
τοῦ Κύκλωπος.

#### Ὁ Τεπεκιοῦς (2)

Ἐπῆεν ἐπῆεν (3), ἔτον ἔ-  
ναν καρᾶβ' καὶ κάπ' ἐπέγενεν.  
Ἄλλομίαν ἐγένον τρανὸν  
φουρτοῦναν τὴ νύχταν καὶ ἐπά-  
τειψεν (4) τὸ καρᾶβ' καὶ ὄλ' ποῦ  
ἔσαν ἀπέσ' ἐφουρκίγανε. Δύο  
νομάτ' μοναχὸν ἐπρόφτασαν

#### Ὁ Κύκλωπας

Πῆγε πῆγε, ἦτο ἓνα καρᾶ-  
βι καὶ κάπου πῆγαινε. Σ τὸ  
μεταξὺ ἔγινε μεγάλη φουρ-  
τοῦνα τὴ νύχτα καὶ βούλιαξε  
τὸ καρᾶβι καὶ ὄλοι ποῦ ἦσαν  
μέσα πνίγηκαν. Δυὸ νομάτοι  
μοναχὰ πρόφτασαν καὶ ἀρπα-

(1) Ἔτ. Α, σελ. 72—4.

(2) Οἱ Τοῦρκοι παραλαβόντες παρ' ἡμῶν τὸν μῦθον καὶ μεταφρά-  
σαντες τὸ ὄνομα *Κύκλωψ* διὰ τοῦ *Τεπεκιοῦς* (= ὁ ἔχων ἓνα ὀφθαλ-  
μὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς) μᾶς ἐδάνεισαν τὴν λέξιν των, ἡ ὁποία ἐπεκράτη-  
σεν ἀντὶ τῆς ἐλληνικῆς.

(3) εἶναι ἡ συνήθης φράσις, διὰ τῆς ὁποίας ἀρχίζουσιν τὰ παραμύθια.

(4) Ἐκ τοῦ τουρκ. *patmak*, βυθίζομαι, ἐσχηματίσθη τὸ *πατεύω*.

κ' ἔρπαξαν ἓναν τρανὸν σανίδ' καὶ ἔσυραν ἔς τὴ θάλασσαν καὶ ἐκάτσαν ἀπάν' καὶ τὰ φουρτούνας ἐπαίρναν ἀτς κ' ἐπέγγνανε. Νύχτα ἔτον καὶ κ' ἔλεπαν ποῦ φέρ<sup>ει</sup> ἀτουνοὺς ἢ θάλασσα. Ἄλλομίαν ἐπα'σλα'ε-ψεν (1) νὰ μερών' κ' ἢ θάλασσα πα ἐλιμανλάεψεν κι ἀτοῖν' εἶδανε ἀπομακρὰ βουνὰ καὶ ἔχάρανε. Ἄλλομίαν ἐντῶκαν κωπὶν μὲ τὰ χερά' τουν κι ἀστὰ κάμποσα ὥρας κι' ὕστερα ἐξήθαν.

Κ' ἐπεκεῖ ἀστὴν πεῖναν ἐλιγοθύμεσαν. Εἶπανε «Γιὰ ἄς πάμε τεροῦμε, λά'χ' (2) κὰτ' εὐρήκωμε καὶ τρώγωμε». Ἐπῆγαν ἀδὰ, ἐπῆγαν ἐκεῖ, κανεῖναν κ' ἔλεπανε, νὲ ἀθρώπος καὶ νὲ ὀσπίτᾶ. Ὅλων ὕστερα ἐπῆγαν ἠβρανε ἓναν τρανὸν μαγαρὰν (3) καὶ εἶπαν «Ἄς ἐμπαίνωμε ἀδαπέσ', πέκιταμ (4) κὰτ' εὐρήκωμε». Ἄλλομίαν ἐμπαίννε ἀπέσ' καὶ ντό ἐλέπνε! ἓναν τρανὸν ζύμωτρον γομάτον λαπὰν κι ἄλλ' ἓναν' κι ἄλλο τρανὸν γομάτον γάλαν. Ἀστὴν χαράν ἀτου

ξαν ἓνα μεγάλο σανίδι κ' ἔρριξαν ἔς τὴ θάλασσα καὶ κάθησαν ἀπάνω καὶ τὰ κύματα τοὺς ἐπαίρναν καὶ πῆγαιναν. Ἦτο νύχτα καὶ δὲν ἔβλεπαν ποῦ τοὺς φέρνει ἢ θάλασσα. Σ τὸ μεταξὺ ἄρχισε νὰ ξημερώνη κ' ἢ θάλασσα ἠσύχασε κι αὐτοὶ εἶδαν ἀπομακρὰ βουνὰ καὶ χάρηκαν. Λοιπὸν χτύπησαν κουπί μὲ τὰ χέρια τοὺς κ' ὕστερ' ἀπὸ κάμποσες ὥρες βγήκαν (ἔξω ἔς τὴ στερε<sup>α</sup>).

Καὶ κατόπιν λιγοθύμησαν ἀπὸ τὴν πεῖνα. Εἶπαν (τότε) «Γιὰ ἄς πάμε νὰ ἰδοῦμε, ἴσως κὰτι βρῖσκωμε νὰ φάμε». Πῆγαν ἐδῶ, πῆγαν ἐκεῖ, κανεῖνα δὲν ἔβλεπαν, οὔτε ἀθρώπους οὔτε σπίτια. Ὑστερ' ἀπ' ἔλα πῆγαν καὶ βρῆκαν μιὰ μεγάλη σπηλαιὰ καὶ εἶπαν «ἄς μποῦμ' ἐδῶ μέσα, ἴσως κὰτι βρῖσκωμε». Λοιπὸν ἔμπαίνουν μέσα καὶ τί βλέπουν! Ἐνα μεγάλο ζύμωτρο γεμάτο λαπᾶ κι' ἄλλο ἓνα πετὸ μεγαλύτερο γεμάτο γάλα. Ἀπὸ τὴ χαρὰ τοὺς (σὰν νὰ) πέταξαν καὶ πλησίασαν νὰ φάγουν. Ἀλλὰ τότε

(1) πα'σλαεῦω ἢ πα'σλαεῦω ἐκ τοῦ τουρκ. pachlamak, ἀρχίζω.

(2) Τὸ λάχη τοῦ ἀρχαίου λαγγάνω ἀπέβη μόριον σημαῖνον εἶθε, ἴσως.

(3) τουρκ.

(4) τουρκ.

ἐπέταξαν καὶ ἐσίμωσαν νὰ τρώγνε. Ἄλλομίαν εἶπανε «Κιὰμ ἂν τρώγωμε καὶ ἔρται χολᾶ<sup>1</sup> σκεται τῷ μαγαράς ὁ σααπῆς (1) ; Πέκιταμ ἔν δράκος καὶ χολᾶ<sup>2</sup> σκεται καὶ τρώω μας. Ἐλα ἄς περιμένωμε. Λά<sup>3</sup> χ<sup>4</sup> ἔρται ἴντσαν κι ἂν ἔν». Ἄλλομίαν ἐπερμέσαν, ἐπερμέσαν, κανεὶς κ<sup>5</sup> ἔρθεν, κι ἄτοῖν ἄστην πείναν τ<sup>6</sup> ὀμμάτᾶ<sup>7</sup> τουν ἔρροῦξαν ἔξ<sup>8</sup>. «Ἐλα ἄς τρώγωμε ἕναν ἔξᾶ» (2) εἶπαν «κ<sup>9</sup> ἐπεκεὶ περιμένομε. Καὶ κανεὶς ἂν ἔρται, παρακαλοῦμ<sup>10</sup> ἄτον καὶ τιδὲν κ<sup>11</sup> ἐφτάει μας. Ἄς τρώγωμε» εἶπαν «κ<sup>12</sup> ἔντᾶν θέλτς ἄς γίνεται. Ὀνταν θ<sup>13</sup> ἄποθάνωμε ἄστο λιμὸν, καλλίον μι ἔν;». Ἄλλομίαν ἔφαγαν ἕναν ἔξᾶ λαπᾶν κ<sup>14</sup> ἔπιγαν ἕναν ἔξᾶ γάλαν καὶ ἐχόρτασαν. Πόσον θᾶ ἔτρωγαν ; Ἐκεῖνα ἔσαν κοτζᾶ ζύμωτρα. Κ<sup>15</sup> ἐπεκεὶ ἐκάτσαν καὶ περιμέννε τῷ μαγαράς τὸ σααπῆν.

Σ τὸ βράδον ἀπάν<sup>16</sup> ἐλέπνε ἀπομακρᾶ εἶναν ἄθρωπον ἀπαδᾶ ἀκειαπάν<sup>17</sup> (3), ὕψηλόν, καὶ ἐσοῦρευεν (4) ἕναν τρανόν

εἶπαν «Καὶ ὅμως ἂν φάμε καὶ ἔρθη κατόπιν καὶ θυμώση ὁ νοικοκύρις τῆς σπηλαιᾶς ; Ἴσως εἶναι δράκος καὶ θυμώση καὶ μᾶς φάγη. Ἐλ<sup>18</sup> ἄς περιμένωμε. Ἴσως ἔρθη ὅποιος κι ἂν εἶναι». Λοιπὸν περιμέναν, περιμέναν, κανεὶς δὲν ἦρθε, κι αὐτονῶν τὰ μάτια ἀπὸ τὴν πείνα βγήκαν ἔξω. «Ἐλ<sup>19</sup> ἄς φάμε λιγάκι» εἶπαν «κ<sup>20</sup> ὅστερα περιμένομε. Κι ἂν ἔρθη κανεὶς, τὸν παρακαλοῦμε καὶ δέ μᾶς κάνει τίποτε. Ἄς φάμε» εἶπαν «κι ὅ,τι θέλεις ἄς γίνη. Μήπως εἶναι καλύτερο ποῦ θᾶ πεθάνωμ<sup>21</sup> ἀπὸ τὴν πείνα ;». Λοιπὸν ἔφαγαν λίγο λαπᾶ κ<sup>22</sup> ἦπιαν λίγο γάλα καὶ χόρτασαν. Πόσο θᾶ ἔτρωγαν ; Ἐκεῖνα ἦσαν κοτζᾶ ζύμωτρα. Κατόπιν κάθησαν καὶ περιμένουν τὸν νοικοκύρι τῆς σπηλαιᾶς.

Κατὰ τὸ βράδου βράδου βλέπουν ἀπομακρᾶ ἕναν ἄνθρωπο ἀπεδῶ (ἴσαμε) <sup>23</sup> κεί πάνω, ψηλό, καὶ κατέβαζε κάτω ἀπὸ τὰ βουνά ἕνα μεγάλο κοπάδι πρόβατα καὶ ἦρχετο. Εἶχε κι

(1) τουρκ. sahari, ἰδιοκτητής, κύριος.

(2) Ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ **ἐξάγιον** λεγόμενον μόνον ἐν τῇ φράσει ἕναν-ξᾶῖ ἢ ἕναν ἔξᾶ, ὀλίγον τι.

(3) Ὁ λέγων συνοδεύει τὴν φράσιν καὶ διὰ καταλλήλου κινήσεως πρὸς εἰκονικωτέραν ἔκφρασιν.

(4) σουρεῦω ἐκ τοῦ τουρκ. sourmek, ἐλαύνω.

σουρίν (1) πρόβατα ἀποπαγκαι-  
κά ἀσά βουνά καὶ ἔρχουτουν.  
Εἶ'χεν κι ἀπάν' 'ς τὸ κιφάλν  
ἀτ' μοναχὸν ἕναν ἀτόσον (2)  
ὀμμάτ' καὶ ἔκλιθεν καὶ τὸ κι-  
φάλν ἀτ' καὶ ἐποῖνεν ἀέτς (3)  
καὶ ἐτέρνεν. Ἄλλομίαν ἔρθεν  
ἔρθεν καὶ ἐσίμωσεν 'ς τὴ μαγα-  
ρὰν κι ἀταῖν' ἀσά φόβου ἀ-  
τουν ἐτρόμαξαν. Ντό νὰ φτά-  
γνε οἱ μαῦρ'; Ἐκεῖνος πα ἔρθεν  
νὰ βάλ' 'ς τὴ μαγαρὰν τὰ πρό-  
βατα κι ἄμον ντό εἶδεν ἀτου-  
νους ἐχάρεν. «Πῶς ἔτον καὶ  
ἐρρούξετε ἀδὰ 'ς τὸν τόπον;»  
εἶπεν ἀτς. Ἐκεῖν' παλ' εἶπαν  
«Ἀέτς κι ἀέτς ἔπαθάμε καὶ  
ἔφαγάμε ἕναν 'ξὰ γάλαν κι  
ἕναν 'ξὰ λαπάν. Μὴ χολᾶ' σκε-  
σαι». Ἐκεῖνος ἀφορμὴν ἐρά-  
ευν (4), ἐθύμωσεν καὶ λέει ἀτς  
«Γιατί ἔτρῶετε ἀστ' ἐμὸν τὸ  
φαιῖν; ἄρ' ἐγὼ πα θὰ τρώγω  
ἔσᾶς». Καὶ ἐπιάσεν ἔσυρεν ἀτς  
ἀπέσ' 'ς τὴ μαγαρὰν μὲ τα  
πρόβατα καὶ ἐτσούπωσεν τὴν  
πόρταν μὲ ἕναν τρανὸν πέτραν  
νὰ μὴ ἐποροῦν καὶ ἀνοίγν' ἀτο.  
Ἄλλομίαν ἐρώτεσεν ἀτς «Ντό  
ἐν τ' ὄνεμαν ἔσουν;». Ὁ εἷνας

ἀπάνω 'ς τὸ κεφάλι του μοναχὰ  
ἕνα τόσο δὰ μάτι καὶ ἔκλινε  
κάτω τὸ κεφάλι του καὶ ἔκανε  
ἔτσι καὶ ἔβλεπε. Σ τὸ μεταξὺ  
πλησίασε (ἦρθε ἦρθε) καὶ ζύ-  
γωσε 'ς τὴ σπηλαγὰ κι αὐτοὶ  
ἀπὸ τὸ φόβο τους τρόμαξαν.  
Τί νὰ κάνουν οἱ καημένοι; Κ'  
ἐκεῖνος ἦρθε νὰ μπᾶσῃ 'ς τὴ  
σπηλαγὰ τὰ πρόβατα καὶ ἄμα  
τοὺς εἶδε χάρηκε. «Πῶς ἦτο  
καὶ πέσατε ἐδῶ 'ς τὸν τόπο;»  
τοὺς εἶπε. Κ' ἐκεῖνοι εἶπαν  
«Ἐτσι κ' ἔτσι πάθαμε καὶ φά-  
γαμε λίγο γάλα καὶ λίγο λαπά.  
Μὴ θυμῶνῃς». Ἐκεῖνος ἀφορ-  
μὴ γύρευε, θύμωσε καὶ τοὺς  
λέει «Γιατί φάγατε ἀπο τὸ φα-  
εἶ μου; Λοιπὸν κ' ἐγὼ θὰ φάγω  
ἔσᾶς». Καὶ τοὺς ἔπιασε καὶ  
τοὺς ἔρριξε μέσα 'ς τὴ σπηλαγὰ  
μὲ τὰ πρόβατα καὶ ἔκλεισε τὴν  
πόρτα μὲ μιὰ μεγάλη πέτρα  
γιὰ νὰ μὴ μπορέσουν νὰ τὴν  
ἀνοίξουν. Σ τὸ μεταξὺ τοὺς ρώ-  
τησε «Τί εἶναι τ' ὄνομά σας;». Ὁ  
ἕνας εἶπε τ' ὄνομά του. Ὁ  
ἄλλος, περὶ διαβολομένου, εἶπε  
«Τὸ δικό μου τ' ὄνομα εἶναι  
Κανεῖς».

(1) τουρκ. sougı, ποιμίον.

(2) Ἰδὲ σημείωσ. 3 τῆς προηγουμένης σελίδος.

(3) ἄνωτ.

(4) ἀραεῦω ἐκ τοῦ τουρκ. aramak, ζητῶ.

εἶπεν τ' ὄνεμαν ἀτ'. Ὁ ἄλλος, κι ἄλλο δᾶβολισμένος, εἶπεν «Τ' ἐμὸν τ' ὄνεμαν ἐν Κανεῖς».

Ἔπειτα ἔφαεν ὁ Τεπεκίσις ἔς τὸ μίαν ὄλον τὸ ζύμωτρον τῆ λαπάν και ἐρρούφιζεν και ὄλον τὸ γάλαν ἔς ἕναν νεφέσ' (1). Κ' ἐπεκει ἔψεν τ' ἄψιμον και ἐσέγγεν ἐκεῖ ἕναν 'σοῦ'σ' (2) και ἄμον ντό ἔξαψεν, ἐπῆρεν ἐκάρφωσεν ἀτο ἔς ἕναν πρόβατον και ἐτσούχιζεν ἀτο ἀπαγκέσ' ἔς τῆ βροῦλαν και ἔχωσεν ἀτο ὄλόεν ἔς τὸ στόμαν ἀτ' και ἐκούρτεσεν ἀτο. Ἔπειτα ἔξαψεν ξάν τὸ 'σοῦ'σ' και ἐπῆρεν ἐκάρφωσεν ἀτο ἔς τὸν εἶναν τὸν ἄθρωπον και ἐκαθούρεψεν ἀτον ἕναν 'ξά ἀπάν' ἔς τ' ἄψιμον και ἔφκεν ἀτον ὄλόεν. Ἄλλομίαν ἔβαλεν ξάν τὸ 'σοῦ'σ' ἔς τ' ἄψιμον νά ξάφτ' και τρώη και τὸν ἄλλον και εἶπεν «Ἄς ἔξαπλοῦμαι ἕναν 'ξά κ' ἐπεκει σκοῦμαι τρώγω κι ἀτόναν».

Ὁ ἄλλος ὁ μαῦρον ἀστὸ φόβον ἀτ' ἐτρόμαζεν και ἔλεγεν ἀπέσ' ἀτ' «Ἄουτος ἐμέν πα θά τρώη! ντό νά φτάγω;». Ὁ Τεπεκίσις ἔξαπλώθεν νά ἀναπέεται ἕναν 'ξά και ἐπῆραν ἀτον τ' ὀμμάτι τ' και ἐπάσλα'εψεν νά ρουχνίξ'. Ἐκεῖνος ἄμον ντό

Ἔπειτα ὁ Κύκλωπας ἔφαγε μονομᾶς ὄλο τὸ λαπά τοῦ ζύμωτρου κ' ἤπιε ὄλο τὸ γάλα μονορρούφι. Και κατόπιν ἀναψε τῆ φωτιά κ' ἔβαλ' ἐκεῖ ἕνα σουβλί κι ἄμα πύρωσε, τὸ πῆρε και τὸ κάρφωσε ἔς ἕνα πρόβατο και τὸ τσίκνισ' ἀπάνω ἔς τῆ φλόγα και τὸ ἔχωσε ὄλόκληρο ἔς τὸ στόμα του και τὸ κατάπτε. Ἔπειτα πύρωσε πάλι τὸ σουβλί και πῆγε και τὸ κάρφωσε ἔς τὸν ἕναν ἄνθρωπο και τὸν καθούρτισε λίγο ἀπάνω ἔς τῆ φωτιά και τὸν ἔφαγε ὄλόκληρο. Στὸ μεταξὺ ἔβαλε πάλι τὸ σουβλί ἔς τῆ φωτιά νά πυρώσῃ και νά φάγῃ και τὸν ἄλλον και εἶπε «Ἄς ξαπλωθῶ λίγο και κατόπι σηκώνομαι και τρώγω κι αὐτόν».

Ὁ ἄλλος ὁ καημένος ἀπὸ τὸ φόβο του τρόμαξε κ' ἔλεγε μέσα του «Αὐτὸς κ' ἐμένα θά φάγῃ! Τί νά κάνω;». Ὁ Κύκλωπας ξαπλώθηκε ν' ἀναπαυθῆ λίγο και τὸν πῆρε ὁ ὕπνος (τὸν πῆραν τὰ μάτια του) κι ἄρχισε νά ροχαλίξῃ. Ἐκεῖνος μόλις εἶδε πῶς ἔπεσε και κοιμάται βαθείά, πῆγε κ' ἔβγαλε τὸ σουβλί ἀπὸ τῆ φωτιά και ζύγωσε σιγὰ σιγὰ και

(1) τουρκ. néfesse, πνοή. Ἡ φράσις σημ. εἰς μίαν πνοήν.

(2) τουρκ.

ἑτέρεσεν πῶς ἐρροῦξεν καὶ κοι-  
μάται βαθέα, ἐπῆεν ἐξέγκεν τὸ  
‘σοῦ’σ’ ἀστ’ ἄψιμον καὶ ἐσίμω-  
σεν ἀλαφρὰ ἀλαφρὰ καὶ ξαμ-  
μένον σίτ’ ἔτον ἐκάρφωσεν ἀτο  
ἀπέσ’ ὅς τ’ ὀμμάτν ἀτ’ καὶ ἐ-  
στράδωσεν ἀτον.

Ἄτὸς ἐλάγγεψεν κ’ ἐσκῶθεν  
καὶ ἔτρε’χεν ἀδὰ ἀκει σίτ’ ἐ-  
κούρξεν ἀστὸν πόνον καὶ ἐπο-  
λέμηνεν νὰ πιάνη ἀτον. Ἐκει-  
νος ἔφθεβεν ἀπαδὰ ἀκει ὅς τὰ  
κε’σέδες (1) ἀπί’σέσ’ ὅς τὰ πρό-  
δατα καὶ κ’ ἐπιάσκαυτον. Ἄλ-  
λομίαν ὁ Τεπεκιόης ἐτέρεσεν  
πῶς κί θὰ ἐπορῆ νὰ πιάνη ἀ-  
τον, ἐξῆθεν ἔξ’ μερέαν καὶ ἐ-  
πάτεσεν κ’ ἐ’σοῦριξεν (2). Στὸ  
μίαν ντὸ τερεῖς ἐσὺ! ἐτοπλαεύ-  
ταν (3) ἐκαικὰ πέντε δέκα Τε-  
πεκιόη καὶ ἐλέπν’ ἀτον στρα-  
βόν. Ὁρωτοῦν ἀτον «Ντ’ ἔ-  
παθες; τὸ ἔστράδωσε σε;». Ἐ-  
κεῖνος παλ εἶπεν: «Ὁ Καν-  
εῖς ἐστράδωσε με!». Ἄτοῖν  
πα εἶπαν ἀνάμεσα ἄτον «Ἄ-

πυρῶμένο καθὼς ἦτο τὸ κάρ-  
φωσε μέσα ὅς τὸ μάτι του καὶ  
τὸν στράδωσε.

Ἄτὸς πῆδησε καὶ σηκώθη-  
κε καὶ ἔτρεχε ἐδῶ κ’ ἐκεῖ καὶ  
συνάμα φώναζε ἀπὸ τὸν πόνον  
καὶ πολεμοῦσε νὰ τὸν πιάσῃ.  
Ἐκεῖνος ἔφευγε ἀπεδῶ κι ἀπε-  
κεῖ ὅς τοῖς γωνιῆς ἀνάμεσα ὅς τὰ  
πρόδατα καὶ δὲν ἐπιάνετο. Στὸ  
μεταξὺ ὁ Κύκλωπας εἶδε πῶς  
δέ θὰ μπορέσῃ νὰ τὸν πιάσῃ,  
βγήκε ἔξω μερῆ ἀ καὶ σφύριξε  
δυνατά. Μονομῆς τί νὰ ἰδῆς  
(τί βλέπεις) ἐσὺ! μαζεύτηκαν  
ἐκεῖ πέρα πέντε δέκα Κύκλω-  
πες καὶ τὸν βλέπουν στραβό.  
Τὸν ρωτοῦν «Τί ἔπαθες; Ποιὸς  
σὲ στράδωσε;». Κ’ ἐκεῖνος εἶπε  
«Ὁ Κανεῖς με στράδωσε!». Καὶ  
αὐτοὶ εἶπαν μεταξὺ τους «Ἄυ-  
τὸς ἀφοῦ κανεῖς δὲν τὸν στρά-  
δωσε, ὁ θεὸς τὸν στράδωσε.  
Ἄιντε πάμε». Κ’ ἔφυγαν. Ὁ  
Κύκλωπας δὲ θέλησε νὰ τοὺς  
πῆ ἄλλο τίποτε. Ἐφοβεῖτο μῆ-

(1) τουρκ. kechê, γωνία.

(2) Τὸ πατῶ μετὰ τινων ρημάτων ἀποτελεῖ περιφρασιν, ἐν τῇ ὁ-  
μοίᾳ ἔχει σημασίαν καθαρῶς ἐπιρρηματικὴν: εἶπον, ἐπάτεσεν κ’ ἐ’σοῦ-  
ριξεν, ἐπάτεσεν κ’ ἐτοαῖξεν, ἐπάτεσεν κ’ ἔφαεν, ἐπάτεσεν κ’ ἐντῶκεν  
κ.τ.τ., ἐσφύριξε δυνατά, ἐφώναξε δυν., ἔφαγε κατὰ κόρον, ἐχτύπησε  
δυνατά.

(3) τοπλαεύνομαι παθ. τοῦ τοπλαεύω ἐκ τοῦ τουρκ. toplamak,  
μαζεῦω.

οὔτος κανεῖς ἀστοῦ κ' ἐστρά-  
 βωσεν αὐτον, ὁ Θεὸς ἐστράβω-  
 σεν αὐτον. Ἄϊτε πάμε». Καὶ  
 ἐπῆγαν ἐδῆβαν (1). Ὁ Τε-  
 πεκιοῦς κ' ἐθέλεσεν τιδὲν ἄλ-  
 λο νὰ λέη αὐς. Ἐφοάτουν γιάμ  
 εὐρήκνε τὸν ἄθρωπον καίτρώγν'  
 αὐτον ἐκεῖν'. Κι ἀστ' ἐπῆγαν  
 ἐκεῖν', ἐσῆβεν ξὰν ἀπέσ' ἔς τὴν  
 μαγαρὰν καὶ ἐράεψεν, ἐράε-  
 ψεν, ξὰν κ' ἐπόρεσεν νὰ πιάνη  
 αὐτοναν.

Ἄλλομίαν ἐμέρωσεν καὶ τὰ  
 πρόβατα ἐρ'χίνεσαν νὰ ταρα-  
 σουταν καὶ ἐκούυζαν μπέ! μπέ!  
 Καὶ ὁ Τεπεκιοῦς ἔγροίκσεν πῶς  
 ἐμέρωσεν καὶ εἶπεν «Ἄτώρα  
 σίτ' ἐβγάλλω τὰ πρόβατα, στέ-  
 κω ἀπάν' ἔς τὴν πόρταν κι ἂν  
 ἔρται νὰ δᾶβαίν', πιάν' αὐτον,  
 κι ἂν κ' ἔν (2), τσουπώνω ξὰν  
 τὴν πόρταν καὶ ἐμπαίνω ἀπέσ'  
 καὶ ὁτὸτε κολάγια (3) πιάν' αὐ-  
 τον». Ἄλλομίαν ἐνοιξεν τὴν  
 πόρταν καὶ ἐστάθεν ἀπάν' κι  
 ἀπ' ἕναν ἕναν πρόβατον ἐτέρ-  
 νεν μὲ τὰ χέρεᾶ τ' κ' ἐδέδα-  
 ζεν. Ἐκεῖνος πα ἐπῆγεν ἔς τὴν  
 πόρταν καικὰ μὲ τὰ πρόβατα

πῶς τὸν βροῦν τὸν ἀνθρωπο  
 καὶ τὸν φάγουν ἐκεῖνοι. Κι ἀ-  
 φοῦ ἔφυγαν ἐκεῖνοι, μπῆκε πάλι  
 μέσα ἔς τὴν σπηλαγὰ καὶ τὸν  
 γύρεψε, τὸν γύρεψε, πάλι δέ  
 μπόρεσε νὰ τὸν πιάση.

Στὸ μεταξὺ ξημέρωσε καὶ  
 τὰ πρόβατα ἄρχισαν ν' ἀνη-  
 συχοῦν καὶ φώναζαν μπέ! μπέ!  
 Κι ὁ Κύκλωπας κατάλαβε πῶς  
 ξημέρωσε καὶ εἶπε «Τώρα ποῦ  
 θὰ βγάλω τὰ πρόβατα, στέκω  
 ἔς τὴν πόρτα κι ἂν ἐρθῆ νὰ  
 περάση, τὸν πιάνω, ἂν ἔχι,  
 κλείνω πάλι τὴν πόρτα καὶ  
 μπαίνω μέσα καὶ τότε εὐκολα  
 τὸν πιάνω». Λοιπὸν ἀνοιξε τὴν  
 πόρτα καὶ στάθηκ' ἐκεῖ (ἀπά-  
 νω) καὶ ἀπὸ ἕνα ἕνα πρόβατο  
 ἔψαχνε (κοίταζε μὲ τὰ χέρια  
 του) καὶ τ' ἄφηνε νὰ περάση.  
 Κ' ἐκεῖνος πῆγε κοντὰ ἔς τὴν  
 πόρτα μαζί μὲ τὰ πρόβατα καὶ  
 καθὼς εἶδε ἕνα μεγάλο κριάρι  
 (ποῦ) περνοῦσε, μπῆκε ἀπο-  
 κάτω του καὶ μὲ τὰ τέσσερα  
 βγῆκε ἀπὸ τὴν πόρτα κι ὁ Κύ-  
 κλωπας δὲν τὸ κατάλαβε. Καὶ  
 μόλις πέρασε, τὸ κοψε λάσπη,

(1) Ἡ περιφρασις *πάγω δᾶβαίνω* (πηγαίνω διαβαίνω) ἔχει ἀπλῶς  
 τὴν σημασίαν τοῦ ἀπέρχομαι.

(2) Ἡ φράσις *κι ἂν κ' ἔν*, κι ἂν δὲν εἶναι, εἶναι συνώνυμος τῆ  
*εἶδεμή*.

(3) Ἐκ τοῦ τουρκ. *kolâi*, εὐκολος.

κι ἄμον ντὸ εἶδεν ἕναν τρανὸν κρᾶ'ρ' ἐδᾶβαινεν κ' ἔστεκεν (1), ἐσῆθεν ἀφκάτ' ἄθε καὶ 'ς τὰ τέσσερα ἀπάν' ἐξῆθεν ἀστὴν πόρταν καὶ ὁ Τεπεκίωης κ' ἐγροίκεσεν ἀτο. Κι ἄμον ντὸ ἐδῆθεν, ἐδῶκεν ἀτο φωτίαν (2), ἔφυεν κ' ἐκατῆθεν 'ς τὸ γιαλόν. Ὁ Τεπεκίωης ἀστ' ἐξέγκειν ἔλα τὰ πρόβατα ἐράεψεν καὶ κ' ἠύρεν ἀτον. Καὶ ἐκεῖνος ἄμον ντὸ ἐκατῆθεν 'ς τὸ γιαλόν, εἶδεν ἕναν καράβ', ἐδᾶβαινεν κ' ἔστεκεν. Καὶ ἐλάλεσεν μὲ τὸ 'χέρον ἀτ' καὶ ἔρθαν ἐπήραν ἀτον καὶ ἐπῆεν ἐδῆθεν.

ἔφυγε καὶ κατέβηκε 'ς τὸ γιαλό. Ὁ Κύκλωπας ἀφου ἔβγαλε ἔλα τὰ πρόβατα, τὸν γύρεψε καὶ δὲν τὸν βρῆκε. Κ' ἐκεῖνος μόλις κατέβηκε 'ς τὸ γιαλό, εἶδ' ἕνα καράβι (πυ) περνοῦσε. Ἐγενεψε μὲ τὸ χέρι του κ' ἦρθαν καὶ τὸν πῆραν κ' ἔφυγε.

Ὁ προσέχων εἰς τὸ ἀνωτέρω γλωσσικὸν κείμενον εὐκόλως πείθεται ὅτι παρὰ τὴν ἰδιάζουσαν φρασσεολογίαν τῆς διαλέκτου καὶ ἡ συντακτικὴ πλοκὴ αὐτῆς ἐν πολλοῖς εἶναι διάφορος τῆς κοινῆς. Π.θ. ἄς πάμε τεροῦμε, ἄς πάμε νὰ ἰδοῦμε, νὰ μὴ ἐποροῦν καὶ ἀνοίγη, νὰ μὴ μπορέσουν νὰ ἀνοίξουν, ἔχωσεν ἀτο, ἐστράβωσεν ἀτον, τό 'χωσε, τὸν στράβωσε, ἀτοῖν' ἀστὴν πεῖναν τ' ὀμμάτᾶ ἴουν ἐρροῦξαν ἐξ', αὐτοὶ ἀπὸ τὴν πεῖνα τὰ μάτια

(1) Τὸ *στέκω* συμπλεκόμενον μετ' ἄλλου ρήματος σχηματίζει περιφρασιν δηλοῦσαν τὴν ἐναρξιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκφραζομένης ἐνεργείας ὡς οἶον *δᾶβαίνω καὶ στέκω, πάγω καὶ στέκω, τρώγω καὶ στέκω, ἀρχίζω νὰ διαβαίνω, ἀρχίζω νὰ πηγαίνω, ἀρχίζω νὰ τρώγω.*

(2) Ἡ φράσις *δίγ' ἀτο φωτίαν*, τὸ δίνο φωτιά, σημαίνει φεῦγο γρήγορα, συνώνυμος τῇ κοινῇ τὸ *κόβω λάσπη*. Τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει ἐκ τῆς πράξεως τοῦ ἐμπρησμοῦ, διότι ὁ ἐμπρηστὴς τρέπεται ἀμέσως μετὰ τὴν πράξιν εἰς φυγὴν διὰ νὰ μὴ φοραθῇ.

τους ἔπασαν ἔξω, ἀντί : αὐτῶν κτλ. Ὅμοίως παρατηρεῖται ὅτι ὁ ἔνεστιὸς τῆς ὑποτακτικῆς ἀναπληρώνει καὶ τὸν ἀόριστον, ὁ ὅποιος λείπει· πβ. *ἔσίμωσαν νὰ τρώγνε, ἐπλησίασαν νὰ φάγουν*. Τοῦτο εἶναι εἰς τῶν ἰδιαζόντων χαρακτήρων τῆς διαλέκτου χωρὶς ποτὲ νὰ γίνῃ σύγχυσις τῶν ἐννοιῶν τῆς παρατάσεως καὶ τοῦ στιγμιαίου. Οἱ λαλοῦντες κάλλιστα συναισθάνονται πότε ὁ ἔνεστιὸς οὗτος εἶναι πραγματικῶς ὅποιος εἶναι καὶ πότε ἐκφράζει πρᾶξιν στιγμιαίαν. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει καὶ ὁ μέλλων τῆς ὀριστικῆς. Οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς κεκτημένης πείρας ἐννοοῦν ἢ παρατεινομένην τὴν πρᾶξιν ἢ ἐν ἀκαρεὶ χρόνου συντελουμένην· πβ. *θ' ἀποθάνωμε ἀστὴν πείναν, θὰ πεθάνωμ' ἀπὸ τὴν πείνα* (ἐκ τοῦ ἀορ. *ἐπέθανο* ἐσχηματίσθη ὁ ἔνεστ. *ἀποθάνω*). Ἐναλλαγὴ χρόνων παρατηρεῖται ἐν ἐρωτηματικαῖς προτάσεσιν, ὅταν ὁ λέγων ἐκφράξῃ μομφήν. Ἐνταῦθα γίνεται κανονικῶς χρῆσις τοῦ παρατατικοῦ ἀντὶ τοῦ ἀορίστου· πβ. *γιατί ἔτρωετε ἀστ' ἐμὸν τὸ φαεῖν ; γιατί φάγατε ἀπὸ τὸ δικό μου τὸ φαεῖ ; ντ' ἔπεγνέτε ; γιατί πήγατε ; ντ' ἔποινεῖ ἀτο ; γιατί τὸ κἀνάτε ; ντ' ἔδινε ; γιατί ἔδωσες ; κ.τ.τ.*

Αἱ σπουδαῖαι αὗται διαφοραὶ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ἰδίαν ὀγκώδη πραγματείαν, τὴν ὁποίαν ἀποκλείουν τὰ στενὰ ὄρια τοῦ παρόντος βιβλίου.

Ἡ δὲ Καππαδοκικὴ διάλεκτος λαλεῖται ἐν κώμαις, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν περὶ αὐτοῦ γραφάντων Φαρασοπούλου (1), Ἀρχελάου (2) καὶ τελευταῖον τοῦ Ἀγγλου R. M. Dawkins ἐν τῇ προμνημονευθέντι ἀξιολόγῳ συγγράμματι αὐτοῦ *Modern Greek in Asia Minor* συμπεσοῦται περίπου εἰς 37,650.

(1) Συμεὼν Σ. Φαρασοπούλου *Τὰ Σόλλατα*. Ἐν Ἀθήναις 1895.

(2) Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου Ἡ Συνασός. Ἐν Ἀθήναις 1899.

Αἱ κῶμαι αὗται εἶναι αἱ ἐπόμεναι.

1) Ἀραβισὸς .....	κάτ.	8,000
2) Μιστι .....	»	3,500
3) Σίλλι .....	»	3,500
4) Ἀξὸ .....	»	3,000
5) Συνασὸς .....	»	3,000
6) Περιφέρεια Φαράσων .....	»	3,000
7) Τελμισὸς .....	»	2,000
8) Μαλακοπή .....	»	2,000
9) Φλοῖτὰ .....	»	1,500
10) Γκούρντονος .....	»	1,500
11) Σεμέντρε .....	»	1,300
12) Φερτέκ .....	»	1,000
13) Ἀραβάν .....	»	900
14) Σίλατα .....	»	750
15) Ἀνακοῦ .....	»	750
16) Ζαλέλα .....	»	750
17) Ποτάμια .....	»	700
18) Ἰλγίν .....	»	300
19) Δηλα .....	»	200
	ἐν ὄλῳ	<u>37,650</u>

Ἡ Καππαδοκικὴ εἶναι λείψανον τῆς κατὰ τὰ μέρη ταῦτα μεσαιωνικῆς ἐλληνοκαππαδοκικῆς, ὅπερ μόνον κατώρθωσε νὰ σωθῆ, ἐνῶ πανταχοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἡ ἐλληνικὴ ἐξέλιπεν. Ἀλλὰ ἡ ἐλληνικὴ αὕτη ἡ περιορισθεῖσα εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Ταύρου καὶ Ἀντιταύρου καὶ μὴ τολμῶσα νὰ ἐμφανισθῆ δημοσίᾳ ἀπεχωρίσθη τελείως τῆς ἀλλαχοῦ λαλουμένης, οὕτω δὲ ἔσχεν ἐξέλιξιν ἐντε-

λῶς ἀνεξάρτητον καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν τῆς λοιπῆς ἑλληνικῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὄχι μόνον πρὸς τὰ λοιπὰ ἀπομεμακρυσμένα κέντρα τοῦ ἑλληνοφώνου Ἑλληνισμοῦ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπικοινωνοῦν οἱ κάτοικοι τῶν κωμῶν τούτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἔτι καί-περ μικρὸν ἀφιστάμενοι ἕνεκα τῶν κακώσεων τῶν Μουσουλμάνων, ἐντεῦθεν ἢ ἑλληνικῆ ἢ λαλουμένη ἐν ἐκάστη περιφερείᾳ ἢ κώμῃ ἀπέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεξάρτητος τῆς ἐν ἐτέρᾳ λαλουμένης, οὕτω δὲ ἐρμηνεύεται ἱστορικῶς ἢ ποιικιλία τῶν διαλεκτικῶν ἰδιωμάτων τῆς Καππαδοκιῆς. Ἐὰν δὲ λάθωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ πληθυσμοὶ ἐκεῖνοι οὐδένα εἶχον πλεόν συνεκτικὸν δεσμὸν πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὸ λοιπὸν ἔθνος καὶ πρὸς ἀλλήλους, διότι οὔτε σχολεῖα, οὔτε βιβλία, οὔτε πολιτεῖαν, οὔτε διοικήσιν ἑλληνικὴν εἶχον, ὅτι καθ' ἡμέραν συναναστρεφόμενοι μετὰ Μουσουλμάνων καὶ ἄλλων ἀλλογλώσσων φύλων ἕμελλον κατ' ἀνάγκην νὰ ὑφίστανται τὴν γλωσσικὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν, διότι καὶ λέξεις πολλὰς παρέλαθον ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς πολλὰς λέξεις τῆς ἰδίας γλώσσης προσέδωκαν σημασίαν καὶ σύνταξιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν ἀντιστοίχων τουρκικῶν καὶ πολλοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς ἀντικατέστησαν διὰ τῶν συχνὰ ἀκουσμένων τουρκικῶν, καὶ ὅτι τέλος πάντως διέσφιζον καὶ διασφίζουσι ἔτι καὶ νῦν λείψανα τῆς ἀρχαίας Καππαδοκιῆς γλώσσης, λέξεις, τύπους, φθόγγους κ. τ. τ., τότε δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὰς γενομένας μεγάλας ἐκασταχοῦ τῆ γλώσσης μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις εἰς τοὺς φθόγγους, τοὺς τύπους καὶ τὰς σημασίας τῶν λέξεων, εἰς τὴν φρασεολογίαν, τὴν σύνταξιν κ. τ. λ.

(1). Οὕτω δὲ ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός ὅτι οὔτε οἱ λαλοῦντες τὴν κοινὴν ἑλληνικὴν ἐννοοῦν αὐτοὺς ὡσάν νὰ ἐλάλουν ξένην

---

(1) Πβ. Χατζιδ. Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά. Ἐν Ἀθήναις 1905. Τόμ. 2, 535 κέξ.

γλῶσσαν καὶ οὐχὶ διάλεκτον ἑλληνικὴν εὖτε τὰνάπαλιν αὐτοὶ ἐκείνους. Ὡστε εἶχε δίκαιον ὁ Perrot λέγων περὶ αὐτῶν «ils savent un peu le grec, mais ils y mêlent tant de mots turcs, surtout ils le prononcent d'une manière si étrange que je ne comprends rien à leur langage et eux de leur côté n'entendent guère mieux mon grec d'Athènes. . . On n'y a jamais tout à fait perdu l'usage du grec ; la langue parlée parmi eux s'est conservé et a vécu dans un isolement presque complet au sein d'une province reculée ; a-t-elle peut être gardé quelques tours, des expressions, des formes propres à l'ancien dialecte de la Cappadoce tel qu'il se parlait à l'époque gréco-romain et il doit y avoir là de curieuses variétés à observer et à noter» (1).

Ὡς παραδείγματα τῶν ἀλλοιώσεων τούτων ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς.

1) Τὴν τροπὴν τοῦ δ εἰς δ ἢ ζ, ὡς βραδύ, dadí, δομάδα (ἑβδομάδα), δοῦμα (δῶμα), ζουλειά, Ζημήτρις, Σόζωρις (2).

2) Τὴν τροπὴν τοῦ θ εἰς σ, ὡς πεσερός, σέλω (3).

3) Τὴν τροπὴν τοῦ θ εἰς τ, ὡς ἄριτουπος, ἔματο, ἦρα, μοτόπωρο, τεό, τύρα, τωρῶ (4).

4) Τὴν τροπὴν τοῦ γ εἰς ρ, οἷον ραῖδούρ' (γαῖδούρι), ράλια (ἀγάλια), ραμβρός, ράμος, ρομάρ', ρουλιτώνω (γλυτώνω) (5).

5) Τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἄρσεν. καὶ θηλ. ἄρθρου καὶ γένους καὶ τὴν ἀτελεῖ ἔν γένει κλίσιν· πῶ. τὸ ἄτρωπο, τοῦ ἀτρωπιού,

---

(1) σελ. 382.

(2) Dawk. 44.

(3) ἄνωτ.

(4) ἄνωτ.

(5) ἄνωτ. 73.

᾽ς σὸ ἄνθρωπο· τὸ ναῖκα (γυναῖκα), τοῦ ναικιοῦ, ᾽ς σὰ ναῖκα, ναῖκες, ναικισοῦ (γυναικῶν), ᾽ς σὰ ναῖκες (1). Πάντα ταῦτα κατ' ἐπίδρασιν τῆς τουρκικῆς.

6) Τὴν τροπὴν τοῦ δ εἰς ρ, οἷον παῖρί, εἶρο, ρῶκα (ἔδωκα) (2), ἢ ὅποια ἴσως εἶναι λείψανον τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς.

Ἐκ τῶν διαφόρων ἰδιωμάτων τῆς Καππαδοκικῆς τὸ σχετικῶς ὑποστάν τὰς ὀλιγωτέρας ἀλλοιώσεις καὶ μᾶλλον προσεγγίζον πρὸς τὴν κοινὴν, διατηροῦν δὲ καὶ τὰ τρία γένη καὶ τὴν κλίσιν ἀκεραιότεραν εἶναι τὸ τῆς Σινασοῦ, σήμερον δὲ οἱ Σινασεῖς λαλοῦν διάλεκτον ἀνάμεικτον ἐκ στοιχείων τῆς Καππαδοκικῆς καὶ τῆς κοινῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις εἶναι μεγάλη καὶ διὰ τὴν συχνὴν ἐπικοινωνίαν αὐτῶν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν διατήρησιν ἐν Σινασῶ προηγμένων σχολείων ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Ἐν τούτοις καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἰδιώμασιν ὁ γλωσσολόγος ἀνακαλύπτει σπουδαία λείψανα τῆς γεραρᾶς ἀρχαιότητος διασωθέντα ὑπὸ τὴν κεκολωμένην μορφήν αὐτῶν, ὡς ὁ ἀρχαιοδίφης πολλάκις ὑπὸ τὸν βόρβορον καὶ τὴν ἰλὸν ἀνευρίσκει ἀριστουργήματα τῆς κλασικῆς τέχνης. Τύχη τις ἀγαθὴ ἠθέλησε νὰ σωθοῦν τὰ λείψανα ταῦτα ἐν ἐρειπίοις ὡς τρανὴ διαμαρτυρία κατὰ τῆς γλωσσικῆς ἀλλοιώσεως καὶ ἀκολουθίαν τῆς ζοφερᾶς ἀμαθείας, τὴν ὁποίαν ἐνέσπειρεν εἰς τοὺς ἀτυχεῖς ἐκείνους πληθυσμοὺς δουλεῖα μακρά. Τὸ σπουδαῖον ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποσον ἔχουν διὰ τὴν ἐπιστήμην τὰ γλωσσικὰ ταῦτα μνημεῖα, ἔκαμε τὸν Perrot νὰ λυπῆται τρόπον τινὰ ἐπὶ τῇ προϋποθέσει ὅτι διὰ τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ἀρξαμένης ποιᾶς τινος βελτιώσεως τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὰς Ἀθή-

---

(1) Ἀρχέλ. 140. Dawk. 87-8.

(2) Dawk. 44.

νας θὰ ἐπεκράτει ἡ κοινὴ παραδίδουσα εἰς λήθην ταῦτα. «Depuis qu'on jouit de plus de tranquillité et que les communications sont devenues plus faciles, là aussi le souffle d'une renaissance littéraire se fait sentir: on fait venir des journaux, des livres et des maîtres d'Athènes. Avec eux viendront aussi le pédantisme et le purisme; on abandonnera, comme impropres et bas, les vieux termes locaux, qui, même sous la forme barbare que souvent ils ont prise, ont toujours tant d'intérêt pour le philologue, et ces tours populaires dont la vive franchise et la pittoresque naïveté font l'originalité et la vie d'une langue»(1).

Φαίνεται τῇ ἀληθείᾳ παράδοξον ἐκ πρώτης ἀρχῆς ὅτι ἰδιώματα ἀποβαλόντα τὸ ἄρσεν. καὶ θηλ. γένος διέσωσαν τὸν παθητικὸν ἀόριστον τῆς ἀρχαίας, ὡς γεννήθη-θησ-θην, κοιμήθη-της-την, (ἐ)λύθη-θησ-θην, χτυπήθη-θησ-θη(2), ἀλλ' ἡ ἀπορία λύεται, ἂν ἐνθυμηθῆ τις ὅτι διὰ μὲν τὴν ἀπώλειαν τοῦ γένους καὶ τοῦ ἄρθρου ἐπέδρασεν ἡ τουρκικὴ, ἡ ὅποια στερεῖται τούτων, τοῦναντίον ὅμως διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ τύπου τοῦ παθητ. ἀορίστου λόγος ἐπιδράσεις ἄλλοθεν δὲν ὑπῆρχεν, εἰμὴ μόνον ἐκ τῆς κοινῆς. Κατὰ ταύτην ἡδύνατο νὰ μεταπλασθῆ ὁ ἀόρ. οὗτος εἰς -κα, γεννήθηκα, ἀλλὰ συνάφεια πρὸς αὐτὴν δὲν ὑπῆρξε.

Σκόπιμον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα δείγμα τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ὃ ὅποιος φέρεται εἰς τὸ στόμα τῶν Καππαδοκῶν. Τὰς πληροφορίας ἐλάβομεν κατὰ τὸ πλεῖστον παρὰ τοῦ Ἀρχελάου καὶ τοῦ Dawkins.

(1) Σελ. 383.

(2) Χατζιδ. Μεσ. Νέα Ἑλλ. 2,534. Dawk. 114-5.

ἄβουλος, ἄφρων, ἀνόητος· πρ. πικροίμ. «ἄβουλος ὁ νοῦς, δι-  
πλοῦς ὁ κόπος».

ἀγέλ', ἀγέλη.

ἀγμάλωτος, ταλαίπωρος, δυστυχής.

ἄγνωστος, ἄφρων, ἀνόητος. Οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ.

ἀγρώστια, τὰ λεπτότατα ριζίδια τῆς ἀγρώστεως (1). Π6.

Ἡσύχ. «ἄγρωστις· εἶδος βετάνης».

ἀδελφιδῆς, ἰδὲ ἀνεπιός.

ἀδροβωλίζω, χωρίζω τοὺς ἀδρούς βώλους ὀσπρίων ἢ σιτη-  
ρῶν. Π6. ἀρχαῖον ἀδροβώλος, ὁ ἔχων ἀδρούς, στερεοὺς βώλους.

ἀδρός, παχύς, χονδρός.

αἰθάλη, καπνιά.

ἄκληρος, ὁ μὴ ἔχων κληρονόμους.

ἀκρόδωμα, τὸ γείσον τῆς στέγης.

ἀλυκός, ἀλμυρός. Οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ. Π6. Γαλην. Περὶ  
μειλ. χολ. 166 F «διαφέρει· μηδὲν ἀλμυρὸν ἢ ἀλυκὸν ὀνομά-  
ζειν ἔντινα χυμόν· ἄμφω γὰρ τὰ ὀνόματα ταῦτ' ὁδημαίνει τὸ  
πρᾶγμα».

ἀνανοῦμαι, ἀνανοοῦμαι, ἀναλογίζομαι· «ἀνανοῦτον ἐκεῖνα  
ποῦ εἶδεν κ' ἤκουσε».

ἀνεπιός, ἐξάδελφος, ἀδελφιδῆς δέ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ ἢ  
τῆς ἀδελφῆς.

ἀπολαβή, ὠφέλεια, κέρδος.

ἀρδεύω, ἀνατρέφω· ἄσμ. «ὅς τὰ σίδηρα τὸν γέννησε, ὅς τὰ  
μάρμαρα τὸν ἄρδευσε» (2). Π6. Πλάτ. Πολιτ. 550 B «τὸ λο-  
γιστικὸν ἐν τῇ ψυχῇ ἄρδαντός τε καὶ ἀΐζοντός».

(1) Φαρισ. 113.

(2) ἀνωτ. 104.

δσάλευτος, ὁ μὴ σαλευόμενος· «σιδεροκαρφωμένο καὶ ἀσάλευτο».

ἀσκήβαλα, τὰ ὡς ἄχρηστα ἀπορριπτόμενα (1).

αὐγόζει, ξημερώνει, ἀρχαῖον αὐγάζω, φωτίζω, καταλάμπω.

Π6. Εὐριπ. Ἐκάβ. 637 «τὰν καλλίσταν ὁ χρυσοφαῆς ἄλιος αὐγάζει».

αὐγή, ἡώς. Ὅμοίως καὶ ἐν Πόντῳ.

ἀπτω, ἀνάπτω. Οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ, ἔνθα καὶ ἄμιμον, πῦρ.

βελάνι, βάλανος, μοχλὸς τῆς θύρας (2).

βρεχοῦμαι, καλῶ, φωνάζω, ἐκ τοῦ ἀρχαίου βρυχῶμαι (3).

δάκνω, ἀόρ. ἔδακα, προστ. δάκε.

διαλαλῶ, διακηρύττω.

διαφορεῦω, ὠφελῶ.

διάφορον, ὠφέλεια, τόκος. Καὶ ἐν Πόντῳ ἐπὶ τῆς δευτέρας σημασίας.

δικράνι, δίκρανον, γεωργικὸν ἐργαλεῖον. Ἐν Πόντῳ δίκρόνι.

δουμάκι, ἡ οὐρά τοῦ προβάτου, ἐν Πόντῳ δουμάκ(ιν), τὸ λίπος τῆς οὐρᾶς τοῦ προβάτου, ἐκ τοῦ ἀρχαίου δημός.

δύνω, δύω· «ὁ ἥλιος ἔδυνεν».

θάλλω, ἀναπτύσσομαι ἐπὶ φυτῶν καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ παιδός· «τὸ παιδί μας δέ θάλλ'». Π6. Πλάτ. Συμπόσ. 203 E «θάλλει καὶ ζῆ». Νόμ. 945 D «ἡ πᾶσα οὕτω θάλλει τε καὶ εὐδαιμονεῖ χώρα καὶ πόλις».

κοκκολογῶ, συλλέγω κόκκους.

(1) Ξενοφ. 1, 192.

(2) Χατζιδ. Μεσ. Νέα Ἑλλ. 2, 540.

(3) ἀνωτ. 528.

κοντυλῶ, σκοντάπτω· ἀνά πατάς καὶ νὰ κοντυλάς».

κουπώνω, ἀναστρέφω τὰς παροψίδας. Οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ.

Πβ. ἀρχαῖον κύπη, κυπόω (1).

μαχανίζω, ἀσθμαίνω· πβ. μηχανῶμαι, διότι ὁ μηχανώμενος εἰς ἔργον τι ἀσθμαίνει (2).

μεταλλάζω, μεταλλάσσω.

μονεύου, μνημονεύω.

μουχτάβω, ἀόρ. ἐμούχτησα, ὡθῶ ὀρμητικῶς, ἐκ τοῦ ἀρχαίου μοχθῶ (3).

νιστία, ἐστία, πῦρ.

ξόγανον, βλάξ.

ὄλκος, ἔλκος, πύον. Ἐν Πόντῳ ἔρκος.

ὄλμος, μέγας λίθος λελαξευμένος ἐν σχήματι ἰγδίου, ἐν ᾧ κοπανίζουσιν τὴν σίτον διὰ νὰ ἀπολεπισθῇ. Πβ. Ἡσύχ. «ὄλμος· περιφερῆς λίθος, μάρμαρος, ἐν ᾧ τὰς βοτάνας τρίβουσιν»..

δραμα, ἐνύπνιον. Ἐν Πόντῳ δρωμαν.

δργάν', σχοινίον, ἐν Πόντῳ δργάνιν, ἀρχαῖον δργανον. Ὁ περιορισμὸς τῆς σημασίας κατὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν λεγόμενον σχῆμα.

δρεικείμενος, ὁ κείμενος ἐπὶ δρους· πβ. ἄσμ. «δωμένος, σκοτωμένος καὶ δρεικείμενος, ἀγγελοσκορπισμένος καὶ ἀναγνώριστος» (4). Διὰ τὴν σύνθεσιν πβ. τὰ ἀρχαῖα δρειάλωτος, δρειβάτης, δρειδρόμος, δρειθαλής, δρειλεχής, δρειφήτης.

(1) Χατζιδ. Μεσ. Νέα Ἑλλ. 2, 542.

(2) ἀνωτ. 543.

(3) Π. Καρολίδου Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων. Ἐν Σμύρνῃ 1885 σελ. 196.

(4) Ἀρχέλ. 156.

ὀρμηγεύω, ἐρμηγεύω, ἐξηγῶ.

παδάλι, πηδάλιον (1).

παστός, νυμφική παστάς. Πδ. Λουκ. Νεκρ. Διάλ. 23, 3  
«νεκνίαν καλὸν ἀπεργάσασθαι αὐτόν, οἷος ἦν ἐκ τοῦ παστοῦ».

πιτάζω, ἐπιτάσσω, παραγγέλλω. Ἐν Πόντῳ ἀπιτάζω.

πόθητός, ἀγαπητός, προσφιλέης ἄσμ. «θὰ πάν' οἱ βρομι-  
σμένοι καὶ οἱ βαρετοί, θάρτουν οἱ μυρισμένοι καὶ οἱ ποθητοί».

ρούπο, ρύπος, ἀκαθαροσία (2).

ρυμή, ρεῖθρον (3), ἐν Πόντῳ ρυμίν, ρομίν, ρυάκιον, ἐκ τοῦ  
ἀρχαίου ρύμη, στενή ὁδός, στενωπός, ὄρμη, φορά.

σκυρός, σκληρός (4). Ἐν Πόντῳ ἴσκυρός, πηκτός, ἐπὶ ἐδε-  
σμάτων, ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἰσχυρός.

σπουδάζω, βιάζομαι, σπεύδω.

σπουδή, βία.

στούδι, ἄστουν. Ἐν Πόντῳ στούδιον καὶ στούδ'.

στουράκι, στύραξ, ράβδος. Ἐν Πόντῳ στουράκιν.

σύντεκνος, «οὕτω καλεῖ ὁ παράνυμφος τὴν γαμβρόν» (5).

Ἐν Πόντῳ ὁ ἀνάδοχος ἐν σχέσει πρὸς τοὺς γονεῖς τοῦ βαπτι-  
σθέντος, ἐν σχέσει δὲ πρὸς αὐτὸν καλεῖται δεξάμενος. Ἡ λέξις  
μεσαιωνική.

σωρεῖω, συλλέγω. Ἐν Πόντῳ σερεύω.

ταιλῶ, τιλῶ. Οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ.

τυπάνω, σχηματίζω τὴν ζύμην εἰς ἄρτους πρὸς ὄπησιν.

(1) Χατζιδ. Μεσ. Νέα Ἑλλην. 2,540.

(2) Καρολ. 209.

(3) ἄνωτ.

(4) Χατζιδ. ἄνωτ.

(5) Ἀρχέλ. 269. Dawk. 646.

ὕπνῳ, ὑπνώω, κοιμῶμαι.

χολομανῶ και χολομανίζω, ἀγανακτῶ, ἐκ τοῦ χολόω+μαί-  
ρομαι.

χορά, χραιά τοῦ προσώπου.

Ἐξ ὧν μέχρι τοῦδε εἶπομεν περὶ τῆς Ποντικῆς καὶ Καππαδοκικῆς διαλέκτου ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι διάφοροι τὴν ἀρχήν, ἢ μὲν καταγομένη ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς διαλέκτου, ἢ δὲ ἕτερα ἐξ ἑνὸς ιδιώματος τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς, τὸ ὅποσον ἐμορφώθη ἐν Καππαδοκίᾳ. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἐξῆς ἰδρύθησαν καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀποικίαι ἑλληνικαὶ καὶ πληθυσμὸς πολὺς συνέρρουσεν ἐνταῦθα, ὁ ὅποιος συνετέλεσεν εἰς τὸν ταχὺν ἐξελληνισμόν τῆς χώρας καὶ ὑφ' ὧν μὲν τὰς ἐπόψεις τοῦ δημοσίου, κοινωνικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς γλώσσης. Ἦδη κατὰ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου «ἢ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀγνοουμένη πάλαι Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμβιωτήριον ὑπῆρχεν» (1), διότι οὐ μόνον οἱ βασιλεῖς τῆς χώρας ἦσαν φιλόμουσοι καὶ ὡς ἑλληνοπρεπῶς μεμορφωμένοι ἐπροστάτευσον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα (2), ἀλλὰ καὶ πόλεις ἑλληνίδες πολλαὶ ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Λουκούλλου Τιγράνης ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας χιλιάδας πολλὰς Ἑλλήνων ἠνάγκασε νὰ μεταικήσουν εἰς τὰ Τιγρανόκερτα καὶ τὴν λοιπὴν χώραν ἐκ Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Λού-

---

(1) ἐκδ. C. Müller βιβλ. 31, 19.

(2) ἄνωτ.

κουλλος νικήσας αὐτὸν καὶ καταλαβὼν τὰ Τυγρηνόκερτα ἐπέ-  
 τρεψε νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς πατρίδας των (1).

Λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα κατίσχυσε τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς  
 ἢ ἑλληνικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἢ Ἀττικῆ Κοινή, τὸ μὲν  
 πρῶτον εἰς τὰ κέντρα, ἀκολουθῶς δὲ βαθμηδὸν καὶ κατ' ἄλλογον  
 καὶ εἰς τοὺς ἀπομεμακρυσμένους συνοικισμούς. Ἡ πλήρης νίκη  
 αὐτῆς βεβαίως ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν χριστιανισμόν,  
 τοῦ ὁποίου κατέστη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ  
 ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ, ἤδη δὲ ἀπὸ τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ  
 ἐξῆς δὲν δύναται πλέον νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς Καππαδοκικῆς  
 γλώσσης. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἑλληνικῆ δὲν  
 ἔμεινε τελείως ἀνεπηρέαστος ἐκ τῆς ἐξαφανισθείσης γλώσσης, ἀλλὰ  
 τὸυναντίον προσέλαβεν ἱκανὰ στοιχεῖα αὐτῆς, κατ' ἐξοχὴν δὲ φθογ-  
 γικά. Ἐκ τοῦ κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἀκμάσαντος Φιλοστράτου  
 διδασκόμεθα ὅτι οἱ Καππαδόκαι ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν ἀπαχίᾳ  
 τῇ γλώττῃ». Ἴδου πῶς χαρακτηρίζει τὸ λεκτικὸν ὄφος τοῦ Καπ-  
 παδόκου Πausανίου τοῦ σοφιστοῦ. « Ἀπήγγελλε παχίᾳ τῇ γλώττῃ  
 καὶ ὡς Καππαδόκαις ξύνηθες, ξυγκρούων μὲν τὰ ξύμφωνα τῶν  
 στοιχείων, ξυστέλλων δὲ τὰ μηχανόμενα καὶ μηχανίων τὰ βρα-  
 χέα, ἔθεν ἐκάλουν αὐτὸν οἱ πολλοὶ μάγειρον πολυτελεῖ ὄψα πο-  
 νήρως ἀρτίοντα» (2).

Ἄλλ' ὅμως παρὰ τὰ λεχθέντα, ἐπειδὴ ἔ Πόντος καὶ ἡ Καπ-  
 παδοκία ἔγεινιάζον, ἀφοῦ ἡ βόρειος Καππαδοκία ἦτο συνέχεια  
 τοῦ Πόντου, διὸ καὶ Καππαδοκία ἢ ἐν Πόντῳ ἐλέγετο, φαίνεται  
 ὅτι συνέβη ἀλληλεπίδρασις τῶν διαλέκτων αὐτῶν. Μάλιστα δὲ  
 τὰ μεσογειότερα ἰδιώματα τῆς Ποντικῆς ἔχουν ἱκανὰς ὁμοιότητας

(1) 14, 5. 26, 2. 29, 5.

(2) Βίοι Σοφιστ. 2, 13.

πρὸς τὰ Καππαδοκικά, ἀδιάφορον ἂν σήμερον οἱ λαλοῦντες αὐτὰ ἀφίστανται κατὰ ἑκατοντάδας χιλιομέτρων. Πάντες οἱ μεσάζοντες ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσλαμισμού, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες ἐλάχιστοι ἀπέβαλον τὴν γλῶσσαν.

Τὰ κοινὰ στοιχεῖα ἀμφοτέρων εἶναι ἔνθεν μὲν λέξεις ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον, ἔνθεν δὲ φαινόμενά τινα φωνητικὰ καὶ γραμματικὰ, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα εἶναι τὰ ἑξῆς.

Α) Φαινόμενα φωνητικὰ. 1) Ἰδιώματά τινα τῆς Ποντικῆς κατὰ νόμον ὀργανικῶν ἀποβάλλουν πᾶν ἐπίτονον *ι* καὶ *ου*, τὸ *κιφάλ'*, τὸ *πεγάδ'*, ἡ *κόρ'*, ἡ *πίσι'*, οἱ *ἀργάτ'*, οἱ *κλέφτ'*, τ' *ἄθρῶπ'* (ἄνθρωπου), τ' *ἀγγέλ'*, *εἰ δᾶβόλ'*, *τῆ λύκ'*. Οὕτω λέγεται καὶ ἐν τῇ Καππαδοκικῇ *ἄθρῶπ(ου)*, *ἄθρῶπ(οι)*, *ἀπίρ'* (ἀπίδι), *δάσκαλ(ου)*, *δασκάλ(οι)*, *διαβόλ(ου)*, *διαβόλ(οι)*, *καλίχ'* (καλίγιον), *καταφύχ'* (καταφύγιον), *κεράσ'* (κεράσι), *λουλούθ'* (λουλούδι), *ὄρνιχ'* (ὄρνιθι), *ὄφειρ'* (ὄφειδι), *ὄρφ'* (ὄρβδιον), *στανιέρ'* (στανιέρις, ἀσθενήης), *χωρῶτ'* (χωριώτης) (1). Πβ. ὡσαύτως παροιμ. *ὁ θεὸς ἀγαπᾷ τὸν κλέφτ'*, *ἀγαπᾷ καὶ τὸν οἰκοκύρ'*. *λέγ'* τὸ *γαῖ·οῦρ'* τὸν *κοκκινὸ* (πειρινὸ) *κεφάλ· ὀποιος φτιζ'* τὸν οὐρανὸ, *φτιζ'* τὸ *πρόσωπ'* τ'· κατὰ τὸ *φάπλωμα μ' ἀπλώνω* τὰ πόδια μ' (2). Φαίνεται ἔμως ὅτι ὁ νόμος οὗτος δὲν λειτουργεῖ πανταχοῦ ὑπὸ τοῦς αὐτοῦς ἔθους. Οὕτω λέγεται ἐν Πόντῳ μὲν

*ἄφτω—ἄφτς—ἄφτ'*,

*δίγω—δίς—δί'*,

*θερίζω—θερίεις—θερίζ'*,

*καβαλκεύω—καβαλκεύς—καβαλκεύ'*,

(1) Dawk. 91 κέξ. 95 κέξ.

(2) Ἀρχ. 177. 179. 181.

λύνω—λύνεις—λύν',  
παίζω—παίεις—παίζ',

ἐν δὲ Καππαδοκίᾳ

γιάφτω—γιάφτεις—γιάφτ',  
δίνω—δίνεις—δίν',  
θερίζω—θερεις—θερί'σ',  
καλέβω—καλέφς—καλέφ',  
λύνω—λύνεις—λύν',  
παίζω—παίεις—παί'σ' (1).

Καὶ πάλιν Πόντ.

θέλω—θέλεις—θέλ',  
φέρω—φέρεις—φέρ',

Καππ.

θέλω—θέλ'—θέλει,  
φορεῖνω—φορείν'—φορεῖναι (2).

Πόντ.

λέγω—λές—λέει,  
ἀκούγω—ἀκούς—ἀκούει,

Καππ.

λέ(γ)ω—λές—λέ',  
κούω—κούς—κού' (3).

2) Ἐν Πόντ. κατὰ τὸ ἄφτεις-ἄφτς, ἴνασκάφτεις-ἴνασκάφτς,  
γράφεις-γράφτς, πολίτισσα-πολίτσα, χωρέτισσα-χωρέτσα, ἐν τοῖς  
ἁποίοις μετὰ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ ἐπιτόνου ἰ συμπίπτουν τὸ τ καὶ ς,

---

(1) Dawk. 131 κέξ.

(2) ἄνωτ. 178.

(3) ἄνωτ. 179.

λέγεται καὶ θέλεις-θέλς θέλτις, ψάλλεις-ψάλς-ψάλλις, ἐγύρισα-ἐγύρσα-ἐγύρσις, ἐσπάλισα-ἐσπάλσα-ἐσπάλις, ἀγαπεμένισσα-ἀγαπεμένισσα, γουμένισσα-γουμένισσα, δεξαμένισσα-δεξαμένισσα. Οὕτω καὶ ἐν Καππ. γένουε, ἀλλὰ καὶ γένουε (ἐγέννησε), ζελμόντουε (ζελμονῶ, λησμονῶ), ἔρουε (ἐγύρισε), ψόφτουε (ἐψόφησε), βούτουε (ἐδοῦτησα), κράτουε (ἐκράτησα), νῶτουε (ἐγνώρισα), παρακάτουε (παρεκάλισσα), πορπάτουε (περιεπάτησα), γουζέτουε (γουζέλισσα ἐκ τοῦ τουρκ. gouzel, ὠραῖος) (1).

3) Ἐν Πόντ. τὸ περὶ τὴν Νικόπολιν ἰδιῶμα ἀποβάλλει τὸ λ ἐν ἀρχῇ καὶ μέσῳ λέξεως, οἷον ἀλέτριν-ἀέτριν (ἄροτρον), ἀλεύριν-ἀεύριν, ἀλώνιν-ἀώνιν, λανάριν-ἀνάριν (ξάνισιν), μυλάριν-μυάριν (μυλόπετρα). Καὶ ἐν Καππ. περὶ τὰ Φάρασα λέγεται ἄλος-ἄς, ἀλλάζω ἄζω, ἀλώνιν-ἀώνιν-ῶνιν, βελόνιν-βιόνιν, γάλα-γά, καλὸς-καρ, λαγὸς-ἀγὸς, λαλία-ἀλία, λάμνω-ἀμναίω, λωρὶ ὠρὶ (2).

4) Ἐν Πόντ. τὰ ἀρχαῖα συμπλέγματα i+α καὶ i+ο μένουσιν ἀσυνίζητα τονιζομένου τοῦ προτακτικοῦ φωνήεντος, συνίζανονται δὲ, ἐὰν ἀμφοτέρω τὰ φωνήεντα εἶναι ἄτονα ἢ ἂν ὁ τόνος εὑρίσκηται ἐπὶ τοῦ δευτέρου, οἷον κοιλία, καρδία, δουλεία, σκολεῖον, χωρίον, βουκολεῖος, ἀλλὰ δᾶβαίνω, δᾶβλος, δᾶβάζω καὶ περαιτέρω τρεπομένου τοῦ ᾶ εἰς ε δεβάζω, δεβολσύνᾶ, ἦλλῶς (ἦλλισ) καὶ περαιτέρω τρεπομένου τοῦ ὄ εἰς ε ἦλες (3). Οὕτω συμβαίνει καὶ ἐν Καππ. οἷον ἐκκλησία, νιστία (ἔστιά).

(1) Dawk. 149 κέξ. 185 κέξ.

(2) ἀνωτ. 155 κέξ.

(3) Ὁ φθόγγος ὄ εἶναι κατὰ τὴν προφορὰν μέσῳ μεταξύ τοῦ ε καὶ ο.

σκοτεινία, χωρίο, χαρίο, δεβόζω, δεβαίνω, δεβουῦ (διαβόλου), δεβουῦνα (διαβολοσύνη) (1).

5) Ἐν Πόντ. τὰ συμπλέγματα ε+ο ἢ ε+ο γίνονται ὁ καὶ περαιτέρω ε, οἷον παλαιὸν - πολῶν - πολέν, σπήλαιον - σπέλων - σπέλεν, ἐν Καππ. δὲ τὸ ὁ τοῦτο ἐχώρησε πρὸς τὸ ο, παλόσπηλος (2).

6) Τὸ χ ἐπομένου ε καὶ ι προφέρεται ὡς τὸ γαλλ. ch· πβ. Πόντ. βρε'χή, εἴ'χεν, 'χαιρεῖω, 'χέριν, Καππ. 'χέρι, 'χήρα, βρο- 'χή (3).

7) Τὸ ξ, σ, ψ ἐνίστε ἐπομένου ε καὶ ι προφέρονται ὁμοίως ὡς kch, ch, pch· πβ. Πόντ. 'ξύνω (ἐκχέω), 'συρίζω, 'ψη (ψυχή), Καππ. βι'σιλ'ε̄αι, 'ε̄χου'σι, 'ξυπνῶ, 'σήμερι, 'ψυ'χή (4).

Καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ ἐνίστε παρουσιάζεται ε παρὰ τὸ η, τὸ ὁποῖον ἴσως θὰ ὑπέθετέ τις ὡς ἐπίδρασιν τῆς Ἰωνικῆς τοῦ Πόντου, ἀλλ' ἡ παρατήρησις ὅτι τοῦτο συμβαίνει σχεδὸν μόνον παρὰ τὰ ὑγρά καὶ ἔρρινα, οἷον βρόντεμα, ἐκκλησία, ἔλιος, θελικό - χελικό, μάθεμα, μεχάνι, ψελὸ - ψεὸ κ.τ.τ. (5), ἐνῶ ἐν Πόντῳ τὸ φαινόμενον δὲν ὑπέκειται εἰς περιορισμούς, πείθει ὅτι ἡ φύσις τῶν γειτνιαζόντων γραμμάτων εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς τροπῆς. Εἶναι ἄρα τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ τῆς κοινῆς, ἐν ἣ κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ κ. Χατζιδάκι παρὰ τὰ ὑγρά λ καὶ ρ ἀναπτύσσεται ε παρὰ πᾶν φωνῆν (6).

(1) Dawk. 152.

(2) ἀνωτ. 153.

(3) Ἀρχέλ. 149. Dawk. 45.

(4) ἀνωτ.

(5) Dawk. 67. 151.

(6) Μεσ. Νέα Ἑλλ. γ. 1, 238.

Ἐὰν δὲ παρατηροῦνται ἐξαιρέσεις εἰς λέξεις μεμονωμένας, οἷον πεγάδ', οὐδὲν κωλύει νὰ δεχθῶμεν τὰς λέξεις αὐτὰς δανείας ἐκ τῆς Ποντικῆς.

Β) Φαινόμενα γραμματικά. 1) Ἡ γενικ. τοῦ ἐνικ. ἐν Πόντ. μὲν κατὰ τὰ εἰς-ιος καὶ-ιον παρεκτείνεται εἰς-ιον, οἷον ἀθρο-πίον, γαιματίον, μωρίον, ποτικίον, σκορδίον ἐν Οἶν. καὶ ἀθρώτ' καὶ ἀθρωπί', γαιματί', δᾶβόλ' καὶ δᾶβολί', μωρί', σκορδί', ἐν Τραπεζ. καὶ Χαλδ. Οὕτω δὲ φαίνεται ἔτι συνέβαινεν ἄλλοτε καὶ ἐν Καππ., ἔθεν ἐρμηνεύεται ἡ νῦν εἰς-ιοῦ γενική, ἀθρου-πιοῦ, διαβουλιοῦ, διασκαλιοῦ (1).

2) Ἡ γενικ. τοῦ πληθυν. ὁμοίως διὰ τὸν εἰρημένον λόγον παρεξέταθη εἰς-ίων πλην ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων (δωνωνῶν, τριωνῶν), οἷον γυναικίων, δεσκαλίον, μωρίον, ξυλλίον, πορ-τίων κ.τ.τ. Ἐν Καππ. δὲ ἡ κατάλ. αὕτη μετεσχηματίσθη εἰς -ζῶν, ἀνθρωπος-ἀνθρωπιῶν-ἀρτουπουριῶν, θύρα-θυριῶν, πίνα-κας-πινακιῶν, πολίτης-πολιτιῶν (2).

3) Ἡ κατάλ. -ας τῆς αἰτιατ. τοῦ πληθυν. ἐν Πόντ. μὲν εἶναι καθολικῆ, ἐν δὲ Καππ. λέγεται τοῦτο μὲν τοὺς πίνακας, τοὺς πολίτας, τοῦτο δὲ τοὺς κόρες, τοὺς θύρες (3).

4) Ἐν Πόντ. τὰ θηλυκὰ προσηγορικῶν ὀνομάτων ὡς καὶ ἐπιθέτων ἀπλῶν σχηματίζονται διὰ τῶν κατάλ. -εσσα-ισσα-ησσα-οσσα (τῶν ἐπιθ. παρὰ τὴν κατάλ. ἠ ἐνιαχοῦ), οἷον ἀνοιχτῆς (ὁ ἐρμηνεύων, ἀποκαλύπτων τὰς ἐκ τῶν μαγειῶν ἐπιηρείας καὶ εἰσηγούμενος τὰ μέσα τῆς θεραπείας)-ἀνοιχτιῆσσο· δέσκαλος (ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διδάσκαλος) -δεσκάλισσα-δεσκάλισσο·

(1) Dawk 99.

(2) Ἀρχέλ. 150. Dawk. 47.

(3) Ἀρχέλ. 149.

κακῆς (ἀσθενής, ἐκ τοῦ ἐπιρρήμ. κακά, εἶμαι κακά· πβ. κατ.  
ρῆμα κακαδεύω, ἀσθενῶ)-κακῆσσα·

κακός-κακέσσα·

καλεστής (ὁ ἀποστελλόμενος νὰ καλέσῃ εἰς γάμον) -καλε-  
σιῆσσα·

καλός-καλέσσα·

μακρός-μακρέσσα·

ξένος-ξένισσα-ξένισσα·

παῖχος-παῖχέσσα·

φηγᾶς-φαγᾶσσα·

φίλος-φίλισσα-φίλιτσα·

Καί ἐν Καππ.

ζουρλοῦς (τουρκ. zorlu, ἰσχυρός, δυνατός)-ζουρλοῦσσα·

γαινούρις-γαινούρισσα·

παῖχος - παῖχῆσσα (1)·

δ) Ἐν Καππ. πολλὰ ρῆμ. παρεκτείνονται διὰ τοῦ -ισκ.,  
οὕτω δὲ σχηματίζονται διπλοὶ τύποι, ὡς ἀφήνω-ἀφηνίσκω, δια-  
βάζω-διαβαζίσκω, πεινῶ-πεινανίσκω, πλύνω-πλυνίσκω, φέρω-  
φερίσκω, ψάλλω-ψαλλίσκω (2). Τούτων ὁ μὲν πρῶτος ἔχει ση-  
μασίαν συντελικήν, ὁ δὲ δεύτερος παρατατικήν. Ἐν Πόντ. δὲ  
τὰ κυρίως μέσα σχηματίζονται διὰ τοῦ -σκουμαι ἢ σκοῦμαι, οἷον  
εὐρίσκουμαι (εὐρίσκω), κλίσκουμαι (κλίνω), κρίσκουμαι (κρίνω),  
λούσκουμαι (λούζω), μαραισκουμαι (μαραίνω), πιάσκουμαι (πιάνω),  
πλύσκουμαι (πλύνω), τρυπίσκουμαι καὶ τρυπισκοῦμαι (τρυπῶ). Τῆς  
κατὰ ταύτης ἐκπίπτει τὸ σ, ἐὰν προηγῆται σύμφωνον πλὴν τοῦ

(1) Dawk. 48.

(2) Ἀρχέλ. 159. Dawk. 129.

ν, ὅτε ἐκπίπτει αὐτὸ τοῦτο, ἀλείφουμαι (ἀλείφω), ἐλέπκουμαι (ἐλέπω, βλέπω), κρύφκουμαι (κρύφτω), λέκκουμαι (λέγω), ἀλλὰ πλῖσκουμαι (πλύνω).

6) Ἐν τῇ παρατατ. εἶναι κοινὰ αἱ ἐξῆς καταλήξεις.

α) -ισκα (ἐν Οἰνόῃ) ἐν τοῖς εἰς -νω ρήμασιν, οἷον δάκνω -ἐδάκνισκα, ἐν ᾧ καὶ ἀνάπτυξις ἰ μεταξὺ τοῦ κ καὶ ν, δείκνω -ἐδείκνισκα, κάμνω-ἐκάμνισκα, μαλώνω-ἐμαλώνισκα καὶ ἐμάλωνα, μένω-ἐμένισκα καὶ ἔμενα. Καππ. ἀφήνω-ἀφήνισκα, δίνω-δίνισκα, θερίζω-θερίσκα, κλαίω-κλαίισκα, πίνω-πίνισκα, τρώω -τρῶισκα, φέρω-φέρισκα, χτίζω-χτίζισκα (1).

β) -ανα, ἀγαπῶ = ἐγάπανα, μετρῶ -ἐμέτρανα, τιμῶ -ἐτίμανο, Καππ. γελῶ-γέλανα, λιπῶ (διψῶ)-λίπανα, πατῶ-πάτανα, τραυῶ -τραύαια (2).

γ) -ινα (ἐν Οἰνόῃ καὶ Ἄμισῳ), γράφω-ἐγράφινα, θέλω-ἐθέλινα, λέγω-ἐλέγινα, παίζω-ἐπαίζινα, στείλω-ἐστείλινα, φέρω-ἐφέρρινα, χτυπῶ-ἐχτύπινα (ὅθεν ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Χαλδίᾳ ἐγράφνα, ἐθέλινα, ἐστείλινα, ἐφέρρινα). Καππ. ἀγαπῶ-ἀγάπινα, πατῶ -πάτινα καὶ πάτινα, πορπατῶ-πορπάινα, τραγωρῶ (τραγουδῶ) -τραγώρινα, τραυῶ-τραύινα, φορῶ-φόρινα καὶ φόρινα, χωρῶ (θωρῶ)-χιώρινα (3).

Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν εἰρημένων, καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ ἢ διαθεσις τοῦ ἀτόνου ἰ δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ κατὰ ἰδιώματα, ἀλλὰ ποῦ μὲν τηρεῖται, ποῦ δὲ ἐκπίπτει.

(Ἡ κατάλ. -ινα προέκυψεν ἐκ τῆς -ενα, ἢ ὅποια ἀκούεται ἐν Κερασοῦντι, ἐγράφενα, ἐθέλενα, ἐλέγενα, ἐπαίζενα κ.τ.λ.,

(1) Ἀρχέλ. 153. Dawk. 53 κέξ. 129. 132. 132.

(2) Dawk. 133 κέξ.

(3) ἄνωτ.

αὕτη δὲ ἐπεξετάθη ἐκ τῶν εἰς -οῖνω ἢ -ένω ρημάτων, ἀνασιένω -ἐνέστενα, ἀνηβαίνω-ἐνήβαινα, ἐμπαίνω-ἐμπαίνα, μοραίνω-ἐμόραιναι, μένω-ἔμενα, ὑφαίνω-ὑφαίνα, κ.τ.τ. Ὅθεν ὀρθῶς δύναται νὰ ἀπορῆ τις πῶς πρέπει νὰ γράφωνται τὰ κατ' ἀναλογίαν γενόμενα, διὰ τοῦ αἰ ἢ τοῦ ε).

7) Ἐπὶ ἀψύχων οὐσιαστ. ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς τίθεται κατὰ οὐδέτ. γένος, Πόντ. ἀτόσα ἡμέρας, τ' ἄσκεμα τὰ πόριος, τὸ καλὸν ὁ λόγος, Καππ. ἕνα θύρα, τρία θύρες, τὸ καλὸ ὁ λόγος βγάλλ' τ' ὀφείδ' ἀσ' τὸ τυρεπὶ (ὁ καλὸς λόγος βγάζει τὸ φεῖδι ἀπὸ τὴν τρύπα· παροιμ.) (1). Ἐν Πόντ. καὶ ἐμψυχα οὐσιαστ. μὴ προσωπικὰ συντάσσονται ἐμοίως, τ' ἄσπρα τὰ κοσσάρας (κοσσάρα ἢ, ὄρνις), τὰ μικρὰ τὰ περδίκας (ἢ περδίκα).

8) Ὅμοια περίπου εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τῶν κτητικῶν ἀντωνυμιῶν π.σ. Πόντ. τ' ἐμόν ἢ μάννα (ἢ ἰδική·μου μ.), τ' ἐσὸν ὁ κύρ' (ὁ ἰδικὸς σου κύρις), τ' ἐμόν οἱ τυφᾶδες (αἱ ἰδικαί μου ν.), τ' ἐσέτερον ἀδελφή (ἢ ἰδική σας ἀ.). Καππ. τὸ μὸν ὁ ἄνθρωπος (ὁ ἐμὸς ἄν.), τὸ σὸν ἢ κόρ' (ἢ σὴ κόρη), τὸ μέτερο ὁ ἄνθρωπος, τὸ σέτερο ἢ Ἐλένη, τὸ μέτερο τὸ παιδί (2). Ἄλλὰ περαιτέρω Πόντ. τ' ἐμέτερον ἀθρῶπ', Καππ. τὰ μέτερα οἱ ἀθρῶπ' (3).

Ταῦτα ἀδρομερῶς καὶ ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς περὶ τῶν κοινῶν γλωσσικῶν στοιχείων τῶν διαλέκτων τούτων. Λεπτομερῆς ἔρευνα, κατὰτάξις καὶ ἐρμηνεῖα τῶν ὁμοίων καὶ διαφόρων φαινομένων οὐ τοῦ παρόντος.

(1) Ἀρχελ. 150.

(2) ἄνωτ 152.

(3) ἄνωτ.

## Γ

Τοιαύτη εἶναι ἐν ἀμυδρᾷ ἀπεικονίσει ἡ ἐθνικὴ καὶ γλωσσικὴ κατάστασις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ. Εἶναι οὗτος ἀπόγονος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁποῖος διεμορφώθη ἐν διαστήματι ἐννέα αἰώνων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ βου. μ. Χ. αἰῶνος. Οἱ δύο κυριώτατοι συντελεσταὶ τῆς διαμορφώσεως ταύτης ἦσαν ἡ ζωτικότης καὶ ἀφομοιωτικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ φυλετικοῦ χαρακτήρος καὶ ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν τῇ χωνευτηρίῳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξαπλωθέντος καθ' ὅλας τὰς περιφερείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῶν δυτικῶν περαλίων αὐτῆς καὶ ἀπὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος συνετελέσθη ἡ ἀπορρόφησις καὶ ἀφομοίωσις πάντων τῶν αὐτοχθόνων ἑτερογενῶν στοιχείων, Καρῶν, Λυδῶν, Φρυγῶν, Βιθυνῶν, Παφλαγόνων, Καππαδοκῶν, Κιλικῶν καὶ ἄλλων. Διὰ τῶν πολυαριθμῶν ἑλληνικῶν κτισμάτων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων του καὶ διὰ τῶν ἑλληνικῶν θεσμῶν πασῶν τῶν ἀποικιῶν ἡ χώρα ἐξελληνίσθη γοργῶς. Οἱ Ἕλληνες ἀσυγκρίτως ἀνώτεροι τῶν ἰθαγενῶν κατὰ τὴν διανόησιν, τὴν ἀνάπτυξιν, τὸν πολιτισμόν, τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ἐπεκράτησαν

αὐτῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ φυσικὸν λόγον ὤφειλον νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τοὺς νέους πολυαριθμοὺς κατοίκους βαθμηδὸν ἀφομοιούμενοι κατὰ τὰ ἦθη, τὰς ἔξεις καὶ συνηθείας, τοὺς νόμους καὶ τὰς διατάξεις τῆς κοινωνικῆς καὶ ἀστικῆς ὀργανώσεως, τὸ δὲ σπουδαιότατον πάντων καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν. Ἦδη ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος «χρῶνται οἱ Μαζακηνοὶ τοῖς Χαρώνδα νόμοις αἰρούμενοι καὶ νομιζόν, ὅς ἐστιν αὐτοῖς ἐξηγητῆς τῶν νόμων» (1). Ἐργον τοῦτο τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπέβρωσε καὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναγέννησις διὰ τῆς κηρυχθείσης καὶ ταχεῶς διαδοθείσης νέας διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ταχεῖα διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ὑπὸ πάντων σχεδὸν ἐννοουμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἶναι ἐξίσου ἐκτὸς πάσης ἀντιλογίας ὅτι ἀντιστρόφως καὶ οὗτος συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ταχύτεραν ἐπικράτησιν αὐτῆς. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκηρύχθη καὶ ἐν αὐτῇ ἐγράφη τὸ εὐαγγέλιον, ἐν αὐτῇ ἔγραψαν πάντες οἱ ἀπολογηταὶ καὶ οἱ μεγάλοι πατέρες τῶν πρώτων αἰῶνων τῆς ἐκκλησίας, ἐν αὐτῇ ἐτελείτο πᾶσι ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, δι' αὐτῆς διεξήγοντο αἱ συζητήσεις καὶ ἐν αὐτῇ ἐγράφοντο πᾶσι αἱ ἀποφάσεις τῶν Συνόδων. Λοιπὸν ἦτο ἀναγκαῖον εἰς πάντα νήηλιν ὀπαδὸν τοῦ χριστιανισμοῦ μὴ Ἑλληνα νὰ ἐκμάθῃ τὴν ἑλληνικὴν, ἐὰν πρότερον ἠγγύει αὐτήν, διότι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὰ διδάγματα καὶ δόγματα αὐτοῦ.

Ὁ οὕτω διαμορφωθείς μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἐκληρονόμησε καὶ πολλὰς δοξασίας τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τύπους τῆς λατρείας αὐτῆς, διότι δύσκολον ἦτο οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν χριστιαν-

(1) Στράβ. Γεωγραφ. XII, 2, 9.

νισμόν νά ἀποβάλουν καί πάσας τὰς παραδόσεις καί τοὺς τύπους τῆς προτέρας θρησκείας, ὁ δὲ χριστιανισμὸς κατ' ἀνάγκην υλοθετήσας τὰ ἀλλότρια ταῦτα στοιχεῖα τὰ μετέπλασε καὶ μετεμόρφωσε προσδοῦς εἰς αὐτὰ νέαν ἔννοιαν συμφώνως πρὸς τὴν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἐλάχιστον παραλλάσσειεν τῆς ἀρχαίας. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ ἔρευγα πόσα καὶ ποῖα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας εἰσῆλθον εἰς τὴν χριστιανικὴν. Ἄρκει μόνον νά ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ ὁ τύπος τῆς λατρείας ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ καὶ ὅμοια πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σκηνήν, διότι αὕτη στενῶς συνέδετο πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων, ἐξ ἧς ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη. Πρὸς τούτοις ἐκληρονόμησεν ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ πλεῖστα ἔθιμα καὶ παραδόσεις τῆς φυλῆς μὴ θρησκευτικᾶς, τὰς ὁποίας μετέδωκεν εἰς τὰς ἐπομένους γενεάς.

Τὰ περὶ τοὺς νεκροὺς νομιζόμενα εἶναι περίτοι τὰ αὐτὰ σήμερον. Ἐν Πόντῳ ἀπαραβάτως λούεται ὁ νεκρὸς ὑπὸ τῶν οἰκείων ὡς καὶ παρ' ἀρχαίους. «Σχεδὸν τί μοι ὦρα τραπέσθαι πρὸς τὸ λουτρόν· δοκεῖ γὰρ βέλτιον εἶναι λουσάμενον πιεῖν τὸ φάρμακον καὶ μὴ πράγματτα ταῖς γυναίξιν παρέχειν νεκρὸν λούειν» λέγει ὁ Σωκράτης παρὰ Πλάτῳ (1). Κατὰ τὴν πρόθεσιν καὶ ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ πλὴν τῶν οἰκείων πολλάκις καὶ ξένοι γυναῖκες *μοιρολογοῦν*, τὰ δὲ *μοιρολόγια* ἢ εἶναι αὐτοσχέδια κατασκευάσματα ἢ πρότερον πεποιημένα ὑπὸ τῆς λαϊκῆς Μούσης. Τοῦτο εἶναι παράδοσις ἀρχαία κατὰ τι ἡλλοιωμένη. Παρ' ἀρχαίους ὑπῆρχον αἱ μισθωταὶ θρηνηφοδοὶ κατὰ τὴν παρ' Ἡσυχίου

(1) Φαίδ. 115α

μαρτυρίαν. «Καρίναι· θρηνηφοὶ μουσικαί, αἱ τοὺς νεκροὺς τῷ  
«θρήνῳ παραπέμπουσαι πρὸς τὰς ταφὰς καὶ τὰ κήδη». Παρ’  
ἐκείνοις καὶ ἄνδρες θρηνηφοὶ ἐμισθοῦντο ὡς μανθάνομεν παρὰ  
τοῦ Πλάτωνος. «Οἱ περὶ τοὺς τελευτήσαντας μισθοῦμενοι Καρικῇ  
τινὶ μούσῃ προπέμπουσι τοὺς τελευτήσαντας» (1). Κατὰ δὲ τὸν  
ἐνταφιασμὸν τίθεται εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ νόμισμα ὑπομι-  
μνησκίον ἡμῖν τὸν ὁδολὸν τοῦ Χάρωνος ἢ ἀντ’ αὐτοῦ ὁμοίως ἀλ-  
λαχοῦ τοῦ Πόντου πλακοῦς κήρινος φέρων ἐπὶ τὸ χριστιανικώ-  
τερον ἐγκεχαραγμένον σταυρὸν. Ἐλησιμονήθη μὲν ἡ θρησκευ-  
τικὴ παράδοσις τῆς διαπορθμεύσεως τῶν νεκρῶν διὰ τῆς Ἀχε-  
ρουσίας ὑπὸ τοῦ Χάρωνος λαμβάνοντος πορθμεῖα ὁδολόν (2),  
ἀλλὰ τὸ ἔθος οὐχί. Καὶ αὐτὴ ἡ συνήθεια τοῦ ἐπιχέειν ἐπὶ τὸν  
κατατεθέντα ἐν τῷ τάφῳ καὶ μέλλοντα ἤδη καλύπτεσθαι νεκρὸν  
τὸ περιεχόμενον τοῦ θυμιατηρίου ἢ τὸ ἔλαιον κανδήλας εἶναι  
ἀσφαλῶς λείψανον τῶν ἐπὶ τοὺς νεκροὺς νενομισμένων *χοῶν*.  
Τὸ ἔθος τοῦτο ὑπάρχει καὶ ἐν Σινασῶ τῆς Καππαδοκίας, ἐνθα  
ἀντὶ ἄλλης ὕλης σπένδου ἐπὶ τὸν νεκρὸν οἶνον (3). Ὅπως δὲ  
παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δὲν ἐπετρέπετο «μνημάτων ἐπιθῆναι» κατὰ  
τὴν φράσιν τοῦ Θεοφράστου (4), οὕτω καὶ σήμερον ἐν Σινασῶ δὲν  
πατοῦν ἐπὶ τῶν μνημάτων. Σχετικὸν δὲ πρὸς τὸ ἔθιμον τοῦτο  
εἶναι τὸ ἐπόμενον αὐτόθι δημῶδες ἄσμα.

---

(1) Νόμ. 800E.

(2) Πβ. Λουκ. Περί πένθ. 10 «ἐπειδὴν τις ἀποθάνῃ τῶν οἰκείων  
... φέροντες ὀβελόν ἐ: τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ μισθὸν τῷ πορθμεί  
σις ναυτιλίας γενησόμενον».

(3) Ἀρχέλ. 92.

(4) Χαρακτ. 16 (Περί δεισιδαιμονίας).

τί ἔχεις, μνήμη, καὶ βογγᾶς καὶ βαρειαναστενάξεις;  
μὴν εἶν' τὸ χῶμα σου βορὴν κ' ἡ πλάκα σου μεγάλη;  
δὲν εἶν' τὸ χῶμα μου βορὴν κ' ἡ πλάκα μου μεγάλη,  
μόν' ἤρτες καὶ μὲ πάτηξες ἀπάνω 'ς τὸ κεφάλι  
καὶ ρούφηξες τὸ αἷμα μου σὰν τὸ χλωρὸ σουγκάρι(1).

Ἀσχέτως πρὸς τὸ ἔθιμον, τὸ ἄσμα ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διαλεκτικῆς μορφῆς δὲν εἶναι Καππαδοκικόν, ἀλλ' ἐπέισακτον ἄλλοθεν.

Παριστάμενός τις σήμερον εἰς τοὺς κυκλίους χοροὺς τοῦ Πόντου, οἱ ὅποιοι γενικῶς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸς χορὸς ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, δὲν δύναται ἢ νὰ θαυμάζῃ τὴν συντηρητικότητά τῆς φυλῆς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου.

Ἐν τῶν περὶ τὸν γάμον ἐθίμων τῶν ἀρχαίων γνωρίζομεν ὅτι ἦτο νὰ φέρουν στολὴν ἐορτάσιμον καὶ διαφέρουσαν τῆς καθημερινῆς, στολὴν λευκὴν, ὁ νυμφίος, ἡ νύμφη καὶ οἱ ἄλλοι οἱ συμμετέχοντες τῆς τελετῆς (2). Καὶ σήμερον ἐν Ματσούκῃ, περιφέρειᾳ πρὸς νότον τῆς Τραπεζοῦντος, πᾶσαι αἱ γυναῖκες αἱ ὅποια συμμετέχουν τῆς γαμηλίου πομπῆς, τοῦ **γαμοστόλου** λεγομένου κατὰ τὴν οἰκείαν διάλεκτον, καθ' ἣν μεταφέρεται ἡ νύμφη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας εἰς τὴν τοῦ γαμβροῦ, λευχειμονοῦν περιβαλλόμεναι εἶδος λευκῆς καλύπτρας, ἡ ὅποια κατέρχεται ὀπισθεν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι τῶν κάτω ἄκρων καὶ ἔμπροσθεν ἐμπορπᾶται περὶ τὸ στέρνον.

---

(1) Ἀρχέλ. 92.

(2) Πβ. Χ. Βουλοδήμου Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν Ἀθήναις 1903. Τόμ. 2, 43.

Τίς θὰ ἐπίστευεν ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Ὀμηρικοῦ Κύκλωπος ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθῆ ἔτι ζῶν ἐν ἑλληνικῇ ἐναργεῖ αὐτοῦ μορφῇ μετὰ πάροδον τριῶν χιλιετηριδῶν; Καὶ ὅμως σήμερον εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένος ἐν Πόντῳ ἄνευ πολλῶν καὶ οὐσιωδῶν μεταβολῶν ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω παραλλαγῆς, ἣ ὅποια εἶναι μία ἐκ τῶν πολλῶν ὑπαρχουσῶν αὐτόθι.

Καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχαιότατος μῦθος τῆς ἱερᾶς ἐλάφου τῆς ἀγροτέρως Ἀρτέμιδος, τὴν ὅποιαν φονεύσας ὁ Ἄγαμέμνων ἐξηναγκάσθη ὑπὸ τῆς ὀργισθείσης θεᾶς νὰ ὑποβληθῆ εἰς τὴν σκληρὰν δοκιμασίαν νὰ θυσιάσῃ τὴν ἰδίαν κόρην πρὸς ἐξευμενισμόν αὐτῆς, σφύζεται ἐν Πόντῳ ἀμυδρῶς ἐν ταῖς παραδόσεσι τῶν *Μαῖσσων* (1), ὡς ὀνομάζονται ἐν τῇ νέᾳ μυθολογίᾳ αἱ Νύμφαι τῆς ἀρχαίας. Αἱ ἔλαφοι, δορκάδες καὶ αἴγαγροι εἶναι ὑπὸ τὴν κυριότητα τούτων. Κυνηγὸς φονεύων τοιοῦτον ζῆον καθ' ὅν χρόνον τοῦτο ἂν καὶ τὸν βλέπῃ δὲν τρέπεται εἰς φυγὴν, τὸ ὅποιον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμέλγεται ὑπὸ τῆς ἀοράτου δεσποίνης, τιμωρεῖται σκληρῶς διὰ παραλύσεως τῆς χειρὸς ἢ καὶ ὀλοκλήρου τοῦ σώματος, ἐνίοτε δὲ ἀκούει καὶ τὴν κατάραν ἤμον ντ' ἐσκοτίωσες τὸ ζῶ μ', αἴεις νὰ ξεραίνεται τὸ χέρι σ', ἤτοι ὅπως ἐσκοτίωσες τὸ ζῆον μου, ἔτσι νὰ ξεραθῆ τὸ χέρι σου.

Καὶ τῶν λεγομένων δεισιδαιμονιῶν πολλὰς ἐκληρονόμησε παρὰ τῶν ἀρχαίων ὁ νεώτερος Ἕλληνας. Ἐν Πόντῳ πάσης οὐκίας ὑποτίθεται ὅτι ὑπάρχει φύλαξ ὄφις ἀγαθὸς οὐδόλως βλάπτων τοὺς ἐνοικοῦντας, ἀλλ' ἀποτρέπων τὸν ἀντίον τοὺς ἄλλους κακοποιοὺς ὄφεις νὰ εἰσέλθουν. Περὶ ἀναλόγου παρ' ἀρ-

(1) Ἴστοι *Μαῖσσων*.

χαίσις δεισιδαιμονίας πβ. Θεοφρ. Χαρακτ. 16 «Καὶ ἐὰν ἴδῃ ὄφιν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐὰν μὲν παρείαν, Σαθάζιον καλεῖν, ἐὰν δὲ ἱερόν, ἐνταῦθα ἤρῃον εὐθύς ἰδρύσασθαι».

Ἐν Σινασφ ὁ βόμβος τῶν ὄτων εἶναι σημεῖον ὅτι ἐχθρὸς τις καταλαλεῖ (1) καὶ παρ' ἀρχαίαις ὡσαύτως ἐνομιζέτο οὗτος ἀπόδειξις ὅτι λόγος γίνεται παρ' ἄλλων. «Ἦπου, ὦ Παρμενίων, ἐδόμβει τὰ ὦτα ὑμῖν· αἶε γὰρ ἐμέμνητο ἢ κεκτημένη μετὰ δακρῶν καὶ μάλιστα, εἴ τις ἐληλύθει ἐκ τῆς μάχης καὶ πολλοὶ τεθνάναί ἐλέγοντο, ἐσπάρατε τότε τὰς κόμας καὶ τὰ στέρνα· ἐτύπιετο καὶ ἐπένθει πρὸς τὴν ἀγγελίαν ἐκάστην» (2).

Αὐτόθι ὡσαύτως ἐπὶ ἀποστροφῆς καὶ δταν ἀποτροπιάζονται κακὴν τινα πρᾶξιν πτύουσιν εἰς τὸν κόλπον (3). Συνηθέστατον ἦτο παρ' ἀρχαίαις τὸ τρίς εἰς τὸν κόλπον πτύειν ἐπὶ ἀποτροπισμοῦ. Πβ. Θεόφρ. ἐνθ. ἀνωτ. «μαινόμενόν τε ἰδὼν ἢ ἐπίληπτον φρίζας εἰς κόλπον πτύσαι». Θεοκρ. Εἰδύλ. 6, 39 «ὡς μὴ βυσκανθῶ δέ, τρίς εἰς ἐμὸν ἔπτυσσά κόλπον»· 7, 126 «γραῖα τε παρείη, αἷτις ἐπιφύζουσα τὰ μὴ καλὰ νόσφιν ἐρύκει».

Ἐξετάζων τις τὴν πρὸς τὴν πρόδον ὁρμὴν καὶ τάσιν καὶ τὰς βιοτικὰς ἐνεργείας τοῦ συγχρόνου Ἑλλήνος νομίζει ὅτι ἔχει πρὸ αὐτοῦ τὸν Ἑλληνα τῶν κλασικῶν χρόνων. Εἶναι δέξινους, ἀγαπᾷ τὴν παιδείαν καὶ εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν θεραπείαν τοῦ κερδῆου Ἑρμοῦ. Ὡς ἐξῆς χαρακτηρίζει ὁ Cuinet τοὺς Ἑλληνας τῶν τριῶν παραλίων σαντσακίων τοῦ βίλαγετίου Κασταμονῆς. «Pour la plupart les habitants

(1) Ἀρχέλ. 88.

(2) Λουκ. Ἐταίρ. διὰλ. 9, 2.

(3) Ἀρχέλ. 93.

grecs des trois sandjaks maritimes de Vilayet—Castamouni, Bolou et Sinope—sont ou semblent être les descendants des anciens colons grecs, fondateurs des cités commerçantes si célèbres dans l'antiquité et dont les noms peu ou point modifiés sont restés jusqu'aujourd'hui aux nouvelles villes ou bourgades qui les ont remplacé. On ne saurait guère douter de cette origine du moindre en ce que concerne les habitants actuels du littoral. Ces habitants parlent assez correctement leur langue ainsi que le turc. Quant à ceux du sandjak de Kanghéri les uns sont d'anciens Paphlagoniens et les autres plus nouveaux tirent leur origine de négociants Grecs de Césarée et d'Angora qui sont venus s'y établir de 1650 à 1700. Les moeurs et les coutumes des Grecs du littoral ne diffèrent pas de celles des autres habitants de l'empire appartenant à cette communauté. Ils sont intelligents, désireux de s'instruire et adonnés principalement au commerce et à la marine» (1).

Εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἄνευ δυσκολίας διαβλέπει τις τὰ φυλετικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, τὰ τε σωματικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ. «On rencontre fort souvent à Smyrne et dans les diverses localités plus haut citées le type grec de la statuaire antique. Les habitants de l'Ionie, de la Lydie et des autres pays d'origine grecque, compris aujourd'hui dans le vilayet de Smyrne, ont toujours été réputés pour leur beau-

---

(1) 4, 413.

té dont la grâce effeminée formait contraste avec l'air mâle et la robuste élégance de formes de ceux de la métropole. En effet les antiques colonies grecques d'Ephèse, de Milet, de Pergame, de Sardes, de Smyrne, célèbres jadis par leur richesse, leur commerce et leur luxe, la magnificence de leurs édifices, la douceur et la facilité de leurs mœurs, si elles ont compté quelques artistes de génie, n'ont guère fourni de grands capitains. Toutes proportions gardées, les choses sont encore aujourd'hui dans le même état» (1). 'Εὰν κατὰ τὰς ἀρθὰς παρατηρήσεις τοῦ Cuinet ὁ σύγχρονος ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς Ἰωνίας, Λυδίας καὶ τῶν παρακειμένων χωρῶν εἶναι τοιοῦτος, ἔποιος ἦτο καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οὐχ' ἦρτον ὁ αὐτὸς εἶναι καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν περιφερειῶν κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἰδίου. Οἱ τοῦ σάντσακλου Νικομηδείας «Grecs orthodoxes... sont très probablement les descendants directs des peuples autochtones ou du moins des Bithyniens. Ils n'ont rien que les distingue des autres Grecs de l'empire ottoman» (2). Τοῦ δὲ βιλαγετίου Προύσης «l'élément grec orthodoxe domine à son tour avec une grande prépondérance, surtout dans les deux sandjaks de Karassi et de Brousse. Précisément ceux deux sandjaks sont ceux qui possèdent dans leurs dépendances le littoral, la presque île de Cyzique et les îles, antiques territoires des puissantes cités grecques. Quoiqu'il en soit de cette coïncidence donnant lieu de

---

(1) 3, 354.

(2) 4, 310.

supposer que les Grecs du vilayet de Brousse sont les descendants directs des citoyens de ces illustres villes, la communauté grecque orthodoxe actuelle montre les mêmes qualités et les mêmes défauts, traits distinctifs des Hellènes de tous les temps. Aucune différence notable n'existe entre les Grecs de Brousse, d'Erdek, d'Aivalik, d'Adramit, d'Eski-Chehr et ceux de Smyrne ou de Constantinople» (1).

Ἄφου κατὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας οὐδεμία διαφορὰ ὑφίσταται ὡς πρὸς τὰ προσόντα καὶ ἐλαττώματα τοῦ φυλετικοῦ χαρακτήρος ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, χαρακτηριστικὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων τῶν αἰώνων, αἴρονται ἀμέσως καὶ αἱ ἐνιαχοῦ ἐκφρασθεῖσαι ἐπιφυλάξεις ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὡς πρὸς τὴν ἀπ' εὐθείας καταγωγὴν τῶν συγχρόνων ἐκ τῶν ἀρχαίων. Εἶναι ὀρθὸν καὶ ἐπιβεβλημένον νὰ ἄρωμεν ἡμεῖς ἐνταῦθα τὴν μικρὰν ἀντίφασιν, εἰς τὴν ὁποίαν πάντως ἀνεπιγνώστως ὑπέπεσεν ὁ ἄλλως πολλοῦ λόγου ἄξιος Cuinet. Τὸ ἀσφαλέςτατον κριτήριον εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν εἶναι τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ ἐλαττώματα καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἐνὸς ἔθνους, διότι θρησκεία καὶ γλῶσσα μεταβάλλονται εὐκόλα, ἀλλὰ τὰ ἦθη δὲν

---

(1) 4, 11. Πβ. Léon Maccas L. Hellenisme de l'Asie Mineure. Paris 1919. σελ. 74. — Σημ. Εἶχε συντελεσθῆ πρὸς δημοσίευσιν ἡ παρούσα μελέτη, ὅτε ἔλαβον γνῶσιν τοῦ ἀξιολόγου ἔργου τοῦ κ. L. Maccas Ἐν τῇ εἰρημένῃ σελίδι, εἰς τὴν ὁτοίαν γίνεται παραπομπή, ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται τὸ αὐτὸ χωρίον τοῦ Cuinet πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως (puissance numérique) τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν τῷ βίλαγετιφ Προούσης.

λησμονοῦνται. Οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἀπέβαλον τὴν γλῶσσαν καὶ ὅμως κατ' οὐδὲν ἔπαυσαν νὰ εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς διατηρήσαντας αὐτήν, οἱ δὲ ἐν Πόντῳ ἑλληνόφωνοι Μουσουλμᾶνοι ἀπέβαλο· τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ λησμονήσουν καὶ ἔλας τὰς συνηθείας τοῦ προηγουμένου θρησκευτικοῦ βίου, δὲν ἀπέβαλον τὰ ἔθιμα καὶ τὰς συνηθείας τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτῶν βίου.

Οἱ Ἕλληνες οὗτοι τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς προγόνους, μεσαιωνικοὺς καὶ ἀρχαίους, κατὰ τὴν αὐτὴν διανοητικὴν ἀντίληψιν, τὰ αὐτὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰ αὐτὰ αἰσθημᾶτα, οἱ νῦν ἀποτελοῦντες τὴν μόνον ἐμπολιτιστικὸν παράγοντα τῆς ἀτυχοῦς ταύτης χώρας, τὴν ὁποίαν πατεῖ ἔτι ὁ βέβηλος καὶ βάρβαρος ποὺς τοῦ αἰμοχαροῦς κατακτητοῦ, οὐδέποτε ἔπαυσαν ὄνειροπολοῦντες τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ἐνδόξου συμβόλου τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἢ ὁποία εἶναι δι' αὐτοὺς παλλάδιον θρησκευτικὸν καὶ ἔθνικόν, διότι θρησκεία καὶ ἔθνισμός ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἕλληνος εἶναι δύο δυνάμεις ἀδιασπᾶστος ἡνωμένα. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι, καθὼς καὶ οἱ πανταχοῦ γῆς εὐρισκόμενοι, ἔχουν τὰ βλέμματά των ἐστραμμένα πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ βουλοῦ. «Comme de l' Inde au Maroc, de la Crimée au Soudan les musulmans pour faire leur prière se tournent tous vers la ville sainte, ainsi les Grecs qu'ils soient esclaves des Turcs ou qu' ils jouissent en Occident d' une opulence qui semble ne leur rien laisser à désirer, les Grecs ont tous les yeux fixés sur Athènes et sur le tout petit royaume dont celle est la capitale. Singulier retour de fortune, qui rend un

prestige actuel et vivant à un nom qui pendant tant de siècles avait disparu de l'histoire». Ταῦτα ἔγραψεν ὁ Perrot κατὰ τὸ 1864 (1).

### Σημείωσις.

Τὰς μαρτυρίας τῶν ξένων, τὰς ὁποίας φέρομεν πρὸς στήριξιν τῶν γνώμων ἡμῶν, ἐνομίσαμεν προτιμότερον νὰ παραθέσωμεν οὐχὶ ἐν μεταφράσει, ἀλλ' ἐν πρωτοτύπῳ ἐκ φόβου μή τι παρανοηθῆ.

**Α. Α. Παπαδόπουλος**  
Συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ  
τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης

---

(1) σελ. 59.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

---

1.	'Αγῶνες τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ βαρ- θάρων ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ πολιτισμοῦ. . . Σελ.	5
2.	'Αγὼν χριστιανισμοῦ καὶ ἰσλαμισμοῦ . . . . . »	6
3.	'Εμφάνις τῶν Τούρκων. Κράτη τουρκικά. Ἄλω- σις τῆς Κωνσταντινουπόλεως . . . . . »	6
4.	Καταστροφή ἐκ τῆς τουρκικῆς κτᾶκτῆσεως. . . »	7
5.	'Αδύνατος ἢ συμβίωσις ὑποδούλων καὶ κατα- κτητῶν . . . . . »	8
6.	Ὁ ἐλάχιστος κατ' ἀρχὰς ἀριθμὸς τῶν Τούρκων ἀδξάνεται διὰ τῶν βιαιῶν ἐξισλαμισμῶν τῶν χριστιανῶν . . . . . »	9
7.	Τὸ κοράνιον συνιστᾷ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν χρι- στιανῶν. . . . . »	9
8.	Συμφοραὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰς ἀλώσεις τῶν πόλεων . . . . . »	11
9.	'Ελάττωσις τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῶν σφαγῶν . . . . . »	12
10.	'Ανδραποδισμὸς καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐλάττωσις τοῦ 'Ἑλληνισμοῦ . . . . . »	14
11.	Οἰκτρά ἢ τύχη τῶν αἰχμαλωτιζομένων. . . . . »	16
12.	Πολλαπλασιασμὸς τῶν αἰχμηκλώτων καὶ πώλη- σις αὐτῶν ὡς δούλων ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆματος . . . . . »	18
13.	Παιδομάζωμα καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐλάττωσις τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ . . . . . »	19
14.	Ἡ τιμὴ τῶν ραγιάδων ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μουσουλμάνων. . . . . »	23
15.	Ἡ περιουσία τῶν ραγιάδων κτῆμα τῶν Μουσουλ- μάνων. Τὸ ντίση παρασί. . . . . »	25

16.	Καταδίκη εἰς θάνατον διὰ βρασμοῦ ἐν ὕδατι...	Σελ. 25
17.	Περιορισμὸς τῶν ραγιαδῶν ὡς πρὸς τὴν τέλει- σιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων..	» 27
18.	Εἰς τοὺς ραγιαδες δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐνδύωνται ὅπως οἱ Μουσουλμᾶνοι .....	» 28
19.	Ἀθροαὶ ἐξωμοσαὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν συμφο- ρῶν τῆς δουλείας.....	» 28
20.	Οἱ ραγιαδες ἔφερον τὸ βᾶρος τῆς αἰκονομικῆς συντηρήσεως τοῦ κράτους .....	» 30
21.	Ἀγγαρεῖται τῶν ραγιαδῶν .....	» 30
22.	Οἱ ντερέπεγδες μάστιγι τῶν χριστιανῶν.....	» 32
23.	Ἀθροαὶ ἀποδημῖαι τῶν Ἑλλήνων ἐκτὸς τῶν ἐλ- ληνικῶν χωρῶν καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν. Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Καυκάσου.....	» 32
24.	Μουσουλμανικοὶ πληθυσμοὶ ἐξ Ἑλλήνων κατα- γόμενοι .....	» 36
25.	Διάσωσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις. Ὄνόματα, ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ χριστιανικαὶ συνήθειαι σφζόμενα παρ' αὐτοῖς	» 39
26.	Οἱ Μουσουλμᾶνοι τοῦ Ὀφews καὶ τῆς Τόνγιας ἐν Πόντῳ.....	» 40
27.	Τὰ μοναστήρια ἔσωσαν τὸν Ἑλληνισμὸν ...	» 43
28.	Κρυφοὶ χριστιανοί.....	» 44
29.	Τενεσσούρηδες .....	» 47
30.	Σταυρωτικὸν ζήτημα .....	» 48
31.	Ἐθνολογικὴ καὶ θρησκευτικὴ σύστασις τοῦ δομα- νικοῦ κράτους.....	» 50
32.	Ὁ ἱερὸς νόμος chégi. Φόρος κεφαλικὸς.....	» 51
33.	Τὸ δομανικὸν κράτος ἔζησε χάρις εἰς τὴν ἐλ- ληνικὴν φυλετικὴν ζωτικότητα.....	» 52
34.	Διοικήσις τοῦ δομανικοῦ κράτους ὑπὸ ἐξομοτῶν	» 53

35.	Τὸ τουρκομανικὸν στοιχεῖον ἀνεπίδεκτον ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ.....	Σελ. 54
36.	Διωγμὸς τῶν Ἑλλήνων κατὰ πᾶν παγκόσμιον πόλεμον τῇ ὑποκινήσει τῶν Γερμανῶν.....	» 55
37.	Στατιστικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος.....	» 56
38.	Διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τοὺς Μουσουλμάνους.....	» 62
39.	Αἰτία τῆς στασιμότητος τῶν Μουσουλμάνων... ..	» 63
40.	Οἱ Ἕλληνες εἶναι τὸ προοδευτικώτατον στοιχεῖον ἐν Τουρίᾳ. Γνωμαὶ τοῦ Perrot.....	» 64
41.	Τὸ ἔθνικόν αἶσθημα.....	» 65
42.	Ἐνοπλος ἀγὼν κατὰ τὸν τελευταῖον διωγμὸν. Ἀναστασία Ἀνθοπούλου.....	» 66
43.	Αἷτια τῆς λήθης τῆς ἐλληνικῆς γλώττης....	» 67
44.	Πῶς γράφουν οἱ τουρκόφωνοι Ἕλληνες.....	» 69
45.	Τουρκόφωνοι καὶ ἐλληνόφωνοι Ἕλληνες καὶ Μουσουλμάνοι κατὰ περιφέρειας. Διαβίωσις ἐν τρώγλαις.....	» 70
46.	Ἑλληναρμένιοι.....	» 73
47.	Διαιρέσις τῆς ἐλληνικῆς κατὰ ζῶνας γεωγραφικᾶς. Ἡ ἐλληνικὴ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν... ..	» 74
48.	Ἐκτασις τῆς Ποντικῆς διαλέκτου.....	» 75
49.	Τουρκόφωνοι ἐν Πόντῳ.....	» 77
50.	Πῶς ἐρμηνεύεται ἡ ὑπερξίς τῆς τουρρικῆς ἐν Πόντῳ.....	» 79
51.	Αἰτία τῆς διασπορᾶς τῆς Ποντικῆς.....	» 80
52.	Μεταλλουργοὶ καὶ Οὐστάπασιηδες.....	» 81
53.	Λαῖοι.....	» 82
54.	Χαρακτηρισμὸς τῆς Ποντικῆς διαλέκτου.....	» 86
55.	Λεῖψανα τῆς Ἰωνικῆς ἐν τῇ Ποντικῇ.....	» 90
56.	Ἄρχαιοι γραμματικοὶ χαρακτήρες τῆς Ποντικῆς.....	» 91

57.	Ἀρχαῖος λεξιλογικὸς πλοῦτος τῆς Ποντικῆς	Σελ. 95
58.	Ὁ μῦθος τοῦ Κύκλωπος . . . . .	» 100
59.	Διαφοραὶ τῆς Ποντικῆς ἀπὸ τῆς κοινῆς . . . . .	» 107
60.	Ποῦ λαλεῖται ἡ Καππαδοκικὴ. Τύχαι αὐτῆς . . . . .	» 108
61.	Φθογγικαὶ ἀλλοιώσεις τῆς Καππαδοκικῆς . . . . .	» 111
62.	Ἀρχαῖος λεξιλογικὸς πλοῦτος τῆς Καππαδοκικῆς	» 112
63.	Διέκροτος ἢ ἀρχὴ τῆς Ποντικῆς καὶ Καππαδο- κικῆς . . . . .	» 118
64.	Ἀλληλεπίδρασις τῆς Ποντικῆς καὶ Καππαδο- κικῆς . . . . .	» 119
65.	Κοινὰ στοιχεῖα φωνητικὰ καὶ γραμμὰτικὰ τῆς Ποντικῆς καὶ Καππαδοκικῆς . . . . .	» 120
66.	Διαμόρφωσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ . . . . .	» 128
67.	Ἐθνικαὶ παραδόσεις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνι- σμοῦ . . . . .	» 129
68.	Τὰ περὶ τοὺς νεκροὺς ἔθιμα . . . . .	» 130
69.	» » » χρυρὸς καὶ γάμους ἔθιμα . . . . .	» 132
70.	Ὁ μῦθος τοῦ Ὀμηρικοῦ Κύκλωπος ἐν Πόντῳ . . . . .	» 133
71.	» » τῆς ἀγροτέρου Ἀρτέμιδος ἐν Πόντῳ . . . . .	» 133
72.	Ἀρχαῖα δεισιδαιμονία σφζόμενα σήμερον . . . . .	» 133
73.	Χαρακτηρισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων . . . . .	» 134
74.	Κοινὰ φυλετικὰ χαρακτηριστικὰ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων Ἑλλήνων. Γνώμαι τοῦ Cuinet . . . . .	» 135
75.	Ἐθνικοὶ πόθοι τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος . . . . .	» 138

Προσθήκη

(1) ἐν σελ. 20 ἐν ὑποσημ. 1 μνημονεύμενος Ἴδρις εἶναι ἔκ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ζήσης Ὀθωμανὸς ἱστοριογράφος Μεδλανὰ Ἴδρις πρῶτος συγγραφεὺς ἱστορίαν τῶν Ὀθωμανῶν. Τὸ σύγ-  
γραμμά του φέρει τὸν τίτλον Χέρσε Βεχίστ, ἧτοι Ὀκτῶ παρὰ-  
θεῖσοι (Χάριμ. 1, λη).

## ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

---

Ἐν προλόγῳ στίχ. 11	ἀντὶ αὐτῆν	ἀνάγνωθε αὐτὸν
» σελ. 28 » 13	» Chrâtiens	» Chrêtiens
» » 28 » 15	» Chêtien	» Chrêtien
» » 32 » 2	» τιμαριῦχοι	» τιμαριούχοι
» » 37 » 11	» chez	» chef
» » 37 » 14	» nombre	» nombre
» » 45 » 16	» χριστιανικῶ	» χριστιανικῶ
» » 48 » 22	» ἀποκαλυκτόμενος	» ἀποκαλυ- [πτόμενος
» » 55 » 14	» bras	» bras
» » 86 » 12	» apparenrée	» apparentée

14 29 10  
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ

(ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΘΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ)

8

8

# Ο ΠΟΝΤΟΣ

ΚΑΙ

## ΤΑ ΔΙΚΑΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΥΤΩ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΑΠΟ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ  
ΑΠΟΨΕΩΣ

*Μετὰ πινάκων γεωγραφικῶν τῆς χώρας, στατιστικῶν  
τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς σχολικῆς κινήσεως καὶ εἰκόνων*

ΥΠΟ

Δ. Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ δ.φ.

Καθηγητοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς  
συντάκτου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλλην. γλώσσης.



ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ  
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ  
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1920

Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων κατήρτισεν ἡ Επιτροπείαν Ἑθνικῶν Δημοσιευμάτων, ἀποτελεσθεῖσαν ἐκ τοῦ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι ὡς Προέδρου. τῶν κ. κ. Ν. Γ. Πολίτου, Σπυρ. Σακελλαροπούλου, Χρ. Τσοῦντα, Δ. Αἰγινήτου, Δ. Γληνοῦ, Στεφ. Δέλτα, Ἀποστ. Δοξιάδου, Γ. Δροσίνη, Κ. Κουρουνιώτη, Α. Κουρτίδου ὡς μελῶν, καὶ τοῦ κ. Π. Μ. Κοντογιάννη ὡς γραμματέως, ἵνα ἐπιμεληθῇ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων, ἀναφερομένων εἰς τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ ἐπιτροπεία κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆς 10 Δεκεμβρίου 1919 ἀνέθηκεν εἰς τὸν κ. Δ. Οἰκονομίδην τὴν συγγραφὴν βιβλίου περὶ Πόντου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκδίδεται νῦν.

ΤΩ ΙΕΡΩ ΒΩΜΩ  
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ  
ΚΑΙ ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ ΥΠΕΡ ΑΥΤΗΣ ΑΓΩΝΙΣΑΜΕΝΟΙΣ  
ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΟΙΣ

Ο ΠΟΝΗΣΑΣ

THE HISTORY OF THE

ROYAL SOCIETY OF LONDON

FROM ITS INSTITUTION TO THE PRESENT TIME

BY JOHN VAN DER HAEGHE

LONDON

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μεταξὺ τῶν πολλῶν χωρῶν, ἃς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα καὶ ζωτικότης ἀνέδειξαν, ἐξέχουσαν κατέχει θέσιν καὶ ὁ Πόντος, χώρα λαμπρὰ καὶ περιόξος, πλήρης θούλων καὶ ἀναμνήσεων τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ αὐτῆς παρελθόντος, χώρα, ἣτις ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον διὰ πλείστων διελθούσων περιπετειῶν καὶ κατὰ μυθίων πλειστάκις παλαίσασα δυσχερειῶν ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν τὸ πλεῖστον ὑπερηνίκησεν αὐτὰς διὰ τοῦ ἔκπαιλαι ἐν αὐτῇ ἐργασιστημένου Ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὅπερ οὐ μόνον τὰς κατὰ καιροὺς ἔξωθεν γενομένας ἐπιδρομὰς ἀγρίων φυλῶν καὶ τὰς συγνάς τῶν σαρδηνίων καὶ περιόξων βαρβάρων λαῶν ἐροχλήσεις νικηφόρος πάντοτε ἀπέκρουσε καὶ κατέστειλεν (1), ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἀγρίων σιφῶν καὶ δορῶν καταπλημμύρησιν τῆς Εὐρώπης ἐπὶ μακρὸν ἀπέτρεψεν ἢ καὶ ὅπωςδήποτε περιώρισεν ἢ ἐπεβράδυνεν, ἕως οὗ μηδεμίαν θυγηθεῖσα γὰρ λάβη ἐκ τῆς Δύσεως βοήθειαν ὑπέκλυεν εἰς τὴν κατὰ πολὺν ὑπεριέραν στρατιωτικὴν δύναμιν τοῦ κατακτητοῦ Μωάμεθ τοῦ

---

(1) Ἠβλ. Βησσαρίωνος Ἐγκόμιον εἰς Τραπεζ. (ἔκδ. Λάμπρον) ἐν Ἀθήναις 1916 σελ. 50—51 : « Ὡς περὶ δὲ πεποσμένον ἡμῖν ὄν ἐνδοκιμῆν πανταχοῦ καὶ τοῖς πᾶσι νικᾶν, οὕτω μετὰ πολλῶν τοῦ κορίντου ἐπιόντων τε καθ' ἡμῶν ἀπαλλάττομεν τῶν ἐχθρῶν καὶ αὐτοὶ κατ' αὐτῶν ἐκστρατεύοντες διὰ πάντων κρατούμεν καὶ ψυχὰς αὐτῶν δουλοῦμενοι καὶ τὰ σώματα, ἅτε μὴ μόνον εὐπαρεσκευασμένοι τοῖς πᾶσι καὶ ὅσων δεῖ πόλεμον καὶ μάχη, ἀλλὰ καὶ μετὰ παντός τοῦ δικαίου πρὸς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας ἤκοντες καὶ παλαιοίμαται ».

Β', ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν πλήρης δόξης καὶ μεγαλείου καὶ μετὰ τῆς ἀκραδάντου πάντοτε ἐλπίδος ἢ μᾶλλον πεποιθήσεως, ὅτι ἡμέραν τινά, πατασσομένον τοῦ ἀγρίου δεσποτισμοῦ καὶ καταλυομένης τῆς σκληρᾶς καὶ ἀπανθρώπου δουλείας, θὰ ἀπαλλαγῇ ὁλόκληρος τῶν δεσμῶν τῆς τυραννίας καὶ νέαν αἰθις ἀνακτιῶσα ζωὴν θὰ ἐξακολουθῇ καὶ μετὰ μείζονος μάλιστα ἐντάσεως τὸ μέγα ἐκπολιτιστικὸν ἔργον, ὅπερ ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς αὐτὴν ἔλαχεν ὁ κλῆρος κατὰ θείαν πρόνοιαν νὰ ἐξη μὴ ἐγκαταλιποῦσα αὐτὸ μηδὲ κατ' αὐτοὺς τοὺς ζοφεροὺς τῆς δουλείας χρόνους· διότι καὶ τότε ἀπεδείχθη αὐτῇ ὅπωςδὴποτε ἔστια πολιτισμοῦ, παιδείσεως καὶ ἡμερώσεως εἰς τὰ σύννοικα καὶ περίνοικα βάσβαρα ἔθνη, τηλαυγῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ φάρος διὰ τῶν ἀκτίων τοῦ ἀνεσπέρου αὐτοῦ φωτός πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μ. Ἀσίαν καταργάζων.

Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἑσχατιᾶς τῆς χώρας ταύτης, ἐκ τοῦ Κανκάσου, ὁμηθέντες εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους οἱ Προτοέλληνες, καθ' ἃ συνήθως εἶναι παραδεδεγμένον, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα, ἐν ᾧ ἄλλοι λαοὶ τοῦ Πόντου Ἑλληνικοὶ ἀντήλλαξαν τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμὸν οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἐκ Κανκάσου ἀδελφούς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὑστερον ἐπισκεφθέντας τὴν Κολχίδα Ἀργοναύτας καὶ βραδύτερον πρὸς τοὺς μυρίους τοῦ Ξενοφῶντος τοὺς ἐν τῇ καθόδῳ φιλοξενηθέντας ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Κερασοῦντι. Ἐνταῦθα προώμιως πολλὰ ἰδρυθέναι Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, καὶ ἰδίως ἐν τοῖς παραλίοις τὸ κατ' ἀρχάς, ἤκμασαν καὶ εὐημέρησαν οὕτως, ὥστε καὶ ἐξ αὐτῶν νέαι πάλιν ἰδρῦθησαν ἀποικίαι. Ἐνταῦθα καὶ Ἑλληνικὰ διέλαμψαν βασίλεια πρὸ Χριστοῦ καὶ μετὰ, ἅτινα μεγάλην ἀνέπτυξαν ἐξελληνιστικὴν δρᾶσιν, ὡς τὸ βασίλειον τοῦ Μιθραδάτου, τὸ τοῦ Πολέμωνος καὶ ἡ τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκρατορία τῶν Κομνηνῶν.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἀληθῶς μέγα καὶ ἔνδοξον περιζάλειε παρέλθον ἡ περικαλλῆς αὐτῇ καὶ εὐφορος τοῦ Πόντου χώρα, ἐν ᾧ σειρά ὁλό-

κλήρος πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἀγρόνων ἐξετελίχθη ἐν αὐτῇ ἢ ἀπ' αὐτῆς ὡς ὀρηκτοῦ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων καὶ οὐκ ὀλίγα εἶδεν αὕτη ἱστορικά γεγονότα, ὧν τινα μάλιστα μεγάλης ἀποδεικνύονται πολιτικῆς ἢ καὶ κοσμοῖστορικῆς σημασίας, δυστυχῶς ἐλάχιστοι καὶ ἀνεπαρκεῖς εἶναι αἱ γεγόμεναι μέχρι τοῦδε μελέται περὶ τῶν κατ' αὐτήν, οὐκ ὀλίγα δὲ σημεῖα τῆς ἱστορίας, τῆς χωρογραφίας καὶ ἐθνογραφίας αὐτῆς ἢ ἀγνοοῦνται ἢ παραμένουσιν ἐτι σκοτεινὰ ἐλλείπει ἀξιοπίστον πληροφοριῶν ἢ καὶ ἐπιτοπίου μελέτης (1), ἥτις τοσοῦτον μᾶλλον ἐπιβάλλεται, καθ' ὅσον ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος χώρα καὶ πλουτοπαραγωγὸς ἐκ φύσεως εἶναι καὶ πολλὰς ἐργαλείαι ἀνεκμεταλλεύτους ἐτι πηγὰς καὶ ἄφθονον παρῆχει ἕλην πρὸς παντὸς εἶδους ἔρευναν, ἥτοι χωρογραφικὴν, ἐθνογραφικὴν, ἱστορικὴν, κοινοβιολογικὴν, γεωλογικὴν, βοτανολογικὴν (2), ζωολογικὴν ὀρνιθολογικὴν, λαογραφικὴν, ἀρχαιολογικὴν, ἐμπορικὴν, βιοτεχνικὴν κ.λ.π.

(1) Πρὸβλ. Πισοκλ. Τριανταφυλλίδου «Οἱ Φυγάδες» ἐν Ἀθήναις 1870, σελ. 10; καὶ ἡμεῖς διὰ τῆν ἑλληνικὴν ἀκριβετέρον πηγῶν εἰς τὰς ἀγρόρους ταύτας παραδόσεις θέλομεν ἀναγκάζεσθαι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νῦν προστρέχομεν. Αἰοίτι οὐδὲ ξένος τις ἔγραψε, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, περὶ τῶν κατὰ τὸν Πόντον Ἑλλήνων, ἐπιπλεῖ αἱ μὲν χώραι αὐταὶ ἦσαν ὡς ἡμεῖς ἐπὶ ξένων θαμιζόμεθα, ἡμᾶς δ' ἐξήλειψαν ἀπὸ τοῦ χάριτος τῶν ἐθνῶν τὸν ἐλάχιστον ἐν Πόντῳ δὴν ἰδεωθήσῃ ποτὲ ὁ Ἕλληρ ἱστορικῆς ἐρεῖνης ἀντικείμενον· πᾶν δὲ περὶ τῶν χωρῶν τούτων ἤρως ἐἰς χωρογραφικὰς μόνον εἰδήσεις περιορίζεται.

(2) Ἡ Κοιλίς πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη ἐφημιζέτο διὰ τὴν πληθὴν καὶ ποικιλίαν τῶν ἐν αὐτῇ βοτάνων, ὧν τὴν μαγευτικὴν δόξαν παρῆσταται γνωσκόνοια ἡ Μηδεία ὡς φαρμακεύτρια παρῆσταμένη καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ὄβιδίου ἐν τῇ Ζ'. βιβλίῳ τῶν Μεταμορφώσεων αὐτοῦ στίχ. 149-152: *percipiscit interest herbis sopire draconem, | qui crista linguisque tribus praesignis et uncis | dentibus horrendus custos erat arietis aurei*, στίχ. 176-178: *arte mea soeceri longum tentabimus acrum | non annis renovare tuis, modo Diva triformis | adinvet.* Καὶ ὁ ἴδιος δὲ παρῆσταται παρ' αὐτῆς τῆς Μηδείας διδασχθεῖς τὴν χρῆσιν τῶν δροσίντων αὐτῶν βοτάνων, ἵνα ἀποκομίσῃ τὸν φινάκτορα τὸ χρυσόμαλλον δένρον δροσκόρτα ἐν Μεταμορφ. βιβλ. Ζ'. στίχ. 98 καὶ 99: *credibus*

Ἐν τῇ πεποιθήσει δ' ὅτι, προκειμένου περὶ τοιαύτης χώρας ἀγνώστου τὸ πλεῖστον οὐ μόνον ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν Ἀμερικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ, ὡς μὲ ὄφειλε, τῇ μητρὶ Ἑλλάδι, ἰκανὴν ὅπως-δήποτε παρέχω συμβολὴν πραγματενόμενος τὰ κατ' αὐτὴν ἀπὸ χωρογραφικῆς, ἐθνογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως, προσέβην εἰς τὴν σύνταξιν ἔργου (1), οὕτινος ἐπιτομὴ εἶναι ἢ παρούσα μελέτη. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ πίνακας στατιστικῶν δύο, τὸν μὲν τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς χώρας κατ' ἐθνότητας καὶ περιοχάς, τὸν δὲ τῆς σχολικῆς κινήσεως τῶν ἐν αὐτῇ Ἑλλήνων, ὡς καὶ χάριτας γεωγραφικῶν δύο παριστοιῶντας τὸν μὲν τὰ ἐκτεταμένα ὄρια τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μερίστης ἀκμῆς τοῦ ἐν αὐτῷ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Μιθραδάτου τοῦ Ἐυπάτορος, τὸν δὲ τὰ ἐλάχιστα ὄρια τοῦ σήμερον τὴν πλήρη ἀνεξαορτησίαν αὐτοῦ ἐπιζητουῦντος Πόντου.

Πολλὰ καὶ διάφορα ἔργα ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων συγγραφέων καὶ λογίων, ὧν καὶ πίναξ παρέχεται ἐν τέλει, ἐξηγήσασαν ὡς πηγαὶ εἰς τὴν προκειμένην μελέτην· μὴ ἀρκεθεῖς ὅμως εἰς τὴν συμβολὴν αὐτῶν ἰκανὴν ἐγκατέσπειρα πολλαχοῦ ὕλην

*accepit cantatas protinus herbas | lactusque in castra recessit.* Καὶ κατὰ τὸν μεταίωνα ἀρωματικά εἰσέηγοντο εἰς τὸ Βυζάντιον ἐκ Πόντου διὰ Χαλδίων καὶ Τραπεζουντίων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐξῆς διάταξις Λέοντος τοῦ σοφοῦ: «Ὁφείλουσι οἱ μουσφοί, ἡρῖκα εἰσέροχεται ἢ ἀρομύζονσα αὐτοῖς πραγματεία εἴτε διὰ Χαλδίων καὶ Τραπεζουντίων ἢ ἐξ ἄλλων τινῶν τόπων ἀναλαμβάνεσθαι ταύτην ἐξ αὐτῶν καθὼς ἂν ἡ ἡμέρα τὴν ὥρην ἔχη τοῦ εἶδους. . . » Λέοντος σοφοῦ τὸ Ἑλαστικὸν βιβλίον ἐπὶ Jules Nicole Genève 1893 σελ. 42.

(1) Τοῦτο οὐ μόνον ἐκτενέστερον προβάλλει πολλά τῶν ἐν τῇ προκειμένῳ πονήματι πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ περιέχει καὶ ἄλλα μὴ περιλαμβανόμενα ἐνταῦθα, οἷον σέντομον ἰσοστασίαν τῆς βασιλείας τῶν Κομνηνῶν, ὀλίγα περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν ἐν Πόντῳ Ἑλλήνων, περὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἡμαρτῶν καὶ χορῶν αὐτῶν, ἐκθεσίαν τῶν διορισμῶν καὶ ἐκπολίσεων τοῦ ἐν τῇ χώρᾳ Ἑλληνισμοῦ ἀπ' ἀρχῆς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἰδίως κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον κλπ.

δρφειλομένην εἰς παρατηρήσεις ἐμοῦ τοῦ ἰδίου ἐκ Πόντου (1) ὁμοιωμένου καὶ εἰς προφορικὰς πληροφορίας παρ' ἀξιοπύτων πατριωτῶν εἰλημμένας καὶ ἐφρόντισα ὅπως ὅσον τὸ δυνατὸν πληρεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν παρουσιάσω τὴν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν ἐξαίρων δεόντως καὶ στηρίζων καταλλήλως τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναφαίρετα τοῦ ἐν Πόντῳ γρηγοριώτου Ἑλληνισμοῦ δίκαια, ὥστε ἤδη ἐν τῇ ἐπελθούσῃ μεγάλῃ τοῦ κόσμου ἀναστατώσει καὶ ἀναδημιουργίᾳ, προκειμένου νὰ κοιθῇ καὶ τῆς ἐκπαλαί Ἑλληνιστικῆς ταύτης χώρας ἢ τύχη, ἥλιον φαινότερον νὰ καταδειχθῇ, ὅτι ὁ ἀπὸ αἰώνων ἀρχαιοτάτων ἐν αὐτῷ οἰουδαϊώτατα δόξασας Ἑλληνισμὸς πρὸς ἐξανθρωπισμὸν τῶν κατ' αὐτὴν καὶ περὶ αὐτὴν ἀγρίων καὶ βαρβάρων λαῶν, ἀφ' οὗ ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β' παρέσχεν ἑαυτὸν ὀλοκαύτωμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἐξέπνευσεν οὐδ' ἀπεθαροῦνθη, ἀλλὰ φέρον πάντοτε ἐν ἑαυτῷ τὸ ζῶπυρον τῆς ἀθανάτου αὐτοῦ ψυχῆς καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐν γενεῶς αὐτοῦ καταγωγῆς καὶ τῆς προγονικῆς ἐνδλείας, πρὸς δὲ ἀσθανόμενος καὶ πιστεύων, ὅτι ἡμέραν τινὰ ἀποβάλλον τὰς χειροπέδας αὐτοῦ καὶ ἀποτινάσσων τὸν ἀπαίσιον τῆς σκληρᾶς δουλείας ζυγὸν θὰ θαυματοργήσῃ πάλιν καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀναλαμβάνων καὶ αὐθις τὸ μέγα ἐκπολιτιστικὸν ἔργον αὐτοῦ, τὴν μερίστην ἐπέδειξεν ἀντοχήν καὶ ἐν τῇ φοβερᾷ πρὸς τὸν τύρονον ἐπὶ πέντε σχεδὸν αἰῶνας πάλιν μεθ' ὅλας τὰς ἀτηνεῖς καὶ ἀπαυθρώπους αὐτοῦ καταδιώσεις, μεθ' ὅλας τὰς βιαιὰς κατὰ καιροὺς καταδιώσεις (ὧν τὸ κορυφωμα ἔδοκίμασεν ἰδίως κατὰ τὰ πέντε τοῦ τελευταίου πολέμου ἔτη) καὶ ἐκτοπίσεις αὐτοῦ ἀπὸ ἀπόψεως μὲν ἐκπολιτιστικῆς πάντοτε ἀνεδεικνύετο πολὺ ὑπέροχος καὶ τῆς κυριαρχου φυλῆς καὶ ὅλων τῶν

(1) Ἐκ τῆς ἐν Χαλδίᾳ Ἀργυροπόλεως (Γκιουμουσχανέ), ἴδως διοικητοῦ ἐν τῷ νομῷ Τραπεζούντος.

ἄλλων συνόλων λαῶν, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ πλῆθυσμοῦ ἀποδεικνύεται δεύτερος μετὰ τὴν κρατοῦσαν φυλὴν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μόνον ἐφ' ὅσον κακῶς συνεπολογίζονται εἰς αὐτὴν ὡς Μωαμεθανικαὶ πολλαὶ ἄλλαι φυλαὶ ἐθνολογικῶς οὐδὲν τὸ κοινὸν πρὸς αὐτὴν ἔχουσαι.

Οἱ στατιστικοὶ πίνακες κατηρτίσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων στατιστικῶν πληροφοριῶν ληφθεισῶν ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις Μικρασιατικοῦ Συλλόγου («ἡ Ἀνατολή»), ἐκ τοῦ V. Cuinet *La Turquie d'Asie*, ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Τραπεζοῦντος ἐπὶ Σ. Ἰωαννίδου ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, ἐκ διαλέξεως (1) τοῦ ἐκ τῶν ἱερομονάχων τῆς Μονῆς Βαζελῶντος κ. Παναρέτου Ἀρχιμανδρίτου, ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Πόντου τοῦ ἔτους 1905 ἐπὶ I. Ἰωαννίδου, ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Léon Maccas τοῦ ἐπὶ τὸν τίτλον *L' Hellenisme de l' Asie Mineure Paris-Nancy 1919* καὶ ἄλλων διὰ τοιοῦτον σκευδασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῶν ἰδίων ἐμοῦ γρῶσεων καὶ παρατηρήσεων, ὡς καὶ τῶν προφορικῶν εἰδήσεων πολλῶν ἀξιόπιστων πατριωτῶν, ὥστε τὸ πόρισμα καίπερ ἐπὶ ἔπολογισμῶν ὅσον τὸ δυνατόν μειρωτέρων βασιζόμενον νὰ προσεγγίξῃ ἐν συνόλῳ περισσότερον πρὸς τὴν ἀκριβείαν.

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1920

#### Δ. Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

Καθηγητὴς τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς  
συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀσξικῶ τῆς Ἑλλήν. γλώσσης.

(1) Ταύτην γινομένην ἐν Αἰκατερινούτῳ τῇ 2 Δεκεμβρίου 1918 εἶδον χειρογράφων εἰς χεῖρας τοῦ φίλου πατριώτου κ. Θρ. Φωστηροπούλου κατὰ τὸ παρελθόν θέρος μεταβάντος εἰς Παρισίους ὡς ἀντιπροσώπου τῆς ἐν τῇ προμηροθεσίῳ Ρωσικῇ πόλει Κοινότητος τῶν Ἑλλήνων Ποντίων.

## ΜΕΡΟΣ Α'.

### Ο ΠΟΝΤΟΣ ΑΠΟ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

#### 1. Όρια και έμβადόν αὐτοῦ.

Ὁ Πόντος, οὐτινος ἢ ανεξαρτησία δικαιοτάτα ἐπιζητεῖται ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἐν αὐτῷ ἀκμαίου Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ χωρογραφικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενος περιλαμβάνει τὴν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρος τοῦ Εὐξείνου (Μπατοῦμ) μέχρι Σινώπης διήκουσαν παραλιακὴν χώραν, ἣτις νοτιοανατολικῶς συνορεύουσα πρὸς τὴν Ἀρμενίαν κατέχει καὶ ὅλην τὴν μεσόγειον περιοχὴν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς τὴν διαβρεχομένην ὑπὸ τοῦ Ἰριδος μετὰ τῶν παραποτάμων αὐτοῦ καὶ τοῦ κάτω Ἄλως δυτικῶς μέχρι τινός.

Τῆς οὕτω διαγεγραμμένης χώρας τὸ ἐμβადόν εἶναι περὶ τὰ 71500 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα (ὧν τὰ 31300 (1) κατέχει μόνον ὁ νομὸς Τραπεζοῦντος). Καὶ τὸ μὲν βόρειον πλάτος αὐτῆς διήκει ἀπὸ τῆς 39°, 45'—42°, τὸ δὲ γεωγραφικὸν μῆκος ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν τῆς 52°—59°.

---

(1) Τοῦτο κατὰ τὸν V. Cuinet La Turquie d'Asie géographie administrative etc. τόμ. Α', σελ. 3. Κατὰ δὲ τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Πόντου ἔτος Α'. 1903 τὸ ἐμβადόν τοῦ νομοῦ Τραπεζοῦντος ἀνέρχεται εἰς 32,895 τετραγ. χιλίωμ. καὶ κατὰ τὸν Μηνᾶν Χαμουδόπουλον εἰς 37,255 τετραγ. χιλίωμ.

## 2. Πολιτικὴ τῆς χώρας διαίρεσις καὶ διοικήσις.

Ἡ ὅλη χώρα, ὡς αὕτη ἀνωτέρω ἔχει ὀρισθῆ, ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῆς διαιρέσει περιλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ βιλαγέτιον τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν ἀνεξάρτητον διοίκησιν Τζανίκ, τμήματα τῶν βιλαγείων τῆς Σεβαστείας καὶ τῆς Κασταμονῆς, ἦτοι τὰ σαντζάκια τῆς Τοκάτης, τοῦ Καρὰ-χισσάρ καὶ τῆς Ἀμασείας ἐκ τοῦ βιλαγείου τῆς Σεβαστείας καὶ τὸ σαντζάκιον τῆς Σινώπης ἐκ τοῦ βιλαγείου τῆς Κασταμονῆς περιλαμβάνον τρεῖς καζᾶδες, τὸν τῆς Σινώπης, τὸν τοῦ Ἀϊαντζίκ καὶ τὸν τοῦ Μποϊαμπάτ.

Τὸ βιλαγέτιον τῆς Τραπεζοῦντος, ὅπερ καὶ κατέχει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς χώρας καὶ εἶναι τὸ σπουδαιότατον, διαιρεῖται εἰς τὰ ἑξῆς σαντζάκια, τὸ τοῦ Λαζιστάν, τὸ τῆς Τραπεζοῦντος, τὸ τοῦ Γκιουμουσχανέ (Ἀργυροπόλεως), τὸ τοῦ Τζανίκ, ὅπερ ὅμως ἀπὸ τινῶν ἐτῶν ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητον διοίκησιν (μυστακὴλ σαντζάκ), μετὰ τῶν καζᾶδων καὶ ἰσαριθμῶν πρωτενουσῶν κατὰ τὴν ἑξῆς σειρᾶν: ἐν μὲν τῷ σαντζακίῳ τοῦ Λαζιστάν ὑπάρχουσι τέσσαρες καζᾶδες οἱ ἑξῆς: ὁ *Ὁφις* (τουρκ. *Ὁφ*), τὸ *Ρίζιον* (τουρκ. *Ρίξε*), αἱ *Ἀθῆναι* αἱ ἐν Πόντῳ (τουρκ. *Ἄτηνα*) καὶ ἡ *Χόπα*, ἐν δὲ τῷ σαντζακίῳ τῆς Τραπεζοῦντος ὀκτὼ καζᾶδες οἱ ἑξῆς: ἡ *Τραπεζοῦς* (Τραπεζάν τουρκ.), τὰ *Σούρμαινα* <sup>(1)</sup> (Σούρμαινε τουρκ.), τὸ *Ἀκτζέ-ἀμπάντ* (Πλάτανα), τὸ *Βάκφι-κεμπήρ*, τὰ *Κόραλλα* (Κόρφε τουρκ.), ἡ *Τρίπολις* (Γιρέμπολου τουρκ.), ἡ *Κερασοῦς* (Γκιρεσόν τουρκ.), καὶ τὰ *Κοτύωρα* (Ὁρντοῦ τουρκ.): ἐν τῷ σαν-

(1) Ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ διαφόρων χωρίων, ὧν ἑννέα εἶναι Ἑλληνικά. Ἐν Σουρμαίνοις ἔδρα τοῦ ὑποδιοικητοῦ εἶναι τὸ Ἡράκλειον κόμη ὑπὸ Τούρκων μόνον κατοικουμένη σήμερον καὶ ὑπ' αὐτῶν μὲν *Αρακίλ* ὑπὸ τῶν ἡμετέρων δὲ *Αρακίλι* καλουμένη.

τζακίω τοῦ Γχιουμουσχανέ τέσσαρες, ἦτοι ὁ *Γχιουμουσχανές*, τὸ *Ντοροῦλ* (οὗτινος πρωτεύουσα εἶναι ἡ *Ἄρδασα*), τὰ *Χαιρίανα* (Σείραν τουρκ.) καὶ τὸ *Κελέκλιτ* καὶ τέλος ἐν τῇ ἀνεξαρτητῇ διοικήσει Τζανίκ ἐξ οἱ ἀκόλουθοι: ἡ *Φάτσα* (Βαδισάνη) (1), ἡ *Οἰνόη* (Οῦνγα τουρκ.), ἡ *Τέρμε* (Θέρμη), ὁ *Τσαρσαμπᾶς* (ἡ ἀρχ. Θεμισκυρα), ἡ Ἄμισὸς (Σαμισοῦν) καὶ ἡ Πάφρα.

Ἐκ τῶν σαντζακίων τοῦ βιλαγετίου Σεβαστείας τὸ μὲν τοῦ *Καρὰ-χισσάρ* ἀποτελοῦσιν οἱ ἐξῆς πέντε καζᾶδες: τὸ *Καρὰ-χισσάρ*, ἡ Ἄλουτζερα, τὸ *Σοῦ-σεχίρ*, τὸ *Κοῦλοῦ-χισσάρ*, καὶ τὸ *Χαμηρνιέ*, τὸ δὲ τῆς Τοκάτης οἱ ἐξῆς τέσσαρες καζᾶδες: τὸ *Νικσαῶ* (Νεοκαισάρεια), τὸ Ἐρμπαᾶ, ἡ *Τοκάτη* καὶ τὸ *Ζήλε* (ἔλλην. Ζήλα)· τὸ σαντζακίον τῆς Ἀμασείας ἀπαρτίζουσιν οἱ ἐξῆς ἐπτά: ἡ Ἀμάσεια, τὸ *Μερζιφοῦν* (ἡ Μαρσοβάν), τὸ *Μετζήτ-οῦζοῦν*, τὸ *Λαντικ* (ἀρχ. Λαοδίχεια), ἡ *Κάβζα*, τὸ *Βεζήρ-κιοπροῦ*, καὶ τὸ *Γχιουμοῦς-Χατζήκιοῦ*.

Τέλος ἐκ τῶν σαντζακίων τοῦ βιλαγετίου τῆς Κασταμονῆς τὸ τῆς Σινώπης φέρει τοὺς προμηθηθέντας τρεῖς καζᾶδες τὴν *Σινώπηρ*, τὸ *Αἰατιζήκ* καὶ τὸ *Μποϊαμπάτ*.

Ἡ δὲ πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ διαίρεσις κατὰ τὸ γενικῶς ἐν Τουρκίᾳ ἰσχύον σύστημα ἔχει καὶ ἐν Πόντῳ οὕτω: ἡ ὅλη χώρα διαιρεῖται εἰς περιφερείας εὐρυτάτας ἢ ἀνωτάτας τὰ λεγόμενα *βιλαγέτια* ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς ἀλλαχοῦ νομούς· τούτων ἕκαστον ὑποδιαιρεῖται εἰς *σαντζάκια* ἦτοι διοικήσεις· τούτων πάλιν ἕκαστον ὑποδιαιρεῖται εἰς *καζᾶδες* ἦτοι ὑποδιοικήσεις καὶ τούτων πάλιν ἕκαστος εἰς τοὺς λεγομένους *ναχιέδες* ἦτοι δήμους ἀποτελουμένους καὶ αὐτοὺς ἐξ ἱκανῶν κομῶν ἕκαστον. Αἱ περιφέρεται

(1) *Φαδισάνη* παρ' Ἀρριανῶ (Περίπλ. Εὐξ. Πόντου 23 ἐκδ. Didot) φρούριον, παρὰ δὲ τῷ ἀνωνόμῳ (Περίπλ. Εὐξ. Πόντ. 30) καὶ *Φάδισσα*, ὅθεν ὁ νῦν σφζόμενος τύπος *Φάτσα*.

αὐται κατὰ τὴν εὐρύτητα τῆς ἐκτάσεως καὶ τὴν ἀνάλογον προξ  
αὐτὴν ἱεραρχικὴν τάξιν ἐν τῇ ἀνεπισήμῳ δημιώδει γλώσσει κα-  
λοῦνται τουρκιστὶ *βαλλήλῃκ*, *μοντεσαοιφλῃκ*, *καϊμακαμλῃκ*, καὶ  
*μοντιωλῃκ* ἐκ τῶν διοικητικῶς προϊσταμένων αὐτῶν, οἵτινες κα-  
τὰ ἱεραρχικὴν ὡσαύτως σειρὰν ὀνομάζονται *βαλῆ* (νομάρχης), *μον-  
τεσαοιφ* (διοικητῆς σαντζακίου), *καϊμακάμ* (ὑποδιοικητῆς) καὶ  
*μοντίο* (πρόεδρος δήμου).

### 3. Αἱ κυριώταται πόλεις καὶ κωμοπόλεις ἐν Πόντῳ.

Αἱ κυριώταται πόλεις καὶ κωμοπόλεις τοῦ βιλαγετίου τῆς  
Τραπεζοῦντος, τῆς ἀνεξαρτήτου διοικήσεως *Τζανίκ* καὶ τῶν ἀνω-  
τέρῳ (σελ. 13) μνημονευθέντων τμημάτων τῶν νομῶν Σε-  
βαστείας καὶ Κασταμονῆς εἶναι ἐν μὲν τῇ παραλιακῇ ζώνῃ μετὰ  
τὸ *Μπατοῦμ* τὸ *Ρίζαιον*, ὁ *Ἄοφισ*, τὰ *Σούρμαϊνα* (1), ἡ *Τραπεζοῦς*,  
ἡ βασιλις αὕτη τῶν πόλεων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τὰ *Πλά-  
τανα*, ἡ *Τρίπολις*, ἡ *Κερασσοῦς*, ἡ *Ἄορτοῦ* (*Κοτύωρα*), ἡ *Ὀνὴ*, ἡ  
*Ἀμισός* καὶ ἡ *Σινώπη* πόλεις ἀρχαιοτάτη καὶ ἔνδοξος ἐν τῇ ἱστο-  
ρίᾳ τοῦ Πόντου, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἡ *Πάφρα*, ἡ *Ἀμάσεια*,  
ἡ *Νεοκαισάρεια*, ὁ *Τσαοσαμπᾶς*, ἡ *Λιβερρά*, ἡ *Σάντα*, ἡ *Κροώμνη*,  
ἡ *Ἰμερα*, τὸ *Στανρίν*, ὁ *Γκιουμουσχανές*, τὸ *Καρὰ-χισσόα*,  
καὶ ἡ *Τοχάτη*.

Περὶ ἐκάστης τούτων ὀλίγα τινὰ μόνον ἐπιτρέπουσι τὰ στενὰ  
ὄρια τῆς παρουσίας μελέτης νὰ λεχθῶσιν ἐνταῦθα.

α') **Ρίζαιον.** Τὸ *Ῥίζαιον*, ὅπερ καὶ *Ῥίζαῖον* καὶ *Ῥίζοῦς* κα-  
λεῖται, τουρκιστὶ δὲ *Ρίζε*, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο πολίχνη, κατὰ  
τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527  
— 565) ἐγένετο μεγάλη καὶ ὀχυρὰ πόλις, διότι ἐχρησίμευεν ὡς ἀμυν-  
τήριον τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους κατὰ τῶν τότε Περσῶν. Λείψανα

τῆς ὀχυρώσεως αὐτοῦ σφύζονται μέγα μέρος τοῦ τείχους, τινὲς τῶν πύργων καὶ ἡ ἀκρόπολις **Ἑλλίου κάστρον** καλουμένη. Κεῖται παρὰ τῷ ποταμῷ Ριζίῳ καὶ ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρξε πόλις πολυάνθρωπος μαρτυρεῖ ὁ Προκόπιος ἐν τῷ περὶ τοῦ Περσικοῦ πολέμου (τόμ. II, 29 σελ. 289 ἔκδ. Βόννης) λέγων «ἐκ δὲ Πέτρας πόλεως ἴοντι εὐθὺς πρὸς νότον οἱ Ῥωμαίων ὄροι ἐκδέχονται, χωρία τε πολυάνθρωπα ἐνταῦθά ἐστι τό τε Ριζαῖον καλούμενον καὶ Ἀθηναί ἄλλα τε ἅτα μέχρι Τραπεζουντίων». Ἔχει περὶ τὰς διακοσίας εἴκοσιν Ἑλληνικὰς οἰκογενεῖας, περισσοτέρας Τουρκικὰς καὶ ὀλίγας Ἀρμενικὰς. Σήμερον εἶναι κωμόπολις καὶ ἔδρα τῆς διοικήσεως Λαζιστιάν. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν κατοίκων αὐτοῦ ἀσχολεῖται περὶ τὰ ναυτικά. Ὑπάρχουσι δ' ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς πόλεως καὶ τινα Χριστιανικὰ χωρία μικρὰ καὶ πτωχά, ὧν οἱ κάτοικοι ἀποζῶσιν ἐκ μόνης τῆς μικρᾶς αὐτῶν γεωργίας. Οἱ Ἕλληνες τοῦ Ριζαίου δὲν καθυστεροῦσι τῶν ἄλλων Ποντίων ὡς πρὸς τὴν καλλιέργιαν τῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἄλλην μορφωτικὴν ἐργασίαν. Περὶ τοὺς τριάκοντα αὐτῶν εἶναι ἀπόφοιτοι τοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος. Πλὴν τῶν τακτικῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς κατωτέρας παιδείσεως λειτουργεῖ αὐτόθι καὶ ἡμιγυμνάσιον, ὑπάρχει δὲ καὶ μουσικὸς Σύλλογος τῶν κυριῶν. Ἡ μεταξὺ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν Πόντῳ Ἀθηνῶν (Ἀθηνα) (1) παραλία εἶναι εὐφορὸς παράγουσα διαφόρου εἴδους προϊόντα καὶ ἰδίως ἐσπεριδοειδῆ ἀφθονα, κάνναβιν, ἐξ ἧς καὶ κατασκευάζονται ὑφάσματα περίφημα διὰ τὴν λεπτότητα αὐτῶν καὶ νήματα ἰκα-

(1) Σ. Ἰωαννίδ. ἱστορ. τῆς Τραπεζ. σελ. 257. Πέραν τοῦ Ριζαίου καὶ ἐντεῦθεν τῆς Χότας κεῖται ἡ Ἀθηνα πολίχνη κατοικουμένη ὑπὸ Λαζῶν Μωαμεθανῶν καὶ ἔχουσα περὶ τὰ πενήκοντα Ἑλληνικὰ καταστήματα. Περὶ δὲ τοῦ πόθεν ἔλαβεν αὕτη τὸ ὄνομα ἴδε Προκόπ. περὶ τοῦ Γοθθικ. πολέμου IV β'. σελ. 465 (ἔκδ. Βόννης).

νὸν ἀποτελοῦντα ἐμπόριον. Αὐτόθι παράγεται καὶ τὸ ἐκ δελφίνων ὀμφαρέλαιον (τουρκ. μπεζίρ).

β') **Ἄφρις.** Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρει ἅπανα ἢ περὶ τὸν Ἄφριν ποταμὸν χώρα, ἣτις ἀποτελουμένη ἐκ χωρίων 54 κατοικεῖται ὑπὸ τῶν Ἄφρηδων, Ἑλλήνων Χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων περὶ τὰ μέσα τοῦ 17 αἰῶνος διὰ τῆς βίας. Οὗτοι διασφύζουσιν ἔτι καὶ νῦν οὐ μόνον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καθαρωτέραν μάλιστα ἐντισιν ἢ οἱ ἄλλοι Πόντιοι, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ τῶν χωρίων αὐτῶν ὀνόματα, ὡς Ἀληθινός, Γοργοῤῥᾶ (τ.ἔ. Γρηγοῤῥᾶ) (1), Κορτοῦ, Μεσοχώριον, Ξένος, Ὄζαινα, Παλαχώριον (Παλαιοχώρι), Σαράχω, Ὑψηλή, Φωτεινός, Χαλαῖσσα, Χωλοῦ, καὶ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ὀνοματεπώνυμα, ἅπερ καὶ αὐτὰ μαρτυροῦσι τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν καταγωγὴν, ὡς Ἀντώνογλου, Γιάννογλου, Παπάζογλου, Φώτογλου κλπ. Ἀλλὰ καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα Χριστιανικὰ διατηρούμενα ἔτι παρ' αὐτοῖς (ὡς λ. γ. ἡ διανομὴ ἐπικηδείων κολλύβων μεταξὺ τῶν συγγενῶν τοῦ θανόντος, ἡ προσέλευσις τῶν γυναικῶν αὐτῶν κατὰ τὴν Μεγάλην ἑβδομάδα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Χριστιανῶν, ἵνα λάβωσι καὶ αὐταὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ κ. ἄ.) καταδεικνύουσι καὶ αὐτὰ τὴν ἐκ Χριστιανῶν Ἑλλήνων καταγωγὴν αὐτῶν. Ἄλλως τε συνείδησιν ταύτης ἔχουσι σχεδὸν πάντες οἱ Ἄφρηδες, οἵτινες καὶ ὡς ἱερὰν τῶν πατέρων αὐτῶν παρακαταθήκην μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας καὶ πολλοῦ σεβασμοῦ διατηροῦσι τὰ τῶν προγόνων αὐτῶν ἐκκλησιαστικά βιβλία καὶ σκευή, ὡς καὶ ἱερατικὰ ἄμφια, τὰ ὅποια ἀντὶ οὐδενὸς ἀνταλλάγματος στέργουσι ν' ἀπαλλοτριωθῶσιν. Ὑπάρ-

(1) Ἰδε Π. Τριανταφυλλίδ. «Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ φυλὴ» σελ. 33. 34. 64 καὶ Α. Παπαδοπούλου ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος σελ. 39--41.

χουσιν ὅμως ἐν Ὀφει καὶ χωρία καθαρῶς Ἑλληνικά ὑπὸ μόνον Ἑλλήνων Χριστιανῶν κατοικούμενα (πλὴν τοῦ χωρίου *Γύγα*) τὰ ἑξῆς: *Κρηρίτα* μετὰ 65—70 οἰκογενειῶν Ἑλληνικῶν, ἐνὸς σχολαρχείου καὶ μιᾶς ἐκκλησίας, *Κουρίτ* μετὰ 25 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἐνὸς σχολείου καὶ μιᾶς ἐκκλησίας, *Χάλτ* μετὰ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἐνὸς μικροῦ σχολείου καὶ ἐνὸς ναοῦ, *Ζουρέλ* μετὰ 50 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἐνὸς τριταξίου δημοτικοῦ σχολείου καὶ δύο ναῶν, *Γύγα* μετὰ 110 οἰκογενειῶν, ὧν αἱ 40 Ἑλληνικαί, καὶ ἐνὸς δημοτικοῦ σχολείου, *Κορκιά* μετὰ 18 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἐνὸς τριταξίου δημοτικοῦ σχολείου καὶ ἐνὸς ναοῦ. Τὰ δὲ χωρία *Ζησινό*, *Κλιτίο* καὶ Ἰαζοῦ ἔχουσιν ὀλιγίστας Χριστιανικὰς οἰκογενείας.

Ἡ ὅλη ὑποδιοίκησις τοῦ Ὀφεως ἔχει περὶ τὰς 75,000 κατοίκων· προϊόντα δὲ τῆς χώρας εἶναι λεπτοκάρυα ὀλίγα, φασόλια, κάρναβις, μέλι, βούτυρον καὶ μικρὰ ποσότης ἀκατεργάστων δερμάτων.

Ἡ ἐξώμοσις τῶν Ὀφλήδων ἐγένετο ὑπὸ τὴν φοβερὰν πίεσιν καὶ τὸν ἐκβιασμὸν τῶν Τούρκων κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς καταδυναστεύσεως καὶ τοῦ ἀπηνουῆς διωγμοῦ τοῦ ἐν Πόντῳ Ἑλληνισμοῦ ὑπ' αὐτῶν, ἧτις διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1660 (κατ' ἄλλους δὲ 1665) μέχρι τοῦ 1840 (1). Κατὰ τὸν Π. Τριανταφυλλίδην ἡ περιφέρεια τοῦ Ὀφεως τῷ 1866 ἠρίθμει περὶ τὰς 15000 οἰκογενειῶν τὸ ὅλον.

Ἑλληνόφωνοι Μουσουλμᾶνοι ἐπίσης Ἑλληνογενεῖς εἶναι καὶ οἱ Τονιαλῆδες, ἧτοι οἱ κάτοικοι τῆς Τόνιας (Θοανίας), ὧν ὁ ἀριθμὸς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Π. Τριανταφυλλίδου ὑπολογίζεται περὶ τὰς

(1) Ἴδε πραγματείαν ἐμοῦ δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ «Σκλάβια Ἑλλάδι» φύλλ. τῆς 5ης καὶ 12ης Αὐγούστου 1918. Παράβαλε καὶ Φιλίπ. Παπαῦ Ἀπ. Χειμωνίδ. Ἱστορία καὶ Στατιστικὴ Σάντας σελ. 58 ἐν Ἀθήναις 1902.

2000 οικογενειῶν οἰκουσῶν εἰς ἕνδεκα χωρία τὸ πλεῖστον φέροντα ὀνόματα Ἑλληνικά (οἷον Κατωχώριν, Μεσοπλάγιν, Μεσοπέδιν κλπ.). Ἡ περιφέρεια αὐτῶν ἐξαπλοῦται ὑπεράνω τῆς Ἐρμωνάσης (ἀρχαίας πολίχνης παρὰ τὰ νῦν Πλάτανα) καὶ τῆς δυτικώτερον ταύτης κειμένης Σκαφίας μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Καλάνεμα καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ δυτικώτερον τῆς Ἱερᾶς Ἄκρας πλησίον τῆς Κερασούντος ἐκβάλλοντος. Οἱ Τονιαλῆδες ὡς αὐτως ἐν ὑστέροις χρόνοις ὑπὸ τὰς αὐτὰς καὶ οἱ Ὀφλῆδες περιστάσεις διὰ τῆς βίας ἐξιλαμισθέντες καὶ διατηροῦντες ἐπίσης συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς φημιζονται ὡς ρωμαεοὶ καὶ ἐπιτήδειοι κλέπται, ὄπλοφοροῦσι καὶ οἱ πλεῖστοι γίνονται κλητῆρες καὶ χωροφύλακες, ἐν ᾧ οἱ Ὀφλῆδες φύσει ὄντες φιλομαθεῖς καὶ ἔχοντες ἱερατικὴν σχολὴν ἀσχολοῦνται περὶ τὰ γράμματα καὶ ἰδίως τὴν θεολογίαν, παρέχουσιν εἰς τοὺς ἄλλους Μουσουλμάνους ἱκανὸν ἀριθμὸν διδασκάλων καὶ χοτζάδων καὶ εἶναι ἠπιώτεροι καὶ ἠθικώτεροι τῶν περὶ αὐτοὺς ὁμοθησῶν των. Ἐνταῦθα ἀξιοσημεῖωτα εἶναι καὶ τὰ ἐξῆς, ὅτι ἐκ τῆς ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν κόμης Ὑψηλῆς κατάγεται ἡ περιώνυμος οἰκογένεια τῶν Ὑψηλάντων, ἣτις ἦτο συνδεδεμένη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν καί, ὅτι πλὴν τῶν Ὀφλῆδων καὶ Τονιαλῆδων ὑπῆρχον καὶ χίλιαί περίπου ἄλλαι οἰκογένειαι Μουσουλμανικαὶ Ἑλληνόφωνοι διασπαρεῖσαι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Τραπεζοῦντος καὶ Ροδοπόλεως.

γ) **Σούρμαйна.** Ὑπὸ τὰ μετὰ τὸν Ὀφιν ὑψούμενα ὄρη ἐκτείνεται σειρὰ χωρίων περὶ τὰ ἑκατὸν τεσσαράκοντα, ὧν τὰ μὲν εἶναι Τουρκικοῦ, τὰ δ' Ἑλληνικοῦ καὶ ἄλλα ἀναμεικτου πληθυσμοῦ. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦντα τὴν ὅλην περιοχὴν τῆς χώρας περιλαμβάνονται εἰς τὸ ὄνομα Σούρμαйна καὶ τὰ ὄρη τὰ ὑπερκείμενα εἶναι τὰ κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ὄρη τῶν Μακρῶνων οἰκού-

μενα νῦν ὑπὸ ἀγρίων Μωαμεθανῶν. Ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς τῶν Σουρμαίνων ἀνέρχεται εἰς 65 χιλ. κατοίκων, ὧν αἱ 14 χιλ. εἶναι Ἑλληνες Χριστιανοὶ οἰκοῦντες εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν ὄρεων τῶν Σουρμαίνων καὶ εἰς τὰ παράλια. Οὗτοι τὸ 1870 ἀνεβιβάζοντο εἰς 1600 οἰκογενεῖας καὶ διακρίνονται ὡς φιλομαθεῖς καὶ φίλεργοι ἀσχολούμενοι οἱ περισσότεροι περὶ τὴν ἐμπορίαν, τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν γεωργίαν, τὴν σιδηρουργίαν, τὴν μαχαίροποιάν καὶ τὴν κεραμευτικὴν. Ἐπὶ Προκοπίου τὰ νῦν Σούρμαινα ἐκαλοῦντο *Σουσοῦρμαινα*, ὡς μαρτυρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἕξῃς χωρίου (τόμ. II, περὶ τοῦ Γοτθικοῦ πολέμου βιβλ. IV, 22) : «Τραπεζουντίων δὲ τὰ ὄρια διήκει ἕξ τε κώμην Σουσοῦρμαιναν καὶ τὸ Ριζαῖον καλούμενον χωρίον, ὅπερ Τραπεζουντίων διέχει δυοῖν ἡμέραιν ὁδὸν διὰ τῆς παραλίας ἕς Λαζικὴν ἰόντι». Τὰ Χριστιανικὰ χωρία (ἐν οἷς καὶ τινα ἀναμείκτου πληθυσμοῦ) εἶναι τὰ ἕξῃς πάντα σχεδὸν πέριξ τοῦ ποταμοῦ Μοναχοῦ (ἐν ᾧ τὰ Τουρκικὰ εἶναι πέριξ τοῦ ποταμοῦ Καρά-σοῦ) : *Χαλανικὴ* μετὰ 35 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τριταξίου δημοτικῆς σχολῆς, ἐνὸς διδασκάλου, μιᾶς ἐκκλησίας καὶ ἐνὸς ἱερέως, *Χουμουρκιάντων* μετὰ 100 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, 200 Τουρκικῶν, πενταταξίου Ἑλλ. δημοτικῆς σχολῆς, δύο διδασκάλων, δύο ναῶν, τριῶν ἱερέων καὶ 700 καταστημάτων, *Κελόνσα* μετὰ 350 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, 200 Τουρκικῶν, ἕξαταξίου Ἑλλ. δημοτικῆς σχολῆς, τεσσάρων διδασκάλων, ἐνὸς ναοῦ, τεσσάρων ἱερέων καὶ πενήκοντα καταστημάτων, *Τοῖτα* μετὰ 350 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τετραταξίου δημοτικῆς σχολῆς, δύο διδασκάλων, δύο ἐκκλησιῶν καὶ τεσσάρων ἱερέων, *Ἀσσοῦ* μετὰ 250 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, πενήκοντα Τουρκικῶν, τετραταξίου Ἑλλ. δημοτικῆς σχολῆς, δύο διδασκάλων, ἐνὸς ναοῦ καὶ δύο ἱερέων, *Τζικολή* μετὰ 200 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, 100 Τουρκικῶν, τετραταξίου Ἑλλ. δημοτικῆς σχολῆς δύο διδασκάλων, ἐνὸς ναοῦ καὶ τριῶν ἱερέων,

Μεξεζή μετὰ 100 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τετραταξίου δημοτικῆς σχολῆς, δύο διδασκάλων, ἑνὸς ναοῦ καὶ δύο ἱερέων, *Καρακαρτζή* μετὰ 150 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τετραταξίου δημοτικῆς σχολῆς δύο διδασκάλων, ἑνὸς ναοῦ καὶ δύο ἱερέων, *Μουρκαρτων* (κατ' ἄλλου Μουλκιάντων καὶ κατὰ Χειμωνίδ. Μουλκάντων) μετὰ 150 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τετραταξίου δημοτικῆς σχολῆς, δύο διδασκάλων, ἑνὸς ναοῦ καὶ δύο ἱερέων. Μεταξὺ Τζικολῆς καὶ Τοίτας κεῖται τὸ λεγόμενον Χάνι, ἔνθα ὑπάρχουσιν ἡ ἀγορὰ καὶ τριτάξιον Ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ ἡμιγυμνάσιον μετὰ τριῶν τάξεων. Τῆς Τζικολῆς συνοικία εἶναι τὸ Πετρᾶς. Ἐν Σουρμαίοις ὑπάρχει καὶ παρχάριον (ἴητοι ὄρεινὸν θέρετρον), ἔνθα διαθερίζουσι, τὸ Ἀρπαίου. Ἀρμενικὸν χωρίον ὑπῆρχεν ἔν καὶ μόνον μετὰ δέκα πέντε οἰκογενειῶν, τοῦτο ὅμως κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον κατεστράφη ὀλοτελῶς. Ἐκ τῶν Τουρκικῶν δὲ χωρίων ἀναφέρονται ἔνταῦθα τὰ ἑξῆς : Ζάργα μετὰ 350 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἑξήκοντα καταστημάτων, *Μαχρῶ* μετὰ 150 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν, *Σαρχαράντων* μετὰ 600 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν, *Τσίβερα* μετὰ 30 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν, *Ἀράκλει* μετὰ 150 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν, *Ζεργιόχω* μετὰ 75 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἰς τὴν *Κελόνσαν* λειτουργεῖ καὶ Ἑλληνικὸν παρθεναγωγεῖον μετὰ τριῶν τάξεων τοῦ δημοτικοῦ καὶ δύο διδασκαλισσῶν. Ἐδρα τοῦ Καϊμακάμη (ὑποδιοικητοῦ) πρὸ τοῦ πολέμου ἦτο τὸ Ἀράκλει, κατὰ δὲ τὸν πόλεμον ἡ Κελόνσα. Προϊόντα τῆς χώρας εἶναι λεπτοκάβρα, ἔκ τῶν ὁποίων κατ' ἔτος ἐξάγονται κατὰ μέσον ὄρον 35 χιλ. καντάρια, φασόλια καὶ ψαρέλαιον, ὧν ἐπίσης γίνεται ἐξαγωγή ἀνά πενήκοντα χιλιάδας ὀκάδων κατ' ἔτος ἕξ ἑκατέρου εἶδους. Παράγεται αὐτόθι καὶ ἰκανὴ ποσότης βουτύρου καὶ δερμάτων αἰγῶν καὶ προβάτων.

δ') **Τραπεζοῦς.** Ἡ περικαλλὴς καὶ ἔνδοξος αὕτη πόλις, ἡ

βασίλεις τῶν πόλεων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν Ἄραψ συγγραφεὺς τοῦ 10<sup>ου</sup> αἰῶνος (1), εἶναι «πόλις ἀρχαιοτάτη καὶ τῶν γε ἐν τῇ ἐῶα πασῶν ἀρίστη» κατὰ τὸν Ἰωάνν. Εὐγενικόν (2) ἀποικισθεῖσα ὑπὸ Σινωπέων (3) τὸ 756 π. Χ., ἦτοι δύο ἔτη πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Ρώμης, ἐν θέσει λίαν καταλλήλῃ πρὸς τὴν καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου. Ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἐν τῇ καθόδῳ τῶν μυρῶν διελθὼν αὐτόθεν ἐφιλοξενήθη μετ' αὐτῶν ἐπὶ ἓνα μῆνα, (4) ἀναφέρων τὴν πόλιν ἄποικον τῆς Σινώπης, διδάσκει, ὅτι αὐτὴ ἐτέλει φόρον εἰς τὴν μητροπόλιν. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικὸν οὔτε οἱ Κόλχοι οὔτε οἱ Χαλδαῖοι ἀνεγνώριζον τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν, ἐκ τούτου δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι οἱ Τραπεζούντιοι ἦσαν πράγματι ἀνεξάρτητοι, κατὰ τύπον μόνον ὑπαγόμενοι εἰς τοὺς Πέρσας. Ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ χωρῶν παρέχει ἡμῖν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς. Τὴν αὐτονομίαν αὐ-

(1) Κ. Παπαμιχαλοπ. Περιήγ. εἰς τὸν Πόντον σελ. 37.

(2) Ἐν τῇ περιηγητικῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

(3) Ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὁ Πανσανίας (VIII, 27, 4) θεωρεῖ τὴν ἐν Πόντῳ ταύτην Τραπεζοῦντα ἀποικίαν οὐχὶ τῶν Σινωπέων, ἀλλὰ τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ Τραπεζοῦντιῶν, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ I. Φαλλμεράεωρ ἐν τῇ Ἱστορ. τῆς Τραπεζ. Αὐτοκρατ. σελ. 4 καὶ II παραδέχεται, ὅτι ἡ ἀρχαία Τραπεζοῦς ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἴδρυσε τρεῖς ἀποικίας, μίαν ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ, ἄλλην παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τρίτην ἐν τῇ Ἀρκαδίᾳ καὶ ὅτι τὴν Πελασγικὴν Τραπεζοῦντα ἐξαφανισθεῖσαν ἀντικατέστησεν ἡ Ἑλληνικὴ. Ὁ αὐτὸς (αὐτόθι σελ. 10) θεωρεῖ πιθανόν, ὅτι ἡ Τραπεζοῦς μετὰ τινα καταστροφὴν αὐτῆς ἀφικίσθη ὑπὸ τῆς Σινώπης.

(4) Ξενοφ. Κύρ. ἀνάβ. βιβλ. IV, κεφ. IV, 22-23: «Ἐντεῦθεν δ' ἐπορεύθησαν δύο σταθμούς καὶ παρασύγγας ἐπὶ, καὶ ἦλθον ἐπὶ θάλατταν εἰς Τραπεζοῦντα πόλιν Ἑλληνίδα οἰκουμένην ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ, Σινωπέων ἀποικίαν ἐν τῇ Κόλχων χώρᾳ. Ἐνταῦθα ἔμειναν ἡμέρας ἀμφὶ τὰς τριάκοντα ἐν ταῖς τῶν Κόλχων χώραις», Πρβλ. καὶ βιβλ. V, κεφ. V, 7-8 αὐτόθι.

τῆς διετήρησεν ἡ Τραπεζοῦς οὐ μόνον πρὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν μέχρι τῆς ἰδρύσεως τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου ὑπὸ *Μιθραδάτου τοῦ Γ'* τοῦ ἐπικληθέντος *Κτίστου*, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ λαμπρῶν νομισμάτων αὐτῆς χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν, ἅπερ πρὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ μετ' αὐτὸν κοπέντα ἀποδεικνύουσιν αὐτὴν πόλιν ἐλευθέραν καὶ εὐδαίμονα. Ὅτε δὲ τὸ ἐν Πόντῳ βασίλειον κατελύθη (τὸ 63 π. Χ. ἔτος) ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, οὗτοι σεβασθέντες τὴν Τραπεζοῦντα ὡς σύμμαχον ἐν τῷ κατὰ τοῦ Μιθραδάτου τοῦ μεγάλου πολέμῳ ἐπέτρεψαν ὅπως αὕτη κατὰ τύπον μόνον ἐξαρτᾶται ἐκ Ῥώμης, ἀπολαύουσα τῆς αὐτονομίας αὐτῆς. Ὡς τοιαύτη ἤκμασε πολὺ ἡ Τραπεζοῦς καὶ μάλιστα ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ὅστις ἐπεσκέφθη αὐτὴν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 124 μ. Χ., τὴν ἀκμὴν ὅμως αὐτῆς διεδέχθη ἔπειτα παρακμὴ μικρᾶς χρονικῆς περιόδου, μεθ' ἣν πάλιν ἀνεκνήψεν ἡ πόλις ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τὸ 333.

Ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (306—337) διετέλει οὕσα ἐπαρχιακὴ πόλις ὑπὸ ἀνθύπατον, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, τὸν ἔκτον αἰῶνα, ἀνῆκε μετὰ τῆς Κερασσοῦντος εἰς τὸν Πολεμωνιακὸν Πόντον ἔχοντα τότε πρωτεύουσαν τὴν Νεοκαισάρειαν καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐγένετο πρωτεύουσα τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου, ὅστις καὶ ἐπανεξῆθεις διὰ τῆς χώρας τῶν Λαζῶν μετωνομάσθη Ἀρμενία τρίτη. Ὅτε δὲ κατὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα τὸ Βυζαντιακὸν κράτος διηρέθη εἰς θέματα, ἡ Τραπεζοῦς ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ περιωνύμου θέματος τῆς Χαλδίας<sup>(1)</sup>, μητρόπολις πασῶν τῶν περι-

(1) Τὸ θέμα τοῦτο ἀποτελούμενον ἐκ μέρους τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου ἔκειτο ἐν τῇ ἐσχάτῃ τῆς μεγάλης Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὠρίζετο πρὸς ἀνατολὰς μὲν ὑπὸ τῶν χωρῶν τῆς Ἀρμενίας, πρὸς δυσμὰς δὲ ὑπὸ τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιακῶν καὶ τῆς Κολωνείας, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ πρὸς νότον ὑπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἴδε Τρούφ. Εὐαγγελίδ. Ἱστορ. Τραπεζ. σελ. 35 καὶ Πορφυρογ. περὶ βασιλείου τάξεως.

οίκων πόλεων, ἀφετηρία πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Περσῶν, τῶν Τουρκομάνων καὶ Ἀράβων καὶ κέντρον τῶν πολεμικῶν, πολιτικῶν, ἐμπορικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Ἰβηρίας. Καὶ οὕτως ἐξηκολούθησεν αὕτη μέχρι τοῦ 1021 — 1022, ὁπότε καὶ ἀνεδείχθη πρωτεύουσα, προσωρινῆ ὅμως, ἐνὸς τῶν ἐνδοξοτάτων τοῦ Βυζαντίου Αὐτοκρατόρων, τοῦ Βουλγαροκτόνου Βασιλείου, ὅστις διῆλθεν ἐκεῖ δλόκληρον χειμῶνά μετὰ μεγάλου στρατοῦ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (τὸν 11<sup>ον</sup> αἰῶνα) ἡ ἐξάρτησις τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐχαλαρώθη τοσοῦτον, ὥστε καὶ ὑπῆρξε περίστασις, καθ' ἣν ἀνεκηρύχθη αὕτη ἀνεξάρτητος ἡγεμονία (χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραμείνη τοιαύτη ὀριστικῶς), διότι εἷς τῶν δουκῶν αὐτῆς ὁ ἐκ Χαλδίας Θεόδωρος Γαβρῶς ἀπαλλάξας αὐτὴν (ὡς καὶ τὴν Ἀμισόν, τὴν Σινώπην καὶ τὴν Ἡράκλειαν) ἀπὸ τῶν δύο ἐπιδρομῶν τῶν Σελτζουκιδῶν (1) καὶ ἀπὸ τῆς γενομένης τὸ 1022 ἐπιδρομῆς τοῦ βασιλέως τῆς Γεωργίας Λαβιδ ἐθεώρησε πλέον ἰδιοκτησίαν του καὶ ἐπεξέτεινε μάλιστα τὴν ἡγεμονίαν του ἀποσπάσας ἀπὸ τῶν Τούρκων δύο πόλεις τότε ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας τὴν *Βαρβέτην* (*Μπαϊμπούρη*) καὶ τὴν *Κολώνειαν*. Ἐκ τῶν Γαβράδων (2) δοῦκες τῆς Τραπεζοῦντος ἀναφέρονται καὶ ὁ τοῦ προμηθησθέντος υἱὸς *Γρηγόριος Γαβρῶς* καὶ ὁ τούτου υἱὸς *Κωνσταντῖνος Φαβρῶς*. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου ἡ Τραπεζοῦς ἐξηρητήθη καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶ τοῦ δευτέρου ὅμως πολλὰς καὶ μεγάλας

(1) Τούτων ἡ μὲν μία ἐγένετο τὸ 1049, ἡ δ' ἑτέρα τὸ 1080.

(2) Τὸ ἐπώνυμον Γαβρῶς, ὅπερ κατὰ τὸν I. Φαλλμεράιϋρ (ἐνθα ἄνωτ. σελ. 19), εἶναι ἀρχαία Χαλδαϊκὴ λέξις (Ghabar) σημαίνουσα ἄνδρα ἰσχυρόν, δυνατόν, ἥρωα, σφύζεται καὶ μέχρι σήμερον ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἐν Χαλδίᾳ, κατὰ δὲ τὸν Τρύφ. Εὐαγγελ. (ιστορ. τῆς Τραπεζ. σελ. 42 σημ. 3) καὶ ἐν Μυκόνῳ ἀγνωστον πῶς. Ἐν Χαλδίᾳ μάλιστα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς

παρασχόντος ὑπηρεσίας εἰς τὸ κράτος ἀνέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς καὶ διετήρησεν αὐτήν, ἕως οὗ *Μανουὴλ ὁ Α΄ Κομνηνός* (1143-1180) ἐπέτυχε νὰ τὴν προσαρτήσῃ εἰς τὸ κράτος του ἐπωφεληθεὶς στάσεως ἐγερθείσης ἐκεῖ κατὰ τοῦ οἴκου τῶν Γαβράδων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου Γαβρᾶ. Ὁ Γαβρᾶς οὗτος, ὡς φαίνεται, μετὰ τὸ 1115 ἐπιδιώξας τὴν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ καὶ μετελθὼν τὰ αὐτὰ καὶ ὁ προκάτοχός του *Γρηγόριος ὁ Δαρωνίτης* (1) μέσα κατώρθωσε νὰ κηρυχθῇ ἀνεξάρτητος καὶ παρέμεινε τοιοῦτος, ἕως οὗ τὸ 1119 πολεμήσας κατὰ τοῦ Σουλτάνου τῆς Μελιτηνῆς ἠττήθη καὶ συνελήφθη μάλιστα αἰχμάλωτος, μόλις δὲ ἀπαλλαγεὶς τῆς αἰχμαλωσίας ἀντὶ τριῶν χιλιάδων δηναρίων ἠδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Τραπεζοῦντα. Ἡ γενομένη ἔπειτα περὶ τὸ 1139 ὑπὸ *Ἰωάννου Β΄* τοῦ *Κομνηνοῦ* (1118—1143) διαδόχου τοῦ Ἀλεξίου ἐκστρατεία κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἐπ' αὐτῆς καὶ τῆς ἄλλης χώρας κυριαρχικῶν τοῦ Βυζαντίου δικαιωμάτων ἀπέτυχε καὶ ἡ πόλις ἔμεινε πάλιν εἰς χεῖρας τοῦ Κωνσταντίνου Γαβρᾶ, ἕως οὗ ἔπειτα προσηρτήθη εἰς τὸ Βυζαντιακὸν κράτος ὑπὸ *Μανουὴλ Α΄* τοῦ *Κομνηνοῦ* διαδόχου *Ἰωάννου Β΄* τοῦ *Κομνηνοῦ* διὰ τοῦ *Μιχαὴλ Γαβρᾶ* στρατηγοῦ περιωνύμου καὶ ἔκτοτε ἔμεινε προσηρτημένη μέχρι τοῦ 1204, ὁπότε, ἀλωθείσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ

---

ἀγούσης ἀπὸ Ἀργυροπόλεως εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κειμένην κώμην Ἄτραν ὑπάρχει ἔτι καὶ νῦν κρήνη *τὴ Γαβρᾶ τὸ πεγάδ'* καλουμένη. Ἀναφέρεται καὶ μάρτυς *Θεόδωρος Γαβρᾶς* (*Ζωναρ.* 4, 240, 30, ἔκδ. Dindorf), ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ὑπέστη θάνατον μαρτυρικὸν ἐν Θεοδοσιουπόλει. Τοῦτου ὁ ἀνεπιὸς Κωνσταντίνος Γαβρᾶς ἴδρυσεν τὸν ἐν Τραπεζοῦντι ναὸν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου.

1) Οὗτος ἦτο Ἀρμένιος καὶ ἐκλήθη Δαρωνίτης ὡς καταγόμενος ἐκ τῆς Ἀρμενικῆς πόλεως Δαρῶνος (ἢ Ταρῶνος). Ἡ δὲ οἰκογένεια τῶν Δαρωνιτῶν ἦτο περιφανὴς ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν τῇ αὐτόθι αὐλήϊ.

τῶν Φράγκων, ἰδρυθῆ ἢ Τραπεζουντιακῆ Αὐτοκρατορία, ἐν ᾗ ἡ ἔδρα τῆς Βυζαντιακῆς μετετέθη εἰς Νίκαιαν. Ἐπὶ Μανουὴλ Α' τοῦ Κομνηνοῦ εἰς μόνον διοικητῆς Τραπεζοῦντος ἀναφέρεται, ὁ καὶ τελευταῖος, ὁ *Νικηφόρος Παλαιολόγος*, ὅστις ἔπειτα οἰκειοθελῶς ὑπετάγη εἰς τὸν ἰδρυτὴν τῆς Τραπεζουντιακῆς Αὐτοκρατορίας *Ἀλέξιον Α'* τὸν *Κομνηνόν*. Καὶ ὁ Νικηφόρος οὗτος, ὡς φαίνεται, εἶχεν ἀνεξαρτησίαν τινὰ ὡς διοικητῆς τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἡ Τραπεζοῦς ἔχουσα ἔμπροσθεν μὲν ἐκτεινόμενον τὸν *Ἐννεῖον Πόντον*, ὄπισθεν δὲ ὄρη κατὰ μικρὸν ὑψούμενα καὶ ἔνθεν καὶ ἔνθεν φέρουσα ὠραίους καὶ καταφύτους λόφους καὶ κοιλάδας εἶναι ἀληθῶς μία τῶν ὠραιωτάτων καὶ ἔμπορικωτάτων πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἔδρα πολιτικῶς μὲν νομάρχου, ἐκκλησιαστικῶς δὲ Μητροπολίτου. Ὡς τοιαύτη φέρει καὶ προξενεῖα σχεδὸν πάντων τῶν κυριωτάτων Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, κεντρικὸς διευθύνσεις τῶν τηλεγράφων, τῶν ταχυδρομείων, τῶν τελωνείων, τῶν ὑγειονομείων καὶ τῶν φάρων, ὡς καὶ πρακτορεῖα διαφόρων ἀτμοπλοϊκῶν ἐταιρειῶν, ἅτινα πάντα μετὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν δημοσίων οἰκοδομῶν ἐπιπροσθέτουσι κόσμον μέγαν εἰς τὴν φυσικὴν καλλονὴν τῆς ἄλλοτε πρωτεύουσας τῶν Κομνηνῶν. Καὶ τοιαῦτα δημόσια οἰκοδομήματα εἶναι τὸ διοικητήριον, ἡ Μητρόπολις, τὰ σχολεῖα τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων καὶ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Μουσουλμάνων, τὸ Ἑλληνικὸν Φροντιστήριον, ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ *Γεωργίου* τοῦ *Υπομενᾶ* οὕτω καλούμενον, τὸ Ἀκρίτειον νοσοκομεῖον, οἱ διάφοροι Ἑλληνικοὶ ναοί, ὧν τινες κατὰ καιροὺς εἰς τεμένην μεταβληθέντες παραμένουσιν ἔτι καὶ νῦν τοιαῦτα, ἡ Λέσχη, ἡ Μέριμνα (σχολή, ἐν ἣ διδάσκονται ραπτικὴ καὶ κεντήματα). Ἀλλὰ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι τὸ πλεῖστον λίθιναι καὶ μεγαλοπρεπεῖς, τὰ διάφορα ἔμπορικὰ καὶ τραπεζιτικὰ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν ξένων καταστήματα καὶ αἱ μεγάλαι ἔμπορευμάτων ἀποθῆκαι κοσμοῦσι τὴν πόλιν καὶ δεικνύουσι ζωηρὰν

κίνησιν καὶ μεγάλην ζωήν. Τὰ περιωσθέντα δὲ ἐν ἔρειπίοις περικαλλῆ δημόσια καὶ ἰδιωτικά μέγαρα ἐκ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν, ἢ ἀκρόπολις, ἐνθα ὑπῆρχον τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα (1), τὰ λείψανα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ οἱ πολυπληθεῖς καὶ περικαλλεῖς ἐν αὐτῇ ναοί, ὧν τινες ἀμιλλῶνται πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ, εἶναι τρανὰ μαρτύρια τοῦ μεγάλου βαθμοῦ τῆς ἄλλοτε ἰσχύος, τῆς ἀκμῆς, τῆς εὐδαιμονίας καὶ τοῦ πλούτου αὐτῆς, ὅστις προήρχετο μᾶλλον ἐκ τοῦ μεγάλου καὶ ἐκτεταμένου ἐμπορίου ἢ ἐκ τῆς φυσικῆς εὐφορίας τοῦ τόπου καὶ τῆς βιομηχανικῆς τῶν κατοίκων ἰδιοφυίας.

Ἡ πόλις συνδεδεμένη δι' ὠραίων ὁδῶν μετὰ τῆς Περσίας, τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπροκάλει καὶ διηκόλυνε τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου τῶν ἐθνῶν τῆς Ἀσίας συναλλασσομένων πρὸς τὰ τῆς Δύσεως διὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ Γενουησίων. Τοσοῦτον δ' ἀφθονος πανταχόθεν εἰζέρρεεν ὁ πλοῦτος εἰς αὐτήν, ὥστε κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος «ἦν χρῆμα ἰδέσθαι», ὡς παριστώσιν αὐτὴν Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός καὶ ὁ Βησσαρίων. Ὡς γενικὴ δ' ἀποθήκη καὶ κέντρον τοῦ μεγάλου ἐμπορίου τοῦ διεξαγομένου ἄλλοτε διὰ Κτησιφῶντος, Σελευκείας, Κόνφας καὶ Βασσόρας, Ἰσπαχάν καὶ Ταυρίδος προσεῖλκεν αὕτη μέγαν συνωστισμὸν ἐμπόρων πανταχόθεν (2). Καὶ ὄντως εἰς τὰ ἐμπορικὰ πρακτορεῖα τῆς Τραπεζοῦντος ὑπῆρχε πᾶν προῖον τέχνης ἢ καὶ γῆς παραγόμενον καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέ-

(1) Περιγραφὴν τούτων λαμπρὰν παρέχει ὁ πολὺς Βησσαρίων ἐν τῷ «Ἐγκωμίῳ εἰς Τραπεζοῦντα» σελ. 46—48 (ἔκδ. Λάμπρου).

(2) Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Βησσαρίων ἐν τῷ «Ἐγκωμίῳ εἰς Τραπεζοῦντα» (σελ. 20 ἔκδ. Λάμπρου) λέγων περὶ αὐτῆς «ὥσπερ τινὸς ἐργαστηρίου κοινοῦ ἢ ἐμπορίου τῆς οἰκουμένης ἀπάσης ἡμῖν οὕσης τῆς πόλεως».

χρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Σινικῆς ἔκτασιν καὶ τὰ πλοῖα ὄλων σχε-  
 δὸν τῶν λαῶν προσεγγίζοντα εἰς τὸν λιμένα τῆς πόλεως ἀντήλ-  
 λασσον τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη ἐπικοινωνία  
 τῆς Τραπεζοῦντος μετὰ πάντων σχεδὸν τῶν ἐθνῶν μέγαν πλοῦτον  
 καὶ εἰς χρῆμα καὶ εἰς γνώσεις προσεπόριζεν εἰς τοὺς κατοίκους,  
 μαρτυρεῖ ὁ Βησσαρίων ἐν τῷ «Ἐγκωμίῳ εἰς Τραπεζοῦντα»  
 (σελ. 18 ἔκδ. Λάμπρου) λέγων : «Ἐξ οὗ τί γίνεται ; Πᾶσι μὲν  
 συμμίγνυμεν ἔθνησι, πᾶσι δὲ συμβάλλομεν γένεσιν, ἄστεά τε καὶ  
 νόον ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ὄντινων οὐ γινώσκοντες τὰ μὲν οἷς  
 αὐτοὶ νανσίν ἡμεδαπαῖς πανταχῇ διαβαίνομεν, τὰ δ' οἷς ἐπήλυδες  
 ἀπανταχόθεν καταίρουσι σοφώτεροί τε καὶ αὐτῶν καὶ βελτίους γι-  
 νόμεθα, τὰ κάλλιστα πανταχόθεν συλλέγοντες καὶ τὰ χρήσιμα ἐκλε-  
 γόμενοι καὶ πᾶν εἶδος ἐμπορευόμενοι γνώσεως». Καὶ σήμερον ἐτι  
 οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης ἀσχολοῦν-  
 ται περὶ τὴν ἐμπορίαν, ἐν ᾗ ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἐπιδίδονται εἰς διαφό-  
 ρους τέχνας καὶ τὴν ναυτιλίαν. Ἐκ τῶν Μωαμεθανῶν οἱ πλεῖ-  
 στοι εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ καὶ χειρώνακτες, ὀλίγιστοι δ' ἔμ-  
 ποροι. Τῶν δὲ Ἀρμενίων, ἐφ' ὅσον πρὸ τοῦ πολέμου ὑπῆρχον  
 τοιοῦτοι ἐνταῦθα, τινὲς μὲν ἦσαν ἔμποροι, ἄλλοι δὲ ἐπεδίδοντο  
 εἰς διαφόρους τέχνας καὶ ἐπιτηδεύματα. Ἐκ τῆς λίαν προΐμου  
 ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου ἐν Τραπεζοῦντι προΐμως ἐγένετο αἰ-  
 σθητὴ καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκκοπῆς νομισμάτων αὐτόθι, δι' ἣν  
 καὶ ἐκόπησαν πολλὰ τοιαῦτα ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ κατὰ τοὺς χρόνους  
 τῆς αὐτονομίας τῆς πόλεως. Καὶ τὰ μὲν ἀρχαιότατα δὲν περιε-  
 σώθησαν, διεσώθησαν ὅμως ἄλλα τινά, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἐν  
 ἀπὸ τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῶν Ρωμαϊκῶν ὅμως χρόνων  
 ὑπάρχουσιν ἱκανὰ αὐτοκρατορικὰ νομίσματα, περὶ ὧν ἴδε Recueil  
 général des monnaies grecques d'Asie Mineure σ. 108-115.  
 Ἀπὸ δὲ τῆς ἰδρύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος ἐκόπη-  
 σαν αὐτόθι νέα Αὐτοκρατορικὰ νομίσματα χρυσαῖ, ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ,

ὄν πολλά ἐναπόκεινται ἐν τοῖς Μουσείοις τῆς Ἑσπερίας, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἑθνικῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ ἡμῶν (1) καὶ μολυβδόβουλλον τῶν χρόνων ἐκείνων ἐσώθη ἐν, ὕπερ ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Π. Βεγλερῆ ἀποδοθὲν εἰς τὸν τελευταῖον τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκράτορα Δαβίδ τὸν Κομνηνὸν ὁ κ. Κ. Μ. Κωνσταντόπουλος ἀπέδειξεν ἀνήκον εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἀλεξίου τοῦ Α΄.

Ἡ ἔλλειψις καλλιτεχνικῶν ἐκ μαρμάρου μνημείων δικαιολογεῖται τὸ μὲν, διότι λείπει ἐνταῦθα τὸ μάρμαρον, τὸ δὲ καὶ ἴσως διότι μικρὰν ἢ καὶ ἐλαχίστην ἔσχεν ἐν Πόντῳ καθόλου ἐπίδρασιν ἢ ἀρχαία Ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ. Μνημεῖα δὲ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων ἐν Τραπεζοῦντι ἔχομεν τὰ ἑξῆς: τὸν μέγιστον ναὸν τῆς Χρυσοκεφάλου, ὅστις ἰδρῦθη μὲν τὸ πρῶτον ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου ὑπὸ τοῦ ἐπαρχοῦ Πόντου καὶ Καππαδοκίας Ἀντιβαλιανοῦ τοῦ λαβόντος σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Φλαβίαν Ἰουλίαν Κωνσταντίαν, ἀνεκαινίσθη δὲ καὶ μετωνομάσθη ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν ὡς νῦν ὀνομάζεται, εἰ καὶ μεταβληθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τέμενος κοινῶς καλεῖται Μπογροῦκ-τζαμί (2), τὸν ναὸν τοῦ πολιούχου ἁγίου Εὐγενίου (3) κτισθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Β΄ (1280-1297), ὡς δηλοῖ ἐπιγραφὴ κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸ βᾶθρον μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κτίτορος καὶ τῆς

(1) Περὶ τούτων ἴδε J. Sabatier Description générale des monnaies Byzantines Paris 1862 τόμ. Β΄ σελ. 306—336 καὶ εἰδικώτερον F. de Pfaffenhoffen Essai sur les aspres Commenats ou blancs d'argent de Trebizonde Paris 1847.

(2) Φαλλμερ. Fragmente aus dem Orient tom. I σελ. 37.

(3) Οὗτος ἠμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (τὸ 281), διότι κατέργησε τὸ ἐπὶ τοῦ Μιθροῦ (Μπόζ-τεπέ) ἰδρυσμένον ἄγαλμα τοῦ Μίθρα, κατετάχθη δὲ εἰς τὴν χορείααν τῶν ἁγίων ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Α΄ ἰδρυσαντος καὶ τὸν ναὸν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ καὶ μονήν. Ἴδε I. Φαλλμερ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 108.

χρονολογίας 5ῳ Ὀκτωβρ. κ', (1) τὸν τοῦ ἁγ. Βασιλείου ἀνακαινισθέντα (ὡς καὶ ὁ προηγούμενος) ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου καὶ τὸν περιφημότερον ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, ὅστις περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ 15' αἰῶνος ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν μετετράπη εἰς τζαμίον. Εὐρίσκεται οὗτος πρὸς δυσμὰς τῶν Ἐξωτείχων εἰς ἡμίωρον ἀπόστασιν ἐπὶ παραλίῳ ἐπιπέδου λόφου καί, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἐπιγραφῶν, ἰδρῦθη ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Α' τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1241-1263): πρόκειται δὲ μνημεῖον λαμπρότατον τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς ἐν Τραπεζοῦντι, ὡς καὶ τεκμήριον τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς εὐτορίας τῶν χρόνων τῆς ἰδρύσεώς του. Εἶναι σταυροειδῆς ἢ πτεροειδῆς, στηρίζεται ἐπὶ τεσσάρων μεγάλων κίονων Φρυγίου λίθου, ἔχει τρεῖς πύλας καὶ φέρει ἔδαφος Μωσαϊκόν. Δυστυχῶς ἐν ἐπισκευῇ αὐτοῦ τῷ 1865 γενομένη ἠφανίσθησαν αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων εἰκόνες, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ κτίτορος Μανουὴλ, ἐσώθη δὲ μόνῃ ἡ τοῦ Παντοκράτορος ἐπὶ θόλου, ὡς καὶ ἐν οἰκόσημον τῶν μεγάλων Κομνηνῶν. Περὶ αὐτὸν δ' ὑπῆρχε καὶ μεγάλη μονή, ἣς ἔρεπια μόνον σφύζονται σήμερον. Εἰς τοὺς χρόνους τῶν Γαβράδων ἀνάγεται ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ὁ πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοδώρου Γαβρᾶ τοῦ ἐν Θεοδοσιουπόλει μαρτυρήσαντος κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Κωνσταντίνου Γαβρᾶ ἀνατολικῶς τοῦ μόλου, εἰς τοὺς χρόνους δὲ τῶν Κομνηνῶν ἡ γυναικεία μονὴ τῆς Θεοσκεπάστου, οἰκοδόμημα πολλάκις ἐπισκευασθὲν καὶ μάλιστα ὑπὸ Ἀλεξίου τοῦ Γ'. Παραλείπεται ἐνταῦθα ἡ μνεία ἄλλων ναῶν τῶν νεωτέρων χρόνων, ὧν τινες ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν καὶ εἰς τὰς συνοι-

(1) Καὶ οὗτος σφύζεται μὲν, ἀλλὰ μεταβεβλημένος εἰς τζαμίον. Παθὼν ἐκ πυρκαϊᾶς ἀνεκαινίσθη ὑπὸ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1350-1390). Ἔδε I. Φαλλμερ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 108-109. Τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Εὐγενίου ἔφερον πάντα τὰ νομίσματα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων.

κίας, ἔνθα οὗτοι εὐρίσκονται, ὡς ὁ τοῦ Χριστοῦ, ὁ Μητροπολιτικὸς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου καὶ ὁ τῆς ἁγίας Μαρίνης.

Μνημεῖα ἀρχαῖα διαφόρων χρόνων εἶναι καὶ τὰ τεῖχη τῆς Τραπεζοῦντος, ὧν τὰ μὲν πρὸς δυσμὰς κατὰ τὸν Σ. Ἰωαννίδην (ἔνθα ἄνωτ. σελ. 230) ἀνάγονται τὸ πλεῖστον εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, τὰ δὲ πρὸς ἀνατολὰς καὶ βορρᾶν τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τὰ πρὸς μεσημβρίαν ὅλα εἰς τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων Κομνηνῶν. Ταῦτα, ἐπειδὴ κατέπεσον ἐπὶ Εἰρηναίου ἀρχιεπισκόπου Τραπεζοῦντος (τὸ 543) ἐκ σεισμῶν, ἀνήγειρεν ἰδίους ἀναλώμασιν ὁ Ἰουστινιανός, ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα δημόσια οἰκοδομήματα, καθ' ἃ ἐμφαίνει ἐπιγραφὴ σφριζομένη ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πύλης (1). Ὅτι δὲ διὰ τῶν τειχῶν τούτων καὶ τῶν ἐπάλλξεων καὶ τῶν περὶ τὴν πόλιν τάφρων αὕτη φύσει ὄχυρὰ οὔσα ἐκ τῆς φυσικῆς τοποθεσίας αὐτῆς καθίστατο ὄχυρῶτέρα, τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἀνδρέας ὁ Λιβαδηγὸς ἐν τῇ «Ἐκφράσει Τραπεζοῦντος» παριστῶν αὐτὴν οὕτως ἔχουσαν τὸν ἸΔ' αἰῶνα: «Καὶ ἡ πόλις θέσεως ἔτι χρηστῆς· αὕτη γὰρ τῶν πρὸς ἕω ἡλίῳ πόλις μάλ' ἀνίσχοντι Κολχικῇ τῶν προποντίδων ἀμείνων περιωνύμου τε κλήσεως ἄνωθεν εὐμοιροῦσα πολλῆς ὡς θέσεως εὐ ἔχουσα τι καὶ ὄψεως καὶ τῶν ἔς χρεῖαν πάντων ἀνθρώποις ἅμα καὶ κτήνεσι δαψιλῆς χορηγὸς εἰσάπαν τυγχάνουσα, ὅτι καὶ ἠπειρώταις μὲν ὡς χαλκίοις τοῖς τείχεσιν ἀδρότατον δέος ποιεῖται καὶ θέσει καὶ τόπου καὶ εὐρείαις δῆλον ὅτι τάφροις καὶ ταῖς ἄλλαις ἐπάλλξεσι, τοῖς δέ γε αὐτόχθοσι καὶ ἐπήλυσι καὶ τοῖς ἐμπόροις».

Ἐπεὶ τὰ 25 χωρία μικρὰ καὶ μεγάλα Ἑλληνικὰ ἀριθμοῦνται περὶ τῆς Τραπεζοῦντος κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ εἰς ἀποστάσεις  $\frac{1}{2}$  ὥρας μέχρι 4 ὥρῶν, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Τραπεζοῦν-

(1) Σ. Ἰωαννίδ. ἔνθα ἄνωτ. σελ. 34.

τιοι διαθερίζουσιν, ἂν δὲν δύνανται νὰ διέλθωσι τοὺς θερινοὺς μῆνας εἰς τὰ περίφημα παρχάρια τῆς Λιβερᾶς, τῆς Σάντας καὶ τῆς Κρώμνης τὰ ὑψηλότερον κείμενα καὶ εἰς ἀπόστασιν ἑπτὰ ὠρῶν καὶ περιπλέον. Ὁ ὄλος πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἀνέρχεται εἰς 50 χιλ. κατοίκων, (1) ὧν περὶ τοὺς 15,000 Ἕλληνες, 3,000 Ἀρμένιοι, 1000 Ἀρμενοκαθολικοί, 120 διαμαρτυρόμενοι, 500 ἄλλοι ξένοι Εὐρωπαῖοι καὶ Πέρσαι καὶ οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι. Ἐπιτόπιον δὲ προῖον ἐξαγωγῆς εἶναι καὶ τὰ γνωστὰ τῆς Τραπεζοῦντος χαψία (εἶδος μικροῦ ἰχθύος ἀρχ. ἔγγραυλις).

ε') **Πλάτανα.** Τὰ Πλάτανα πρωτεύουσα τῆς ὑποδιοικήσεως Ἀκτζὲ-ἀμπὰδ εἶναι παράλιος κομποπολις, κειμένη πρὸς δυσμὰς τῆς Τραπεζοῦντος εἰς τρίωρον ἀπ' αὐτῆς κατὰ ξηρὰν ἀπόστασιν καὶ ἔχουσα λιμένα ἀσφαλῆ, εἰς ὃν καταφεύγουσιν ἐν καιρῷ τρικυμίας τὰ ἐν τῷ λιμένι τῆς Τραπεζοῦντος τυχὸν εὐρισκόμενα πλοῖα. Ἐκτισμένη ἐπὶ λόφων καταφύτων ἀπὸ ἐλαιῶνας ἔχει δύο ἑνορίας καὶ δύο ἐξαταξίους ἀστικὰς σχολὰς, ὡς καὶ δύο ναοὺς, ὧν ὁ εἷς ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν. Τὰ Πλάτανα παράγουσι διάφορα προϊόντα, οἷον καπνόν, τοῦ ὁποίου πλεον τῶν δύο ἑκατομμυρίων χιλιογράμμων ἐξάγεται ἔτησίως, ἐλαίας, ἔλαιον ἀρίστης ποιότητος, φασόλια, ὧν ἐπίσης γίνεται ἐξαγωγή, ἀραβόσιτον καὶ ἄλλα. Ἐν τῷ αὐτόθι Μονοπωλίῳ τῶν καπνῶν πλῆθος ἀνθρώπων εἰργάζετο πρὸ τοῦ πολέμου πρὸς διαλογὴν τῶν φύλλων τοῦ καπνοῦ, ὅστις ἐξάγεται εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν. Τὰ χωρία τῆς κομποπόλεως

(1) Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τῶν κατοίκων μόρφωσις ποικίλλει κατὰ τὰ διάφορα ἔθνη οὕτως, ὥστε τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν οἱ Ἕλληνες, τὴν δευτέραν οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ ὀλίγοι ξένοι Εὐρωπαῖοι καὶ τὴν τρίτην οἱ Τοῦρκοι.

κείνται περίξ τοῦ ποταμοῦ *Καλάμερι* καὶ κατοικοῦνται τὸ πλεῖστον ὑπὸ Μωαμεθανῶν, ἐν δ' ἐξ αὐτῶν Ὑψηλὸν καλούμενον φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀποικία τῆς ἐν Ὀφει Ὑψηλῆς (Ἴδε σελ. 18). Αἱ Ἑλληνικαὶ τῶν Πλατάνων οἰκογένειαι εἶναι 350, ἐν ᾧ τὸ 1870 ἀνήρχοντο εἰς 300 περίπου. Οὐχὶ δὲ μακρὰν τῆς πολίχνης ἔκειτο ἡ Ἐρμώνασσα, ἣς σφίζονται ἐρείτιά τινα τῆδε κάκεισε καὶ ἦτις ἐπὶ Φαρνάκου τοῦ Α' προαχθεῖσα μετωνομάσθη *Φαργακία*.

ς') **Τρίπολις.** Ἡ *Τρίπολις* ἔδρα ὑποδιοικήσεως, ἀπέχουσα τῆς Τραπεζοῦντος 24 ὥρας πρὸς Δ, εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ ὠραίας θέσεως παραθαλασσίας παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Χαρσιώτου καὶ ἔχει κατοίκους Ἑλληνας μὲν 2,472 συντηροῦντας δημοτικὸν σχολεῖον καὶ ἑλληνικὸν μετὰ τριῶν διδασκάλων καὶ 130 μαθητῶν καὶ ναὸν μετὰ τριῶν ἱερέων, Μωαμεθανοῦς δὲ 4,115. Τῆς ὅλης ὑποδιοικήσεως οἱ κάτοικοι ὑπολογίζονται εἰς 7,940 οἰκογενείας. Προϊόντα δ' αὐτῆς εἶναι λεπτοκάρνα, μῆλα, ἀπίδια, κάρνα, φασόλια, σίτος, ὄρυζα, κριθὴ καὶ βρόμη καὶ τὰ δάση παρέχουσιν ἀρκούντως σημαντικὴν ξυλείαν. Τὰ κυριώτερα εἶδη ἐξαγωγῆς εἶναι λεπτοκάρνα, ὄρυζα, κάρνα, φασόλια, δέρματα προβάτων καὶ αἰγῶν καὶ ξυλεία. Τὰ περὶ τὴν Τρίπολιν χωρία ἐκκλησιαστικῶς ὑπάγονται εἰς τὸν Μητροπολίτην Χαλδίας.

ζ') **Κερασοῦς.** Ἡ *Κερασοῦς*, ἔδρα ὑποδιοικήσεως, κείται πρὸς δυσμὰς τῆς Τραπεζοῦντος εἰς ἀπόστασιν 36 ὥρων ἀπ' αὐτῆς καὶ εἶναι πόλις ἀρχαία, παράλιος καὶ ἐμπορικὴ. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα<sup>(1)</sup> ἐτέλουν καὶ οἱ Κερασούντιοι φόρον εἰς τοὺς

(1) Κύρ. Ἀνάβ. βιβλ. V κεφ. 5, 10. «Κοιτωρεῖται δ' οὗτοι εἰσι μὲν ἡμέτεροι ἀποικοί, καὶ τὴν χώραν ἡμεῖς αὐτοῖς ταύτην παραδεδώκαμεν

Σινωπεῖς, ὡς καὶ οἱ Τραπεζούντιοι καὶ οἱ Κοτυωρίται ὄντες καὶ οὔτοι ἄποικοι ἐκείνων. Ἡ ὠραιότης τῆς Κερασσοῦντος ἐμποιεῖ ἀληθῶς ἐκκληξιν εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ ἀτμοπλοίου θεώμενον αὐτήν. Τῆς πόλεως ὑπέρχεται πρὸς νότον ἡ ἀκρόπολις, ἦτοι τὸ ὠραῖον Μιθραδατικὸν φρούριον, σφύζονται δὲ πλεῖστα μέρη τῶν τειχῶν, ἅτινα ἀνάγονται εἰς τὸν Β'. π. Χ. αἰῶνα. Ἐνταῦθα εὗρον οἱ μύριοι μετὰ τοῦ Ξενοφῶντος φιλοξενίαν, ὡς καὶ ἐν Τραπεζούντι. Καθ' ἅπασαν τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Βυζαντιακὴν ἐποχὴν καὶ κατ' αὐτοὺς ἔτι τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων Κομνηνῶν διεκρίνετο ἡ Κερασσοῦς ὡς πόλις ἀξιόλογος, δι' ἧ καὶ ἐκκλησιαστικῶς ὑπῆρξεν ἔδρα ἀρχιερέως καὶ πολλοὶ ἀναφέρονται Μητροπολίται Κερασσοῦντος, ἐν οἷς καὶ ὁ Γαβριήλ, ὅστις τὸ 1085 ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ παρεκάθητο ἐν τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὡς μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Ἐπὶ τῶν μεγάλων Κομνηνῶν ἡ πόλις αὕτη εἶχε τὰ δευτερεῖα μετὰ τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ὑπῆρχον καὶ ἐν αὐτῇ τότε πολλοὶ ἔμποροι Γενουήνσιοι. Οἱ δοῦκες αὐτῆς κατώρθωσαν πολλάκις νὰ διατηρήσωσιν ἀνεξαρτησίαν τινά, εἰς πολλὰς δὲ περιστάσεις οἱ Κερασσοῦντιοὶ ἀντιπαρετάχθησαν κατὰ τῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης δυνάμεων τῶν μεγάλων Κομνηνῶν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπὶ τέλους ὑπετάγησαν οὐχὶ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ κατόπιν συνθηκολογήσεως, δι' ἧς μόνοι αὐτοὶ ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ κατοικῶσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πατρίδος των, ὅπως καὶ σήμερον κατοικοῦσι. Περὶ διαφορῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ Σεβήρου Ἀλεξάνδρου ἴδε *Recueil général des monnaies grecques* ὑπὸ W. H.

βαρβάρους ἀφελόμενοι· δι' ἧ καὶ δασμὸν ἡμῖν φέρουσιν οὔτοι τεταγμένον καὶ Κερασσοῦντιοὶ καὶ Τραπεζοῦντιοὶ, ὥστε, ὅτι ἂν τούτοις κακὸν ποιήσητε, ἡ Σινωπέων πόλις νομίζει πάσχειν».

Waddington, E. Babelon — Th. Reinach τόμ. 1 σελ. 74—76. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κερασσοῦντος ἠρημώθη αὕτη μετὰ τῶν πλησίων χωρῶν καὶ ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐφρονεῦθησαν ἢ ἐξιλαμίσθησαν ἢ καὶ μετηνάστευσαν, κατήντησεν ἡ Μητρόπολις Κερασσοῦντος ἔξαρχία προσαρτηθεῖσα εἰς τὴν Μητρόπολιν Τραπεζοῦντος, ἐν ᾧ τὰ περὶχωρα αὐτῆς ὑπήγοντο ἀνέκαθεν, ὡς καὶ τὰ τῆς Τριπόλεως, εἰς τὴν Μητρόπολιν Χαλδίας. Ἀλλὰ τὸ 1913 προσηρτήθη καὶ ἡ πόλις δι' ἀποφάσεως Συνοδικῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εἰς τὴν Μητρόπολιν Χαλδίας. Ἐν ᾧ τὸ 1870 ἡ Κερασσοῦς ἠρίθμει περὶ τὰς 1300 οἰκογενείας, ὧν αἱ περισσότεραι ἦσαν Τουρκικαί, 500 δὲ μόνον Ἑλληνικαὶ καὶ 200 Ἀρμενικαί, πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἀνῆρχετο εἰς 22,000 ψυχάς. Ὑπὲρ τὰς 2000 οἰκογένειαι αὐτόθι εἶναι Ἑλληνικαὶ διατηροῦσαι ἡμιγυμνάσιον καὶ παρθεναγωγεῖον καλῶς κατηρτισμένα, εἰς τὰ ὁποῖα φοιτῶσιν 650 περίπου μαθηταὶ καὶ 400 μαθήτριά, καὶ τρεῖς ναοὺς μετὰ ὀκτὼ ἱερέων. Τὸ διδάσκον προσωπικὸν τῶν μὲν ἀρρένων ἀνῆρχετο εἰς 22, τῶν δὲ θηλέων εἰς ὀκτὼ καὶ ὁ ἐτήσιος προϋπολογισμὸς εἰς 2500 λίρας χρυσᾶς. Δῆμοι ἔξαρχώμενοι ἐκ τῆς ὑποδιοικήσεως Κερασσοῦντος εἶναι τὸ *Κεσσάπ* (Κασσιόπη), τὸ *Ἀκ-κιοῦ* (Ἀκκεβή), τὸ *Κηρῆκ* καὶ τὸ *Πηρ-Ἀζίζ*. Τῆς ὅλης ὑποδιοικήσεως ὁ πληθυσμὸς ἀναβιβάζεται εἰς 14,816 οἰκογενείας. Ἐγγῶρια δὲ προϊόντα εἶναι τὰ γνωστὰ πρὸ πάντων λεπτοκάρνα (κοιν. φουντούκια) τῆς Κερασσοῦντος, ὧν καὶ μεγάλη ποσότης ἐξάγεται κατ' ἔτος, σῖτος, κριθή, ὄρυζα, κέγγρος, βρόμη, φασόλια, κάνναβις καὶ γεώμηλα· ἐκ τῶν ὀπωρικῶν δὲ μῆλα, ἄπια, σῦκα, κάρνα καὶ ἄλλα. Ἐπίσης ἐξάγονται βούτυρον, μέλι, κηρός, μαλλία καὶ δέρματα. Κατὰ τὸν Κ. Παλαμιχαλόπουλον (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 272), ἡ παραγωγὴ λεπτοκαρῶν ἐν Κερασσοῦντι καὶ ἡ ἐξαγωγή τοῦ προϊόντος

τούτου ἀνέρχεται εἰς ποσὸν ἀληθῶς ἐκπληκτικόν, διότι κατὰ τὴν μείζονα ἢ ἐλάττονα εὐφορίαν τοῦ ἔτους ἡ πόλις ἔξαρχει 7—9 ἑκατομμ. ὀκάδ. λεπτοκαρῶν ἐτησίως. Τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ εἶναι τὸ πλεῖστον κτηματῖαι, γεωργοὶ καὶ τινες ναυτικοί, οἱ δὲ Ἕλληνες διακρινόμενοι ἐνταῦθα ὡς πρὸς τὴν διανοητικὴν καὶ ἄλλην μόρφωσιν ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὰ ναυτικά, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὶ κτηματῖαι. Ὡς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Τριπόλει, ὑπῆρχον πρὸ τοῦ πολέμου καὶ ἐν Κερασσοῦντι πρακτορεῖα διαφόρων ἀτμοπλοϊκῶν ἐταιρειῶν καὶ ἀντιπρόξενοι τῆς Αὐστροουγγαρίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Μεγάλην δ' ἀληθῶς ὀφείλει ἡ πόλις εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν δημαρχεῦσαντα ἐν αὐτῇ ἀοίδιμον Καπετὰν Γεώργιον Κωνσταντινίδην πασᾶν, ὅστις μετ' ἀπαραιμίλλου ζήλου καὶ πολλῶν μόχθων ἐξωράισεν εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν πόλιν, ἥτις καὶ ἤδη ἔχει πλήρη σχεδὸν ἅπαντα τὰ δημόσια καὶ κοινοτικὰ καθιδρύματα. Τούτου πατρός ἐστιν ὁ ἐν Μασσαλίᾳ κ. Κ. Κωνσταντινίδης, ὅστις ἐν τῇ ἐκ τοῦ πολέμου ἐπελθούσῃ ζωηρᾷ ἐκδηλώσει τάσεως καὶ ὁρμῆς παντὸς λαοῦ ὑποδούλου πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ πρῶτος ἐκ τῶν ἡμετέρων συλλαβῶν τὴν ἰδέαν τῆς ἐνεργείας περὶ αὐτονομίσεως τοῦ Πόντου ἀκαταπονήτως ἠγωνίσθη καὶ ἀγωνίζεται πρὸς πραγμάτων ταύτης καὶ πληρῶσιν τοῦ διακαοῦς πόθου ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων Ποντίων, ἵνα ἡ ἐπὶ πέντε περίπου αἰῶνας σκληρότατα δοκιμασθεῖσα χώρα αὐτῶν ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν τῆς τυραννίας καὶ ἀπολαύσῃ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ προόδου.

Ἡ Κερασσοῦς περιβαλλομένη ὑπὸ τειχῶν ἀρχαίων, κεῖται μεταξὺ δύο λόφων, μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν ὁποίων ἐκτείνονται τὰ τείχη αὐτῆς ἀπὸ τῆς παραλίας, καὶ συνδέεται μετὰ τῆς Νικόπολεως δι' ἀμαξιτῆς ὁδοῦ. Εἰς μακρὰν ἀπὸ τῆς Κερασσοῦντος

ἀπόστασιν κείται τὸ χωρίον Πάτλαμα, τοῦ ὁποίου ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κατὰ τὸν τελευταῖον Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον μετεβλήθη ὑπὸ τῶν αἰμοβόρων Τούρκων εἰς ἀληθὲς μακελλεῖον, διότι ἐν αὐτῷ ὑπὲρ τὰς 3 χιλ. ὁμογενεῖς εὗρον θάνατον οἰκτρὸν κατὰ πληροφορίας ἀκριβεστάτας (1).

η') Ὁρτοῦ (*Κοτύωρα*). Ἡ Ὁρτοῦ (ἑλλην. Κοτύωρα) εἶναι πόλις κειμένη εἰς τρίωρον ἀπὸ τῆς Κερασσοῦντος ἀπόστασιν κατὰ θάλασσαν οὐχὶ μακρὰν τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἣτις ὑπῆρξε καὶ αὕτη ἀποικία τῆς Σινώπης. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κερασσοῦντος μετὰ τὴν πρώτην ἀμβλεῖαν ἐξοχὴν τῆς παραλίας τὴν παρουσιαζομένην κατὰ τὸν ἀπὸ Κερασσοῦντος εἰς Κοτύωρα πλοῦν φαίνεται προβάλλουσα πυραμιδοειδῆς ἢ κορυφὴ ὄρους «τοῦ Ἁγίου Βασιλείου», ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔστησε τὴν περικαλλῆ μονὴν αὐτοῦ ὃ ἐκ τῶν τριῶν μεγίστων φωστήρων τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Ἁγιος Βασίλειος.

Ἡ πόλις τῶν Κοτυώρων εὐρισκομένη εἰς συγκοινωνίαν μετὰ πασῶν τῶν ὑπερκειμένων πόλεων διεξάγει μεγάλης σημαντικότητος ἀγορὰν ἐξαγωγῆς καὶ εἰσαγωγῆς. Εἶναι αὕτη μετὰ τὴν Κερασσοῦντα ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἐμπορικωτέρα πόλις, ἀπέχει δὲ τῆς Τραπεζοῦντος κατὰ θάλασσαν μὲν 12 ὥρας κατὰ ξηρὰν δὲ 45. Ἐν αὐτῇ ἔδρευε ὁ Μητροπολίτης Νεοκαισαρείας ἔχων Μητρόπολιν ἴδιον οἰκοδόμημα.

Προϊόντα ἐγχώρια εἶναι ἀραβόσιτος, ὄσπρια, ὄρυζα, κάνναβις, λίνον, βούτυρον, κηρὸς καὶ ξυλική. Κατ' ἔτος ἐξάγονται περὶ τὰς 250 χιλ. ὀκάδες βουτύρου, 320 χιλ. ὀκάδες τυροῦ, 100 χιλ. ὀκάδες μαλλίων, 20 χιλ. ὀκάδες μέλιτος καὶ 40 χιλ. κομμάτια δερμάτων διαφόρων ζώων.

(1) I. Ζερβοῦ διάλεξις «Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου», σελ. 22 ἐν Ἀθήναις 1919.

Σπουδαία γίνεται έντευθεν εξαγωγή και φών εις την Εύρώ-  
πην, ών η αξία άνέρχεται εις 5 χιλ. λίρος έτησίως. Η Όρτου  
είναι έξ 3 υ το διοικήσεως και έχει περι τας 1000 Έλλην. Χριστια-  
νικας οίκογενείας, τρεις ναους μετά εξ ιερέων, σχολεία καλώς κα-  
τηρισμένα, έν οίς και παρθεναγωγείον, την Ψωμάδειον σχολήν  
μετά 8 διδασκάλων και καθηγητών έχουσαν και πρώτην τάξιν Γυ-  
μνασιακήν και την Πολυκάρπειον σχολήν. Οί Τουρκοί κάτοικοι  
αυτής είναι περι τας 5 χιλ., υπήρχον δ' άλλοτε αυτόθι και Άρμε-  
νιοί περι τας 3 χιλιάδας και πρακτορεία ατμοπλοϊκών εται-  
ρειών, τής Όθωμανικής, τής Αυστριακής, τής Ρωσικής, τής  
Πανελληνίου, του Κουρτζη και του Χατζη-δασούτ. Δήμεοι εξαρ-  
τώμενοι εκ τής ύποδιοικήσεως Όρτου περιλαμβανούσης τόν όλον  
περι τας 20 χιλ. οίκογενειών είναι : Περσεμέ, Πολαμάν,  
Χαψίμανα, Έϊμπάστη και Ούλου - μπέι. Χωρία δέ μετά Χρι-  
στιανών κατοίκων έν τή ύποδιοικήσει είναι τά εξής : Χαψί-  
μανα, Άντούζ, Τεμισκιάν, Τάραχτα, Ταμαλάν, έχοντα έν όλω  
περι τας 200 όρθοδόξους Χριστιανικας οίκογενείας, πέντε  
ναους μετά Ισαριθμών ιερέων και τρία σχολεία μετά τεσσάρων  
διδασκάλων.

Κατά την επικρατούσαν παράδοσιν μετόκησαν ένταύθα  
περι τά μέσα του 18ου αιώνος Χριστιανικαι οίκογένειαι εξ  
Άργυροπόλεως και τών περι αυτήν χωρίων Κορόνιζα, Γαρ-  
γάινα, Δέσμαινα και άλλαι εκ Κασσιόπης (Κεσσάπ) και εξ Έσπιας  
παρά την Τρίπολιν. Κατά τόν 1870 η πόλις είχε περι τας 1110  
οίκογενείας, ών αι μέν 600 ησαν Έλληνικαι Χριστιανικαι,  
αι δέ 150 Άρμενικαι και αι λοιπαι Όθωμανικαι. Πρò δέ του  
τελευταίου πολέμου όλος ό πληθυσμός τής πόλεως ύπελογίζετο  
εις 14000, ών οι ήμισεις Έλληνορθόδοξοι και οι λοιποί Μου-  
σουλμάνοι και Άρμένιοι.

θ') **Οὐνία** (ἑλλην. *Οἰνότη*). Ἡ κομόπολις Οἰνότη πρὸς δυσμὰς τῆς Φάτιζας καὶ εἰς ἀπόστασιν 36 χιλιομ. ἀπ' αὐτῆς, κειμένη ἐπὶ ὠραία; παραθαλασσία; θέσεω; εἶναι πρωτεύουσα ὑποδιοικήσεω; καὶ μία τῶν περικαλλεστάτων τοῦ Πόντου. Διεκρίθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ναυτικῆς ἀκμῆς ἐν Πόντῳ καὶ ἴσως ὡς ἡ πρωτίστη. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξε μικρὰ πόλις ἀποικισθεῖσα κατὰ τοὺς μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον χρόνους ἐκ τῆς ἐν τῇ Ἀτικῇ Οἰνότης, ὡς εἰκάζουσί τινες. Κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους ἡ Οἰνότη ἦτο ἐπίνειον τῆς Νεοκαισαρείας, τῶν Κομάνων καὶ τῆς λοιπῆς Ἀσίας, ἡ δὲ περὶ αὐτὴν χώρα ἦτο εὐφορωτάτη καὶ πολυανθρωποτάτη, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ πολλὰ λείψανα χωρίων καὶ πολυχῶν τὰ σφζόμενα ἀπὸ τῆς Θεμισκύρας μέχρι αὐτῆς; καὶ ἡ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως παράδοσις, ὅτι ἀπ' αὐτῆς μέχρι τοῦ Βοῶνος ἦσαν τόσον πικναὶ αἱ οἰκίαι, ὥστε γαλῆ ἀπὸ στέγης εἰς στέγην πηδῶσα ἠδύνατο χωρὶς νὰ πατήσῃ γῆν νὰ φθάσῃ ἀπὸ Οἰνότης εἰς Βοῶνα. Ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἦτο αὕτη ἡ ὠραιότατη τοῦ κράτους αὐτῶν ἐπαρχία (1). Ἐχει αὕτη ὑπὲρ τοὺς ἑνεακισχιλίους κατοίκους, ὧν τὸ ἥμισυ εἶναι Ἑλλη-νες Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἀποτελεῖται ἐκ Μωαμεθανῶν καὶ ὀλιγίστων Ἀρμενίων. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης συντηρεῖ λαμπρὰ ἐκπαιδευτήρια, δημοτικὸν σχολεῖον καὶ Ἑλλη-νικὸν μετὰ μαθητῶν τετρακοσίων καὶ περιπλέον. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ ἰδίως οἱ Ἑλληνες ἀσχολοῦνται περὶ τὸ ἐμπόριον, τὴν ναυπηγικὴν, δι' ἧς πολλὰ κατ' ἔτος διαφόρου μεγέθους πλοῖα καταβιβάζονται, τὴν σχοινοποιίαν, τὴν κεραμευτικὴν καὶ τὴν ἔξαγωγὴν λευκῶν μαλακῶν πετρῶν παρεμφερῶν πρὸς μάρμαρον. Ἀξιοσημεῖωτα τῆς ἀρχαιότητος ἐνταῦθα μνημεῖα ἐσώθησαν μικρὰ τινα λείψανα τῶν παλαιῶν τειχῶν παρὰ τὴν Ἑλληνικὴν

1) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ. ἀνοτ. σελ. 204.

συνοικίαν καὶ τὸ μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀπέχον φρουρίον τῆς Ὁραϊᾶς πρὸς Ν αὐτῆς, ἐνθα ἠδρευον οἱ δοῦκες τῆς Οἰνόςης. Ἄλλὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπὶ τῶν Ντερέ-μπέηδων ὡς ἀφετηρία αὐτῶν πρὸς συχνὰς ἀποστασίας, καθαρὰφίσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Ἐν Οἰνόῃ ὑπῆρχον πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου πρακτορεῖα ἀτιμπολιῶκῶν ἐταιρειῶν, Ὁθωμανικῆς, Ρωσικῆς, Γαλλικῆς (Messagerie), Ἰταλικῆς, Αὐστριακῆς καὶ τοῦ Κουρτζῆ, μονοπώλιον καπνῶν, διοικητήριον, λιμεναρχεῖον καὶ δημαρχεῖον. Ἐπιτόπια δὲ προϊόντα εἶναι σίτος, ἀραβόσιτος, ὄρυζα, κριθή, βρόμη, κάνναβις, λίνον, ἐρέβινθοι, φασόλια, φακῆ καὶ κουνκιά, ἐκ τῶν ὀπωρικῶν δὲ μῆλα, ἀπίδια, σταφύλια κυδῶνια καὶ ἄλλα. Ἀντικείμενα τοῦ ἐμπορίου αὐτόθι εἶναι καὶ ἡ ξυλεία, ὁ οἶνος, τὸ βούτυρον, ὁ τυρὸς, ὧν καὶ γίνεται ἔξαγωγή. Ὁ πληθυσμὸς τῆς ὅλης ὑποδιοικήσεως ἀναβιβάζεται εἰς 10700 οἰκογενείας. Ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ μεταξὺ ὄροπεδίων ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Βήρεως καὶ ἐντεῦθεν ἀρχομένων καὶ τῆς Οἰνόςης δάση παρέχοντα ξυλείαν ναυπηγήσιμον ἀρίστην. Ὑπὲρ τὴν Οἰνόνην ὑπῆρχον καὶ δύο χωρία Ἀρμενικά. Μεταξὺ τῆς πολίχνης *Θέρμης* (τουρκ. Τέρμε) παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Θερμώδοντος ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς αὐτοῦ ὄχθης κειμένης καὶ τῆς Οἰνόςης ἐκτείνεται χώρα εὐδαίμων διοικητικῶς εἰς τὴν Οἰνόνην ὑπαγομένη, ἡ *Σιδήνη*, ἣς ὑπέρχεται τὸ Ἀμαζόνιον ὄρος (Ἀμαζὸν-ντάγ). Ἐνταῦθα αἱ γυναῖκες φημίζονται διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος αὐτῶν, ἐν ᾧ οἱ ἄνδρες Τζανίκοι καλούμενοι εἶναι δύσμορφοι καὶ περιφρονοῦνται ὑπὸ τῶν Ὁθωμανῶν.

ι') **Ἀμισός.** Ἡ Ἀμισός (τουρκ. Σαμψὸν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς Ἀμισόν) εἶναι πόλις μεγάλη καὶ ἐμπορικὴ καὶ ἔδρα τῆς ἀνεξαρτήτου διοικήσεως Τζανίκ (Τζανίκ σαντζαγῆ) καὶ τοῦ Μητροπολίτου Ἀμασειᾶς. Λέγεται, ὅτι ἡ ἀρχαία Ἀμισός, ἦν ὁ

Στράβων ΙΒ', 3, 14 παριστᾶ πόλιν ἀξιόλογον, ἀπέχουσαν τῆς Σινώπης περί τοὺς 900 σταδίους, τὸ πρῶτον ἀποκρίσθη ὑπὸ Μιλησίων, ὅτε οὗτοι κατέκτησαν τὴν Καππαδοκίαν, βραδύτερον δὲ ἐδέχθη αὐτῆ-ἐποίκους ἐξ Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ἀθηνοκλέα, ὁπότε καὶ μετωνομάσθη Πειραιεύς<sup>(1)</sup>. Ὅτε ἰδρῦθη τὸ βασίλειον τοῦ Πόντου προσηρτήθη καὶ αὕτη εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Μιθραδάτου, ὅστις καὶ μεγεθύνας ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν ἱερῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομῶν<sup>(2)</sup>. Ἐπὶ τῆς Περσοκρατίας ὑπήκουεν εἰς τοὺς Πέρσας, ἀπηλλάγη δὲ τῆς Περσικῆς σατραπείας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὁπότε καὶ ἀνέκτησε πάλιν τὸ δημοκρατικὸν πολιτεύμα καὶ διετήρησεν αὐτὸ μέχρι τῆς εἰς τοὺς Πάρθους βασιλείας ὑποταγῆς. Καὶ εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι τὸ 48 π. Χ. Φαρνάκης ὁ Β' υἱὸς τοῦ Μιθραδάτου τοῦ ΣΤ' ἐν τῇ γενομένῃ ὑπ' αὐτοῦ εἰς Πόντον ἐπιδρομῇ ἐκυρίευσεν τὴν Σινώπην καὶ τὴν Ἀμισόν, ἧς καὶ τοὺς κατοίκους ἐξηνδραπόδισεν. Ἐπὶ Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος ἐμεγεθύνθη αὕτη καὶ κατέστη ἕδρα βασιλική. Ἐπὶ τοῦ Καίσαρος τοῦ Σεβαστοῦ ἀνέκτησε πάλιν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἡ πόλις ἔχουσα τὴν Θεμισκυραν καὶ τὴν Σιδήνην καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὁπότε καὶ ἀφωμοιώθη καὶ αὕτη πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους<sup>(3)</sup>.

Κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἤκμασε πολὺ καὶ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν ἀνεδείχθη ἐμπορικῶς οὕσα λιμὴν τοῦ ἐμπορίου τῶν ἐν Ἰκονίῳ

(1) W. H. Waddington, E. Babelon—Th. Reinach Recueil général des monnaies grecques d'Asie mineure, 1er fascicule Paris 1904 σ. 42.

(2) Charles Texier Asie Mineure Paris 1882 σελ. 620.

(3) Ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους καταλέγεται καὶ ἡ Ἀμισὸς μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Ἐλενοπόντιου, ἐπαρχίας ἀποσπασθείσης ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου (ἴδε Ch. Texier ἐνθ' ἄνωτ.), ὃν ἀπετέλουν ὀκτώ πόλεις αἱ ἐξῆς: Ἀμάσεια, Ἰβωρα, Εὐχάιτα, Ζήλα, Ἀνταρα, Σινώπη, Ἀμισὸς καὶ Λεοντόπολις.

Σελτζούκων Τούρκων. Μετέπειτα δέ, ἐν ᾧ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος ἐθεωρεῖτο μία τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τοῦ κράτους αὐτῶν, διὰ τοὺς πρὸς αὐτοὺς πολέμους προσχωρήσασα ἔκουσίως εἰς τὸ ἐν Νικαίᾳ Βυζαντιακὸν κράτος ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσα μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας, ἕως οὗ ὑπετάγη καὶ αὕτη εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ τοῦ Γιλδηρήμ. Ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστραφεῖσα καὶ κατασκαφεῖσα ἡ Ἄμισός μετῴκηθη εἰς τὴν ἀμέσως πρὸς ἀνατολὰς χαμηλὴν παραλίαν, ὅπου διὰ τὸ νοσῶδες τοῦ κλίματος καὶ τὰς καταδυναστεύσεις τῶν Νιγρὲ-μπέηδων παρήκμασεν ὄλως καὶ μόνον τότε ἀνέλαβεν, ὁπότε ἔπαυσαν ἢ καὶ περιορίσθησαν αἱ καταδιώξεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Τουρκίᾳ. Ἡ σημερινὴ Ἄμισός (1) παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Λυκάστου (τουρκ. Μέρδ-ἰριμάκ) κεῖται περὶ τὰ τρία χιλιόμετρα μακρὰν τῆς ἀρχαίας (νῦν Καρᾶ-Σαμψῶν καλουμένης), ὅπου σφύζονται ἔτι ἑρείπια εἰχῶν φρουρίου, ὑδραγωγείων, σπηλαίων τεχνητῶν, θεάτρου καὶ προκυμαίας τοῦ λιμένος (2) καὶ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη τὴν ἄνω Ἄμισόν ἢ Κατῆ-κιοῖ ἐπὶ λόφου ἐκτισμένην περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν καὶ εἰς ἀπόστασιν δύο χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς παραλίας καὶ ἔχουσαν πρὸ τοῦ πολέμου συμπαγῆ Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν εἰς τριςχιλίους περίπου κατοίκους ἀνερχόμενον καὶ τὴν κάτω Ἄμισόν, ἣτις καὶ εἶναι ἡ κυρία πόλις ἔχουσα περὶ τὰς 35000 κατοίκων, ὧν Ἕλληνες μὲν εἶναι 18000, Ἀρμένιοι δὲ ἦσαν 2000, Εὐρωπαῖοι 500 καὶ οἱ λοιποὶ Μωαμεθανοί. Ἡ πόλις τῆς Ἄμισοῦ ἀπέχουσα 75 ὥρας ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος κατὰ ξηρὰν εἶναι μετ' αὐτὴν ἡ σημαντικωτέρα καὶ ἐμπορικωτέρα τῶν

(1) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 181.

(2) Κ. Παπαμιχαλοπ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 316-317.

παραλίων τοῦ Πόντου πόλεων, τὸ ἐπίνειον τῆς ὅλης Μ. Ἀσίας, διότι πολλῶν νομῶν τὰ ἐμπορεύματα διὰ τῆς πόλεως ταύτης διαμετακομίζονται εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Εὐρώπην. Τὸ 1866 σύμπασα σχεδὸν καταστραφεῖσα ὑπὸ πυρκαϊᾶς ἐκτίσθη ὅλως νέα ρυθμισθεῖσα καλῶς μετ' εὐθυγράμμων ὁδῶν καὶ πλατειῶν καὶ ἐμεγαλύνθη. Πολλὰ πλοῖα καὶ ἀτμόπλοια καθ' ἑβδομάδα ἐπισκέπτονται αὐτήν, δι' ὃ καὶ ἱκανὰ ὑπάρχουσιν αὐτόθι πρακτορεῖα ἀτμοπλοικῶν ἐταιρειῶν (τῆς Ὀθωμανικῆς Ἰνταρέϊ μαχσουσέ, τῆς Γαλλικῆς μεσαζερί καὶ μπακέ, τῆς Ρωσικῆς, τῆς Ἰταλικῆς, τῆς Γερμανικῆς, τῆς Πανελληνίου, τῆς Δανικῆς, τοῦ Κουρτζῆ καὶ τοῦ Χατζῆ-Νταούτ). Προξενικὰς δ' ἀρχὰς ἔχει τὰ προξενεῖα τῆς Ρωσίας καὶ Περσίας, ὡς καὶ ἀντιπρόσωπον προξένου τῆς Ἀμερικῆς. τὰ ὑποπροξενεῖα τῆς Αὐστρουγγαρίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας· ὑποκαταστήματα δὲ Τραπεζῶν τὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζῆς καὶ τὸ τῆς Τραπεζῆς Ἀθηνῶν. Τὸ ἔδαφος τῆς Ἀμισοῦ καὶ ἀπάσης τῆς περὶ αὐτὴν χώρας εἶναι λίαν εὐφορον εἰς ἐλαίαν, ἄμπελον κλπ. καὶ ἰδίως εἰς τὸν καπνόν, ὅστις φημίζεται μετὰ τὸν τῆς Πάφρας ὡς ἀρίστης ποιότητος καὶ οὐτινος ἢ παραγωγὴ τὸ 1900 ἀνῆλθεν εἰς 6,989,900 χιλιόγραμμα (1). Τούτου γίνεται μεγάλη ἐξαγωγή, ὡς καὶ δερμάτων, λίνου, καννάβεως, κανναβοσπόρου, ὀσπρίων καὶ σιτηρῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς ὅλης πόλεως (τῆς ἄνω καὶ τῆς κάτω) ἐκ Καππαδοκίας καταγόμενοι εἶναι τουρκόφωνοι. Οἱ Ἑλληνορθόδοξοι, οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ κατοικοῦσιν ἕκαστοι ἐν ἰδίαις συνοικίαις. Λειτουργοῦσιν ἐνταῦθα καλῶς κατηρισμένα Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια, νηπιαγωγεῖον, εἰς ὃ τὸ 1903 ἐφοίτων 400 νήπια, ἑπτατάξιος ἀστικὴ σχολή, παρθεναγωγεῖον ἑπτατάξιον καὶ πλήρες γυμνάσιον πάντα μετὰ διδασκάλων καὶ

(1) Κ. Παπαμιχαλοπ. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 319.

καθηγητῶν ὑπὲρ τοὺς 25 καὶ μαθητῶν καὶ μαθητριῶν περίπου 1300 ἐν τῇ κάτω Ἀμισῶ. Ναοὶ ὑπάρχουσιν αὐτόθι εἰς ἐν τῇ κάτω Ἀμισῶ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος νεόκτιστος, καὶ λαμπρότατος· μετὰ ἑπτὰ ἱερῶν καὶ δύο ἱεροδιακόνων, δύο δ' ἐν τῇ ἄνω Ἀμισῶ καὶ ἐν παρεκκλήσιον μετὰ τεσσάρων ἱερῶν. Καὶ οἱ Ἀρμένιοι τῆς κάτω Ἀμισοῦ εἶχον ἕνα ναὸν ὠραῖον καὶ σχολεῖα καλά. Ὡς νέα πόλις ἡ Ἀμισὸς συνφικίσθη πρὸ 60 περίπου ἐτῶν ἐκ Μωαμεθανῶν, οἵτινες καὶ ὑπῆρξαν οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι αὐτῆς (1), ἔπειτα δὲ ἐξ ἄλλων ἐποίκων, ὧν οἱ πλεῖστοι εἶναι Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι ἐκ Καππαδοκίας (ὡς προελέχθη), Καρμανίας καὶ τῆς περὶ τὴν Τραπεζοῦντα χώρας καὶ τέλος ἐκ τινῶν Ἀρμενίων καὶ ξένων. Ἐκ τῶν δημοσίων τῆς πόλεως οἰκοδομημάτων μετὰ τὸν προμνησθέντα περικαλλῆ ναὸν τῆς ἁγίας Τριάδος διακρίνονται καὶ τὸ διοικητήριον κείμενον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς παραλίας ἐπὶ ἀναπεπταμένης περιόπτου θέσεως καὶ τὸ νοσοκομεῖον τῆς Δημαρχίας. Πολλὰ δὲ καὶ διάφορα ἐλειτούργουν πρὸ τοῦ πολέμου καὶ λειτουργοῦσιν ἐν Ἀμισῶ εὐεργετικὰ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων σωματεῖα, ἐν οἷς καὶ ἡ «Φιλόπτωχος ἀδελφότης Ὀρθοδοξία» (2) καὶ ὁ «Πανευξείνιος Ἑλληνικὸς Σύλλογος» (3). Καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἡ πόλις οὐ μόνον ἀνεδείχθη πλουσία καὶ καλλιτέχνος, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ὠραίων αὐτῆς νομισμάτων, ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα ἐκαλλιέργησε καὶ σοφοὺς ἀνέδειξεν ἄνδρας, ὡς τὸν Δημήτριον Ραθηνοῦ, Διονυσίδωρον τὸν μαθηματικὸν καὶ Τυραννίωνα τὸν γραμματικόν, οὗτινος μαθητῆς ὑπῆρξε καὶ ὁ Στράβων. Ἐπιγραφή ἐπιτύμβιος τοῦ 3 π.Χ. αἰῶνος εἶναι, ὡς φαίνεται, τὸ ἀρχαιότατον ἐπιγραφικόν

(1) Κ. Παπαμιχαλοπ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 319.

(2) Κ. Παπαμιχαλοπ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 326.

(3) Ἴδε τόμ. 6 τοῦ Περιοδικοῦ «Ξενοφάνους» σελ. 183 καὶ 287.

κὸν μνημεῖον τῶν ἐν Πόντῳ, ἐν ᾧ ἡ νεωτάτη ἀνάγεται εἰς τὸ 1086 μ. Χ. (1). Καὶ νομίσματα τῆς Ἀμισοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μιθραδατῶν μέχρι τοῦ Γαλερίου Οὐαλεριανοῦ ὑπάρχουσι πολλὰ καὶ διάφορα, περὶ ὧν ἴδε Recueil général des monnaies grecques κλπ. σελ. 48—73.

ια') **Σινώπη** Ἡ Σινώπη πόλις τῆς Μ. Ἀσίας ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Παφλαγονίᾳ εἶναι ἔδρα σαντζακίου ὑπαγομένου εἰς τὸν νομὸν Κασταμονῆς καὶ ἀποτελουμένου ἐκ τριῶν καζάδων, τῆς Σινώπης, τοῦ Ἀγναντζήκ καὶ τοῦ Μπόϊαμπάτ. Κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως ἔχουσα λιμένα ὀνομαστὸν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τὸν μόνον ἀσφαλῆ καὶ εὐρύχωρον κατὰ τὴν βόρειον παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας, εἰς ὃν προρομίζονται πολλὰ πλοῖα ἱστιοφόρα καὶ ἀτμόπλοια. Ἐν τῷ λιμένι τούτῳ συνεκροτήθη τὸ 1853 ἡ γνωστὴ μεταξὺ τοῦ Ρωσικοῦ στόλου καὶ τῆς αὐτόθι ἠγχυροβολημένης ναυτικῆς μοίρας τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ναυμαχία. Ἡ Σινώπη εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους ὑπῆρξε λιμὴν τῶν Ἀσσυρίων (2) καὶ παρ' αὐτῶν περὶ τὸ 785 π. Χ. παρεχωρήθη διὰ συνθήκης εἰς Μιλησίους ἐμπόρους καὶ ἔκτοτε ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς ὅλης νοτίας παραλίας τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἡ πρώτη ἴδρυσις αὐτῆς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀργοναύτην Αὐτόλυκον φαίνεται ὅμως, ὅτι πρὸ τῆς εἰςδύσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Εὐξείνου Πόντον ἦτο γνωστὴ ἡ νοτία παραλία αὐτοῦ εἰς τοὺς Φοίνικας, καθ' ὅσον οὗτοι εὐρίσκοντο εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν ἐνταῦθα Ἀσσυρίων ἢ Λευκοσύρων. Βραδύ-

(1) Camont Studia Pontica tom. II σελ. 115.

(2) E. Curtius Griechische Geschichte τόμ. 1 βιβλ. 2, σελ. 399 ἔκδ. 4η ἐν Βερολίῳ 1873.

τερον οί Μιλήσιοι πέμψαντες ἀποικίαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἐγένοντο κύριοι αὐτῆς. Μεταξὺ τῶν συνικιστῶν αὐτῆς ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Δ' 12) καὶ οἱ Κιμμέριοι, οἵτινες φεύγοντες τὴν εἰσβολὴν τῶν Σκυθῶν ἐγκατεστάθησαν ἐνταῦθα. Ἡ Ἑλληνικὴ πόλις ἐντὸς βραχείας χρόνου προήχθη εἰς μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ ἐκ τῶν πέριξ δασῶν καταρτίσασα σπουδαῖον ναυτικὸν (1) ἴδρυσεν δι' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας ἀποικίας καὶ ἰδίως ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Κερασοῦντι. Αὐτονομηθεῖσα ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ Πέρσου σατραπῶτος Φαρνάκου τοῦ Β', (Στράβ. IB', 3, 11) ὕστερον δὲ ἀπαλλαγείσα τοῦ Περσικοῦ ζυγοῦ ἀνεδείχθη πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου καὶ παρέμεινε τοιαύτη μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου Μιθραδάτου γεννηθέντος καὶ ταφέντος ἐν αὐτῇ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος διαφερόντως ἐτίμησε τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἐκαλλώπισεν αὐτὴν διὰ ναῶν, στοῶν καὶ νεωρίων. Κατὰ τὸ 70 π. Χ. κυριευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λουκούλλου περιήλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες καὶ ἔπεμψαν ἀποικίαν εἰς αὐτήν. Παρ' αὐτῶν περιήλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅποτε πλέον κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Τούρκου σατραπῶτος Χαρίτκ. Ἀπ' αὐτοῦ ἀπέσπασεν αὐτὴν μετ' οὐ πολὺ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς καὶ συνήνωσε πάλιν μετὰ τῶν κτήσεων τοῦ Βυζαντίου. Ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Τραπεζοῦντος ἢ Σινώπῃ ἦτο μία τῶν κυριωτάτων πόλεων τῆς Τραπεζουντιακῆς Αὐτοκρατορίας καὶ παρέμεινε κτῆσις αὐτῆς μέχρι

(1) Στράβ. IB', 3, 12. «ἔχει δὲ ἡ Σινωπίτις καὶ πᾶσα ἡ μέχρι Βιθυνίας ὄρεινή . . . ναυπηγίσμιον ὕλην ἀγαθὴν καὶ εὐμετακόμιστον. Ἡ δὲ Σινωπίτις καὶ σφένδαμνον φύει καὶ ὀροκάρουον, ἐξ ὧν τὰς τραπέζας τέμνουσιν» ἅπαντα δὲ καὶ ἐλαιόφυτός ἐστιν ἡ μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης γεωργουμένη.

τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὅποτε ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν (1). Ὡς γνωστόν, ἐντεῦθεν κατήγετο ὁ κυνικός φιλόσοφος Διογένης, περὶ οὗ ὁ Βησσαρίων ἐν τῷ «Ἐγκωμίῳ εἰς Τραπεζοῦντα» σελ. 13 (ἔκδ. Λάμπρου) λέγει: «τούτων τε καὶ πολλῶν ἄλλων ὄντων τῶν ἐν ἐπαίνου καὶ θαύματος, οὐδὲν ἦττον καὶ Διογένης ὁ Σινωπεὺς εἰς κόσμον τε καὶ δόξαν αὐτῇ συντελεῖ, ἐνταῦθα μὲν καὶ γεννηθεὶς καὶ τραφεὶς, ἐν δὲ πάσῃ σχεδὸν οἰκουμένη πολιτευσάμενος καὶ γῆς ἀπάσης πολίτης γενόμενος, σοφίας μὲν ἐπ' ἄκρον ἐηλεκώς, ὅση τε θεωρίας ἔχεται καὶ λόγων ἄπτεται θειοτέρων, ὅση τε πρακτικὴ καὶ ἠθικὴ κοσμοῦσα τὸν ἄνθρωπον καὶ ρυθμιζούσα τὴν ψυχὴν καὶ τὰς αὐτῆς ἀτάκτους ὁρμὰς ἀναστέλλουσα, κοινὸς δ' εὐεργέτης ἀναφανείς ἅλασι καὶ τυράννοισι ἐλέγχων καὶ νουθετῶν τοὺς πολλοὺς αὐτῶν τε καθαπτόμενος βασιλέων καὶ ἰδιώτας διδασκῶν καὶ πᾶσι κοινὸν ἑαυτὸν εἰς μέσον ἀγαθῶν προτιθέμενος» (2). Τῆς ἀρχαίας Σινώπης ἀποικία ἦσαν καὶ τὰ Κοτύωρα, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐξῆς παρὰ Ξενοφῶντι (ἀναβ. V 5, 10) λόγων τῶν Σινωπέων πρέσβειων «Κοτυωρῖται δ' οὗτοι εἰσὶ μὲν ἡμέτεροι ἀποικοὶ καὶ τὴν χώραν ἡμεῖς αὐτοῖς ταύτην παραδεδώκαμεν βαρβάρους ἀφελόμενοι· δι' ὃ καὶ δασμὸν ἡμῖν φέρουσιν οὗτοι τεταγμένοι καὶ Κερασούντιοι καὶ Τραπεζοῦντιοὶ ὥστε ὅτι ἂν τούτους κακὸν ποιήσητε, ἡ Σινωπέων πόλις νομίζει πάσχειν». Ὅτι δὲ ἡ Σινώπη ἦτο καὶ φύσει καὶ προνοίᾳ καλῶς κατεσκευασμένη, μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, ὅστις (IB' 3, 11) λέγει τὰ ἐξῆς: «ἔστι δὲ καὶ φύσει καὶ προνοίᾳ κατεσκευασμένη καλῶς· ἴδρται γὰρ ἐπὶ αὐχένι χειρρονήσου τινός, ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ ἰσθμοῦ λιμένες καὶ ναύσταθμοὶ καὶ πηλαμυδεῖα θαυ-

(1) Σ. Βουτυρᾶ Λεξικ. Ἱστορ. καὶ Γεωγρ. ἐν τῇ λέξει Σινώπη.

(2) Πρβλ. Στράβ. IB', 3, 11 «ἄνδρας δ' ἐξήνεγκεν ἀγαθοὺς τῶν μὲν φιλοσόφων Διογένη τὸν κυνικόν . . . . .»

μαστά, περί ὧν εἰρήκαμεν, ὅτι δευτέραν θήραν οἱ Σινωπεῖς ἔχουσι, τρίτην δὲ Βυζάντιοι, καὶ κύκλῳ δ' ἡ χερσονήσος προβέβληται ραχιώδεις ἀκτὰς ἔχουσα καὶ κοιλιάδας τινὰς ὡσανεὶ βόθρους πετρίνους, οὓς καλοῦσι χοινικίδας». Καὶ σήμερον ἔτι ἡ πέριξ τῆς πόλεως γῆ εἶναι κατάφυτος καὶ δασώδης καὶ ὡς τὸ πάλαι εὐ-ρορωτάτη εἰς παραγωγὴν πολλῶν προϊόντων ἡ ἀλιεία ὅμως τῆς πηλαμύδος, ἕξ ἧς προήρχετο ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ κυριώτατος τῆς πόλεως πλοῦτος, ἐξέλιπεν ἤδη.

Ἡ σημερινὴ Σινώπη κεῖται ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ δύο λιμένων σχηματιζομένων ἐπὶ τῆς χερσονήσου, ἥτις ἐκτείνεται ἐπὶ πολὺ πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπολήγει εἰς τὸ ἀκρωτήριο Μπουζτεπε-μπουροῦν περιβαλλομένη πανταχόθεν ὑπὸ ἄκτων τραχειῶν καὶ πετρῶν ἔχινωδῶν δυσπροσίτων καὶ δυσεπιβάτων. Ἐν ἔτει 1869 οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀνῆρχοντο εἰς δεκαπεντακισχιλίους, ὧν τρισχίλιοι Ἑλληνορθόδοξοι ἐξαρτώμενοι θρησκευτικῶς ἐκ τῆς Μητροπόλεως Ἀμασείας καὶ συντηροῦντες σχολεῖα Ἑλληνικὸν καὶ δημοτικὸν καὶ παρθεναγωγεῖον. Ἐκ τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας ἕξ κατοκοῦντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων, ὧν ὁ πληθυσμὸς ἐν συνόλῳ ἀνῆρχετο εἰς 2500 ψυχάς (1). Μέχρι τοῦ 1907 ὁ πληθυσμὸς τῆς Σινώπης ἠϋξήσεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ σημαντικῶς. Τὸ 1914 πρὸ τοῦ πολέμου ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἀνῆρχετο εἰς 4 1/2 χιλιάδας περίπου ἐκ τῶν 15000 τοῦ ὀλικοῦ καὶ τὰ αὐτόθι Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια ἦσαν ἀρκούντως προηγμένα, συντηρούσης τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος ἀστικὴν σχολὴν ὀκτατάξιον μετὰ ἕξ διδασκάλων, καὶ 400 μαθητῶν, παρθεναγωγεῖον πεντατάξιον μετὰ τεσσάρων διδασκαλισσῶν καὶ 400 περίπου μαθητριῶν καὶ νηπιαγωγεῖον μονοτάξιον διὰ τὸ ἀρρεναγωγεῖον καὶ τὸ παρθεναγωγεῖον. Τῶν πέριξ χωρίων ὁ

(1) Σ. Βουτυρά Λεξικ. Ἰστορ. καὶ Γεωγραφ. ἐν τῇ λέξει Σινώπη.

πληθυσμὸς εἰς πεντακισχιλίους ἀναρχόμενος ἦτο ἀνάμεικτος. Ναοὶ δὲ ὑπῆρχον αὐτόθι τρεῖς μετὰ τριῶν ἱερῶν καὶ ἐν παρεκλήσιον ἐν τῷ νεκροταφείῳ, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἐκ τῆς γενομένης κατὰ τὸν πόλεμον πυρκαϊᾶς ἐσώθη μόνον εἷς, ὁ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου. Τὸ 1214 ἡ πόλις αὕτη πολιορκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων, ἐν ᾧ ὑπερημύνετο αὐτῆς ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Α' Κομνηνοῦ Δαβίδ, ὅστις καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ πολιορκίᾳ.

Σφύζονται καὶ σήμερον τείχη τῆς πόλεως χρησιμεύοντα ὡς φυλακαί. Ὅτι δὲ ἡ ἀρχαία πόλις ἦτο καλῶς τετειχισμένη καὶ λαμπρῶς κεκοσμημένη, μαρτυρεῖ ὁ Στράβων ΙΒ', 3, 11 λέγων: «Αὕτη δ' ἡ πόλις τετειχίσται καλῶς καὶ γυμνασίῳ δὲ καὶ ἀγορᾷ καὶ στοαῖς κεκόσμηται λαμπρῶς». Καὶ περὶ τῆς εὐφορίας τοῦ ἔδαφους τῆς ὑπερκειμένης χώρας καὶ τῶν προαστείων ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει αὐτόθι τὰ ἐξῆς: «ἄνωθεν μέντοι καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως εὐγαιὸν ἔστι τὸ ἔδαφος καὶ ἀγροκηπίοις κεκόσμηται πυκνοῖς, πολὺ δὲ μᾶλλον τὰ προάστεια». Καὶ νομίσματα αὐτῆς ὑπάρχουσι πολλὰ καὶ διάφορα, 170 τὸν ἀριθμὸν, ἀπὸ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ 270 μ. Χ., περὶ ὧν ἴδε *Recueil général des monnaies grecques d'Asie mineure* σελ. 180—210. Προϊόντα δὲ τῆς χώρας εἶναι γεννήματα, σῖτος, κριθή, ἀραβόσιτος, ὄσπρια, ἄφθονος ξυλεία, διάφορα ὀπωρικά καὶ ἰδίως ἄπια. Οἱ Σινωπεῖς ἀσχολοῦνται οἱ μὲν περὶ τὴν ἀλιείαν, οἱ δὲ περὶ τὴν ναυπηγικὴν καὶ ἄλλοι περὶ τὴν ἐμπορείαν καὶ ἰδίως τῆς ξυλείας.

Τὸ Μποϊμπάτ, οὗ ὁ πληθυσμὸς εἶναι μᾶλλον Τουρκικὸς, πρὸς Ν τῆς πόλεως κείμενον ἀπέχει αὐτῆς 12 ὥρας πεζῆ. Παρ' αὐτῷ λέγεται, ὅτι ἀπεκαλύφθη πηγὴ πετρελαίου. Τοῦ δὲ Ἀγιαντζῆκ ὁ πληθυσμὸς εἶναι μᾶλλον Χριστιανικὸς. Αὐτόθι ἀπεκαλύφθη πηγὴ γαιανθράκων.

ιβ') **Πάφρα.** Ἡ Πάφρα ΒΔ τῆς Ἀμισοῦ κειμένη εἰς ἀπόστασιν 12 ὥρων ἀπ' αὐτῆς (περὶ τὰ 48 χιλίωμ.) παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἄλβου ποταμοῦ καὶ οὐχὶ μακρὰν τῆς ἐκβολῆς του εἶναι ἔδρα πολιτικῶς μὲν ὑποδιοικήσεως, ἐκκλησιαστικῶς δὲ Ἐπισκοπῆς<sup>(1)</sup> ὑπαγομένης εἰς τὴν Μητροπόλιν Ἀμασειας. Πρὸ τοῦ πολέμου κατοικεῖτο αὕτη ὑπὸ πληθυσμοῦ ἀνερχομένου εἰς 11000 κατοίκων, ὧν Ἑλληνορθόδοξοι περὶ τοὺς 4000 συντηροῦντες ὀκτατάξιον ἀστικήν σχολὴν μετὰ διευθυντοῦ, τεσσάρων διδασκάλων, ἰσαρίθμων βοηθῶν καὶ 160 μαθητῶν, ὡς καὶ παρθεναγωγεῖον ἑπτατάξιον μετὰ διευθυντρίας, τριῶν διδασκαλισσῶν καὶ 80 μαθητριῶν, νηπιαγωγεῖον διτάξιον μετὰ δύο νηπιαγωγῶν καὶ μιᾶς βοηθοῦ, εἰς ὃ φοιτῶσι περὶ τὰ 300 νήπια ἕξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων, καὶ ἰδιαιτέρον τριτάξιον ἀρρεναγωγεῖον ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἰσαακλῆ μεθ' ἐνὸς διδασκάλου, ἐνὸς βοηθοῦ καὶ 40 μαθητῶν. Τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων ὃ προπολεμικὸς προϋπολογισμὸς ἀνήρχετο εἰς 1300 λ. Τ. Τὰ Τουρκικὰ ἐκπαιδευτήρια αὐτόθι εἶναι τρεῖς προκαταρκτικαὶ σχολαί, ἐν παρθεναγωγεῖον καὶ ἐν ἡμιγυμνάσιον Ἀρμενικὰ δὲ πρὸ τοῦ πολέμου ὑπῆρχον ἀρρεναγωγεῖον μετὰ δύο διδασκάλων καὶ 120 μαθητῶν καὶ παρθεναγωγεῖον μετὰ μιᾶς διδασκαλίσης καὶ 30 μαθητριῶν. Οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι τῆς πόλεως ὑπολογίζονται περὶ τὰς 5 1/2 χιλιάδας, ἐν ᾧ οἱ Ἀρμένιοι πρὸ τοῦ πολέμου ἦσαν περὶ τοὺς 1600. Ἡ περιφέρεια αὐτῆς ἔχουσα ἕκτασιν περίπου 2450 χιλίωμ. <sup>(2)</sup> περιλαμβάνει μετὰ τοῦ εἰς αὐ-

(1) Ἐπίσκοπος νῦν εἶναι ὁ Θεοφιλέστατος Ζήλων κ. Εὐθύμιος ἀνήρ δραστηριώτατος, ὡς λέγεται.

(2) Τοῦτο κατὰ τὸν κ. Παρασκ. Γελκεντζόγλου ἓνα τῶν προκρίτων τῆς Πάφρας. Κατὰ δὲ τὸν Κ. Παπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 332 ἡ περιφέρεια τῆς Πάφρας ἔχει ἕκτασιν μήκους μὲν 70 χιλίωμ. ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄλβου μέχρι τῶν ὄριων τῆς Σεβαστείας, πλάτους δὲ 80 μὲν χιλίωμ. ἐν τῇ πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον παραλίᾳ πλευρᾷ, 40 δὲ ἐν τῇ ἀντιθέτῳ μεσογαίᾳ.

τὴν ὑπαγομένου δήμου Ἀλάτζαμ 360 χωρία, ὧν τὰ 102 Ἑλληνικὰ πυρποληθέντα καὶ καταστραφέντα ἐν τῷ πολέμῳ. Ἀρμενικὰ χωρία αὐτόθι δὲν ὑπάρχουσι. Σύνιτας ὁ πληθυσμὸς τοῦ ὄλου καζᾶ τῆς Πάφρας ἀνέρχεται (1) εἰς 85000 - 90000, ὧν 45 % Ἑλληνορθόδοξοι. Λαμπρὰ οἰκοδομήματα ἐν Πάφρα εἶναι τὰ Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια, ὁ στρατὸν μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτοῦ, τὸ θέατρον, τὸ διοικητήριον, τὸ οἶκημα τοῦ Ἐπισκόπου καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ναός, ἐν ᾧ λειτουργοῦσι τρεῖς ἱερεῖς. Οἱ Ἑλληνες Χριστιανοὶ τῆς ἐπαρχίας τῆς Πάφρας εἶναι τὸ μὲν τουρκόφωνοι, τὸ δ' ἑλληνόφωνοι καὶ γράφουσι μὲν ἐν τῇ Τουρκικῇ γλώσσῃ, ἀλλὰ διὰ τῶν γραμμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου (ὡς οἱ Καισαρεῖς), ἐντὸς τῆς πόλεως ὅμως οἱ πλεῖστοι εἶναι ἑλληνόφωνοι, καθ' ὅσον ἀπὸ εἰκοσαετίας καὶ ἐντεῦθεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα διεδόθη καταπληκτικῶς διὰ τῶν σχολείων.

Προϊόντα ἐγχώρια εἶναι σίτος, κριθή, βρόμη, διάφορα ὄσπρια καὶ ὀπῶραι, ὡς μῆλα, ἄπια κλπ., ἰδίως ὅμως ἀρίστης ποιότητος καπνὸς περιζήτητος εἰς τὰς ἀγορὰς Ἀδεν, Ἀμβούργου, Μασσαλίας, Λονδίνου, Ἀλεξανδρείας κ. ἄ. Ἡ ἐν ὅλῃ τῇ ἐπαρχίᾳ παραγωγή αὐτοῦ πρὸ τοῦ πολέμου ἀνήρχετο εἰς τέσσαρα ἑκατομμύρια χιλιόγρ. ἔτησίως ἀξίας 450-500 χιλιάδων χρυσῶν λιρῶν Τουρκίας. Διεξάγεται δ' ἐνταῦθα καὶ ἀλιεῖα τῆς μυραίνης (πρὸς παραγωγὴν χαβιαρίου μαύρου) καὶ ἄλλων ἰχθύων τρεφομένων κυρίως εἰς τὰς δύο παρὰ τὴν Πάφραν λίμνας. Καὶ εἶναι μὲν τὸ ἐξαγόμενον χαβιᾶριον μικρᾶς ποσότητος (1500—2000 ὀκάδες ἔτησίως, ἀξίας 25000 λιρῶν Τουρκίας), ἀλλ' ἐκλεκτῆς ποιότητος.

(1) Κατὰ τὸν Κ. Παταμιχαλόπ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 332 ὁ ὄλος πληθυσμὸς τοῦ καζᾶ τῆς Πάφρας ἀνήρχετο τὸ 1903 εἰς 55600 ψυχάς, ὧν 29000 ἦσαν Τούρκοι καὶ 26000 Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι, τῆς δὲ πόλεως ὁ πληθυσμὸς ἀπέτελετο ἐκ 3100 Μωαμεθανῶν, 3600 Ἑλληνορθόδοξων καὶ 600 Ἀρμενίων.

Καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐνταῦθα εἶναι ἀξιόλογος, διότι ἡ χώρα θεωρεῖται κατ' ἐξοχὴν κατάλληλος πρὸς αὐτὴν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Περὶ αὐτὴν ὡς καὶ περὶ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοφυτεῖαν ἀσχολοῦνται οἱ κάτοικοι τῶν περιχώρων, ἐν ᾧ οἱ τῆς πόλεως ἐπιδίδονται εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ ἄλλα ἐπαγγέλματα.

Ἡ Πάφρα κειμένη 18 μέτρα ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ εἰς τρίωρον ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν συνδέεται μετὰ τῆς Ἀμισοῦ δι' ἄμαξιτῆς ὁδοῦ 48 χιλιομ., δι' ἧς καὶ μόνης μετακομιζόμενα ἅπαντα τὰ ἐγχώρια προϊόντα παραδίδονται εἰς τὴν ἀγορὰν ἐκείνης πρὸς κατανάλωσιν ἢ ἐξαγωγὴν αὐτῶν. Ἐν τῇ κωμοπόλει Ἀλάτζαμ ἔδρα τοῦ ὁμωνύμου δήμου τοῦ εἰς τὴν Πάφραν ἀνήκοντος καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τῆς παραλίας ἀπεχούση οἰκογένεια Ἑλληνικαὶ ὀλίγαι ὑπάρχουσι, τοῦ δὲ ὅλου τούτου δήμου ὁ πληθυσμὸς ἀνέρχεται εἰς 500 οἰκογενείας.

ιγ') **Ἀμάσεια.** Μία τῶν ἀρχαιοτέρων πόλεων τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου εἶναι ἡ Ἀμάσεια μεσόγειος κειμένη ἐπὶ τοῦ Ἰριδος ποταμοῦ χωρίζοντος αὐτὴν εἰς δύο τμήματα, τὴν ἔσω πόλιν καθαρῶς Μουσουλμανικὴν καὶ τὴν ἔξω Χριστιανικὴν ἀποτελοῦσαν τὰ  $\frac{7}{8}$  τῆς ὅλης πόλεως καὶ σωθεῖσαν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς ἐκραγείσης ἐν αὐτῇ τῇ ὀγδόῃ Ἰουλίου 1915. Εἶναι ἐκτισμένη ἐντὸς μακρᾶς καὶ βαθείας κοιλάδος συγκοινωνούσης μετὰ τῶν πέριξ πεδιάδων διὰ τριῶν ἀυλῶνων ἀποτελούντων τὰς τρεῖς κυρίως ὁδοὺς τῆς συγκοινωνίας αὐτῆς πρὸς τὰς ἐμπορικωτάτας τῆς ἀρχαιότητος πόλεις. Εἰς τὰς κορυφὰς ἑνὸς τῶν τριῶν ὀρέων τῶν ὑψουμένων ἐνταῦθα ὑπάρχουσι δύο ἀκροπόλεις ἢ μία ὑπὲρ τὴν ἄλλην συνδεδεμένη μετὰ τῶν τειχῶν τῆς ὅλης πόλεως. Εἰς τὸ κάτω τεῖχος ὑδραγωγεῖον λαξευτὸν ἐπὶ βράχου διευθύνεται ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κέρατος μέχρι τοῦ ἑτέρου ἐκ τῶν δύο, τὰ ὁποῖα σχηματίζει τὸ πρὸς δυσμὰς μέγιστον ἐκ τῶν τριῶν ὀρέων. Ἐν τῷ κέν-

τροφ τῶν δύο κεράτων σφίζονται ἐρείπια θεάτρον διατηροῦντος μόλις τὰ ἐδώλια καὶ πλησίον αὐτοῦ διακρίνονται τὰ βασιλεία ἐν μέρει σφζόμενα. Ὑπεράνω δὲ καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ θεάτρον εἶναι λελαξευμένοι οἱ ὑπὸ τοῦ Σιράβωνος μνημονευόμενοι τάφοι τῶν βασιλέων. Ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ταφέντων σωμάτων σφίζονται εἰςέτι τέσσαρα τεταριγευμένα ἐντὸς ὑπογείου τοῦ Μπουρμᾶ μινερὲ τζαμισί(1). Ὑπάρχουσι δὲ λελαξευμένα ἐντὸς τοῦ βράχου, ἐφ' οὗ ἢ μία ἀκρόπολις, καὶ δύο φρέατα, ὧν τὸ ἐν σχεδὸν δὲν σφίζεται. Ἐξ αὐτῶν ὑδρεύοντο τὸ πάλαι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως. Τὸ σφζόμενον Τζιλάμι - μπολοῦ καλεῖται οὕτω ἴσως κατὰ παραφθορὰν τῆς Ἀραβικῆς λέξεως τζελρανή - μπουλ (= ἄφθονος πηγὴ) (2). Ἡ συγκοινωνία τῆς πόλεως (τῆς ἔσω καὶ τῆς ἔξω) γίνεται δι' ἔξ γεφυρῶν ἐπὶ τοῦ Ἰριδος ποταμοῦ, ὧν τινὲς μὲν εἶναι λιθόκτιστοι, τινὲς δὲ ξύλινοι· καὶ αἱ μὲν τρεῖς ἔξ αὐτῶν φέρουσι τὴν πόλιν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ προαστείου, αἱ δὲ λοιπαὶ τρεῖς συνδέουσι τὴν ἔσω πόλιν μετὰ τῆς ἔξω. Νομίσματά τῆς Ἀμασείας διάφορα ἀπὸ τοῦ Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος μέχρι τοῦ Αὐτοκράτορος Σεβήρου Ἀλεξάνδρου σφίζονται 110, περὶ ὧν ἴδε Recueil général des monnaies grecques d' Asie Mineure par W.H.Waddington, E.Babelon-Th.Reinach tome I, fascicule 1<sup>er</sup> Paris 1904 σελ. 28-42. Ἡ νεωτέρα πόλις ἐκτισμένη ἐν τῷ στενωπῷ τῆς κοιλάδος μέρει, ἔχει ὁδοὺς στενάς, οἰκίας ὑψηλὰς καὶ πλῆθος κήπων περὶ αὐτήν, ἀλλ' ἤδη ἐν τῷ τελευταίῳ πολέμῳ ἐρρουμοτομήθη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν αἰχμαλώτων κανονικῶς καὶ ἐκαλλωπίσθη. Εἶναι ἔδρα διοικητοῦ πρώτης τάξεως εἰς τὸν νομὸν Σεβαστείας ὑπαγομένου καὶ πρωτεύουσα τῆς

(1) Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παράδοσιν τὰ τρία ἔξ αὐτῶν ἀνήκον εἰς γαμβρὸν καὶ νύμφην ἀπολιθωθέντας μετὰ τοῦ παρανόμου καθ' ἣν ὥραν ἐτελεῖτο ἡ στέψις καὶ ἡ πόλις ἐκυριεύετο.

(2) Τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Κυριάκου Κουανίδου ἱατροῦ.

ἐπαρχίας τοῦ Μητροπολίτου Ἀμασειᾶς τὴν ἔδραν αὐτοῦ ἐν Ἀμισῶ ἔχοντας. Οὐδεμία χώρα τοῦ Πόντου δύναται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν Ἀμασειαν διὰ τὸ διαφέρον τῶν ἀρχαίων μνημείων. Οἱ ἐν αὐτῇ τύμβοι τῶν βασιλέων διακρίνονται πάντων τῶν ἄλλων διὰ τὴν ὠραιότητα, τὸ μέγεθος (1) καὶ τὴν λαξευτικὴν τέχνην αὐτῶν, ἣν ἀποθαυμάζουσιν οἱ ἀρχαιολόγοι. Ἄγνωστον παραμένει πότε ἰδρῦθη τὸ πρῶτον ἡ Ἀμασεια, ἐξ ὧν δὲ τῶν περιγραφῶν τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ ἐπισημοτάτης ταύτης πόλεως ἡ πληρεστέρα εἶναι ἡ τοῦ Στράβωνος (IB, 3, 37). Ὁ ἀπλοῦς καὶ αὐστηρὸς χαρακτήρ τῶν σφισομένων αὐτόθι μνημείων οὐδεμίαν δεικνύει ὀρισμένην ἐποχὴν, οὐδὲν δὲ εὐρέθη κόσμημα ἐν αὐτοῖς δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις συγκρίσεως καὶ οὕτω νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ἀρχαιολογίας. Μόνον τοῦτο εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Στράβωνος ἐν Ἀμασειᾷ γεννηθέντος, ὅτι οἱ αὐτόθι τύμβοι ἀνήκουσιν εἰς βασιλεῖς, ἀδύνατον ὅμως νὰ καθορισθῆ ποῖος ἐκ τούτων εἶναι ὁ ἀρχαιότερος. Εἰς μόνον ἐξ αὐτῶν φέρεται ἐπιγραφὴν ἀποδεικνύουσαν, ὅτι οὗτος ἀνήκεν εἰς ἓνα τῶν ἱερέων ἐκείνων, ὧν ἡ ἰσχὺς ἐξισοῦτο πρὸς τὴν τῶν βασιλέων. Τὸ πάλαι ἡ Ἀμασεια ἀνῆκε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Καππαδοκίαν καὶ ἐπὶ Δαρείου τοῦ Ὑστάσπου (2) ἀπετέλει μέρος τῆς τρίτης σατραπείας, μετὰ δὲ τὴν πτῶσιν τοῦ Περσικοῦ κράτους ἐγένετο πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου καὶ ἔδρα τῶν ἡγεμόνων τῆς δυναστείας Μιθραδάτου τοῦ Κτίστου, ὡς πρωτεύουσα δὲ καὶ νεκρόπολις τῶν ἡγεμόνων τούτων παρέμεινε μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Φαρνάκου τοῦ Α' ἐκπορθήσεως τῆς Σινώπης (τὸ 183 π. Χ.). Ὅτε δὲ οἱ Ῥωμαῖοι κηρύξαντες τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος κατέλυσαν ἐπὶ τέλους τὴν

(1) Cumont ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. II σελ 152 καὶ 159.

(2) Ch. Texier ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 602, 2.

ἀρχὴν αὐτοῦ, ὑπέστη καὶ ἡ Ἀμάσεια τὴν τύχην, ἣν καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου. Τὸ 70 π. Χ. κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Λουκούλλου, τὸ δὲ 64 π. Χ. ἐγένετο μία τῶν ἑνδεκα ἐπαρχιῶν τῶν ἰδρυθεισῶν ἐν Πόντῳ διὰ τοῦ Πομπηίου. Οὗτος κυριεύσας αὐτὴν κατηδάφισε τὰ τείχη τῆς ἀκροπόλεως καὶ κατέστρεψε πάντα τὰ φρούρια τὰ ὑπὸ τοῦ Μιθραδάτου ἐπὶ ἀπροσίτων βράχων ὀκοδομημένα. Διετέλεσεν ὅμως ἡ πόλις καὶ πάλιν πρωτεύουσα τοῦ Πόντου καὶ ἀφ' οὗ οὗτος εἶχε καταστῆ ἐπαρχία Ρωμαϊκῆ, δὲν ἔπαυσε δὲ εὐημεροῦσα διὰ τὴν ἐπὶ καιρὸν αὐτῆς θέσιν πρὸς ἔμπορίαν καὶ διὰ τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους τῆς. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῆς φέρει τὸν τίτλον *μητροπόλεως* (τοῦ Γαλατικοῦ Πόντου) ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἐντεῦθεν. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τῶν ἐν Τραπεζοῦντι Κομνηνῶν διακριθεῖσα ὡς μία τῶν ἐπισημοτάτων πόλεων τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος ὡς τοιαύτη προζεβλήθη ἐκ τῶν πρώτων ὑπὸ τῶν Μουσουλιμάνων Ἐμιρῶν. Κυριευθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς δυναστείας τῶν Δανισμενδῶν περιῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Σελτζουκιδῶν. Ὁ Σουλτᾶνος Ἀλᾶ-ἔδδιν Κεῖ Κοβᾶδ κατέχων αὐτὴν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἴδρυσεν ἐν αὐτῇ τεμένην καὶ σχολεῖα μέχρι τοῦ νῦν κοσμοῦντα τὴν πόλιν. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δυναστείας τῶν Σελτζουκιδῶν ἡ Ἀμάσεια υπετάγη εἰς τοὺς Ὀσμανλήδας καὶ ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ Ταμερλάνου, ὁπότε καὶ ἡ μὲν ἀκρόπολις ἀντέστη ἐπὶ ἑπτὰ ὀλοκλήρους μῆνας, τὰ περιχώρα ὅμως ἐδηλώθησαν καὶ οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ ἀπεσφάγησαν. Τὸ 1472 ὁ στρατὸς τοῦ Σάχου τῆς Περσίας Οὐζοῦν-Χασὴν κυριεύσας τὴν Τοκάτην προήλαυε κατὰ τῆς Ἀμασείας, ἀλλ' ὁ τότε διοικητῆς τῆς πόλεως Μουσταφᾶς, υἱὸς τοῦ Πορθητοῦ Μωάμεθ, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως καὶ ἐνίκησεν αὐτὸν ἐν Καππαδοκίᾳ. Ὁ Σουλτᾶνος τῶν Ὀσμανληδῶν Σελήμ ὁ Α' γεννηθεὶς ἐν Ἀμασειᾷ

ἴδρυσεν αὐτόθι σχολάς, ὅθεν ἐξηλθον πολλοὶ Τοῦρκοι σοφοί. Καὶ σήμερον ἔτι διατηρεῖ ἡ πόλις εὐημερίαν τινά, διότι δι' αὐτῆς γίνεται ἡ ἐπικοινωνία τῆς Καππαδοκίας καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Παφλαγονίας μετὰ τῶν λιμένων τῆς Μαύρης θαλάσσης. Φημί- ζεται ἡ Ἀμασεια διὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς καλλονὴν καὶ τὸ κλίμα τῆς εἶναι ἐκ τῶν ὑγιεινοτέρων καὶ εὐαρεστοτέρων τῆς χώρας (1).

Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως τὸ 1888 ἀνερχόμενος ἐν συνόλῳ εἰς 20 χιλιάδας κατοίκων (2) ἔκτοτε ηἰξήθη καταπληκτικῶς ὑπερ- βᾶς καὶ τὸ διπλάσιον· διότι πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου τὸ 1908 ἀνῆρχετο εἰς 42000, ὧν Μουσουλμᾶνοι μὲν ἦσαν 20000, Ἀρμέ- νιοι δὲ 18000, Ἑλληνορθόδοξοι 2000 καὶ οἱ λοιποὶ ξένοι, ἦτοι Γερμανοί, Γάλλοι καὶ ἐλάχιστοι Ρῶσοι.

Ἐν Ἀμασειᾷ ὑπῆρχον Ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια κάλλιστα λει- τουργοῦντα ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1905 τὰ ἐξῆς· ὀκτατάξιος ἀστικὴ σχολὴ μετὰ διευθυντοῦ, δύο ἑλληνοδιδασκάλων, ἐνὸς γαλλοδιδα- σκάλου καὶ ἐνὸς παιδαγωγοῦ ἔχοντος ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ τὰς δύο πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ (ὡς καὶ τὸ νηπιαγωγεῖον, ἐν ᾧ συνειργάζοντο δύο διδασκάλισσαι) καὶ παρθεναγωγεῖον μετὰ τεσσάρων τάξεων δημοτικοῦ καὶ μιᾶς Ἑλληνικοῦ, εἰς ἣν λέγεται, ὅτι μετὰ τὸ 1908 προζετέθη καὶ δευτέρα. Ἐν τῷ παρθεναγω- γεῖῳ τούτῳ ἐδίδασκον δύο παιδαγωγοὶ δεσποινίδες, αἱ αὐταὶ καὶ ἐν τῷ νηπιαγωγεῖῳ· τούτων δὲ ἡ μία παρέδιδε καὶ τὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων τάξεων Γ', Δ' καὶ Ε' τοῦ παρθεναγωγείου. Τὸ νη- πιαγωγεῖον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ κάλλιστα λειτουργοῦν ἀπέδωκεν ἔκτακτα ἀποτελέσματα ἐν τῇ ἐκμαθήσει τῆς Ἑλληνικῆς ὑπὸ τῶν τουρκοφώνων νηπίων. Ἐφοίτων εἰς αὐτὸ ἕως 120 νήρια, ἐν ᾧ τῆς ἀστικῆς σχολῆς οἱ μαθηταὶ ἀνῆρχοντο εἰς 225 περίπου καὶ τοῦ παρθεναγωγείου αἱ μαθήτριαι εἰς τὸν αὐτὸν περίπου ἀρι-

(1) Ch. Texier ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 604, 1.

θμόν. Ναός Ἑλληνικὸς αὐτόθι ὑπάρχει εἰς τριεμπόστατος ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους καὶ τοῦ ἱερομάρτυρος Βασιλέως Ἐπισκόπου Ἀμασειᾶς<sup>(1)</sup> μετὰ δύο ἱερέων. Ἡ ἐπέτειος αὐτοῦ ἐορτάζεται πανηγυρικώτατα, συμμετέχουσι δ' αὐτῆς καὶ Ἀρμένιοι καὶ Τούρκοι. Οἱ Ἀρμένιοι εἶχον ἐμπορικὴν σχολὴν ἰδρυθεῖσαν καὶ συντηρουμένην δαπάνῃ τῶν ἀδελφῶν Ἰμπρανοσιὰν τιμώντων πράγματι τὸ ἔθνος τῶν Ἀρμενίων ὡς μεγαλεμπόρων, τέσσαρας ἀστικὰς σχολὰς, τρεῖς ναοὺς καὶ φιλαρμονικὴν ὀρχήστραν. Τῶν δὲ Τούρκων τὰ ἐκπαιδευτήρια εἶναι δημοτικὴ (Ἰπτιταγιέ), ἀστικὴ σχολὴ (ρουστιέ) καὶ ἡμιγυμνάσιον (νιμίτταντιέ). Ἐν τῇ πόλει ἀριθμοῦνται περὶ τοὺς 15 δημόσιοι καὶ ἰδιωτικοὶ λουτρῶνες λίαν εὐρύχωροι λειτουργοῦντες τὴν μὲν ἡμέραν διὰ τὰς γυναῖκας τὴν δὲ νύκτα διὰ τοὺς ἄνδρας. Εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν μάλιστα δύναται νὰ λουσθῶσι ταυτοχρόνως 400 ἄτομα. Οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ πηγαιῶν ὕδατος ἀναβλύζοντος ἀπὸ τῶν παρακειμένων ὀρέων.

Ἡ περὶ τὴν πόλιν ὑπαιθρος χώρα εἶναι κατάφυτος ἀπὸ ἀμπελώνων, ἐν οἷς καλλιεργεῖται οὐ μόνον ἡ σταφυλὴ, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος καρποῦ καὶ ὄσπρια, καθ' ὅσον τὸ ἔδαφος φύσει ὄν γόνιμον καθίσταται γονιμώτερον ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰριδος, ὅστις ἀληθῶς μεγάλην προσφέρει ὑπηρεσίαν εἰς πάντα τὰ μέρη, ἅπερ διέρχεται ἀπὸ τῆς πηγῆς αὐτοῦ μέχρι τοῦ Τσαρσαμπᾶ. Πολλὰ κομποπόλεις καὶ χωρία ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τῆς Ἀμασειᾶς, ἐν οἷς καὶ ἱκανὰ Ἑλληνικὰ κατοικούμενα ὑπὸ ἀμειβοῦς Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὡς τὰ Μουσουλμανικὰ ὑπὸ ἀμειβοῦς Μουσουλμανικοῦ.

Τὰ κυριώτατα δὲ προϊόντα τῆς Ἀμασειᾶς καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας εἶναι τέσσαρα, ἧτοι δημητριακοὶ καρποί, μπάμιες ὀνομα-

(1) Ὁ τάφος τούτου θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι εὐρίσκεται παρὰ τὴν πόλιν, ἀλλ' εἰς ἐτι δὲν ἀνεκαλύφθη.

σταί (τούρκ. Ἀμάσεια μπαμιασί), δαμάσκηνα περίφημα ὡσαύτως καὶ μῆλα εὐδῶδη πασίγνωστα, ὧν μεγάλη γίνεται ἔξαγωγή εἰς τὸ ἔξωτερικὸν καὶ διάφοροι αὐταὶ προμηθεύονται ἔξ αὐτῶν.

Λίαν ἀνεπτυγμένη εἶναι ἡ βιομηχανία ἐν τῇ πόλει· περὶ τοὺς 50 ὑδρόμυλοι καὶ ἀτμόμυλοι διὰ τὰ σιτηρὰ εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ διαρρέοντος αὐτὴν ποταμοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἰκανῶς προηγμένη εἶναι καὶ ἡ μηχανικὴ. Οἱ ἐργαζόμενοι ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τῶν ἀλευρομύλων εἶναι ἐντόπιοι καὶ πέντε ἕως ἕξ τῶν ἐργοστασίων τούτων ἀποδεικνύονται ἐφάμιλλα πρὸς Εὐρωπαϊκά. Μεγίστη δὲ εἶναι ἡ εἰς ἄλευρα παραγωγή τῶν ἀλευρομύλων τούτων, καθ' ὅσον ἐν αὐτοῖς ἀλέθονται ὅλα τὰ σιτηρὰ τοῦ νομοῦ τῆς Σεβαστείας, ὡς καὶ τοῦ τῆς Ἀγκύρας καὶ ἀποστέλλονται εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς Ἀμασείας, τὴν Ἀμισόν, ὁπόθεν ἐξάγονται εἰς ὅλας τὰς παραλίους τοῦ Εὐξείνου Πόντου πόλεις καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν (διὰ τὴν ποιότητα συναγωνιζομένην πρὸς τὸ πρῶτης ποιότητος ἄλευρον τῆς Ὀδησοῦ καὶ τῆς Οὐγγαρίας), τὴν Σερβίαν, τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Μασσαλίαν.

Αἱ τέχναι καὶ τὸ ἐμπόριον ἐν Ἀμασειᾷ εὐρίσκονται εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Ἀρμενίων· καὶ ἐκ μὲν τῶν ἡμετέρων μεταξὺ τῶν φερόντων τὰ πρωτεῖα μεγαλεμπόρων ἐν ὅλῃ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ διακρίνονται οἱ ἀδελφοὶ Τσεμεκτζόγλου, ἐκ δὲ τῶν Ἀρμενίων οἱ ἀδελφοὶ Ἰμπρανοσιάν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἔχουσιν ἰδρύσει εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐμπορικὰ ὑποκαταστήματα ὑφασμάτων καὶ ἄλλων τοιούτων εἰδῶν. Καὶ περὶ τὰ διάφορα εἶδη τῶν τεχνῶν (σιδηρουργικὴν, ὑποδηματοποιίαν, ὥρολογιοποιίαν κλπ.) ἀσχολοῦνται μόνον οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀρμένιοι, καθ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ἠθέλησαν νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς αὐτὰς ἀποζῶντες ἐκ τῶν εἰσοδημάτων βακουφίων καὶ ὑποστατικῶν. Ἀπαξ τοῦ ἔτους γίνεται ἐνταῦθα μεγάλη ἐμπορικὴ

ἀγορὰ ζώων (ἵππων, ὄνων, βουβάλων, βοῶν, ἀγελάδων, μόσχων, προβάτων, ἀμνῶν καὶ αἰγῶν), εἰς ἣν ἀρχομένην τῇ 25 Ὀκτωβρίου καὶ διαρκούσαν τρεῖς ἡμέρας συρρέουσιν οἱ χωρικοὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐξ ἀποστάσεως 60 — 70 ὥρων.

Ἐν δὲ ταῖς ἐπιστήμαις τὰ σκῆπτρα κατέχουσι μόνον οἱ Ἕλληνες· καίπερ τὸ εἰκοστὸν περίπου τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως ἀποτελοῦντες· καὶ εἶναι ὄντως λίαν ἐνδεικτικὸν τῆς σπουδαίας ἐργασίας τῆς γενομένης ἐνταῦθα ἐν τῇ καλλιέργειᾳ τῶν γραμμάτων ἀπὸ δεκαπενταετίας καὶ ἐντεῦθεν, ἀφ' ὅτου κυρίως ἐδόθη ἡ ἀναγκαία ὠθησις εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα· διότι ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διιστήματος ἐξῆλθον 10 μὲν διδάκτορες διαφόρων Πανεπιστημίων, 15 δὲ τελειόφοιτοι Γυμνασίων ἡμετέρων καὶ ξένων. Ἀρμένιοι δὲ καὶ Τοῦρκοι ἐπιστήμονες τῆς Ἀρμεσίας δὲν ἀριθμοῦνται, εἰμὴ ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς χειρός.

Ἐπιμειξία καὶ στεναὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων κατοίκων τῆς πόλεως οὐδέποτε ὑπῆρξαν· διότι οἱ δεῦτεροι φύσει ἔχοντες τὸν φυλετικὸν φανατισμὸν καθίσταντο φανατικώτεροι ἐκ φθόνου πρὸς τοὺς πρώτους καὶ ἐμίσουν ἔτι μᾶλλον πᾶν τὸ Ἑλληνικὸν βλέποντες μάλιστα, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἦσαν πάντοτε μισητοὶ εἰς τοὺς Τοῦρκους, οἱ ἡμέτεροι δὲ πάντοτε ἀγαπητοί.

ιδ') **Νεοκαισάρεια** (τουρκ. Νικισάρ). Ἐπὶ τὰ Κάβειρα κείμενα εἰς τὴν ὑπόρειαν τῆς σειρᾶς τοῦ Καρὰ-ντάγ κτισθεῖσα ἐπὶ Τιβερίου ἢ Νεοκαισάρεια ἐπὶ χώρου ὑψηλοῦ καὶ βαθμηδὸν κατιόντος ἐγένετο μεγάλη καὶ ὀνομαστή ἀπὸ πολιτικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἀπόψεως. Κεῖται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Λύκου εἰς ἀπόστασιν 72 χιλιομ. Ν τῆς Οἰνός καὶ ἔχει ἐρείπια τειχῶν, ὕδραγωγείων καὶ ἄλλων ἀποθηκῶν καὶ κτηρίων εὐρυχωροτάτων. Τὸ κλίμα αὐτῆς εἶναι εὐάερρον καὶ τερπνὸν καὶ τὴν λαμπρὰν αὐτῆς πεδιάδα διασχίζει ὁ Λύκος ποταμὸς. Οἱ κάτοικοι τῆς Νεο-

καισαρείας, ἥτις καὶ ταυτίζεται πρὸς τὰ ἀρχαῖα **Κάβειρα**, κατὰ μὲν τὸν Σ. Ἰωαννίδ. (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 203) ἠριθμοῦντο τὸ 1870 εἰς 600 οἰκίας Μουσουλμανικὰς, 300 Ἀρμενικὰς καὶ 40 Ἑλληνικὰς, κατὰ δὲ τὸν Μ. Χαμουδόπουλον (Γεωγρ. ἔκδ. Γ' Ἀθήνησι 1888, σελ. 328) τὸ 1888 ἀνήρχοντο τὸ ὄλον εἰς 6000 ψυχὰς, τὸ δὲ 1896 εἰς 9000 κατὰ τὸ ἐγκυκλοπ. Λεξ. Μπάρτ καὶ Χριστ ἐντῆ λ. Νεοκαισάρεια. Ἄλλ' ἐν ᾧ ἔκτοτε ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἐν συνόλῳ ἠΰξανε, κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ὁ Χριστιανικὸς πληθυσμὸς καὶ μάλιστα ὁ Ἀρμενικὸς ἠλαττώθη σημαντικῶς ἐκ τῶν διωγμῶν, καταπιέσεων καὶ ἐκτοπισμῶν, ὡς συνέβη εἰς τὰ πλεῖστα τοῦ Πόντου μέρη. Ὁ σημερινὸς πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἐν συνόλῳ ἀνέρχεται εἰς 10000 περίπου κατοίκους, ὧν τὸ τέταρτον εἶναι Ἑλληνες. Οἱ Μουσουλμᾶνοι κάτοικοι ἐγκατεστάθησαν κάτωθεν τῆς πόλεως ἐπὶ χώρου νοσώδους καὶ ὑγροῦ. Ἡ Νεοκαισάρεια εἶναι πρωτεύουσα ὑποδιοικήσεως τοῦ νομοῦ Σεβαστείας χρησιμεύσασα ἄλλοτε καὶ ὡς ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου Νεοκαισαρείας. Ἀπὸ ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀπόψεως οὐδὲν τὸ ἀξιοσημείωτον παρουσιάζει αὕτη, διασφύζει ὅμως ἀξιολόγους ἀρχαίας οἰκοδομὰς, τὰ ὄχυρά αὐτῆς τείχη καὶ τὰς δύο ἀλληπαλλήλους ἀκροπόλεις μετὰ πλήθους δημοσίων κτηρίων. Ἐν τῇ νέᾳ πόλει ἄξια σημειώσεως εἶναι πληθὺς τεμενῶν ἐκτισμένων κατὰ τὸν ρυθμὸν τῆς ἀρχικτετονικῆς τῶν χρόνων τῶν Σελτζουκιδῶν, τὸ μασωλεῖον τοῦ Σουλτάν Μελικ καὶ τὸ Οὐλοῦ τζαμί, ὅπερ ἦτο ναὸς τοῦ ἁγ. Γεωργίου. Ἐκ τῆς πάλαι ποτὲ ἐνδόξου ταύτης πόλεως τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλινίου (VI,2) μνημονευομένης κατήγγοτο ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ θαυματουργός. Ὑπῆρξεν αὕτη ἄλλοτε ἢ μητρόπολις τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου καὶ ἀπετέλει ἐν τῶν διαμερισμάτων<sup>(1)</sup>, τὰ ὅποια περιελάμβανε τὸ λεγόμενον *Κοι-*

(1) Ταῦτα ἦσαν ἡ Νεοκαισάρεια, τὰ Ζῆλα, ἡ Σεβάστεια, ἡ Ἀμάσεια, ἡ Σεβαστόπολις καὶ τὰ Κόμανα.

νόμ<sup>(1)</sup>). Κατέστη καὶ αὕτη τὸ 64/5 μ. Χ. ἐπαρχία Ρωμαϊκὴ καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἢ μητρόπολις τῶν δύο Πόντων (ἦτοι τοῦ Πολεμωνιακοῦ καὶ τοῦ Γαλατικοῦ)· ὡς τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἔδρα τοῦ Κοινοῦ τοῦ Πόντου. Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὅτε πάλιν κατέστη ἐπαρχία ὁ Πολεμωνιακὸς Πόντος, ἡ Νεοκαισάρεια ἐγένετο πρωτεύουσα αὐτῆς. Περὶ τῶν νομισμάτων αὐτῆς (78 τὸν ἀριθμὸν) χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ 64—265 μ. Χ. ἴδε Recueil des monnaies grecques d'Asie Mineure σελ. 86-97.

Ἡ ὅλη ἐπαρχία τῆς Νεοκαισαρείας φέρει περὶ τὰς 160 Ἑλληνικὰς κοινότητας, 300 ναοὺς μετὰ 400 ἱερῶν, περὶ τὰ 160 σχολεῖα ἀρρένων, εἴκοσι παρθεναγωγεῖα, 320 διδασκάλους, 20 διδασκαλίσσαι, καὶ μαθητὰς καὶ μαθητρίαις 2300, ἐν ᾧ καὶ περὶ τὰ 800 νήπια φοιτῶσιν εἰς τὰ νηπιαγωγεῖα. Προϊόντα τῆς Νεοκαισαρείας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας εἶναι σιτηρὰ διάφορα, ὄρουρα, ὄσπρια, ἀραβόσιτος, βούτυρον, κάρυα, καὶ ὀλίγη μέταξα. Ἡ γεωργία ἐνταῦθα εἶναι ἀτελεστάτη καὶ οἱ κάτοικοι τῆς χώρας χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ Σ. Ἰωαννίδ. (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 203) ὡς ὀκνηροὶ πως καὶ ἐμμένοντες πάντοτε εἰς τὰ ἴδια. Ἡ δὲ λαλουμένη αὐτόθι Ἑλληνικὴ ἔχει τραχυτέραν τὴν προφορὰν ἢ ἡ εἰς ἄλλα μέρη τῆς χώρας. Ἡ τοποθεσία τῆς πόλεως εἶναι ἔξοχος, ὁ παρ' αὐτὴν ποταμὸς στρέφει ὑδρομύλους καὶ ἡ χώρα ἔχει ἀφθονίαν καρπῶν. Πρβλ. Γρηγ. Νύσσης (Vita S. Gregorii Thaum. Migne P. G. XLVI σελ. 897 Δ.) «Καρποῖς βρίθει ἡ χώρα, ἡ πόλις κατασκευαῖς κεκαλλώπισται, τῇ γείτοني θαλάττῃ πανταχόθεν πρὸς τὸ δοκοῦν κατ' ἐξουσίαν εἰζάγεται». Ὁ Στράβων παριστᾷ τὴν χώραν ὡς εὐφορον εἰς ἔλαιον καὶ οἶνον<sup>(2)</sup>. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους (σελ. 37, 11 ἔκδ. de Boor) «Νεοκαισάρεια Πόντου κατεπτῶθη (τὸ 344) πλὴν τῆς

(1) Anderson *studia Pontica* τόμ. I. σελ. 37.

(2) Στράβ. IB', 3,30.

ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἐπισκοπέιου καὶ τῶν ἐκεῖ εὐρεθέντων εὐλαβῶν ἀνδρῶν».

Ἡ ὅλη ἐπαρχία τῆς Νεοκαισαρείας κατὰ τὸν (Κ. Παπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 287) εἶχεν Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν 180 χιλ. ἀνδρῶν.

ιε') **Τσαρσαμπᾶς** (ἀρχ. Θεμισκυρα). Εἰς τὸ σαντζάκιον Τζανίκ ἀνήκει καὶ ὁ *Τσαρσαμπᾶς* (Θεμισκυρα), πολίχνη κειμένη ἐπὶ τοῦ Ἰριδος ποταμοῦ ΝΑ τῆς Ἀμισοῦ εἰς δεκάωρον ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν διὰ ξηρᾶς καὶ εἰς ὀκτάωρον ἀπὸ τῆς θαλάσσης, μεθ' ἧς συγκοινωνεῖ διὰ πλοιαρίων ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ στομίου τοῦ ποταμοῦ, καὶ οὕσα ἔδρα ὑποδιοικήσεως. Ἡ πεδιάς τῆς Θεμισκύρας ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου πόλεως μέχρι τῶν πρὸς ἀνατολὰς ὀρέων ἐκτεινομένη καὶ ποτιζομένη οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Ἰριδος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θερμῶδοντος (1) τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἐκ τῶν πλησίον ὀρέων λαμβάνοντος καθίσταται εὐφορωτάτη καὶ τερπνοτάτη ὡς πλήρης παντοδαπῶν δένδρων ὀπωροφόρων καὶ τὴν ἀρετὴν ταύτην, ἣν ἔχει καὶ σήμερον ἢ ἐνταῦθα γῆ, ἔφερον ἤδη ἐπὶ Στράβωνος, ὅστις (IB', 3,15) παρέχει τὴν ἐξῆς αὐτῆς εἰκόνα: «Διὰ δὲ τοῦτο εὐδροσόν ἐστι καὶ ποάζον ἐστὶ τὸ πεδίον τοῦτο τρέφειν ἀγέλας βοῶν τε ὁμοίως καὶ ἵππων δυνάμενον, σπόρον δὲ πλεῖστον δέχεται ἐκ τῆς ἐλύρου καὶ κέγχρου μᾶλλον δὲ ἀνέκλειπτον αὐχμοῦ γὰρ ἐστὶ κρεῖττον ἢ εὐδρία παντός, ὥστ' οὐδὲ λιμὸς καθικνεῖται τῶν ἀνθρώπων τούτων οὐδ' ἄπαξ. Τοσαύτην δ' ὀπώραν ἐκδίδωσιν ἢ παρόρειος τῶν αὐτοφυῶν καὶ ἀγρίων σταφυλῆς τε καὶ

(1) Ὁ Ἡρόδοτος (βιβλ. IV, 86) μνημονεύει τὴν πόλιν Θεμισκυραν λέγων «ὅς δὲ Θεμισκύρην τὴν ἐπὶ Θερμῶδοντι ποταμῷ ἐκ τῆς Σινδικῆς (κατὰ τοῦτο γὰρ ἐστὶ τοῦ Πόντου εὐρύτατον) τριῶν τε ἡμερέων καὶ δύο νυκτῶν πλόος.

ὄχνης καὶ μήλου καὶ τῶν καρυωδῶν, ὥστε κατὰ πᾶσαν τοῦ ἔτους ὥραν ἀφθόνως εὐπορεῖν τοὺς ἐξιόντας ἐπὶ τὴν ὕλην, τοτὲ μὲν κορμαμένων τῶν καρπῶν ἐν τοῖς δένδροις, τοτὲ δὲ ἐν τῇ πεπτωκυῖα φυλλάδι καὶ ὑπ' αὐτῇ κειμένων βαθεῖα καὶ πολλῇ κεχυμένη σιγαί δὲ καὶ θῆραι παντοίων ἀγρευμάτων διὰ τὴν εὐπορίαν τῆς τροφῆς». Τὴν πεδιάδα ταύτην, τὴν προσφιλῆ τῶν Ἀμαζόνων κατοικίαν, πολλάκις ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Στράβων διὰ τῶν λέξεων τῶν Ἀμαζόνων πεδίον. Ἡ ἀρχαία Θεμισκυρα ἐκλήθη οὕτω ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀμαζόνων τινός, καθ' ἃ διδάσκει ὁ Ἀππιανὸς (Μιθριδάτειος κεφ. 78) λέγων «καὶ εἰέρῳ στρατῷ (ἐπολιόρχει ὁ Λευκόλλος) Θεμισκυραν, ἣ τῶν Ἀμαζόνων τινός ἐπόνυμος οὔσα παρὰ τὸν Θερμῶδοντα ποταμὸν ἔστι».

Μεταξὺ τῆς σημερινῆς πολίχνης καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰριδος ἐκτείνεται δάσος ἐκτεταμένον, ἄγριον ὅλως καὶ ἄβατον ἔχον μῆκος μὲν ἐξ ὥρων πλάτος δὲ τεσσάρων. Τοῦτο περιέχει πολλὰ ἔλη καὶ λίμνας, ὧν ἐπισημοτέρα εἶναι ἡ Σιμωνίς πλουσία εἰς παντοδαπούς ἰχθύς καὶ μάλιστα κεφάλους παράγοντας ἄξιον λόγου ἀνγοτάραχον καὶ εἰς μουρούνας, ἀφ' ὧν ἐξάγεται μαῦρον χαβιάριον. Μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τοῦ δάσους ἀγρίων ζώων εἶναι καὶ ἀγριόχοιροι, χῆνες, νῆσαι, δορκάδες, φασιανοί, ἄγριοι ὄνοι καὶ βόες (1). Ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Θεμισκύρας, ἐνθα ἄλλοτε κατοικοῦν αἱ Ἀμαζόνες, εἶναι ἐγκατεστημένοι Τοῦρκοι καὶ Κιρκάσιοι προτιμήσαντες καίπερ νοσῶδη τὰ πεδιὰ καὶ ὁμαλὰ μέρη ὡς εὐφορώτατα, ἐν ᾧ τὰ ὄρεινὰ μέρη καὶ τὰς ὑπορείας κατέχουσιν οἱ Ἕλληγες (ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Τουρκόφωνοι) καὶ οἱ λεγόμενοι Τζαννοὶ (τ. ἔ. Σάννοι) οἵτινες, ὡς καὶ οἱ Ὀφληῆδες καὶ οἱ Τονιαλῆδες(2), βίβη ἐξισλαμίσθησαν. Τῆς Θεμισκύρας καὶ τῆς Σιδήνης (χώρας εὐδαίμονος ἀνηκούσης διτοικητικῶς εἰς τὴν Οἰ-

(1) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 184.

(2) Πρβλ. σελ. 17—18.

νόην και κειμένης μεταξύ αὐτῆς και τῆς πολίχνης Θέρμης) ὑπέρεται ἡ *Φανάροια*, ἣτις, ἐν ᾧ ἐπὶ Σράβωνος εἶχε τοῦ Πόντου τὸ κράτιστον, διότι και εὖοινοσ και ἐλαιόφυτοσ ἦτο και πάσασ τὰσ ἄλλασ ἀρετὰσ εἶχε, σήμερον λείψανα μόνον ἐλαιῶν φέρει και αἱ ἀμπελοὶ αὐτῆσ τὸ πλεῖστον διατελοῦσιν ἀκαλλιέργητοι, διότι οἱ κάτοικοι (Τοῦρκοὶ και Τουρκομαῖνοι κατὰ πλειονότητα) συνήθωσ ἀσχολοῦνται περὶ τὴν σπορὰν δημητριακῶν καρπῶν και ἰδίωσ ὀρυζῆσ (').

Ἡ ὅλη ὑποδιοίκησισ τοῦ Τσαρσαμπᾶ ὑπολογίζεται ἔχουσα πληθυσμὸν περὶ τὰσ 60—70 χιλιάδασ κατοίκων, ἡ δὲ πόλισ περὶ τοὺσ ὀκτακιςχίλιοσ, ὧν διςχίλιοι περίπου εἶναι Ἑλληνεσ, οἱ δὲ λοιποὶ Τοῦρκοὶ και Ἀρμένιοι. Ὑπάρχουσιν αὐτόθι Ἑλληνικὴ ἀστικὴ σχολὴ ἀρρένων και παρθεναγωγείον. Τὸ ἔδαφοσ τῆσ χώρασ εἶναι λίαν πρὸσφορον εἰσ κτηνοτροφίαν και οἱ κάτοικοὶ ἐνταῦθα ἀσχολοῦνται περὶ αὐτὴν περισσότερο ἢ ἐν Πάφρω. Ἐγχώρια προϊόντα εἶναι διάφορα ὄσπρια και ὕλα τὰ εἶδη τῶν γεννημάτων και ἰδίωσ ἀραβόσιτοσ και ὄρυζα καλλίστησ ποιότητοσ, ἐπίσῃσ δὲ διάφορα εἶδη σπόρων, μέταξα και πτίλα. Ναὸσ Ἑλληνικὸσ ὑπάρχει ἐν Τσαρσαμπᾶ εἰσ μετὰ δύο ἱερέων.

ιστ') **Λιβερά.** Ἡ Λιβερά(²), κωμόπολισ μαγευτικὴ ἐντὸσ κοιλάδοσ πρὸσ νότον τοῦ Καπὴ-κιόὶ κειμένη, ἀπέχει 7 ὥρασ ἀπὸ τῆσ Τραπεζοῦντοσ και ἐπειδὴ φημίζεται διὰ τὸ λαμπρὸν αὐτῆσ κλίμα, ὡσ και διὰ τὰ διανυγῆ και ψυχρὰ ὕδατά τῆσ, συχνάκισ διαθερίζουσιν ἐν αὐτῇ οἱ εὐποροὶ τῶν Τραπεζοῦντιῶν. Ἀποτελεῖται αὕτη ἐκ τριῶν ἐνοριῶν, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι: Φάλαινα, Σαγξενοῦ και ἡ ἰδίωσ Λιβερά ὑποδιαιρουμένη πάλιν εἰσ ἕξ μικροτέρασ ἐνορίασ. Ἐχει δὲ πλήρη ἀστικὴν σχολὴν μετὰ τριῶν διδασκάλων και μα-

(1) Στράβ. ΙΒ', 3, 30.

(2) Τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα αὐτῆσ φαίνεται, ὅτι ἦτο Δουβερά.

θητῶν καὶ μαθητριῶν πλέον τῶν διακοσίων. Πρὸ ἐτῶν (τὸ 1909) ἐπρόκειτο νὰ ἰδρυθῆ αὐτόθι δαπάνη καὶ προικοδοτήσῃ τοῦ ἀοιδίμου Χατζῆ Ἰωάννου Καλιφίδου καὶ παρθεναγωγεῖον, ἐπελθόντος ὅμως τοῦ τελευταίου πολέμου, τὸ ἔργον ἀνεχαίτισθη. Ἡ Λιβερὰ ἔχει τὸ ὅλον 260 οἰκίας Ἑλληνικάς, δύο ναοὺς καὶ ὑπὲρ τὰ 40 παρεκκλήσια, ὧν πολλὰ ἀνάγονται εἰς τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους, ἐν τῇ περφερεΐᾳ δ' αὐτῆς σφύζει καὶ λείψανα τειχῶν καὶ φρουριῶν. Ὀνομαστὰ εἶναι καὶ τὰ παρχάρια τῆς Λιβερᾶς, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἄλλοτε περὶ τὴν χαλκευτικὴν ἀσχολούμενοι ἀποζῶσιν ἤδη τινὲς μὲν ἐκ τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς μικρᾶς γεωργίας, τινὲς δὲ ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἄλλων ἐπαγγελμάτων ὑπάρχουσι δὲ καὶ τινες ἐπιστήμονες Λιβερῖται. Ἡ Λιβερὰ κατέστη περιώνυμος ὡς πατρίς τῆς ποιμενίδος Μαρίας, ἣτις κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παράδοσιν ἀνεδείχθη Σουλτάνα καὶ διὰ τὴν ἔξοχον καλλονὴν αὐτῆς μετωνομάσθη Γκιουλ-μπαχάρ<sup>(1)</sup>. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Σ. Ἰωαννίδην (ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 128—30) ὁ Σουλτάν Σελίμ ὁ Β' τὸ 1570 διερχόμενος διὰ Τραπεζοῦντος ἐν τῇ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατεΐᾳ διτλήθην ἀπὸ τῆς Δουβερᾶς ἢ Λιβερᾶς καὶ καθίσας πλησίον κρήνης ἐζήτησε παρὰ τῆς οὐ μακρὰν αὐτῆς βοσκούσης τὰ ποίμνια τοῦ πατρός της Μαρίας ὕδωρ διὰ νὰ πίνη· αὕτη δὲ ἰδοῦσα, ὅτι ὁ Σουλτάνος ἦτο ἰδρωμένος, ὅτε προσέφερεν αὐτὸ εἰς τοῦτον, σκοπίμως εἶχε τὸν μέγαν δάκτυλον ἐντὸς τοῦ ποτηρίου· οὗτος ἰδὼν τοῦτο διέαξε τὴν ποιμενίδα νὰ χύσῃ τὸ ὕδωρ καὶ νὰ φέρῃ ἄλλο. Αὕτη ὑπήκουσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν ταύτην παρετηρήθησαν ἐντὸς τοῦ ποτηρίου χόρτα τινά. Τοῦτο ἐξώργισε κατ' αὐτῆς τὸν Σουλτάνον, ἀλλ' ἡ ὀργὴ αὐτοῦ μετεβλήθη εἰς εὐχαρίστησιν, ὅτε ἤκουσε παρὰ τῆς Μαρίας, ὅτι αὕτη μεριμνῶσα περὶ τῆς ὑγείας τοῦ, ἐπειδὴ τὸ ὕδωρ ἦτο πολὺ ψυχρὸν,

(1) Ἴδε Κ. Παπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 193—199.

ἀρῆκε νὰ παρέλθῃ ἱκανὴ ὥρα, ὥστε ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ἀφόβως νὰ λάβῃ τὸ τρίτον ποτήριον. Τὸ μὲν ἢ συνετὴ αὕτη πράξις τῆς Μαρίας, τὸ δὲ καὶ ἡ ἐξαισία αὐτῆς καλλονὴ κατέθειλε τὸν ἄνακτα εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε οὗτος τὴν ἐνυμφεύθη καὶ μετωνόμασεν αὐτὴν Γκιουλ-μπαχάρ (ἥτοι ἑαρινὸν ρόδον). Ἡ Γκιουλ-μπαχάρ ὡς νόμιμος σύζυγος τοῦ Σουλτάνου Σελίμ τοῦ Β' ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγέννησεν ἐξ αὐτοῦ υἱὸν Μουράτ τὸν Γ' (1574—1594), ὅστις ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον μεγάλην ἐπέδειξεν εὐνοίαν εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ἔνθα καὶ προηγουμένως εἶχε λάβει ἀνατροφὴν μᾶλλον Ἑλληνικὴν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς μητρὸς του, ἣτις ἀπεστάλη ἐκεῖ μετὰ τινα χρόνον μετ' αὐτοῦ, διότι ἐκίνησε τὴν ὀργὴν τῶν Μωαμεθανῶν καὶ ἰδίως τῶν Οὐλεμάδων διὰ τὴν μεγάλην ἐπιρροήν, ἣν ἴσκει ἐν τῇ αὐτῇ ὑπὲρ τῶν τότε Χριστιανῶν μεγάλα ἀποκτησάντων δικαιώματα δι' αὐτῆς καὶ εἰς ἀνωτάτας θέσεις προαχθέντων. Λέγεται μάλιστα, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν Βεζυρίαν ἐτόλμησε νὰ προσενέγκῃ αὕτη εἰς Χριστιανὸν καὶ ὅτι τῇ φροντίδι αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπεκράτει μεγάλη ἐλευθερία εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τοὺς Χριστιανούς ὑπηκόους. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαμονὴ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι, ἣτις καὶ κατέστη πάλιν τότε κέντρον ἐμπορίου καὶ τεχνῶν, ἱκανὴν παρέσχεν ἀναψυχὴν εἰς τοὺς Χριστιανούς τῆς χώρας καὶ ἀνάπαυσιν ἀπὸ τῶν δεινῶν, ὅσα οὗτοι ὑφίσταντο ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐκεῖ ἀποθανοῦσα ἡ Γκιουλ-μπαχάρ ἐτάφη ἐντὸς μεγαλοπρεποῦς μασωλείου σφωζομένου εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Ἰμαρετίου, ὅπερ πρὸς μνήμην αὐτῆς ἰδρῦθη καὶ σφάζεται μέχρι σήμερον. Ἰδιαιτέρως εὐηργέτησεν αὕτη τὴν πατρίδα τῆς Λιβερᾶν ἐνεργήσασα, ὥστε οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ τῶν περιχώρων νὰ εἶναι ἀσύδοτοι ὑποχρεούμενοι μόνον ἐνενήκοντα ὀκάδας βουτύρου ν' ἀποστέλλωσι κατ' ἔτος εἰς τὸ βασιλικὸν μαγειρεῖον. Ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Μουράτ πολλὰς παρέσχεν εὐεργεσίας εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ τὴν Μονὴν τῆς Σουμελαῖς ἐπιστρέφων ἀπὸ τοῦ κατὰ

τῶν Περωσῶν πολέμου ἐπεσκεύασε καὶ διὰ πολλῶν ἀναθημάτων ἐτίμησεν αὐτήν. Ταῦτα κατὰ τὸν Σ. Ἰωαννίδην (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 128—30) καὶ ἡ παρ' αὐτῷ παραδόσει; αὕτη εἶναι εὐρύτατα διαδομένη καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς. Κατὰ τὸν Κ. Παπαμιχαλόπουλον ὅμως (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 195—97) ἀπορρίπτοντα ἄλλην παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ Σουλτᾶνος Μουρᾶτ ἐν τῇ ἐπιστροφῇ του ἐκ τῆς εἰς Βαγδάτην ἐκστρατείας ἔλαβε τὴν Μαρίαν συναντήσας αὐτὴν πλησίον κρήνης τινὸς ἐν Λιβερᾶ, τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἐν τῇ κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος ἐκστρατεία αὐτοῦ ἐκ Σινώπης ἀκολουθήσας πορείαν λοξὴν οὐχὶ διὰ τῆς παραλίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνδοτέρας λεωφόρου τῆς ἀπὸ Ἀμασειᾶς καὶ Σεβαστείας εἰς Ἐρζερούμ καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἐρζιγκιαν ἀγούσης, κατ' ἀνάγκην διήλθε καὶ διὰ τῆς Λιβερᾶς καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ συναντήσει αὐτοῦ μετὰ κόρης Χριστιανῆς παρὰ τινὰ κρήνην ἐξετυλίχθη τὸ εἰδυλλιακὸν ἐκεῖνο ἐπεισόδιον, ὃ φέρει αὐτὸ ἢ παράδοσις ἢ ἐπαναλαμβανομένη ὑπὸ ὀλοκλήρου λαοῦ καί, ὅτι ἔπειτα οὗτος ἔπεμψεν αὐτὴν δῶρον εἰς τὸν υἱὸν του Βαγιαζήτ ὄντα τότε τοπάρχην τῆς Ἀμασειᾶς καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας μετὰ πολλῶν καὶ διαφόρων ἄλλων πραγμάτων καὶ λαφύρων. Πιθανὸν ὅμως κατὰ τὸν αὐτὸν Κ. Παπαμιχαλόπουλον εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Βαγιαζήτ ἀκολουθήσας ἐν τῇ κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος ἐκστρατεία τὸν πατέρα αὐτοῦ Μωάμεθ διήλθε μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς Λιβερᾶς καὶ ἐκεῖ συνέβη εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον.

Τὰ παραχωρηθέντα εἰς τοὺς Λιβερίτας προνόμια μέχρι πρὸ ἐτῶν διατηρούμενα κατηγορήθησαν ἐπὶ τέλους. Ἐπὶ τῆς Μαρίας Γκιουλ-μπαχάρ (περὶ ἧς διέλαβε καὶ ὁ Γ. Κανδηλίπτης πρὸ ἐτῶν ἐν τῷ Φάρῳ τῆς Ἀνατολῆς; καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ ποιήματι) καὶ ἡ πνευματικὴ κίνησις ἀνεπτύχθη ἀρκούντως ὡς καὶ ἡ ἐμπορικὴ ἐν Τραπεζοῦντι, καθ' ὅσον ἡ πόλις αὕτη ἐχρησίμευε καὶ πάλιν, καθ' ἣ

προελέχθη, ὡς κέντρον ἐμπορίου καὶ τὰ σχολεῖα τῶν Χριστιανῶν ἤκιμαζον καὶ τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον ὡς σπουδαστήρια εἰς τοὺς περιόικους. Ὡς ἐκ τούτου δὲ ἱκανοὶ ἀνεδείχθησαν βαθύ-πλουτοι καὶ εὐπαιδευτοὶ μέχρι τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος.

ιζ') **Σάντα**. Ὑπὸ τὸ ὄνομα *Σάντα* ἐννοεῖται περιφέρεια ὀλόκληρος πρὸς ἀνατολὰς τῆς μονῆς Σουμελᾶ περιλαμβάνουσα ἑπτὰ χωρία (ἢ ἐνορίας) πλησίον ἀλλήλων κείμενα μετὰ συμπαγοῦς Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τινες ἄλλους μικροτέρους συνοικισμοὺς μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένους. Τὰ χωρία ταῦτα κείμενα μετὰξὺ δύο ὑψηλῶν ὄροσειρῶν ἀποκρήμνων καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους ἀδιαβάτων εἶναι τὰ ἑξῆς : *Γιαννάντων, Θεοδωράντων* ἢ *Σιμωνάντων (Πιστοφάντων), Ἰσχανάντων* ἢ *Λιμνία, Ζουρνιτζάντων, Κολσαράντων, Πινατάντων* καὶ *Τσακαλάντων* (1). Οἱ κάτοικοι τῆς περιφέρειας ταύτης τὸ πλεῖστον ὄντες μεταλλουργοί, λιθοξοοὶ καὶ κτίσται φημίζονται ὡς ἀνδρεῖοι καὶ τολμηροί, λέγεται, δ' ὅτι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἔλκουσιν ἐξ ἀποικίας τινὸς γενομένης ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν Πλατάνων ἢ τῆς Τόνιας ὀγδοήκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος. Ὁ ἐγχώριος πληθυσμὸς εἶναι περὶ τὰς 5 χιλιάδας ψυχαί, ἀλλὰ τὸ ἥμισυ τούτου καὶ περιπλέον συνήθως ἐπὶ πολλοὺς μῆνας τοῦ ἔτους ἀποδημεῖ· διότι οἱ ἄνδρες μὴ δυνάμενοι ν' ἀποζῶσιν ἐκ τῆς μικρᾶς τοῦ τόπου κτηνοτροφίας ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται εἰς διάφορα μέρη τῆς Τουρκίας καὶ ἐν Ρωσίᾳ, ὥστε ἐν τῇ χώρᾳ ὑπολείπονται οἱ γέροντες καὶ τὰ γυναικόπαιδα. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς εἶνε ἡ κυριωτάτη αἰτία ἢ ἀναγκάσασα τὰς Σανταίας γυναῖκας ν' ἀσκῶνται εἰς τὰ ὄπλα καὶ νὰ ὀπλοφορῶσιν ἀπὸ ἡλικίας εἴκοσιν ἕως τριάκοντα πέντε ἐτῶν, διότι αὐταὶ εἶναι ἠναγκασμέναι κατὰ τὰς συχνάκις γι-

1) Ἴδε Φίλιπ. Παπᾶ Ἀποστ. Χειμωνίδου Ἱστορία καὶ Στατιστικὴ Σάντας ἐν Ἀθήναις 1902 σελ. 64.

νοιμένας ἐπιθέσεις ληστοσυμμοριῶν νὰ ὑπεραιμύωνται καὶ νὰ προφυλάττωσι τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν ἐνδημοῦντων. Καὶ ἠνδραγάθησαν πολλάκις αὐταὶ καὶ μέγαν ἔδειξαν ἡρωϊσμόν, ὥστε καὶ δικαίως δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς ἄλλαι Ἄμαζόνες.

Αἱ Σανταῖαι εἶναι εὖσωμοι καὶ τόλμηραὶ ὡς οἱ ἄνδρες τῶν καὶ τοσοῦτον ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτούς, ὥστε μετ' ἀγωνίας ἐκάστη περιμένουσα τὸν ἀποδημοῦντα σύζυγόν της ἐκλέγει ἐν δένδρον σφενδάμου καὶ ἀναμένει πότε θὰ κιτρινίσωσι τὰ φύλλα αὐτοῦ. ἦτοι πότε θὰ ἐπέλθῃ τὸ φθινόπωρον, ἵνα ἐπανέλθῃ ἐκ τῆς ἀποδημίας ὁ περιπόθητος σύντροφός της. Καὶ ὅταν ἡ Σανταῖα λέγῃ «τ' ἐμὸν τὸ σπεντάμ' ἐσαρηλιάεψεν (=ἐκιτρίνισε)», δηλοῖ, ὅτι δι' αὐτὴν ἔφθασε τὸ φθινόπωρον καί, ὅτι ἐγγίζει ὁ καιρὸς τοῦ νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ ξενιτίας της (δηλ. ὁ ξενιτευόμενός της). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ δίστιχον :

Σπεντάμ', ντ' ἐσαρηλιάεψες; ντ' ἐκχούσαν τὰ φύλλα σ';  
ἀπ' ἕναν ἕναν διαβαῖνε τὶ μοθολώρ' τὰ μῆνας.

Ἐκλέγουσι δὲ τὸ **σπεντάμ'** ἀντὶ παντὸς ἄλλου δένδρου, διότι ὡς γνωστόν, τούτου τὰ φύλλα κιτρινίζουσι πρὸ τῶν ἄλλων.

Οἱ Σανταῖοι εἶνε πλήρεις πατριωτικοῦ αἰσθήματος καὶ μεγάλης ἀντοχῆς; εἰς πᾶσαν δεινὴν περίστασιν, τὴν ὁποίαν καὶ μετὰ τόλμης ἐκτάκτου καὶ γενναιοψυχίας ἀντιμετωπίζουσι. Καὶ εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς πολλὰς δεινὰς περιστάσεις ἠναγκασμένοι ὄντες νὰ φυλάξωσι τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου μὴ δυνάμενοι ν' ἀποδημήσωσιν ἐτρέφοντο ἐξ ἄρτου παρεσκευασμένου ἐκ φλοιῶν πιελέας, οὐ; φρύγοντες πρῶτον ἐν κλιβάνῳ ἤλεθον ἔπειτα. Διὰ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ ἄρτου ἐτρέφοντο οἱ δυστυχεῖς καὶ διαρκοῦντος τοῦ τελευταίου πολέμου πρὶν ἢ ἀναγκασθῶσι νὰ διασκορπισθῶσιν ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς βίας. Τὸν ἡρωϊσμόν τῶν ἐξόχως μαχίμων τούτων Ποντίων, τῶν ἀκαταμαχῆτων

ὑπερμάχων τοῦ πατρίου ἑδάφους, μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οὐ μόνον δὲν παρέδωκαν τὰ ὄπλα ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου μέχρι σήμερον εἰς τοὺς πλειστάκις ἀποπειραθέντας Τούρκους ν' ἀφοπλίσωσιν αὐτούς, ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον ἐμποιοῦσι φόβον καὶ τρόμον εἰς τοὺς πέριξ κατακτητάς, ὥστε οὐδεὶς αὐτῶν τολμᾷ νὰ πατήσῃ τὸ ἑδαφος τῆς Σάντας. Καὶ ἄλλοτε μετὰ τοσαύτης περιφρονησεως ἀπέκρουον οὗτοι πάσας τὰς ἐναντίον τῆς χώρας των ἐπιδρομὰς, ὥστε εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ εὐτολμίαν αὐτῶν ἀποβλέποντες οἱ ἀγαθὲς μεγάλως ἐξετίμων τὴν φιλίαν των καὶ μεγάλην ἐθεώρουν τιμὴν νὰ ἀξιωθῶσιν ἔστω καὶ ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι τοῦ τίτλου «ἀγᾶς τῆς Σάντας».

Ἡ Σάντα ἐκκλησιαστικῶς ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ροδοπόλεως διοικητικῶς ὑπάγεται εἰς τὸ Ντιορὺλ ὑποδιοίκησιν τῆς διοικήσεως Γκιουμουσχανέ, εἰς τοὺς κατοίκους δ' αὐτῆς ὡς μπεϊληκτζήδας δι' αὐτοκρατορικοῦ φερμανίου ἐχορηγήθησαν ἄλλοτε προνομίαι ἀτελειῶν καὶ ἀσυνδοσιῶν, διότι ἐν ἔτει 1725 προσκληθέντες πολλοὶ τῶν Σανταίων εἰς τὰ ἐν Γκιουμουσχανέ μεταλλεῖα καὶ ἐργασθέντες ἐκεῖ μεγάλην ἔδειξαν ἐμπειρίαν· καὶ τότε μάλιστα κατὰ πρότασιν τοῦ ἀρχιμεταλλουργοῦ Ἰγνατίου Σαρασίτου καὶ τοῦ Ἐμίνη τῶν μεταλλείων Χαλίλ ἀποσπασθέντες οἱ Σανταῖοι ἀπὸ τοῦ ναχιέ (δήμου) τῆς Γεμουράς, εἰς ὃν προηγουμένως ὑπήγοντο, ἐπολιτογραφήθησαν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Γκιουμουσχανέ. Αἱ προνομίαι αὗται ἀφ' ἑνός, ἡ μοναδικὴ θέσις τῶν χωρίων τῆς Σάντας ἀφ' ἑτέρου (διότι ταῦτα κεῖνται μεταξὺ δύο ὑψηλῶν ὄροσειρῶν ἀποκρήμνων καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους σχεδὸν ἀδιαβάτων) καὶ ἡ ἔξοχος ἀνδρεία τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐκ τρίτου συνετέλεσαν, ὥστε ἡσυχία ἐπεκράτει ἐν Σάντα περὶ τὰ μέσα τοῦ 17 αἰῶνος, ἐν ᾧ τότε σύμπαξ ὁ Πόντος ἀνεστατώθη καὶ μεγάλη ἐπῆλθεν εἰς τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη καταστροφή καὶ ἐρήμωσις ὑπὸ τῶν ὀργάνων δυναστῶν φανατικῶν, ὤμων καὶ φιλαρπάγων τῶν Ντερειπέδων· διότι τὸ 1665 ἐπανε-

λήφθησαν ἐν ὄλῃ αὐτῶν τῇ φρικαλεότητι κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς χώρας αἱ βιοπραγαίαι καὶ καταδυναστεύσεις αὐτῶν. Τότε ἄλλοι μὲν τῶν Χριστιανῶν κατέφευγον εἰς ὄρη ἐρμινὰ καὶ δυσπρόσιτα, ἐνθα ἔζων βίον ἀβίωτον, ἄλλοι δὲ, ὡς οἱ Ὀφληῆδες, οἱ Κολασσαλήδες, οἱ Τονιαλήδες, πολλοὶ Ματζονκάται καὶ τὰ παρὰ τὴν Σάνταν Ἀρμενικὰ χωρία **Ἰσχάν** καὶ **Γλιτζάντων** ἐξισλαμίσθησαν. Πολλοὶ τῶν Σανταίων, ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος τῆς χώρας τῶν εἶναι τραχὺ καὶ ἄγονον καὶ ἡ γεωργία ὡς ἐκ τοῦ ψυχροῦ καὶ ὑγροῦ κλίματος δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν ἐγγχωρίων, μετόκησαν εἰς Σούρμαινα, Γέμουραν καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς καὶ εἰς τὰ περὶ Βαΐβουρη χωρία Τσαμούρια, Κατροῦχ καὶ Πίσκια, ἠγόρασαν γαίας καὶ ἐγκατεστάθησαν μονίμως. Αἱ εἰς Ρωσίαν ἀποδημίαι τῶν Σανταίων, αἵτινες καὶ νέον ἐνεκαίνισαν βίον εἰς αὐτούς, χρονολογοῦνται ἀπ' ἧς ἐποχῆς μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Χάτι Χουμαγιοῦν ὁ βίος ἐν Σάντα κατέστη δυσχερὴς καὶ ἔνδεια μεγάλη ἐμάστιζε τὸν τόπον, διότι τὸ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Τουρκικοῦ κράτους πλῆθος τῶν ἀποικιῶν τῆς Σάντας συνέρρευσεν εἰς αὐτὴν (Φίλιπ. Παπᾶ Ἀποστ. Χειμωνίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 135—36). Ἡ μεγαλύτερα τῶν ἐπτὰ συνοικιῶν Πιστοφάντων ἠρίθμει πρὸ τοῦ πολέμου ὑπὲρ τὰς 300 οἰκίας, εἶχε ναὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Χριστοφόρου καὶ συνετήρει ἀστικήν σχολὴν μετὰ 6 τάξεων δύο διδασκάλων καὶ 130 μαθητῶν. Ἡ συνοικία Τσακαλάντων εἶχε 55 οἰκίας καὶ ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἡ συνοικία Ἰσχανάντων ἠρίθμει ὑπὲρ τὰς 200 οἰκίας, εἶχε ναὸν τῆς ἀγίας Κυριακῆς μετὰ τριῶν ἱερέων καὶ ἑξατάξιον ἀστικήν σχολὴν μετὰ δύο διδασκάλων καὶ μαθητῶν περὶ τοὺς 100. Ἡ συνοικία Τερζάντων ἀτετελεῖτο ἐξ 180 οἰκιῶν, εἶχε ναὸν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ καὶ δημοτικὸν σχολεῖον. Ἡ δὲ ἀπέναντι τῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Ζουρνατζάντων εἶχεν 120 οἰκίας, δύο ναοὺς καὶ δημοτικὸν σχολεῖον πεντατάξιον μετὰ μαθητῶν πλέον τῶν 60.

Αἱ συνοικίαι τῆς Σάντας δωδεκάωρον ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπεχούσης καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ Γιάμπολους ἐπὶ τῶν κλιτύων δύο ὑψηλῶν ὄροσειρῶν κειμένης εὐρίσκονται πλησίον ἀλλήλων κατὰ βραχέα διαστήματα δέκα ἢ δεκαπέντε λεπτῶν ἢ καὶ ἡμισείας ὥρας. Τὰ χωρία ταῦτα ἔχουσι ἕκαστον ἴδιόν τι διοικητικὸν Συμβούλιον, ὅπερ καλοῦσι Σύνοδον· ἀπὸ κοινοῦ ὅμως πᾶσαι αἱ συνοικίαι ἔχουσι γενικὴν τινα ἀρχὴν τὴν γενικὴν Σύνοδον· καὶ τὰς μὲν ἰδιαιτέρας ἐκάστης συνοικίας ὑποθέσεις (ἐκκλησιαστικὰς, ἐκπαιδευτικὰς καὶ διοικητικὰς ἐπὶ δικαστικῶν διενέξεων πάσης φύσεως) λείπει ἡ τοπικὴ Σύνοδος, τὰς δὲ μεταξὺ διαφορῶν ἐνοριῶν ἢ κατοίκων μιᾶς πρὸς τοὺς κατοίκους ἄλλης διαφορὰς λείπει ἡ γενικὴ Σύνοδος. Οἱ ἄνδρες τῆς Σάντας, ἐρ' ὅσον εὐρίσκονται ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ὄπλοφοροῦσι περιβαλλόμενοι ἐπιχαρίτως τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα αὐτῶν ὄπλα καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὰ κοσμήματα. Εἶναι οὗτοι, ὡς προελέχθη, γενναῖοι καὶ τολμηροί, ἀλλ' ἐξ ἴσου φιλόνομοι καὶ ἀγαθοὶ ἀπολαύοντες καὶ τοπικῆς τινος αὐτοδιοικήσεως ἀπονεμηθείσης εἰς αὐτοὺς διὰ Σουλτανικοῦ φερμανίου πρὸς ἀμοιβὴν τῶν μεγάλων εἰς τὸ κράτος, ὑπηρεσιῶν αὐτῶν ὡς μεταλλουργῶν ὅτε ἤκμαζον τὰ ἐν Γκιουμουσχανὲ μεταλλεῖα. Καὶ αἱ Σανταῖται γυναῖκες ἐξησχημέναι καὶ αὐταὶ εἰς τὴν χοῆσιν τῶν ὄπλων ὄπλοφοροῦσι καὶ αὐταὶ ἐν ὄρα ἀνάγκης καὶ διακρίνονται καὶ αὐταὶ οὐ μόνον ἐπὶ ἀνδρεία καὶ εὐτολμία, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ συνέσει, τιμότητι καὶ φιλοπονίᾳ. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἀνδρῶν ὡς καλὰ οἰκοδέσποινα κεκτημέναι ἀπάσας τὰς ἀρετὰς τῶν καλῶν συζύγων φροντίζουσιν ἐπιμελῶς περὶ πάντων τῶν οἰκιακῶν καὶ περὶ τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν.

ιη) **Κρῶμνη.** Ἡ Κρῶμνη χώρα, πετρώδης καὶ φαραγγειδής, ἀπέχει τῆς μὲν Σάντας τετράωρον, τῆς δὲ Τραπεζοῦντος δεκαπεντάωρον καὶ σύγκεται ἐκ πολλῶν χωρίων πλησίον ἀλλήλων

εὐρισκομένων ὡς συνοικιῶν τῆς κυρίως Κρώμνης. Ὑπαγομένη δὲ αὕτη πολιτικῶς μὲν εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν Ντορούλ, ἐκκλησιαστικῶς δὲ εἰς τὴν Μητρόπολιν Χαλδίας κατοικεῖται ὑπὸ συμπαγοῦς Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις καὶ μεγαλύτερος ἦτο καὶ ἱκανῆς ἀπέλαυεν εὐημερίας, ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ἢ ἐκμετάλλευσις τῶν ἐν Ἀργυροπόλει μεταλλείων· ἀφ' ὅτου ὅμως ἔπαυσεν αὕτη, πλεῖστοι τῶν κατοίκων ἀποδημοῦσιν εἰς διάφορα μέρη, ἐνθα καὶ ἐργάζονται ὡς ἔμποροι, κτίσται, βαφεῖς καὶ χρυσοχόοι καὶ ὡς μεταλλουργοὶ δὲ εἰς τὰ περὶ τὴν Τιφλίδα καὶ τὸν Καύκασον μέρη, ἐνθα καὶ πολλὰς ἴδρυσαν ἀποικίας. Σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς ὅλης Κρώμνης ἀνέρχονται εἰς 3 χιλ. καὶ πλέον<sup>(1)</sup>, ἐξ ὧν 800 ζῶσι μονίμως ἐν τῇ χώρᾳ ὀπλοφοροῦντες καὶ οὗτοι, ὡς οἱ Σανταῖοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἐγκατεστημένοι ὄντες ἰδίως ἐν Τραπεζοῦντι διέρχονται τὸ θέρος χάριν ἐξοχῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ἥτις καὶ κλίμα ἔχει ὑγιεινότερον καὶ ὕδατα ἀφθονα καὶ ψυχρά. Αἱ συνοικίαι τῆς κομποπόλεως εἶναι αἱ ἑξῆς: **Φραγκάντων** μετὰ 20 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ ἐνὸς ἱερέως, **Σαμανάντων** μετὰ 50 οἰκιῶν, ἢ κυριωτάτη τῶν συνοικιῶν ἔχουσα κεντρικὸν σχολεῖον, ἀγορᾶν, ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ δύο ἱερεῖς, **Μαντζιάντων** μετὰ 30 οἰκιῶν καὶ ναοῦ τῆς Παναγίας, **Γλούβαινα** μετὰ 20 οἰκιῶν, ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ ἐνὸς ἱερέως, **Νανάκ** μετὰ 30 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ ἐνὸς ἱερέως (τοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς Γλουβαίνης), **Ρουσταμάντων** μετὰ 5 οἰκιῶν, **Λωρῖα** μετὰ 5 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἱερέως τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ συνοικίᾳ **Νανάκ**, **Ζεμπερέκια** (ἢ **Μαχαλά**) μετὰ 10 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐνὸς ἱερέως, **Ἀληθινὸς** μετὰ 40 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐνὸς ἱερέως, **Σαράντων** μετὰ 20 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἐνὸς

(1) Κατὰ Κ. Παπαμιχαλόπ. (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 142) ἕως 4000.

ιερέως, **Κωδωνάντων** μικρά ἐνορία ἐκ 4 οἰκιῶν μεταξὺ Ἐληθινοῦ καὶ Σαράντων μετὰ παρεκκλησίῳν, **Μόχορα** μεγάλη συνοικία ἐκ 40 οἰκιῶν μετὰ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἔχοντος ἓνα ἱερέα, **Γεράντων** μικρά ἐνορία ἐκ 10 οἰκιῶν ἄνευ ἐκκλησίας, **Τσαχμανάντων** μετὰ 30 οἰκογενειῶν. Πλὴν τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι τινὲς μεμονωμένοι συνοικισμοὶ ἐκ πέντε, ἕξ ἕως δέκα οἰκογενειῶν ὑπὸ τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα **Παπαδάγιων**, **Κουτζουπάντων** κλ.

Σχολεῖα συντηροῦνται ἐν Κρώμνῃ δύο κεντρικὰ ἐπτατάξια, ὧν τὸ ἓν εἰς τὸ **Καστροῦτειχον**, τοποθεσίαν ἑκτακτον ὑψηλὰ κειμένην μεταξὺ Μόχορας καὶ Ἐληθινοῦ, καὶ δημοτικὰ εἰς τοῦ Νανά, εἰς τὴν Γλοῦβαιναν καὶ εἰς τοῦ Σαράντων. Ὀνομαστὰ εἶναι τὰ παρχάρια τῆς Κρώμνης, ὧν κυριώτατα εἶναι τὸ **Μειζήτ** καὶ τὰ **Διβαδεῖα**. Κάτωθεν τοῦ **Ἀεζαχαρέα**, παρεκκλησίῳν ἐπὶ λόφου κειμένου, εἰς τὸ **Ἰσραήλ-Χάν** ὑπάρχει ὕδωρ μεταλλικὸν σιδηροῦχον κατάλληλον εἰς τὰς στομαχικὰς παθήσεις. Τῶν κατοίκων τῆς Κρώμνης διακρινομένων καθόλου ἐπὶ ζωηρότητι πνεύματος εὐφυΐα, τόλμη καὶ καλλονῇ<sup>(1)</sup> ὑπάρχουσι καὶ τινες περὶ τὴν κτηνοτροφίαν ἀσχολούμενοι, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι ἐργάζονται ὡς ἀγωγιάται ἔχοντες ὀλόκληρα καραβάνια (περὶ τοὺς 200 ἵππους).

Συνδέεται ἡ Κρώμνη μετὰ τῆς Ἰμέρας δι' ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ κεῖται ΒΔ αὐτῆς. Ὀνομαστὰ εἶναι τὰ δημώδη τῆς Κρώμνης ἄσματα δίστιχα συνήθως. Ἡ Κρώμνη ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου (Ἰλιάδ. Β. 855) ὑπὸ τὸ ὄνομα **Κρωῶνα** μνημονουομένη<sup>(2)</sup> δὲν εὐρίσκεται βεβαίως ἐκεῖ, ἐνθα ἡ Ὀμηρικὴ ἢ ἐν Παφλαγονίᾳ τοποθετουμένη, εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Ὀμηρικῆς Κρώμνης μετερχόμενοι ἐκεῖ τὴν μεταλλουργίαν εἰσέδυσον μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐνθα εὕρισκον

(1) Αἱ γυναῖκες μάλιστα θεωροῦνται τύπος καλλονῆς.

(2) Πρβλ. καὶ Στράβ. ΙΒ', 3, 10.

νέα μεταλλεία πρὸς ἐκμετάλλεισιν, ἕως οὗ αἱ νεώτεροι γενεαὶ κατέληξαν εἰς τὴν σημερινὴν Κρῶμιν. Κατὰ τὸν Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 247 ἀποκατεστάθησαν οἱ Κρωμναῖοι αὐτόθι ἐϋθὺς μ. Χ. μὴ δυνηθέντες πλέον νὰ προβῶσιν ἀνατολικώτερον διὰ τὴν ἐκεῖ πληθὺν ἀγρίων ἐθνῶν, ἣ καὶ προτιμήσαντες πλέον νὰ διαμένωσιν ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν χώρᾳ διὰ τὰ αὐτόθι πλούσια μεταλλεία πρὸ πάντων ἀργυροῦχα. Καὶ ἡ πλουτοπαραγωγὸς αὕτη πηγὴ ἔτρεφε καὶ ἐπλούτιζεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τοὺς ἄλλοτε πολυαριθμότερους τῆς Κρῶμιν κατοίκους, ἐν ᾧ ἄλλως ἀπασαῖν χώρα αὐτῆς οὐσα κατάξηρος καὶ πετρώδης οὐδόλως θὰ ἐπῆρκει εἰς συντήρησιν τῶν ἐγγυρίων.

ιθ') **Ἰμερα.** Χαμηλότερον τῆς Κρῶμιν καὶ νοτιοανατολικῶς εἰς ἀπόστασιν εικοσάλεπτον ἀπ' αὐτῆς κεῖται ἡ Ἰμερα ἀπέχουσα, ὡς καὶ ἡ Κρῶμις, ἀπὸ τῆς Ἀργυροπόλεως 6 ὥρας. Ἀποτελεῖται καὶ αὕτη ἀπὸ τὰς ἐξῆς συνοικίας ἐχούσας τὸ ὅλον 300 οἰκογενεῖας: **Ναζηράντων, Διβάδια, Μαντριά, Θωμάντων, Ζουβακάντων, Παναγίαν καὶ Ἅγιον Γεώργιον**, ἐνθα λειτουργεῖ πλήρης ἀστική σχολὴ μετὰ ἑπτὰ διδασκάλων καὶ ἄνω τῶν 200 μαθητῶν καὶ μαθητριῶν. Ἐν δὲ τῇ ἐνορίᾳ Διβάδια λειτουργεῖ δημοτικὴ σχολὴ μεθ' ἑνὸς διδασκάλου καὶ 40 μαθητριῶν. Ναοὶ συντηροῦνται αὐτόθι δύο, ὁ τοῦ ἁγίου Γεωργίου μεθ' ἑνὸς ἱερέως καὶ ὁ τῆς Παναγίας ὡσαύτως μεθ' ἑνὸς ἱερέως. Ὀλίγον δὲ ἀπωτέρω τῆς Ἰμέρας ἐπὶ θέσεως ὄρεινῆς καὶ ὑψηλῆς ὑπάρχει λαμπρὰ Μονὴ καλογραιῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἧς ἡ μνήμη τελεῖται τῇ 7ῃ Ἰανουαρίου. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἰμέρας, ὧν οἱ πλεῖστοι εἶναι γαιοκτήμονες ἔχοντες γαίας καὶ μύλους ἐν Ὀβᾷ (Γερτζάν, Κελκίτ, Μουρατχάν), ὧν τὰ προϊόντα καὶ εἰσοδήματα καρποῦνται ὑπενοικιάζοντες αὐτά, ἀσχολοῦνται περὶ τὴν κτηνοτροφίαν, ἀρτοποιίαν καὶ τὸ ἐμπόριον ἐν Ρωσίᾳ τὸ πλεῖστον. Χαρακτηρίζουσιν αὐτοὺς

ιδίως ἢ μεταξὺ τῶν ἀλληλεγγύη ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ ἡ μεγάλη αὐτῶν φιλοπατρία.

Ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Ἡμέρας ὑπάρχουσι δέκα χωρία, τὰ ὁποῖα ἐν συνόλῳ φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα **Ποτάμ** καὶ εἶναι τὰ ἑξῆς ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ ποταμίου : **Γιαλῆ-ντερέ, Μουσάντων, Ρουσίον, Δυκάσι** (ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν δύο ποταμιῶν τῆς Ἡμέρας καὶ τῆς Κρώμνης) μετὰ 30 οἰκιῶν, δημοτικοῦ σχολείου, ναοῦ τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου καὶ ἐνὸς ἱερέως, **Παρτίν** μετὰ 50 οἰκιῶν, ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς, δύο ἱερέων καὶ σχολείου δημοτικοῦ, **Βαρενοῦ** μετὰ 40 οἰκιῶν, ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου, δύο ἱερέων καὶ δημοτικοῦ σχολείου, **Ναιζαράντων** μετὰ 25 οἰκιῶν, **Ζυγανίτα**, Παζπέν, ἅπαντα Ἑλληνικά, **Μόλαλη** (Μολαλάντων), Τουρκικὸν **Ὑψιράντων** καὶ **Σινάντων** μετὰ ἀναμείκτου πληθυσμοῦ. Ὁ πληθυσμὸς τῶν χωρίων τούτων ἐν συνόλῳ ἀνέρχεται εἰς 700 οἰκίας καὶ ἕκαστον τούτων ἔχει δημοτικὸν σχολεῖον καὶ ναὸν μεθ' ἐνὸς ἱερέως πλὴν ὀλίγων, ὧν οἱ κάτοικοι ἐκκλησιάζονται εἰς τὰ πλησίον ἄλλα χωρία. Πολιτικῶς πάντα ταῦτα, ὡς καὶ ἡ Κρώμη καὶ ἡ Ἡμερα, ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ὑποδιοικήσεως Ντορούλ, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ὑπάγονται εἰς τὴν Μητρόπολιν Χαλδίας.

κ') **Σταυρίν**. Τὸ Σταυρίν εἶναι κομόπολις κειμένη πρὸς δυσμὰς τῆς Κρώμνης καὶ ἔχουσα περὶ τοὺς διςχιλίους κατοίκους τὸ πλεῖστον Ἑλληνορθόδοξους μετὰ 4 ναῶν, 6 ἱερέων ἐπιταξίου ἀστικῆς σχολῆς, τεσσάρων διδασκάλων καὶ ἕως 120 μαθητῶν καὶ μαθητριῶν. Κύρια ἐνορία ἐνταῦθα εἶναι αἱ ἑξῆς : **Ἀπανωχώρ**, **Ἀφκαιωχώρ**, **Μονοβάντων** καὶ **Μαχαλά**. Ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα περὶ τὰς 25 οἰκογένειαι Κλωστῶν, ἐν αἷς διακρίνεται ἡ τοῦ Ἑγῆπ, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶναι ἐλάχιστοι περὶ τοὺς ἑξήκοντα. Σημειωτέον, ὅτι πολλαὶ οἰκογένειαι Χριστιανικαὶ ἐνταῦθα συγγενεῦσαι πρὸς Τουρκικὰς, διότι αὐταὶ κατάγονται ἐξ ἐκείνων,

ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ ἀλλαγῶν<sup>(1)</sup>. Τὸ Σταυρὶν κατέστη περιώ-  
 νυμον διὰ τοὺς ἕξ αὐτοῦ καταγομένους **Σταυριώτας** τοὺς πρὸ 90  
 περίπου ἔτων εἰς τὸ ἐν Ἄγκυρᾳ μεταλλεῖον Ἄκ-ντάγ μετοικήσαν-  
 τας καὶ ἐγκατασταθέντας πρὸς ἐκμετάλλευσιν τοῦ μεταλλείου τού-  
 του, πολυθρῦλῆτους δὲ γενομένους διὰ τὸ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς  
 Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως ἀναρῆν Σταυριωτικὸν ζήτημα<sup>(2)</sup>.  
 διότι, ὡς γνωστόν, οἱ Σταυριῶται οὗτοι ἀνερχόμενοι εἰς 150  
 οἰκογενείας, λήξαντος τοῦ τελευταίου Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τὸ  
 1878 καὶ ὑπογραφείσης τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ὄντες ἐν  
 τῷ φανερῷ μὲν Μουσουλμᾶνοι μετ' ὀνομάτων Μουσουλμανικῶν,  
 ἐν τῷ κρυπτῷ δὲ Χριστιανοὶ μετ' ὀνομάτων Χριστιανικῶν προ-  
 εκήρυξαν πανηγυρικῶς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν θρησκείαν τὴν Χριστι-  
 ανικὴν καὶ ἀρνηθέντες νὰ ἐγγράψωσιν ἐν τοῖς ληξιαρχικοῖς βι-  
 βλίοις τὰ τέκνα αὐτῶν μετὰ Μουσουλμανικῶν ὀνομάτων ἀπέστει-  
 λαν αὐτὰ εἰς τὰ Χριστιανικὰ σχολεῖα τῶν τριῶν ἑνοριῶν τῆς πό-  
 λεως τοῦ Ἄκ ντάγ, αἱ δὲ τοπικαὶ ἀρχαὶ μὴ δυνάμεναι νὰ ἐγγρά-  
 ψωσιν αὐτοὺς ὡς Μουσουλμάνους, μὴ ἐννοοῦσαι ὅμως καὶ νὰ  
 καταχωρίσωσιν αὐτοὺς ὡς Χριστιανούς, κατέλιπον αὐτοὺς ἄνευ  
 ἐγγραφῆς εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία, ἕως οὗ τὸ 1899 τῇ εἰσηγή-  
 σει τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν Μεμδούχ πασᾶ ἐγένετο νέα  
 ἀπόπειρα πρὸς ἐγγραφὴν αὐτῶν ὡς Μουλμάνων, ἀλλ' ἀνεστάλη  
 ἡ ἐξισλαμιστικὴ ἐνέργεια τὸ μὲν, διότι οἱ Σταυριῶται παρὰ τὰς  
 γενομένας τότε ἀπειλὰς, πιέσεις, καὶ συλλήψεις ἠρνήθησαν ἐπι-  
 μόνως νὰ δεχθῶσι τὸν Ἰσλαμισμόν, τὸ δὲ καὶ διότι τὸ Οἰκομε-  
 νικὸν Πατριαρχεῖον δεόντως καὶ εὐθαρσῶς ἐνήργησε παρὰ τῇ

(1) Οὕτω λ. γ. ἐν τῷ χωρίῳ Ρυάκιον ὑπάρχει οἰκογένεια Μουσουλμα-  
 νικῆ Κέντς-ἀγᾶ ἐν τῇ ἑνορίᾳ Τζαράντιων συγγενῆς οὕσα τῆς ἐν τῇ ἑνορίᾳ  
 Μουρτζανῆ Ἑλληνορθοδόξου οἰκογενείας Χρυσωνίδου.

(2) Περὶ τοῦ του ἴδε Σταματ. Ἀντωνοπούλου Μικρὰ Ἀσία ἐν Ἀθήναις  
 1907 σελ. 57—73. Πρβλ. καὶ Ξενοφών. τόμ. ΣΤ' σελ. 441.

Κυβερνήσει· ἀλλὰ μετὰ τριετίαν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1902 ἀνεκοινώθη πάλιν εἰς τοὺς δυστυχεῖς τούτους Χριστιανοὺς Κυβερνητικὴ διαταγὴ ὅπως ἐγγραφῶσιν οὔτιοι ὡς Μουσουλμᾶνοι καὶ ἀποσύροντες τὰ τέκνα τῶν ἀπὸ τῶν Χριστιανικῶν σχολῶν ἀποστέλλωσιν αὐτὰ εἰς τὸ ἐκεῖ Μωαμεθανικὸν σχολεῖον, συγχρόνως δ' ἐκηρύχθησαν ἄκυροι οἱ ἕως τότε γενόμενοι ἀρραβῶνες καὶ γάμοι αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ κατηγορηματικῶς ἀπέκρουσαν οἱ Σταυριῶται τὰς προτάσεις ταύτας τῆς Κυβερνήσεως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δεχόμενοι ν' ἀρνηθῶσι τὴν πάτριον αὐτῶν θρησκείαν καὶ τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικὴν, δέκα ἑννέα πρόκριτοι συλληφθέντες ἀπεστάλησαν δέσμοι ὡς κακοῦργοι εἰς ἔξορίαν, ἕξ μὲν εἰς Ἰσορούμ, ἰσαριθμοὶ δὲ εἰς Κίρ-σεχέρ καὶ ἑπτὰ μετὰ τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου Οἰκονόμου Κυρίλλου Καρατζᾶ εἰς Ἀγκυραν. Παρὰ τὰς σφοδρὰς διαμαρτυρίας τῶν Σταυριωτῶν διακηρυττόντων, ὅτι προτιμῶσι τοῦ ἐξισλαμισμού τὸν θάνατον καὶ παρὰ τὰς ἐπαινεητέον ὑπὲρ αὐτῶν ἐνεργείας τῶν Πατριαρχείων ἢ Κυβερνήσεως ἔμεινεν ἀνένδοτος· καὶ οἱ πρόκριτοι ἐξηκολούθησαν παραμένοντες ἔξοριστοὶ ἐν εἰρκταῖ, ἔλεειναῖς, ἐν αἷς καὶ δύο ἕξ αὐτῶν ἀπέθανον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν αἱ ἐπιτόπιοι τοῦ Ἀκ-ντάγ ἀρχὴ δὲν ἐπέτρεπον νὰ ταφῶσιν οὔτιοι ὡς Χριστιανοὶ καὶ μόνον μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐπέτρεψαν τοῦτο, ὅποτε πλεόν ἤρχισεν ἡ ἀπόσύνθεσις τῶν σωμάτων. Διαρκούσης τῆς ἔξορίας τῶν 19 Σταυριωτῶν, ἐκ τῶν Πατριαρχείων ἀπεστάλη εἰς τὴν Κυβέρνησιν νέον τακρίριον, τὸ δέκατον ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Σταυριωτικοῦ ζητήματος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δυστυχῶς ἔμεινεν ἀτελεσφόρητον· τουναντίον μάλιστα ἡ ἐπιτόπιος ἀρχὴ τοῦ Ἀκ-ντάγ κατὰ διαταγὴν βεβαίως τῆς Πύλης ἐπέτεινε τὰς πρὸς τὴν βιαίαν ἐξισλάμισιν ἐνεργείας. Πρὸς τοῦτο μετακαλέσασα δύο, τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἐν Ἀγκύρᾳ ἐγκαθηρίκτων Σταυριωτῶν, τοὺς κ. κ. Γ. Κιουπζίδη καὶ Ν. Κιουπζίδη, προσεπάθησε κατ' ἀρ-

γὰς μὲν διὰ τρόπου μειλίσιον, ἐπειτα δὲ δι' ἀπειλῶν νὰ πείσῃ  
 ἢ καὶ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ὁμολογήσωσιν ἑαυτοὺς Μουσουλμάνους.  
 Ἐπειδὴ ὁμοῦ οὗτοι ὡς ἄλλοι ἀληθεῖς τοῦ Χριστοῦ ὁμολογηταὶ  
 ἔμειναν ἀπτόητοι καὶ ἄκαμπτοι καὶ εὐθαρσῶς ἀπεκρίθησαν « Ἀδύ-  
 νατον, ἀδύνατον· ἡμεῖθα καὶ μένομεν ὀρθόδοξοι Ρωμαῖοι καὶ δὲν  
 θέλομεν μήτε τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων ἡμῶν μήτε τὸν ἐθνι-  
 σμὸν μας ν' ἀρνηθῶμεν », ἀπήχθησαν πάλιν δέσμιοι εἰς ἄγνω-  
 στον τῆς Ἀνατολῆς γωνίαν. Οἱ γοοὶ καὶ αἱ συχναὶ διαμαρτυ-  
 ρίαι τῶν ταλαιπώρων τούτων ἀνθρώπων οὐδὲν ἔσχον ἀποτέλεσμα  
 οὔτε τότε οὔτε μετέπειτα· αἱ καταδιώξεις αὐτῶν ἐξηκολούθουν μετὰ  
 τῆς αὐτῆς ἐντάσεως· μάτην δὲ ἐπανειλημμένοι ἐπιστολαὶ τῶν ἐν  
 Ἀκνιὰν Σταυριωτῶν καὶ τῶν ἐν Τσοροῦμ ἐξορίσιων κατέφθα-  
 νον εἰς τὰ Πατριαρχεῖα διεκτραγωδοῦσαι τὴν ἀθλίαν αὐτῶν κατά-  
 στασιν, ἣτις πλέον κατέστη ἀνυπόφορος, ὅτε αἱ ἀρχαὶ ἀπαγορεύ-  
 ουσαι εἰς τοὺς ἀληθεῖς τούτους μάρτυρας τὴν ἔξοδον καὶ τὴν ἐρ-  
 γασίαν, παρεσκευάζον τὸν ἐκ πείνης θάνατον τῶν οἰκογενειῶν  
 αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι θὰ ἠναγκάζοντο οὗτοι ἐπὶ τέλους νὰ  
 ἐξισλαμισθῶσι. Μάτην τότε οἱ Σταυριῶται ἐστράφησαν καὶ πρὸς  
 τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἀλλεπαλλήλους ἀπευθύναντες ἀναφορὰς  
 καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Ὑπουργεῖον, δι' ὧν  
 διεκτραγωδοῦντες τὰ μαρτύρια αὐτῶν ἐξητοῦντο ἀνακούφισιν καὶ  
 σωτηρίαν· διότι οὐδ' ἐντεῦθεν ἐπετεύχθη τι. Οὕτω διηλθον μῆ-  
 νες ἱκανοί, ἕως οὗ ἡ ἀκράδαντος καὶ ἀνένδοτος τῶν ὄλων εἰς τὰ  
 πάτρια ἀφωσιωμένων τούτων μαρτύρων ἠνάγκασε τὴν Πύλην  
 ν' ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ ν' ἀποφυλακίσῃ τοὺς προμνησθέν-  
 τας προκρίτους καὶ τὸν Ἀρχιερατικὸν Ἐπίτροπον, ἠρνήθη ὁμοῦ  
 καὶ πάλιν νὰ ἐγγράψῃ τοὺς Σταυριώτας ἐν τοῖς ἐπισήμοις τοῦ  
 Κράτους βιβλίοις ὡς Χριστιανούς· οὐδ' ἔπαυσεν αὕτη προτρέπουσα  
 καὶ ἀπειλοῦσα αὐτούς, ὅπως ἐγγραφῶσιν ὡς Μουσουλμᾶνοι μετὰ  
 Μουσουλμανικῶν ὀνομάτων, ἀλλ' οὗτοι διαρρηδὴν ἀποκρούοντες

πάντοτε τοῦτο, καὶ τὴν αὐτὴν ἐκάστοτε δεικνύοντες Χριστιανικὴν καρτερίαν ἐπροτίμησαν νὰ παραμένωσιν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγραφῆς χωρὶς νὰ παύσωσιν ἐξαιτούμενοι παρὰ τῶν ἀρμοδίων τὴν ὀριστικὴν τοῦ ζητήματος αὐτῶν λύσιν καὶ χωρὶς νὰ καταβληθῶσιν ὑπὸ τῶν δεινῶν, ἅτινα συνεπάγεται ἡ ἐκκρεμότης αὐτοῦ· διότι αἱ ἐπιτόλιοι ἀρχαὶ ἰσχυρίζονται, ὅτι μένοντες οὗτοι ἄνευ ἐγγραφῆς, στεροῦνται τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀρνοῦνται εἰς αὐτοὺς πᾶν ἔγγραφον, ὅπερ κατὰ τοὺς νόμους ἀπαιτεῖται πρὸς ἐπιχείρησιν οἰασδήποτε πράξεως τοῦ ἀστικοῦ δικαίου καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δύνανται οἱ δυστυχεῖς μῆτε νὰ συναλλάσσωνται μῆτε νὰ κληροδοτῶσιν ἢ νὰ κληρονομῶσι νομίμως· ἀλλὰ μὴδὲ νὰ ταξιδεύωσιν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτούς, διότι δὲν παρέχονται εἰς αὐτοὺς διαβατήρια. Καὶ ἐπιστεύθη μὲν κατὰ τὴν γενομένην ἐν Τουρκίᾳ μεταπολίτευσιν τὸ 1908, ὅτι αὕτη θὰ ἔθετε τέρμα εἰς τὰ μακροχρόνια τῶν Σταυρωτῶν δεινοπαθήματα, ἀλλ' οὐδὲ τότε ἐβελτιώθη ἡ θέσις αὐτῶν· τοῦναντίον μάλιστα ἐπεδεινώθη αὕτη, καθ' ὅσον σκληροτέρα ἐπεδείχθη καὶ ἐξηκολούθησεν ἐπιδεικνυομένη ἡ στάσις τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐπιτολίων ἀρχῶν πρὸς τοὺς Σταυριώτας, τοὺς ἀληθεῖς τούτους μάρτυρας, ὧν πάλιν οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ ἱερατικὸς προϊστάμενος συλληφθέντες ἐφυλακίσθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν εἰς Ἀγκυραν, μόλις δὲ μετὰ πολλὰς καὶ συντόνους ἐνεργείας τῶν Πατριαρχείων ἐπετεύχθη ἡ ἀποφυλάκισις καὶ ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνάκλησις τῶν ἐγκαθειρόκτων καὶ ἐξορίστων.

κα') **Γκιουμουσχανέ** (ἑλλ. Ἀργυρόπολις): Ἡ Ἀργυρόπολις τουρκιστὶ Γκιουμουσχανέ καλουμένη ὠνομάσθη οὕτω κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ καὶ ἡ μετονομασία καὶ ἐξελλήνισις ἐγένετο ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῶν ἐν τῇ πόλει Ἑλληνικῶν σχολείων, ἐν ᾧ οὐδεμία τοιαύτη ἀνάγκη παρίστατο, καθ' ὅσον τὸ

καὶ σήμερον ἐπιτολίως σύνηθες ὄνομα αὐτῆς εἶναι *Κάν* <sup>(1)</sup>: (εἰς οὐδέτ. γέν.) ἐκ τοῦ περὶ τὰ τρία τέταρτα τῆς ὥρας ἀπέχοντος ποταμοῦ Κάνεως <sup>(2)</sup>. Εἶναι ἔδρα διοικητοῦ καὶ τοῦ Μητροπολίτου Χαλδίας, κειμένη δ' ἐν ἐξόχῳ τοποθεσίᾳ ἐν εἴδει ἡμικυκλίου ἐπὶ τῆς κατωφρείας ὁρέων ἀμφιθεατρικῶς παρέχει μακρόθεν ὄψιν πανοράματος (πρβλ. Cumont *Studia Pontica* τόμ. II σελ. 356). Ἐκ διαφορῶν σημείων τῆς περιοχῆς αὐτῆς κατέρχονται ἕξ ρυάκια, ὧν τὰ μὲν τρία ἐνοῦνται ἐντὸς τῆς πόλεως πολὺ πρὸ τῆς ἀγορᾶς, τὸ δὲ τέταρτον μετ' αὐτῶν περαιτέρω τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ γεφύρας καὶ τὰ δύο τελευταῖα (τὰ τῶν ἐνοριῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου) ἔξωθεν τῆς πόλεως.

Ἐνορίας ἔχει ἡ πόλις τὰς ἑξῆς ἕξ: τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἔνθα καὶ ἡ Μητρόπολις, τὰ Λιβιάδια, τῆς Παναγίας, τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου.

Δημόσια οἰκοδομήματα ὑπάρχουσι ἐνταῦθα ναοὶ πέντε, ὁ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου μεθ' ἐνὸς ἱερέως, ὁ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὡσαύτως μεθ' ἐνὸς ἱερέως, ὡς καὶ ὁ τῆς Παναγίας καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, ὁ τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ἐν ᾧ λειτουργεῖ ἐκτάκτως ὁ τῆς Παναγίας ἱερεὺς, σχολεῖα δύο, ἐν μὲν ἀρρεναγωγεῖον ὑπὸ τὸ ὄνομα Φροντιστήριον ἀποτελούμενον ἀπὸ πλήρη ἀστικὴν σχολὴν καὶ τρεῖς Γυμνασιακὰς τάξεις μετὰ δώδεκα διδασκάλων καὶ καθηγητῶν καὶ μετὰ μαθητῶν περίπου τριακοσίων, ἐν δὲ παρθεναγωγεῖον πεντατάξιον μετὰ τριῶν διδασκαλισσῶν, μιᾶς νηπιαγωγοῦ καὶ δύο διδασκάλων. Ἐν αὐτῷ λειτουργεῖ ὡς προκαταρκτικὴ τάξις καὶ μονοτάξιον νηπιαγωγεῖον. Ἀπὸ τοῦ 1908 ὑφίσταται αὐτόθι καὶ Σύλλογος ἐκπαιδευτικὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κυ-

(1) Ὁ καταγόμενος ἐντεῦθεν καλεῖται *Κανέτες* (θηλ. *Κανέτσα*).

(2) Ὁ ποταμὸς οὗτος ἀπὸ τῆς Ἀρδάσης καὶ κατωτέρω λαμβάνει τὸ ὄνομα *Χαρσιώτης* καὶ ἐκβάλλει εἰς τὴν Τρίπολιν.

ριακίδης» ὅπερ ἔλαβε πρὸς μνήμην τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Κυριακίδου<sup>(1)</sup>, ἀγλαοῦ τέκνου τῆς πόλεως πρώτου μεταρρυθμίσαντος τὰ σχολικὰ αὐτῆς καὶ εἰς ἀκμὴν ἱκανὴν προαγαγόντος αὐτὰ τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου Γερβασίου καὶ ἄλλων φιλομούσων πολιτῶν. Πόσον καρποφόρος εἰργάσθη ὁ Σύλλογος οὗτος, μαρτυρεῖ καὶ τὸ λαμπρὸν λίθινον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἔκτισεν, ἵνα στεγασθῇ ἐν αὐτῷ. Εἰς τὸ ἄνω πάτωμα αὐτοῦ ὑπάρχει θέατρον, ἐνθα γίνονται κατὰ καιρὸν θεατρικαὶ παραστάσεις ὑπὸ ὁμίλου ἐρασιτεχνῶν ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ κατηρτισμένον. Πρὸς τούτοις ὑπάρχει αὐτόθι καὶ Φιλόπτωχος Ἀδελφότης μετὰ ζήλου πολλοῦ καὶ αὐτὴ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν ἐργαζομένη.

Ἡ Ἀργυρόπολις ὡς μητρόπολις τῆς ὅλης ἐπαρχίας εἶναι καὶ τὸ κέντρον τὸ φροντίζον ἐν μέρει καὶ περὶ τῆς ὅλης ἐκπαιδευτικῆς ἐν τῇ χώρᾳ κινήσεως καὶ προαγωγῆς, τὴν ὁποίαν καὶ μετὰ τὰς θερινὰς τῶν σχολείων τῆς πόλεως ἐξετάσεις Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπεία ἐλεγομένη ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Ἐφορείας ἐξετάζει ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ὑποβάλλει ἐκθεσιν, ἀφ' οὔ περιέλιθη τὰ διάφορα περίεχωρία. Τῇ πρωτοβουλίᾳ δὲ καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ νῦν Μητροπολίτου Χαλδίας κ. Λαυρεντίου ἰδρύθη αὐτόθι καὶ ἐλειτούργησεν ἐπὶ τινα ἔτη ταπητουργεῖον, τὸ ὁποῖον ἀνεκούφισεν ἱκανῶς τὴν ἐργατικὴν τοῦ λαοῦ τάξιν παρέχον εἰς αὐτὴν ἐργασίαν. Ἐπίσης τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ αὐτοῦ Μητροπολίτου ἰδρυθὲν οἰκοτροφεῖον διὰ τοὺς ἐκ τῶν περιχώρων προσερχομένους

(1) Τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου Χαλδίας κυροῦ Γερβασίου ἐξεποιήθησαν αἱ πλείσται τῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν κανδηλῶν, ὧν εἶχον ἀφθονίαν οἱ ναοὶ τῆς πόλεως, καὶ διὰ τῶν εἰσπραχθέντων χρημάτων ἡγοράσθησαν αὐτόθι καὶ ἐν Τραπεζοῦντι προσοδοφόρα κτήματα, ἐκ τῶν ἐτησίων δ' αὐτῶν προσόδων διευκολύνεται πολὺ ἡ συντήρησις τῶν σχολείων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων λίαν εὐεργετικῶς ἐργάζεται καὶ ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν Τραπεζοῦντι ὑφισταμένη Ἀδελφότης τῶν Ἀργυροπολιτῶν.

μαθητὰς μεγάλως διηυκόλυνεν αὐτοὺς ἐπὶ τέσσαρα ἔτη. Ἐνταῦθα δημόσια κτήρια εἶναι ἡ Μητρόπολις, τὸ προμνησθὲν οἰκοτροφεῖον, τὸ Τουρκικὸν κεντρικὸν σχολεῖον (ρουσιέ), τρεῖς μετρεσέδες, πέντε τεμένη τῶν Μωαμεθανῶν, τὸ νεόκτιστον Διοικητήριον, ὁ στρατὸν, δύο στρατιωτικαὶ ἀποθήκαι, τὸ ταχυδρομεῖον, τὸ τηλεγραφεῖον, τὸ Δημαρχεῖον, ἡ Ἀρμενικὴ ἐκκλησία καὶ τὸ πλῆσιον αὐτῆς Ἀρμενικὸν σχολεῖον. Ἡ πόλις ἔχει ἀφθονίαν ὑδάτων διαυγῶν, ψυχρῶν καὶ ὑγιεινῶν, ἐκ τῶν ὁποίων διακρίνονται τὰ τῶν βρύσεων Κοτσορρῦμ', Ἀμανάτ', Καλαντάρ', καὶ τοῦ Χατζῆ. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἄλλοτε, ὅποτε ἤγμαζον τὰ αὐτόθι μεταλλεῖα, ὑπερέβαινον τὰς 5000 οἰκογενείας, ἀπὸ τῆς παρακμῆς ὅμως αὐτῶν καὶ ἐντεῦθεν ὁλοὲν ἐλαττούμενοι κατήντησαν πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου εἰς τὸ πέμπτον περίπου ἦτοι εἰς 6000 ψυχάς, ἐκ τῶν ὁποίων 2500 Ἑλληγες ὀρθόδοξοι, 1000 Ἀρμένιοι καὶ τὸ ὑπόλοιπον Μωαμεθανοί.

Ἡ ὅλη χώρα τῆς Χαλδίας, ἥς πρωτεύουσα εἶναι ἡ Ἀργυρόπολις, ἦτο ἐκκαλαί γνωστὴ ὡς χώρα τῶν μεταλλουργῶν Χαλύβων, οἵτινες ἐκ τῆς ἐν Παφλαγονίᾳ Ἀλύβης βαθμηδὸν εἰσδύσαντες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κατέληξαν ἐπὶ τέλος εἰς τὴν νῦν Χαλδίαν (πρβλ. σελ. 73—74), ἥτις κατὰ μὲν τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους ἀπετέλει ἴδιον θέμα, τὸ περιώνυμον θέμα τῆς Χαλδίας μετὰ πρωτεύουσής τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἐπὶ τῶν μεγάλων Κομνηνῶν γενομένη τὸ θέατρον τῶν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Τουρκομάνων πολέμων ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐκακώθη πολυειδῶς, ἐπὶ δὲ τῆς Τουρκικῆς δυναστείας πολλὰς ὑποστάσα κακουχίας μόλις πρὸ δύο αἰώνων καὶ ἡμίσεος ἀνέκλυψε, διότι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὡς ἔξοχοι ἀρχιμεταλλουργοὶ πολλὰς παρασχόντες ὑπηρεσίας εἰς τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς τέχνης αὐτῶν ἐθεωρήθησαν Κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι (Μπεϊληκτζῆδες) καὶ ὡς τοιοῦτοι τυχόντες καὶ πολλῶν ἀσυδοσιῶν καὶ προνομῶν ἀπέκτησαν μέγαν πλοῦτον καὶ ἐπιρροὴν καὶ μεγάλως συνε-

τέλεσαν εἰς τὴν εὐήμεριαν καὶ προαγωγὴν τοῦ τόπου. Τότε ἤκμαζον καὶ αἱ ἐν τῇ χώρᾳ ὑπάρχουσαι ἱεραὶ Μοναί, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ πολλοὶ ἔξοχοι ἐπὶ παιδείᾳ ἄνδρες, ἐν οἷς καὶ Ἀρχιερεῖς, ἀνεφάνησαν καὶ μάλιστα οἱ ὀρμώμενοι ἀπὸ τοῦ χωρίου Φυτιάνων (ἀποικίας τοῦ Ὁφρως), τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι καὶ σήμερον ἔτι φημίζονται διὰ τὴν μεγάλην ὀξύνοϊαν καὶ φιλομάθειαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακμῇ τῶν μεταλλείων οἱ ἀρχιμεταλλουργοὶ τῆς Χαλδίας διασκορπισθέντες χάριν τῆς μεταλλουργίας εἰς διάφορα μέρη τοῦ κέντρον τῆς Μ. Ἀσίας ἴδρυσαν πολυπληθεῖς ἀποικίας, αἵτινες ἀνεδείχθησαν ἀληθῶς φυτώρια τοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἑλληνισμοῦ, τοῦθ' ὅπερ δυστυχῶς δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ, προκειμένου περὶ ὅλων τῶν εἰς Ρωσίαν μεταναστεύσεων, ὧν ἡ πρώτη ἐγένετο τὸ 1829, ὅτε ὁ μέχρι τῆς Ἀργυροπόλεως κατελθὼν Ρωσικὸς στρατὸς κατόπιν τῆς συνθηκολογήσεως μετὰ τῶν Τούρκων ἀπεσύρθη εἰς τὰ Ρωσικὰ σύνορα καὶ οἱ Ἑλληνες Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Χαλδίας τὸ μὲν δελεασθέντες ὑπ' αὐτοῦ, τὸ δὲ καὶ φοβηθέντες τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων κατὰ χιλιάδας μετηνάστευσαν εἰς διάφορα τῆς Ρωσίας μέρη ἀνεπιστρεπτί (1). Ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν οὐδὲν τῶν πλουσίων μεταλλείων τῆς Χαλδίας εἶναι ἐνεργόν, ἐν ᾧ πολλοὶ θησαυροὶ κρύπτονται τεθαμμένοι εἰς τὰ ἔγκατα αὐτῶν. Κατὰ τινὰ παράδοσιν εἰς ἓν ἐκ τούτων εὕρισκόμενον παρὰ τὸ ρυάκιον Ἰν-τερὲ καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως εἰργάζοντο ἄλλοτε τόσον πολλοί, ὥστε, καταπτώσεως γενομένης, μεταξὺ τῶν ἐξαχθέντων νεκρῶν

(1) Οἱ πλεῖστοι τούτων ἐξεργωσίσθησαν, ὀλίγοι δὲ διετήρησαν τὸ ἔθνικόν αὐτῶν αἶσθημα καὶ τούτων ἄλλοι μὲν παραμένουσιν ἔτι ἐν Ρωσίᾳ, ἄλλοι δὲ μετὰ τῶν εἰς χιλιάδας ἀνερχομένων ἄλλων Ποντίων προσφύγων ἠναγκάσθησαν ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἐν τῇ χώρᾳ ἀναστατώσεως νὰ καταφύγωσιν εἰς Καύκασον καὶ εἰς Ἑλλάδα, πολλοὶ δὲ καὶ εἰς Τραπεζοῦντα.

εὐρέθησαν τεσσαράκοντα φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα Παῦλος, ἐξ οὗ καὶ τὸ μεταλλεῖον ἐκλήθη «οἱ Σεράντα Παῦλ'» καὶ παροιμία ἐσώθη ἢ ἐξῆς «Καθαεὶς τὸν Παῦλον ἀτ' κλαίει». Ὡς ἐκ τῶν ἀργυρούχων μεταλλείων τῆς Ἀργυροπόλεως οἱ ναοὶ αὐτῆς ἦσαν πλούσιοι εἰς ἀφιερῶματα καὶ ἰδίως εἰς κανδήλας ἀργυρᾶς καὶ χρυσᾶς, ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ὁποίων οὐ μόνον ἰδρυθήσαν τὰ ἤδη καλῶς λειτουργοῦντα αὐτόθι σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ ἐξησφαλίσθη ἐν μέρει ἡ συντήρησις αὐτῶν ἐκ τῶν κατ' ἔτος εἰσπραττομένων ἐνοικίων καταστημάτων ἀγορασθέντων ἐν αὐτῇ τῇ πόλει καὶ ἐν Τραπεζοῦντι (ἴδε ἄνωτ. σελ. 81 ὑποσημ.).

Προϊόντα τῆς χώρας εἶναι τὰ εὖχυμα ὀνομαστὰ ἄπια καὶ μῆλα, ὧν ἐξαγωγή ἱκανὴ ἐγένετο διὰ Τραπεζοῦντος εἰς Κωνσταντινούπολιν· παράγονται δὲ ταῦτα ἰδίως ἐκ τῶν πολυπληθῶν καὶ μεγάλων κήπων τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ Κάνεως ἐκτεινομένων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀμαξιτῆς, ἥτις φέρει πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Τραπεζοῦντα νοτιοανατολικῶς δὲ εἰς Θεοδοσιούπολιν.

Ἐκ τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας ἀνερχομένων εἰς διακόσια περίπου, ὧν τινα μάλιστα καὶ ἰδίως τὰ Μεταλλεῖα κεῖνται ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις, μνημονεύονται ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ μόνον, τὰ ἐξῆς: ἡ **Χουτουρά** μετὰ 40 Ἑλληνικῶν οἰκιῶν εἰς ὠριαίαν ἀπὸ τοῦ Γκιουμουσχανὲ ἀπόστασιν μετὰ τῆς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῆς Χουτουρᾶς τὸ πρῶτον ἰδρυθείσης ὑπὸ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (ὡς μαρτυρεῖται ἐξ ἀντιγράφου χρυσοβούλλου) καὶ ἑτέρας καλογραιῶν· ἡ **Ἄτρα** ἀπέχουσα δίωρον ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ φέρουσα περὶ τὰς 120 οἰκίας Ἑλληνικὰς καὶ ἕως 30 Τουρκικὰς, ναὸν ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας μεθ' ἐνὸς ἱερέως καὶ ἀστικὴν σχολὴν μετὰ τριῶν διδασκάλων καὶ 90 μαθητῶν· ἡ **Θέμπεδα** ἀπέχουσα περίπου μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς Ἀργυροπόλεως καὶ φέρουσα πέντε συνοικίας, τὰς μὲν τέσσαρας Ἑλληνικὰς μετὰ 70 Ἑλληνικῶν οἰκιῶν, ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ σχολῆς δημοτικῆς

έχουσης περί τούς 40 μαθητάς, τὴν δὲ πέμπτην Τουρκικὴν μετὰ 25 οἰκιῶν ἢ **Τζολόχαινα** ἀπέχουσα τῆς πόλεως περί τὰς 4 ὥρας καὶ ἔχουσα 150 οἰκίας (ὧν 110 εἶναι Ἑλληνικαὶ καὶ 40 Τουρκικαί), ναὸν καὶ ἐπτατάξιον ἀστικὴν σχολήν· ἢ **Χαβίανα** ἀπέχουσα δίωρον τῆς Τζολοχαίνης μετὰ 200 Ἑλληνικῶν οἰκιῶν καὶ 90 Τουρκικῶν, τεσσάρων ναῶν, ἐπτὰ ἱερέων καὶ τριῶν τάξεων δημοτικοῦ, εἰς ἃς φοιτῶσιν 60 μαθηταί· τοῦ **Κορκοτᾶ** περί τὴν μίαν ὥραν μακρὰν τοῦ προηγουμένου μετὰ 50 οἰκιῶν Ἑλληνικῶν, ναοῦ, δημοτικοῦ σχολείου καὶ 30 μαθητῶν· ἢ **Τσίτε** δικάωρον ἀπὸ τῆς Ἀργυροπόλεως καὶ μίαν ὥραν ἀπὸ τοῦ Κορκοτᾶ ἀπέχουσα μετὰ 65 οἰκιῶν, ὧν 20 εἶναι ἑλληνόφωνοι Τουρκικαί, δύο ναῶν καὶ δημοτικοῦ σχολείου· ἢ **Ἄδισα** περί τὰ 3)4 τῆς ὥρας ἀπέχουσα τῆς Τσίτες μετὰ 100 Ἑλληνικῶν οἰκιῶν, δύο ναῶν, δημοτικῆς σχολῆς καὶ 60 μαθητῶν. Ἄλλα χωρία ἄξια μνείας εἶναι ἢ **Αὐλίανα** καὶ τὰ **Φυτίανα** πρὸς Δ τῆς Ἀργυροπόλεως μετὰ 35 Ἑλλήν. οἰκιῶν καὶ 75 Τουρκικῶν, ἢ **Χάρσερα** καὶ ἢ **Χάκαξα** πρὸς Β αὐτῆς. Ἐκ τούτων ἢ Χάκαξα ἔχει 60—70 οἰκίας Ἑλληνικὰς καὶ 30 Τουρκικὰς, δημοτικὴν σχολήν, δύο τάξεις Ἑλληνικοῦ σχολείου, παρθεναγωγεῖον, τρεῖς διδασκάλους, δύο διδασκαλίσσας καὶ 100 μαθητάς καὶ μαθητρίδας. Πλὴν τῆς προμνησθείσης Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Χουτουραῆς ὑπάρχουσιν ἐν Χαλδίᾳ καὶ ἄλλαι, αἱ ἑξῆς: ἢ τῆς **Χάρσερας**, χωρίου ἀπέχοντος 2 1)2 ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως πρὸς Β αὐτῆς, ἢ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἐπιλεγομένου **Ζαντοῦ** (=τρελλοῦ) ἐν Μουζαίηνῃ εἰς ἀπόστασιν ἐπτάωρον ἀπὸ τοῦ Γκιουμουσχανέ, ἢ τῆς **Γουμερᾶς**, ἔνθα ἐλειτούργει ἐπὶ τινα ἔτη Λύκειον πρακτικὸν ἐπτατάξιον, εἰς ἀπόστασιν ἐπίσης ἐπτάωρον ἀπὸ τῆς πόλεως πρὸς δυσμὰς αὐτῆς, καὶ ἢ Μονὴ τοῦ **Τεβρεντζῆ** ὅλως μεμονωμένη εἰς τετράωρον ἀπὸ τῆς Ἀργυροπόλεως ἀπόστασιν. Πᾶσαι αὗται συντηροῦμεναι ἐκ τῶν βοηθημάτων τῶν Χριστιανῶν καὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν εἰσοδημάτων ἀγρῶν καὶ κήπων φιλοξενοῦσιν

ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκείας πάντα διερχόμενον δι' αὐτῶν παρέχουσαι καὶ κατάλυμα εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐκ τῶν συμπαγοῦς Τουρκικοῦ πληθυσμοῦ χωριῶν τινὰ διατηροῦσιν εἰσέτι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις τὰ Ἑλληνικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ταῦτα πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τούτων εἰς αὐτά, ὡς τοῦ *Χρυσουλή*, τοῦ *Μαυραγγέλ'*, ἢ *Ζερμουδα*, ἢ *Γόδονα*, ἢ *Σόρδα*, ἢ *Τσάχα*, τὰ *Κοτύλγα*, τὸ *Μακρέλ*, τὸ πλησίον τοῦ Ἁμπρικίου *Μοναστήρ'* (1), ἢ *Σωροάινα* καὶ ἄλλα. Τὸ δὲ 2 1/2 ὥρας ἀπὸ τῆς Ἀργυροπόλεως πρὸς Β αὐτῆς κείμενον Τουρκικὸν χωριὸν ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Κάνεως ποταμοῦ «Μπέσκισέ» ὠνομάσθη οὕτω τουρκιστὶ κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ «*Πέντε ἐκκλησίαι*», διότι πράγματι ὑπῆρχον ἐνταῦθα πέντε ναοί, ὡς μαρτυροῦσι καὶ σήμερον ἔτι τὰ σφζόμενα ἐρείπια αὐτῶν. Εἰς ἀπόστασιν τριῶν καὶ ἡμισείας ὥρων ἐντεῦθεν κεῖται ἡ Ἁρδασα, ἔδρα τῆς ὑποδιοικήσεως Τοροῦλ, ἣτις κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους ὑπῆρξεν Ἐπισκοπικὴ ἔδρα ἐξαρτωμένη ἀπὸ τῆς Μητροπόλεως Νεοκαισαρείας, ὡς μνημονεύεται εἰς διάφορα Βυζαντιακὰ Τακτικά, καὶ ἦτο μία τῶν ἕξ ὄχθων θέσεων τῆς Χαλδίας διασφζουσα ἔτι καὶ νῦν λείψανα τοῦ φρουρίου της(2). Αὐτόθι ἦτο καὶ τὸ κατὰ τὸν μεσαίωνα *Μεσοχάλδιον*. Ἡ Ἁρδασα ἀπέχει τῆς Τραπεζοῦντος 18 ὥρας καὶ κεῖται ἐκατέρωθεν τῶν ὄχθων τοῦ Χαρσιώτου ἐπὶ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Θεοδοσιουπόλεως εἰς Τραπεζοῦντα. Ἡ δὲ ὅλη ἀπόστασις ἀπὸ Ἀργυροπόλεως μέχρι Τραπεζοῦντος ὑπολογίζεται εἰς 24 ὥρας.

Οἱ Ἀργυροπολῖται τὸ πλεῖστον ἐν Τραπεζοῦντι ἐργαζόμενοι ἀσχολοῦνται περὶ τὸ ἐμπόριον ἰδίως καὶ τινὰ βιοποριστικὰ ἐπαγ-

(1) Κατὰ τὸν Σ. Ἰωαννίδ. αὐτόθι ἦτο ἡ ἀρχικὴ πόλις, ἕξ ἧς περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος οἱ Ἕλληνες μεταλλουργοὶ μετόκησαν εἰς τὴν νῦν Ἀργυρόπολιν.

(2) *Cumont studia Pontica* vol. II σελ. 360.

γέλυμα καὶ διακρίνονται ἐπὶ εἰλικρινείᾳ καὶ τιμιότητι εἰς τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν, ἐπὶ ἐνεργητικότητι καὶ φιλοπονίᾳ καὶ ἐπ' ἄκρα φιλομουσίᾳ. Αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν φημίζονται ὡς καλαὶ οἰκοδέσποιναὶ ἀφωσιωμένοι εἰς τὰ οἰκιακὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων αὐτῶν.

κβ') **Καρά-χισσάρ Σαρκῆ (Νικόπολις)**. Ἡ Νικόπολις, ἔδρα διοικήσεως (ἐν τῷ νομῷ Σεβαστείας) καὶ τοῦ Μητροπολίτου Κολωνείας καλεῖται τουρκιστὶ Καρά-χισσάρ Σαρκῆ<sup>(1)</sup>, ὄνομα, τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτον μέρος φαίνεται, ὅτι εἶναι μετάφρασις τοῦ παρὰ τῷ Μιχαήλ Ἀτταλειάτῃ (σελ. 126, 6 ἔκδ. Βόννης) **Μαυροκάστρου**, οὗτινος σφύζονται καὶ νῦν λείψανα καὶ τὸ ὁποῖον ἀντικατέστησε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸ ἐπίσημον ἀρχαῖον ὄνομα Κολώνεια<sup>(2)</sup>. Κεῖται αὕτη πρὸς Ν τῆς Κερασσούντος, μεθ' ἧς καὶ συνδέεται δι' ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, δὲν κατέχει ὅμως βεβαίως τὴν αὐτὴν καὶ ἡ ἀρχαία Κολώνεια θέσιν. Ἔλαβε δὲ τὸ ὄνομά της τοῦτο (Νικόπολις) ὑπὸ τοῦ Πομπηίου, ὅστις καὶ ἴδρυσεν καὶ συνώκισεν αὐτὴν πρὸς ἀνάμνησιν τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ τὸ 66 π. Χ. νίκης τοῦ Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος<sup>(3)</sup> καὶ τοῦ Τιγράνου. Καὶ νῦν ἔτι διατηρεῖται κατὰ μέγα μέρος τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ βράχου ἀποκρήμνον καὶ δυσπρόσιτον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πόλεως ἴδρυθὲν τεῖχος<sup>(4)</sup>. Ταχέως προήχθη ἡ νέα πόλις φέρουσα ἤδη ἐπὶ Στράβωνος μέγαν ἀριθμὸν κατοίκων, εἰ καὶ εἶχεν ὑποφέρει ἰκανῶς ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ Φαρνάκου. Τὸ 36 π. Χ. ἐκυβερνήθη

(1) Λέγεται καὶ Ἀφιόν-Καρά-Χισσάρ ἐκ τῆς πλησίον πηγῆς στυπηρίας (τουρκ. ἀφιόν).

(2) Cumont ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 296. Πρβλ. καὶ μελέτην τοῦ Ξ. Σιδερίδου ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλην. Φιλολ. Συλλ. παράρτ. ἀρχαιολ. σελ. 136.

(3) Cumont ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 305, Στράβ. XII, 3, 28. Στέφ. Βυζ. τόμ. III ἔκδ. Λειψίας (1825).

(4) Ξενοφάν. τόμ. Ζ' σελ. 275.

ὑπὸ τοῦ Χαλκιδέως Ἀριστοβούλου καὶ ἀπὸ τοῦ 64 προσηρηθῆναι ὀριστικῶς μετὰ τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου ὑπὸ τοῦ Νέρωνος εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος καὶ κατέστη μητρόπολις τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας καὶ σταθμὸς, ὅθεν ἔπρεπε νὰ διέρχωνται οἱ μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἄνω Ἀρμενίαν ἐκ Κομάνων, Πολεμωνίου, Νεοκαισαρείας καὶ Σεβαστείας. Ὁ Χριστιανισμὸς ἤνοιξε καὶ ἐνταῦθα τὴν εὐτυχίαν, ὡς εἰς τὴν λοιπὴν Ἀρμενίαν. Ἡ Νικόπολις εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς κατωφερείας βουνοῦ ἰκανῶς ὑψηλοῦ καὶ τὴν κορυφὴν ὄμαλοῦ, πρὶν δὲ φθάσῃ τις εἰς αὐτὴν διαβὰς τὸν πλησίον ρέοντα Λύκον ποταμὸν διέρχεται μικρὰν πεδιάδα, ἐνθα συνήφθη ἢ μεταξὺ τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Μιθραδάτου μάχη. Λαμπρὰ οἰκοδομήματα περικοσμοῦσιν αὐτὴν τὰ ἐξῆς: ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Νικολάου ναὸς τῶν Ἀρμενίων, τὸ Τουρκικὸν τέμενος, τὸ διοικητήριον, ὁ στρατῶν, ὁ Ἑλληνικὸς ναὸς, ἡ Μητρόπολις καὶ τὸ δημόσιον νοσοκομεῖον ἐντὸς ὠραιότατου καταφύτου δημοσίου κήπου. Ἡ δὲ ἀρχαία Κολώνεια μνημονευομένη καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βασιλείου (ἐπιστ. 195. 228) φαίνεται, ὅτι ἐξωραίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ (τὸ 124 μ. Χ.), ὑπὸ δὲ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καταστᾶσα ὄχυρὰ πρῶτης τάξεως παρέμεινεν ὡς πρωτεύουσα θέματος ὑπὸ τοὺς Σελτζουκίδας καὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς κυριεύσαντας αὐτὴν τὸ 1473. Ἡ Νικόπολις εἶναι πόλις ἀξιοσημείωτος ἀριθμοῦσα πλέον τῶν 2000 οἰκιῶν<sup>(1)</sup> τὸ πλεῖστον Τουρκικῶν καὶ Ἀρμενικῶν καὶ μόνον 130 Ἑλληνικῶν, ἡ δὲ ὅλη ἐπαρχία Κολωνείας ἔχει περὶ τὰς 95 Ἑλληνικὰς κοινότητας, ὧν οἱ κάτοικοι εἰς 67,585 ἀνερχόμενοι<sup>(2)</sup> λαλοῦσιν τὴν Ποντικὴν διάλεκτον, ἀλλὰ παρηλλαγμένην πῶς καὶ φέρουσιν ἰκανὰ στοιχεῖα τῆς Καππαδοκικῆς καὶ τινα τῆς Ἀρμενικῆς καὶ Τουρκικῆς.

(1) Κατὰ τὸν Σπ. Ζουμπουλίδην (Ξενοφάν. τόμ. Ζ' σελ. 279) 3000.

(2) Δ. Νότη Μπότσαρη ἀντισυνταγματάρχου «Ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς» Ἀθήναι 1919 σελ. 64.

Ἡ σημερινὴ Νικόπολις φαίνεται μετοικισθεῖσα εἰς τὴν νῦν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην θέσιν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς δύο ὥρας μακρὰν κειμένης κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους, καθ' ἃ καὶ τὰ τείχη καὶ ἡ ὄλωσ νέας Βυζαντιακῆς τέχνης ἀκρόπολις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ ὑψουμένη καὶ ὁ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς πύργος μαρτυροῦσι (πρβλ. Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 199). Ἐπὶ τῆς πρώτης πύλης τῶν τειχῶν τῆς πόλεως εὐρίσκειται ἀπεικονισμένος δικέφαλος ἀετὸς καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῆς ἀκροπόλεως ἀναγεγραμμένον τὸ ἔτος 751 ἢτοι 903 μ. Χ. Κατὰ τὸν Cumont (ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 305) τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Νικοπόλεως κατέχει τὸ ὑπὸ 200 Ἀρμενικῶν οἰκογενειῶν οἰκούμενον χωρίον Purkh. Ἡ Νικόπολις εὐρισκομένη μεταξὺ Κερασσῶντος καὶ τῆς μέσης Ἀσίας καὶ ἔχουσα τὸν Ἑλληνικὸν αὐτῆς συνοικισμὸν κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς Χαλδίας φέρει ἰκανὴν ζωὴν καὶ διεξάγει ἐμπόριον ζωηρόν, καθ' ὅσον συνδέεται, ὡς προελέχθη (σελ. 87), διὰ νέας ἀμαξιτῆς ὁδοῦ μετὰ τῆς Κερασσῶντος καὶ ἡ ἀγορὰ αὐτῆς συχνάζεται πολὺ. Ἰκανοὶ ἔξω καὶ ἐνταῦθα Ἀρμένιοι εὐποροὶ πλείονες τῶν Ἑλλήνων ἀνερχόμενοι τὸ 1870 εἰς πεντακοσίας οἰκογενείας ἐχούσας ναοὺς καὶ σχολεῖα<sup>(1)</sup>. Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης Νικοπόλεως ἔχει δύο ναοὺς μετὰ 2 ἱερῶν καὶ συντηρεῖ τρία σχολεῖα ἀρρένων μετὰ μαθητῶν ἄνω τῶν 150 καὶ διδασκάλων ἕξ. Ἐνταῦθα λειτουργεῖ καὶ σχολεῖον θηλέων ἀπὸ τινῶν ἐτῶν, τὸ Εὐανθίειον λεγόμενον, μετὰ μιᾶς διδασκαλίσης συντηρούμενον ἐκ κληροδοτήματος τῆς Εὐανθίας Μουράτ καὶ φροντίδι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Αὐτόθι σφύζεται καὶ τζαμίον ἔρημον ἄλλοτε ἐκκλησία μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Ἰωάννου Κολωνείας, ὅστις Νικοπολίτης ὢν ἐχειροτονήθη Ἐπίσκοπος Κολωνείας καὶ ἐπὶ δεκαετίαν διατελέσας τοιοῦτος ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν ἐν

(1) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 200.

Παλαιστίνη Λαύραν τοῦ ἁγίου Σάββα, ὅπου καὶ ἀπέθανεν, ἡ δ' ἐκκλησία κατέταξεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἁγίων τελοῦσα τὴν μνήμην αὐτοῦ τὴν 3ην Δεκεμβρίου. Τὰ ἔν Νικοπόλει Τουρκικὰ σχολεῖα εἶναι καὶ αὐτὰ ἀνάξια λόγου, ὡς τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῇ Ὄθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ Μουσουλμανικῶν διὰ τὴν ἀτελῆ αὐτῶν διοργάνωσιν, τὴν πλημμελῆ λειτουργίαν των καὶ τὸ ἀκατάρτιστον τοῦ προσωπικοῦ των. Οἱ ὁμογενεῖς Νικοπολίται τὸ πλεῖστον πένονται καὶ ὡς ἐκ τούτου πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀποδημοῦντες εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἰδίως εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐργάζονται ὡς ἀχθοφόροι ἢ καὶ ὡς θυρωροὶ μεγάλων κατοικιῶν, τῶν ἐχουσῶν πολλὰ διαμερίσματα καὶ καλουμένων χανίων. Ὀλίγοι δὲ εἶναι αὐτόθι οἱ ἀσχολούμενοι ἐκ τῶν ἡμετέρων περὶ τὸ ἐμπόριον. Περὶ τὴν πόλιν, τῶν κατοίκων τῆς ὁποίας οἱ Ἀρμένιοι τὸ πλεῖστον εὐποροῦσιν, ὑπάρχουσι καὶ τινα χωρία Ἀρμενικά.

Προϊόντα δὲ τῆς χώρας εἶναι σιτηρά, ὄσπρια, βούτυρον, κηρὸς καὶ δέρματα διαφόρων ζώων. Πρὸς δυσμὰς τῆς Νικοπόλεως εἰς δεκαπεντάωρον ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν εὐρίσκεται ἡ **Κολώνεια**, χώρα τὸ πλεῖστον ὄρεινῆ, ἐκ τῆς ὁποίας κατερχόμενος ὁ Λύκος ποταμὸς διαρρέει τὴν εὐρύχωρον καὶ εὐφορωτάτην πεδιάδα τῆς Νεοκαισαρείας. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὑπάρχουσιν ὀλίγα τινὰ χωρία Ἑλληνικὰ καὶ σφύζονται τῆδε κάκεισε φρούρια τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων. Ἐν τῇ ὅλῃ ἐπαρχίᾳ τῆς Κολωνείας ὑπάρχουσι κοινότητες Ἑλληνικαὶ περὶ τὰς 95 (ὡς προελέχθη), ναοὶ 120, ἱερεῖς 140, σχολεῖα 95, διδάσκαλοι 170 καὶ μαθηταὶ καὶ μαθήτριά 4,300.

κγ') **Τοκάτν.** Ἡ Τοκάτη πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου σαντζακίου ἐκλήθη οὕτω τουρκιστὶ κατὰ παραφθορὰν τοῦ ὀνόματος τῆς Εὐδοκιάδος<sup>(1)</sup> τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων. Κατέχει δὲ τὴν θέ-

(1) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 194.

σιν τῆς ἀρχαίας Δαζιμωνίτιδος<sup>(1)</sup>, ὅπερ ὄνομα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον κατὰ τὸν IV αἰῶνα ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ἂν καὶ ὁ Σράβων ἤδη δίδει αὐτὸ εἰς τὴν Κάζοβαν. Ἡ ἀρχαία πόλις μετὰ τοῦ τείχους της εὐρίσκεται ἀμέσως ὑπεράνω τῆς νῦν Τοκάτης καὶ διατηρεῖ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς ἀκραιάν μεταξὺ ἀπροςπελάστων βράχων, ἡ δὲ σημερινὴ ἐντὸς κοιλάδος ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰριδος, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ὁποίου διακρίνονται λείψανά τινα Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς<sup>(2)</sup>. Δύο ὑψηλά ὄρη, ἐφ' ὧν σφύζονται τὰ ἀρχαῖα φρούρια, παρέχουσιν ὄψιν λαμπρὰν τῆς τόποθεσίας, ἀπὸ δὲ τῶν προπόδων τῶν ὀρέων τούτων ἐκτείνεται ἡ νέα πόλις. Τὰ προζελκύοντα τὰ βλέμματα τοῦ εἰσερχομένου εἰς αὐτὴν εἶναι τεμένῃ τινὰ μετὰ τῶν πύργων αὐτῶν καὶ τὰ προμνησθέντα ἐπὶ τῶν δύο ὀρέων μεσαιωνικὰ φρούρια. Ἡ ἴδρυσις τῆς Τοκάτης συνοικισθείσης ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Κομάνων ἐπὶ Ἡρακλείου<sup>(3)</sup> δὲν ὑπερβαίνει τὸν μεσαίωνα. Οἱ Ἀρμένιοι ἐκάλουν αὐτὴν Εὐδοκίαν (Heudogia) ἢ Εὐδοξίαν. Ἄλλοτε οὐσα αὕτη περίφημος διὰ τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν ἐπιτοπίων ὑφασμάτων καὶ τὰ ἐργαστᾶσια τοῦ χαλκοῦ τοῦ μετακομιζομένου ἐνταῦθα ἐκ τοῦ μεταλλείου *Κεμπὰν-ματέν* σήμερον σχεδὸν ἀπενεκρώθη, ἀφ' οὗ ἤδη τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐκ τῶν πέντε χωνευτηρίων τοῦ χαλκοῦ μόλις τὸ ἓν ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἐκ τῶν 600 ἐργαστασίων τοῦ μετάλλου τούτου μόλις 80 εἰργάζοντο ὀλωσδῆποτε διὰ τὴν ἐπὶ τόπου χρῆσιν.

Ἡ ἀφθονία τῶν ὑδάτων ἐντὸς τῆς πεδιάδος τῆς Τοκάτης παρέχει εἰς αὐτὴν θαυμασίαν εὐφορίαν. Τὰ ὀπωροφόρα δένδρα τὰ εὐρισκόμενα ἐνταῦθα εἰς διάφορα εἶδη ἀποτελοῦσι κήπους

(1) Cumont ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 239—40.

(2) Charles Texier ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 600.

(3) Ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ κυρᾶς Εὐδοκίας ἔλαβεν ἡ πόλις τὸ ὄνομα *Εὐδοκιάς*.

ὄραιοις, οἵτινες σχηματίζουσι μεγαλοπρεπὲς περιφραγμα τῆς πόλεως. Αἱ δὲ παντὸς εἶδους σταφυλαὶ ἀφθονοῦσιν, ἀλλ' ἢ ἔξ αὐτῶν κατασκευὴ οἴνου ὑπολείπεται<sup>(1)</sup> καὶ εἶναι ζήτημα ἂν καὶ ἄλλοτε ὁ παραγόμενος ἐνταῦθα οἶνος ἐπῆρκει εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν ἀνακτόρων τῶν ἡδυπαθῶν κατοίκων τῶν ἀρχαίων Κομάνων. Τὸν 9ον αἰῶνα οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου εἶχον εἰς τὴν Τοκάτην ὡς εἰς μέρος ὄχυρόν ἐν τῶν κυρίων στρατοπέδων τοῦ κράτους. Τὸ ἐν τῇ Τουρκικῇ ὄνομα Τοκάτ τὸ πρῶτον ἤδη τὸν 12ον αἰῶνα ἀναφέρεται καὶ ἡ πόλις τότε ἦτο πρωτεύουσα μιᾶς τῶν μεγάλων διοικήσεων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Σουλτανάτου<sup>(2)</sup>. Ἐκ τοῦ μεγάλου πληθυσμοῦ τῶν 100,000 κατοίκων, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε εἶχεν ἡ πόλις κατὰ τοὺς γεωγράφους, σήμερον φέρει αὕτη περὶ τὰς 40,000 ψυχάς, ὧν Ἑλληνας μὲν εἶναι περίπου διςχίλιοι, Ἀρμένιοι δὲ ὑπὲρ τὰς 15 χιλιάδας καὶ οἱ λοιποὶ Μουσουλμᾶνοι μετὰ ὀλίγων Ἰουδαίων. Καὶ οἱ μὲν Ἀρμένιοι ἔχουσι τέσσαρας ναοὺς, οἱ δ' Ἑλληνας ἓνα καὶ σχολεῖον δημοτικὸν καὶ Ἑλληνικὸν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι μίαν συναγωγὴν. Μοναὶ ὑπάρχουσιν αὐτόθι δύο μὲν τῶν Ἀρμενίων, μία δὲ τῶν Ἑλλήνων πρὸς Β τῆς πόλεως εἰς δίωρον ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν ἐν Κέζκα (Κουκουσῶ)<sup>(3)</sup>. Τὰ περίφημα τοῦ χαλκοῦ μεταλλεῖα ἀπέχουσι τῆς Τοκάτης 6 ἕως 8 ὥρας καὶ τὰ καλούμενα ματένια 12 ὥρας οἰκούμενα ὑπὸ τῶν ἐκ Χαλδίας μεταναστῶν Ἑλλήνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀριθμοῦνται καὶ 100 οἰκογένειαι Κλωστῶν ἦτοι Χριστιανῶν Ἑλλήνων ὑποκρινομένων τὸν Ἰλαμισμὸν. Πέριξ τῆς Τοκάτης ἐν τῇ περιφερείᾳ τῇ ὀνομαζομένῃ **Κάζοβα** ὑπάρχουσιν ὅκτὼ Ἑλληνικὰ χωρία. Ἡ ὅλη διοίκησις φέρει Ἑλληνας κατοίκους ὑπὲρ τοὺς 27000 μετὰ 82 ναῶν, 89 ἱερέων, 67 σχολείων ἀρρένων, 12 θηλέων,

(1) Charles Texier ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 600.

(2) Cumont ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 600.

(3) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 195.

94 διδασκάλων καὶ 2878 μαθητῶν καὶ μαθητριῶν (1). Ἐπὶ τῆς πρώτης Καλιφικῆς κατακτήσεως μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Τάσομαν, ἱστορικοῦ τοῦ Μελίκ, δοῦξ τῆς Εὐδοκιάδος Μιχαήλ τις γενναίως προμαχίσας αὐτῆς. Οἱ κάτοικοι τῆς Τοκάτης θεωροῦνται ἐκδεδιητημένοι τὰ ἥθη, ὡς ἦσαν τὸ πάλαι οἱ τῶν **Κομάνων**(2),

(1) Δ. Νότη Μπότσαρη ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 61.

(2) Τὰ **Κόμανα** ταῦτα τὰ ἐν τῷ Πόντῳ, ἅπερ καὶ **Ποντικά** καλοῦνται, πρὸς διάκρισιν τῶν ὁμωνύμων ἐν τῇ μεγάλῃ Καπαδοκίᾳ, ἦσαν πόλις κειμένη ἐν τῷ Γαλατικῷ Πόντῳ ὑπεράνω τῆς Φαναροίας. Βραδύτερον κατὰ τὸν Ἱεροκλέα ὑπλήθθησαν ταῦτα εἰς τὸν Πολεμωνιακὸν Πόντον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Νεαραὶ 31). εἰς τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν. Σήμερον σφύζονται λείψανα μόνον ὑπὸ τὸ ὄνομα Γκιουμενέκ (ἢ κομανάκ κατὰ τὸν Pape) ἐν τῇ Τουρκικῇ κατὰ παραφθορὰν τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος μετὰ βωμοῦ φέροντος τὸ ὄνομα τῆς πόλεως **Ἱεροκαισάρεια Κόμανα**. Ἡ πόλις αὕτη ἀπὸ τῶν ἐν Καισαρείᾳ Κομάνων ἀφιδρυθεῖσα ἦτο καθιερωμένη εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἐκεῖ θεῶν Ἐννώ, εἶχε πολλὰς χώρας ἱεράς καὶ ἱεροδούλους, μεγάλη δὲ δις τοῦ ἔτους ἐτελεῖτο ἐν αὐτῇ θρησκευτικὴ ἑορτὴ κατὰ τὰς λεγομένας ἐξόδους, ὅποτε συνέρρειε πλῆθος ἄπειρον φιλεόρων καὶ ἰδίως ἔμποροι, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ χάριν τῆς πληθύος τῶν ἑταιρῶν, αἵτινες ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὴν Ἀφροδίτην. **Ἐν γένει ἅπαντες οἱ κάτοικοι** τῶν Κομάνων ἦσαν ἔκδοτοι εἰς πᾶν εἶδος ἀκολασίας, ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ ναοῦ αὐτῶν δεύτερος κατὰ τιμὴν μετὰ τὸν βασιλέα ἦτο ἀρχὼν τῆς ὅλης χώρας καὶ ἐνέμετο αὐτήν. Ὁ Στράβων (IB', 3, 32) παρέχει τὴν ἐξῆς περιγραφὴν αὐτῶν: «Υπερὸ δὲ τῆς Φαναροίας ἐστὶ τὰ Κόμανα τὰ ἐν τῷ Πόντῳ ὁμώνυμα τοῖς ἐν τῇ μεγάλῃ Καπαδοκίᾳ καὶ τῇ αὐτῇ θεῇ καθιερωμένα, ἀφιδρυθέντα ἐκεῖθεν, σχεδὸν δὲ τι καὶ τῇ ἀγωγῇ παραπλησίᾳ κεχρημένα τῶν τε ἱερουργιῶν καὶ τῶν θεοφοριῶν καὶ τῆς περὶ τοὺς ἱερέας τιμῆς, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν πρὸ τοῦ βασιλέων, ἡνίκα δις τοῦ ἔτους κατὰ τὰς ἐξόδους λεγομένας τῆς θεοῦ διάδημα φορῶν ἐτύγγανεν ὁ ἱερεὺς καὶ ἦν δεύτερος κατὰ τιμὴν μετὰ τὸν βασιλέα». Ὁ αὐτὸς Στράβων ἐν βιβλ. IB' 3, 36 παραδίδει περὶ Κομάνων τὰ ἐξῆς: «Τὰ μὲν οὖν Κόμανα εὐανδρεῖ καὶ ἔστιν ἐμπόριον τοῖς ἀπὸ Ἀρμενίας ἀξιόλογον. Συνέρχονται δὲ κατὰ τὰς ἐξόδους τῆς θεοῦ πανταχόθεν ἐκ τε τῶν πόλεων καὶ τῆς χώρας ἄνδρες ὁμοῦ γυναῖξιν ἐπὶ τὴν ἑορτήν· καὶ ἄλλοι δὲ κατ' εὐχὴν αἰετίνες ἐπιδημοῦσι θυσίας ἐπιτε-

καὶ ἐν ᾧ οἱ Ἀρμένιοι αὐτόθι εὐημέρουν, ὡς καὶ οἱ Μουσουλ-  
μαῖνοι, οἱ Ἕλληγες ὡς ἐπὶ τῷ πολὺ ἐπένοντο.

#### 4. Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις καὶ διοικήσις τοῦ Πόντου(1).

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ χώρα τοῦ Πόντου διαιρεῖται εἰς ἕξ Μη-  
τροπόλεις (ὧν ἡ 5ῃ καὶ ἡ 6ῃ ἔχουσι καὶ ἀνὰ μίαν Ἐπισκοπήν),  
τὰς ἑξῆς: 1) Τραπεζοῦντος, 2) Ροδοπόλεως, 3) Χαλδίας, 4) Κο-  
λωνείας, 5) Νεοκαισαρείας μετ' Ἐπισκοπῆς καὶ 6) Ἀμασειάς ὡς-  
αὐτως μετ' Ἐπισκοπῆς, διοικουμένας κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἀριθμη-  
τικὴν τάξιν ὑπὸ τῶν Μητροπολιτῶν Χρυσάνθου, Κυρούλλου, Λαυ-  
ρεντίου, Λωροθέου (2), Πολυκάρπου καὶ Γερμανοῦ. Ὁ Ἑλληνι-  
κὸς πληθυσμὸς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατὰ τὴν διάλεξιν τοῦ  
Ἀρχιμανδρίτου Παναρέτου (ἴδε σελ. ι') ἀνῆρχετο τὸ 1914 εἰς  
580000 ψυχάς, ἀλλ' ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ φαίνεται, ὅτι δὲν συμ-  
περιλαμβάνονται οἱ περὶ τοὺς 30,300 κάτοικοι διαφόρων ἐκτὸς  
τῆς Χαλδίας μεταλλείων ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Μητροπολίτου  
αὐτῆς ἑξαρτώμενοι. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι αἱ στατιστι-

λοῦντες τῇ θεᾷ· καὶ εἰσιν ἀβροδίατοι οἱ ἐνοικοῦντες καὶ οἰνόφυτα τὰ  
κτῆματα αὐτῶν ἐστί πάντα καὶ πληθὸς γυναικῶν τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ  
τοῦ σώματος, ὧν αἱ πλείους εἰσὶν ἱεραὶ. Τρόπον γὰρ δὴ τινα μικρὰ Κό-  
ρινθός ἐστιν ἡ πόλις· καὶ γὰρ ἐκεῖ διὰ τὸ πληθὸς τῶν ἑταίρων, αἱ τῆς  
Ἀφροδίτης ἦσαν ἱεραὶ, πολὺς ἦν ὁ ἐπιδημῶν καὶ ἐνεορτάζων τῷ τόπῳ·  
οἱ δ' ἐμπορικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ τελείως ἐξανηλίσκοντο, ὥστε ἐπ' αὐτῶν  
καὶ παροιμίαν ἐκπεσεῖν τοιαύτην «οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθόν ἐσθ'  
ὁ πλοῦς». Ἐκ τῶν ἐν τῇ Παφλαγονίᾳ Κομάνων κατήγετο καὶ ἡ περι-  
πυστος τῶν Κομνηνῶν οἰκογένεια.

(1) Οὐδεὶς γίνεται ἐνταῦθα λόγος περὶ τῆς θρησκευτικῆς παρὰ τοῖς  
Τούρκοις διαιρέσεως καὶ διοικήσεως, καθ' ὅσον αὕτη οὐδεμίαν ἔχει σχέ-  
σιν πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν ἐπικρατοῦσαν. Περὶ δὲ τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλη-  
σίας ὁ προσῆκων γενήσεται λόγος κατωτέρω ἐν τῷ περὶ Ἀρμενίων.

(2) Τούτου ἅμα τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ παραιτηθέντος, ὁ Μητροπολιτικὸς θρό-  
νος χηρεύει.

καὶ τῶν διαφόρων Μητροπόλεων πάντοτε ὑπολείπονται τοῦ πραγματικοῦ, διότι οἱ ἱερεῖς πολλάκις παρουσιάζουσιν εἰς τὸν Μητροπολίτην ἀριθμὸν στεφάνων ἢ οἰκογενειῶν μικρότερον τοῦ πραγματικοῦ, ἵνα καὶ ἀναλόγως ὀλιγώτερα καταβάλλωσι **καπνικά** (ἤτοι ἐπιχορήγησιν) εἰς τὴν Μητρόπολιν, πάλιν δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς 700000 ὄλος ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῶν ἕξ Μητροπόλεων τοῦ Πόντου. Κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀρχιμανδρίτην ὑπάρχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ καὶ 4400 Ἑλληνες διαμαρτυρόμενοι.

Ἐκαστος τῶν Μητροπολιτῶν, εἰς ὃν ὑπάγονται πάντες οἱ τῶν λοιπῶν βαθμῶν κληρικοὶ τῆς ἐπαρχίας του, οὐ μόνον δικάζει μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν πνευματικοῦ δικαστηρίου ὡς πρόεδρος αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῆς φύσεως ὑποθέσεις (οἷον ἀγωγὰς περὶ διαλύσεως γάμου, παρανομίας ἱερέων κλπ.) κατὰ τὰ Ἐκκλησιαστικὰ τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ προνόμια, ἀλλὰ καὶ ὠρισμένας ὑλικῆς φύσεως ὑποθέσεις (οἷον ζητήματα κληρονομικῶν διαφορῶν, διαθηκῶν, αἰτήσεις περὶ διατροφῆς ἐγκαταλειπομένης ἢ καὶ διαζευγνυομένης συζύγου καὶ τέκνων κλπ.) ἐξετάζει, συζητεῖ καὶ ἐκδίδει ἀποφάσεις περὶ αὐτῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν λαϊκοῦ Συμβουλίου, τῆς Δημογεροντίας. Ὁ αὐτὸς μετέχει καὶ τῶν συνεδριῶν τοῦ πολιτικοῦ διοικητικοῦ Συμβουλίου αὐτοπροσώπως ἢ καὶ δι' ἄλλου κληρικοῦ ἐκπροσωποῦντος αὐτόν· καὶ οὐ μόνον διοικεῖ ἐκκλησιαστικῶς τὴν ἐπ' αὐτὸν ἐπαρχίαν ὡς πνευματικὸς ἄρχων, ἀλλὰ καὶ προΐσταται πάσης ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως ἐν συμπράξει μετὰ τῶν καθηγητῶν, τῶν διδασκάλων καὶ ἐφόρων τῶν σχολείων καὶ μερμινᾶ περὶ τῆς ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως καὶ ἀπροσκόπου λειτουργίας αὐτῶν, διότι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις οὐ μόνον οὐδέποτε περὶ αὐτῶν ἐφρόντισεν οὐδὲ παρέσχεν εἰς αὐτὰ ὑλικὴν ἢ ἠθικὴν ὑποστήριξιν, ἀλλὰ καὶ παντοῖα πολλάκις παρενέβαλε προζκόμματα εἰς τὴν ἴδρυσιν σχολείων καὶ εἰς τὴν τακτικὴν αὐτῶν

ἐργασίαν. Ὡς δὲ πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ὑπῆρξεν οὗτος (ὁ Μητροπολ.) ὁ μόνος παρήγορος προστάτης αὐτοῦ καὶ ἀνεδείχθη εἰς τῶν κυριωτάτων παραγόντων τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς διαπλάσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ τῆς ἐμπεδώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἔθνικοῦ αὐτοῦ φρονήματος. Καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ἀνεκτίμητοι ἀποδεικνύονται αἱ ὑπηρεσίαι τῶν ἑκασταχοῦ Μητροπόλεων πρὸς τὸ Γένος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Εἰς χρόνους παλαιότερους ὁ Πόντος εἶχεν οὐ μόνον Μητροπόλεις πολὺν περισσοτέρας, ἀλλὰ καὶ Ἐπισκοπὰς. Ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ Ποντικὴ διοίκησις ἐκτεινομένη ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Καυκάσου, ὡς ἀναφέρει ὁ Δομινικανὸς *Le Quien* ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Oriens Christianus*, τόμ. I σελ. 364, καὶ ἔχουσα τὰς ἐξῆς 13 ἑπαρχίας: τὴν Καππαδοκίαν τὴν πρώτην, τὴν Καππαδοκίαν τὴν δευτέραν, τὴν Καππαδοκίαν τὴν τρίτην, τὴν Ἀρμενίαν τὴν πρώτην, τὴν Ἀρμενίαν τὴν δευτέραν, τὴν Γαλατίαν τὴν πρώτην, τὴν Γαλατίαν τὴν δευτέραν, τὸν Πόντον τὸν Πολεμωνιακόν, τὸν Ἑλλήσποντον, τὴν Παφλαγονίαν, τὴν Ὀνωριάδα, τὴν Βιθυνίαν τὴν πρώτην καὶ τὴν Βιθυνίαν τὴν δευτέραν εἶχε καὶ 13 Μητροπόλεις μετ' ἰσαριθμῶν Μητροπολιτῶν. Μεταξὺ δὲ τούτων ἐξέχουσαν κατεῖχε θέσιν ὁ Καισαρείας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐφ' ᾧ καὶ οὗτος ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἕως οὗ βραδύτερον, ὑπαχθείσης τῆς τέως αὐτοτελοῦς διοικήσεως τοῦ Πόντου εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τοῦ 28ου κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας ἔλαβε τὸν τίτλον: *ὑπερίμμος τῶν ὑπερίμων καὶ ἑξαρχος ἑξάρχων τῆς Ποντικῆς διοικήσεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς*. Ἐκάστη τῶν Μητροπόλεων τούτων εἶχε μικρότερον ἢ μεγαλύτερον ἀριθμὸν Ἐπισκοπῶν (καθὼς

τοιαῦται ἦσαν ἡ Τραπεζοῦς, ἡ Κερασοῦς, τὸ Πολεμώνιον, τὰ Κόμματα, τὸ Ρίζαιον καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Μιγγρελίας ἡ Πιτυοῦς ὑπὸ τὴν Νεοκαισάρειαν ὡς Μητρόπολιν τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου (1), ὁ δὲ προϊστάμενος ἐκάστης αὐτῶν Ἐπίσκοπος ἐτιτλοφορεῖτο Ὑπέρτιμος. Ἡ Τραπεζοῦς βραδύτερον (τὸν Δ' μ. Χ. αἰῶνα) προαχθεῖσα εἰς Μητρόπολιν εἶχεν ὑφ' ἑαυτὴν ὑπὲρ τὰς 15 Ἐπισκοπὰς, περὶ ὧν ἴδε Φαλλμερ. ἐνθα ἀνωτ. σελ. 341. Ἐνίοτε ἐξ ἰδιαιτέρας εὐνοίας τοῦ Αυτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου πρὸς τινα Ἐπίσκοπον προήγεται οὗτος εἰς Μητροπολίτην καὶ οὕτω καθίστατο ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Μητροπολίτου, εἰς ὃν προηγουμένως ὑπήγειτο. Τῆς τιμῆς ταύτης λ. χ. ἤξιώθη ἤδη πρῶίμως ἡ Ἐκκλησία τῆς Λαζίας, ἀλλὰ διὰ τῆς Ζ' γενικῆς Συνόδου κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα τὰ Μητροπολιτικά δικαιώματα αὐτῆς μετεβιβάσθησαν εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Τραπεζοῦντος, διότι ἡ Φᾶσις ἦτο σχεδὸν ἔρημος. Ἐντεῦθεν ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς προμνησθείσης Συνόδου «Χριστόφορος ἀνάξιος ἐπίσκοπος Φάσιδος, ἦτοι Τραπεζοῦντος». Καὶ τὸ Ρίζαιον ἐν Λαζία τὸν 8ον αἰῶνα ἀνεδείχθη Ἀρχιεπισκοπὴ τῇ συνεργίᾳ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ, τὴν δὲ τιμὴν ταύτην ἀπώλεσε μὲν μετὰ 250 ἔτη ἐπὶ τοῦ αυτοκράτορος Ρωμανοῦ, ἀνέκτησεν ὅμως καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δὲ νῦν Ροδόπολις εἶναι ἀνασῦστασις τῆς πάλαι ποτὲ διαλαμψάσης Ροδοπόλεως καὶ ἔχει τὴν ἔδραν τοῦ Μητροπολίτου εἰς τὸ **Τζεβιζλήκ** (Δικαιοσήμιον), ὅπερ εἰς ἐξάωρον ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπόστασιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Ἐρζερούμ (Θεοδοσιούπολιν) κείμενον προήχθη ἀπὸ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ συντάγματος ἐν Τουρκίᾳ εἰς καζᾶν τῆς Τραπεζοῦντος, ὅστις καὶ παραλειφθεὶς

(1) I. Φαλλμερ. ἱστορ. τῆς αυτοκρατ. τῆς Τραπεζ. σελ. 340.

ἐν σελ. 12 πρέπει νὰ προσητεθῆ ὡς ἕνατος εἰς τοὺς ἐκεῖ ἀναφερθέντας ὀκτώ.

Σημειωτέον, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Πόντῳ ὑπὸ τοῦ πρωτοκλήτου Ἀνδρέου κηρυχθεὶς δὲν ἐβράδυνε νὰ διαδοθῆ· διότι, ὡς λέγεται, ὁ Ἀπόστολος οὗτος τὸ 34 μ. Χ. ἐξ Ἱεροσολύμων ἐλθὼν εἰς Σινώπην, Ἀμάσειαν καὶ Ἀμισὸν καὶ ἐντεῦθεν εἰς Τραπεζοῦντα ἐκήρυξε πανταχοῦ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἵδρυσεν Ἐκκλησίας εἰς τὰς πόλεις ταύτας. Κατάλογον δὲ τῶν Ἐπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν Τραπεζοῦντος ἀπὸ τοῦ πολιούχου αὐτῆς ἁγίου Εὐγενίου (216) μέχρι τοῦ 1892 εὕρισκει τις παρὰ Τρύφ. Εὐαγγελίδη ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 202—208. Καὶ Μοναὶ ὑπάρχουσιν ἐν Πόντῳ οὐκ ὀλίγαι οὐ μόνον ἱερομονάχων, ἀλλὰ καὶ καλογραϊῶν, αἵτινες βεβαίως ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ Μητροπολίτου, εἰς οὗ τὴν ἐπαρχίαν εὐρίσκονται, πλὴν τῶν λεγομένων Σταυροπηγιακῶν ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐξαρτωμένων καὶ πλὴν ὀλίγων ἄλλων, αἵτινες ἐν ἄλλῃ ἐπαρχίᾳ εὐρισκόμεναι ἀνήκουσιν εἰς ἄλλον Μητροπολίτην, ὡς ἡ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλδίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου Μονῆ τῆς Χουτουρᾶς ὑπαγομένη τῷ Μητροπολίτῃ Θεοδοσιουπόλεως (1).

Αἱ δὲ Σταυροπηγιακαὶ ἐν Πόντῳ Μοναὶ εἶναι αἱ ἐξῆς τρεῖς :  
1) ἡ *Σουμελά* (2) ἐπ' ὀνόματι τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ ὄρους Μελά τὸ 386 μ. Χ. (ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου) εἰς

(1) Ἡ Μητρόπολις Θεοδοσιουπόλεως, ἣτις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μητροπολίτου αὐτῆς Παϊσίου οὐδένα ἐδέχθη ἀντικαταστάτην, διότι οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ἐκ Χαλδίας καταγόμενοι τὸ πλεῖστον, ρητῶς ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν Μητρόπολιν αὐτῆς.

(2) Ἐκ τοῦ: εἰς τοῦ Μελά. Ἴδε περὶ αὐτῆς Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 242—245. Κ. Παπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 55—87 καὶ I. Φαλλμερ. *Fragm. aus dem Orient* τόμ. 1 σελ. 133, 179, 184 καὶ ἱστορ. τῆς αὐτοκρ. τῆς Τραπεζ. σελ. 342.

ὑψος 1320 μέτρων ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ δεκάωρον ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπόστασιν ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἱερομονάχων Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου κοιμισάντων εἷς τι ἐπὶ τοῦ προμνησθέντος ὄρους σπήλαιον (ἔνθα καὶ νῦν ὑφίσταται ἡ Μονὴ) τὴν ἐξ Ἀθηνῶν εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἣν κατὰ τὴν παράδοσιν εἶχε παρ' ἑαυτῶ ὁ Ἀπόστολος Λουκᾶς ἐν Θήβαις· 2) ἡ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Περιστερεώτα<sup>(1)</sup> ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ εἰς 7 ὥρῶν ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπόστασιν κειμένη, τὸ πρῶτον τὸ 752 κτισθεῖσα καὶ ἐπὶ Κομνηνῶν ἀνιδρυθεῖσα· 3) ἡ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαζελῶνος<sup>(2)</sup>, τὸ 270 ἐν μέσῳ δασῶν καὶ ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ ἰδρυθεῖσα, ἀνακαινισθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου, ὅστις καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Μελά ἐπεσκεύασεν. Ἡ Μονὴ αὕτη εἶναι ἀρχαιοτέρα καὶ τῆς Σουμελαῆς καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Περιστερεώτα, καὶ αἱ τρεῖς δὲ ἔχουσι βιβλιοθήκας. Αἱ Μοναὶ αὗται ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς οὐ μόνον τὰ καταφύγια τῶν ἀπηνῶς καταδιωκομένων Χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ἐστία τῶν γραμμάτων, ἐξ ὧν πολλοὶ ἐξῆλθον λόγιοι καὶ εὐπαιδευτοὶ κληρικοί, ἐν οἷς καὶ Πατριάρχαι. Εἰς τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν ζωτικότητα καὶ λίαν εὐεργετικὴν δρασίαν καθ' ἅσας τὴν περίοδον τῆς σκληρᾶς δουλείας καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ διάσωσις ἱκανοῦ ἐν τοῖς πέριξ ὁμογενοῦς πληθυσμοῦ<sup>(3)</sup>.

(1) Ἰδε Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 239—240, Κ. Πάπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 112—120.

(2) Ἰδε Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 241—242.

(3) Ἰδε καὶ σελ. 169—273 τῆς ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκδεδομένης Μαύρης βίβλου διωγμῶν καὶ μαρτυριῶν τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ (1914—1918) ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919.

**5. \*Ο πληθυσμός του Πόντου κατὰ ἐθνότητα  
καὶ ἐν συνόλῳ.**

Ὁ ὅλικός πληθυσμός του Πόντου, ὡς οὗτος ἔχει ἐν τοῖς ἡδη διακεχωραγημένοις ἐνταῦθα ὁρίοις αὐτοῦ (σελ. 11), ἀνέρχεται εἰς 2,048,250 καὶ διαιρεῖται κατὰ ἐθνότητα οὕτω :

Α' Ἑλληνας	ὀρθόδοξοι ἐν τῷ νομῷ	Τραπεζοῦντος	523,000 <sup>(1)</sup>
»	»	ἐν τῷ σαντζακίῳ Σινώπης	23,000
»	»	»	» Ἀμασείας 55,500
»	»	»	» Καρὰ-Χισσάρ 51,500
»	»	»	» Τοκάτης 47,000
τὸ ὅλον			700,000 <sup>(2)</sup>
Β' Τοῦρκοι, ἐν οἷς καὶ Τάρταροι, Τσαπνηδες, ἐν τῷ νομῷ			
Τραπεζοῦντος			116,000
»	»	» ἐν τῷ σαντζ. Σινώπης	89,500

(1) Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ περίπου καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίσημος Τουρκικὴ ἐπετηρίς του νομοῦ τῆς Τραπεζοῦντος τοῦ 1908 παρουσιάζουσα 500,000 μόνον διὰ τὸν νομὸν τοῦτον.

(2) Καὶ αὐτὴ ἡ φιλελεύθερος Κυβέρνησις του Κιαιμὴλ Πασᾶ τὸ 1912 κατόπιν συμφωνίας αὐτῆς καὶ του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὄρισαν ἐπὶ βουλευτικῆς ἔδρας εἰς τοὺς Ἑλληνας του Πόντου (ἦτοι 3 διὰ τὴν περιφέρειαν τῆς Τραπεζοῦντος, 2 διὰ τὴν περιφέρειαν τῆς Ἀμισοῦ καὶ ἀνά μίαν διὰ τὰς περιφέρειας του Καρὰ-Χισσάρ καὶ τῆς Σινώπης), ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως 700,000 Ἑλληνας κατοίκους ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῇ, καθ' ὅσον ἕκαστος βουλευτῆς ἐξέπροσώπει 100,000 κατοίκους. Ἄλλοι (ὡς ὁ I. Ζερβὸς ἐν τῇ διαλέξει αὐτοῦ «Ὁ Ἑλληνισμὸς του Πόντου» σελ. 5) ἀναβιβάζουσιν εἰς 800,000 τοὺς Ἑλληνας του Πόντου, θεωρεῖται δὲ βέβαιον, ὅτι, ἐὰν ἡ χώρα ἐλευθερωθῇ ἀπὸ του Τουρκικοῦ ζυγοῦ, οὐ μόνον οἱ Κρπτοχριστιανοὶ πάντες θὰ ἀποκαλυφθῶσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ὀφληδες θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' οὗ οὗτοι ἡδη ἐπὶ τῆς Ρωσικῆς κατοχῆς ἐζήτησαν τοῦτο, ἀλλ' ὁ Ἅγιος Τραπεζοῦντος ἔκρινε καλὸν ν' ἀναβληθῇ τὸ πρᾶγμα.



»	»	»	Ἀμασείας	24,000
»	»	»	Καρὰ-Χισσάρ	4,500
»	»	»	Τοκάτης	35,000
			τὸ ὅλον	166,000
5)	Βόσνιοι ἐν τῷ	σαντζακίῳ	Σινώπης	400
6)	Πομάκοι	»	»	100
Δ'	Ἀρμένιοι ἐν τῷ	νομῷ	Τραπεζοῦντος	50,000
	»	»	σαντζακίῳ Σινώπης	300
	»	»	» Ἀμασείας	51,000
	»	»	» Καρὰ-Χισσάρ	18,000
	»	»	» Τοκάτης	38,000
			τὸ ὅλον	157,300 <sup>(1)</sup>

### Ε' Διὰ φοροῖ

1)	Γεωργιανοὶ ἐν τῷ	νομῷ	Τραπεζοῦντος	53,200
	»	»	σαντζακίῳ Σινώπης	180
			τὸ ὅλον	53,380
2)	Ἀραβες Χριστιανοὶ ἐν τῷ	σαντζακίῳ	Σινώπης	90
	»	»	» Ἀμασείας	300
	»	»	» Καρὰ-χισσάρ	100
			τὸ ὅλον	490
3)	Ἀθίγγανοι ἐν τῷ	νομῷ	Τραπεζοῦντος	4,800
	»	»	σαντζακίῳ Ἀμασείας	100
	»	»	» Τοκάτης	50
			τὸ ὅλον	4,950
4)	Ἰουδαῖοι ἐν τῷ	νομῷ	Τραπεζοῦντος	350
	»	»	σαντζακίῳ Σινώπης	50

(1) Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου τῶν Ἀρμενίων μετὰ τὸν Πανευρωπαϊκὸν πόλεμον ἐλάχιστοι ὑπελείφθησαν ἐν Πόντῳ ἐπὶ τῶν δακτύλων μετρούμενοι.

»	»	»	Ἀμασειάς	250	
»	»	»	Τοκάτης	100	
				τὸ ὅλον	750
5)	Πέρσαι	ἐν τῷ νομῷ	Τραπεζοῦντος	2,500	
»	»	σαντζακίῳ	Σινώπης	30	
»	»	»	Καρὰ-Χισσάρ	50	
				τὸ ὅλον	2,580
6)	Ξένοι διάφοροι	ἐν τῷ νομῷ	Τραπεζοῦντος	1,020	
»	»	ἐν τῷ σαντζακίῳ	Σινώπης	80	
»	»	»	Ἀμασειάς	200	
				τὸ ὅλον	1,300
Ἦδη	τὸ σύνολον	τῶν ἄνωθι ἀθροισμάτων	δίδει	1,869,250	
Προστιθεμένων	δὲ εἰς τοῦτο	καὶ τῶν Ὀφληδων		65,000	
»	τῶν Τονιαλήδων	καὶ Τζαννῶν		29,000	
»	καὶ τῶν Κλωστῶν	(Κρυπτοχριστιανῶν) (1)		85,000	
				ἔχομεν συνολικὸν πληθυσμὸν	2,048,250

Εἰς τὸν ἀνωτέρω πληθυσμὸν τῶν 700,000 Ἑλλήνων μονίμων κατοίκων τοῦ Πόντου ἐὰν προστεθῶσι α') οἱ ἐν Ρωσία καὶ Καυκάσῳ Πόντιοι Ἕλληνες ἀνερχόμενοι εἰς 400,000 τοῦλάχιστον, β') οἱ ἐν Ἀμερικῇ περὶ τοὺς 40,000 καὶ γ') οἱ διεσπαρμένοι εἰς διάφορα τῆς Εὐρώπης κέντρα καὶ εἰς ἄλλους νομοὺς τῆς Τουρκίας (ὡς τὸν τοῦ Ἐρζερούμ καὶ τὸν τῆς Προύσης) καὶ σαντζακία (ὡς τὰ τῆς Σεβαστείας, Κασταμονῆς, Νικομηδείας καὶ Ἀγκύρας, ἔνθα τὰ μεταλλεῖα Ἄκ-τάγ καὶ Τενέκ-τάγ), ἀνερχόμενος περίπου εἰς 27,000, ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐν Πόντῳ καὶ ἀλλαχοῦ Ποντίων Ἑλλήνων δύναται νὰ ὑπολογισθῇ περὶ τὸ 1,200,000.

(1) Ὁ ἀριθμὸς τούτων ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς, ἐφ' ὅσον ὑφίσταται ἡ Τουρκικὴ βία.

## Ἐθνότητες ἐν Πόντῳ

		Βιλαγέτιον Τραπεζούντος καὶ ἀνεξάρτητος διοικήσεως Τζανίκ
Ἑλληνες Ὀρθόδοξοι		523.000
Τούρκοι (ἐν οἷς καὶ Τάρταροι καὶ Τσιαπνηδες)		116.000
Διάφορα φύλα Μωαμεθανικὰ αὐτόχθονα ἢ καὶ ἐκ μεταναστεύσεων προελθόντα μετὰ φυλετι- κῆς συνειδήσεως καὶ Χρι- στιανικῶν παραδόσεων τῶν πλείστων	Λαζοὶ Κοῦρδοι Κηζηλμπάσηδες Κιρκάσιοι Βόσγιοι Πομάκοι	220.000 40.500 13.000 92.000 — —
Ἀρμένιοι		50.000
Διάφοροι	Γεωργιανοὶ Ἀραβες Χριστιανοὶ Ἀθίγγανοι Ἰουδαῖοι Πέρσαι Εὐρωπαῖοι	53.200 — 4.800 350 2.500 1.020
Ἑλληνογενεῖς Μωαμεθανοὶ		
Ὀφληδες Τονιαλῆδες Τζάννιοι		ἐν Ὀφει ἐν Τόνια ἐν Τζανίκ
Κλωστοὶ (Ματζουνκάται, Κρωμναῖοι,		

ο χ α ι

	Σαντζάκιον Σινώπης (έν τῷ βιλαγετίῳ Κασταμονῆς)	Σαντζάκια Βιλαγετίου Σεβαστείας			Σύνολον
		Ἀμάσεια	Καρά-Χισάρ	Τοκάτ	
	23 000	55.500	51.500	47.000	700 000
	89.500	119.000	27.000	70.500	422 000
	—	500	500	—	221.000
	1.500	15.000	2.500	16.500	76.000
	2.500	28.000	3.000	16.500	63.000
	10.500	24.000	4.500	35.000	166.000
	400	—	—	—	400
	100	—	—	—	100
	300	51.000	18.000	38.000	157.300
	180	—	—	—	53.380
	90	300	100	—	490
	—	100	—	50	4.950
	50	250	—	100	750
	30	—	50	—	2.580
	80	200	—	—	1.300
					65.000
					12.000
					17.000
	Σταυριῶται) ἤτοι Κρυπτοχριστιανοὶ				85.000
	Τὸ ὅλον				2.048.250

## ΜΕΡΟΣ Β΄.

### Ο ΠΟΝΤΟΣ ΑΠΟ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Ἐκ τῶν κατοικούντων τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου λαῶν κατὰ μὲν τοὺς μυθικοὺς χρόνους μεταξὺ ἄλλων μνημονεύονται οἱ Ἄσοι, ἢ Ἀσαῖοι, αἱ Ἀμαζόνες καὶ οἱ Κόλχοι, κατὰ δὲ τοὺς Ὀμηρικοὺς οἱ Ἀλιζῶνες, αἱ Ἀμαζόνες καὶ οἱ Παφλαγόνες καὶ ἐπὶ Ξενοφῶντος ἀπαντῶσι κατοικούντες τὰ μὲν παράλια τοῦ Πόντου, ἔνθα πρὸ πολλοῦ εἶχον ἰδρυθῆ ἀποικίαι Ἑλληνικαὶ (1) (ὡς ἡ Σινώπη, ἡ Τραπεζοῦς, ἡ Ἀμισός, τὰ Κοτύωρα καὶ ἡ Κερασσοῦς), Κόλχοι πάλιν, Παφλαγόνες καὶ Ἕλληνες, τὰ δὲ μεσόγαια διάφοροι λαοὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον ἄγριοι καὶ βάρβαροι (2), ὧν τινὲς μὲν σὺν τῷ χρόνῳ ὀλοτελῶς ἐξέλιπον, τινὲς δὲ ἐξελληνίσθησαν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λαοὶ ἀναφανέντες ἔπειτα κατὰ διαφόρους καιροὺς αὐτόθι τελείως ἐξέλιπον, ὡς οἱ βαρβαρώτατοι Σάονες καὶ οἱ Φθειροφάγοι, οἱ ὅλως ἄγριοι Ἐπτακομηταί, οἱ Ἠνίοχοι, οἱ Ἀλβανοί, οἱ Σῖνδοι, οἱ Βάχειρες καὶ οἱ Σάσπειρες. Ἐκ τῶν διαφόρων δὲ

(1) Μεταξὺ αὐτῶν ἐξέχει ἰδίως ἡ Σινώπη, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποκίσθησαν ἡ Τραπεζοῦς καὶ τὰ Κοτύωρα. Ἡ δὲ Ἡράκλεια ἢ ἐν Πόντῳ ἀποκίσθη ὑπὸ τῶν Μεγαρέων, ἡ Ἀμισός ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλαι βραδύτερον ἀλλαχόθεν ἐν τοῖς μεσογαίαις, ὡς τὰ Κόμανα τὰ Ποντικά, τὰ Κάβειρα (ἢ μετέπειτα Νεοκαισάρεια) κλπ.

(2) Ὡς οἱ Ἰβηρες, οἱ Μόσχοι, οἱ Τάοχοι, οἱ Φασιανοί, οἱ Ἑσπερίται, οἱ Σκυθηνοί, οἱ Μάκρωνες, οἱ Τιβαρηννοί, οἱ Δρίλαι, οἱ Μοσσούνοικοι καὶ ἔτι μεσογαϊότερον οἱ Χάλυβες, οἱ Καππαδόκαι καὶ οἱ Λευκόσυροι.

ἀγρίων καὶ βαρβάρων λαῶν τῶν ἐπὶ Ξενοφῶντος τὰ μεσόγαια τοῦ Πόντου οἰκούντων καὶ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένων οἱ Μοσσύνοικοι ἀπὸ σαρκῶν ζῴων ἐκ θήρας καὶ ἀπὸ ἀκροδρούων ζῶντες καὶ τοὺς ὄδοιπόρους ληστεύοντες ἐκλήθησαν οὕτω ὡς οἰκοῦντες ἐντὸς μοσσύνων ἤτοι πυργιδίων. Καὶ εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ παρεμφερῆ τρόπον οἰκοῦσι καὶ σήμερον τὸ πλεῖστον οἱ Ματζουκάται τὴν χώραν αὐτῶν Ματζουκὰν ἔχοντες ἕκαστος τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ξυλίνην συνθήτως, μὴ διηρημένην εἰς δωμάτια, ὅπως μεμονωμένην καὶ πολὺ ἀπέχουσαν τῆς τοῦ ἄλλου. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἀξιον σημειώσεως, ὅτι τὸ ἐθνικὸν **Τιβαρηνός** ἐσώθη μέχρι σήμερον παρηλλαγμένον ὑπὸ τὸν τύπον **Βαρενοῦ** (ἀντὶ **Τιβαρηνοῦ**) καὶ δηλοῖ χωρίον τι ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χαλδίας Κρώμνης, ἢ ὁποῖα καὶ αὐτὴ μεταβεβλημένη σήμερον εἰς **Κρώμ'** διέσωσε τὸ παρ' Ὀμήρω (Ἰλιάδ. Β 855) ὄνομα **Κρωῶνα** (1). Ἄλλὰ μήπως καὶ τὸ ὄνομα **Χαλδία** δὲν προῆλθεν ἐκ τινος τύπου **Ἀλυβία** (2), ὅπερ οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι προέκυψεν ἐκ τοῦ παρ' Ὀμήρω (Ἰλιάδ. Β 857) **Ἀλύβη**, ἣν ἀργύρου γενέθλην καλεῖ ὁ ποιητής; Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἡ σημερινὴ **Κρώμ'** δὲν κεῖται βεβαίως ὅπου καὶ ἡ παρ' Ὀμήρω, καὶ ὅτι, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ οἱ Ἄλυβες (ἢ Χάλυβες) (3) καὶ οἱ Τιβαρηνοὶ ἔσκον χώραν μᾶλλον πλησιάζουσαν πρὸς τὴν θάλασσαν, βραδύτερον μετόκησαν εἰς μέρη μεσογαιότερα διὰ λόγους ἐπαγγελματικούς ἢ καὶ ἄλλους καὶ εἰς τὰς νέας αὐτῶν κατοικίας ἔδωκαν τὰ αὐτὰ καὶ τῶν προηγουμένων ὀνόματα, ὡς τοῦτο συνέβαινε συνθήτως εἰς τὰς ἀποικίας

(1) Ἴδε καὶ Στράβ. 1Β', κεφ. 3, 10, 20 κ. ε.

(2) Ἴδε Δ. Οἰκονομίδου *Lautlehre des Pontischen* Leipzig 1908 σελ. 82. 111.

(3) Πρβλ. Στράβ. 1Β', 3, 19. 20, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῶν Χαλύβων *Χαλδαίων* καλουμένων.

καὶ συμβαίνει ἔτι καὶ νῦν πολλάκις. Οὕτω καὶ τὸ ἐν Χαλδίᾳ χωρίον **Τσίτε** (ἀντὶ **Σίδη**) ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο, διότι οἱ πρῶτοι κάτοικοι αὐτοῦ προῆλθον ἐκ τῆς ἐν τῷ Λαζιστάν Τσίτας φεύγοντες τὴν καταδίωξιν τῶν Τούρκων, ὅτε οἱ Ὀφῖται πάντες πλὴν ὀλιγίστων διὰ τῆς βίας ἐδέχθησαν τὸν Ἰσλαμισμὸν<sup>(1)</sup>. Καὶ τοῦτο παραδίδουσιν οἱ πρεσβύτεροι τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου τούτου. Καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐπίσης κατόικουν ἐν Πόντῳ πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλοι λαοὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἄγριοι καὶ ἀπολίτιστοι.

Αἱ δὲ σήμερον ἀπαντῶσαι ἐν Πόντῳ ἐθνότητες καὶ φυλαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς : **Ἑλληγες, Τοῦρκοι καὶ Τουρκομᾶνοι, Ἀρμένιοι, Λαζοί, Γεωργιανοί, Κιρκάσιοι, Κοῦρδοι, Τάρταροι, Τσιανῆδες, Κηζηλμπάσηδες** (τ. ἔ. Ἐρυθροκέφαλοι), **Ἀθίγγανοι** καὶ ἐλάχιστοι **Ἰουδαῖοι καὶ Εὐρωπαῖοι**. Περὶ ἐκάστων τούτων πλὴν τῶν Ἀθιγγάνων, Ἰουδαίων καὶ Εὐρωπαίων θέλει γίνεαι ἐνταῦθα ἰδιαίτερος λόγος.

### 1. **Ἑλληγες.**

Ἐκ τοῦ Καυκάσου τὸ πρῶτον ἐξορμήσασα ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ, ὡς συνήθως πιστεύεται, ἐν μέρει μὲν ἐγκατέστη καὶ παρέμεινεν ἐν Πόντῳ, ἐν μέρει δὲ διεπεραιώθη εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα, ἐνθα καὶ ἐμεγαλουργήσεν, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὑπάρχει, ὅτι τὰ παράλια τοῦ Πόντου ἐκ χρόνων παλαιοτάτων κατόικουν Ἰθαγενεῖς Ἑλληγες, εἰς οὓς ἔπειτα προσετέθησαν κατὰ καιροὺς καὶ ἄποικοι ἐξ Ἑλλάδος, ἐν ᾧ συγχρόνως τὴν κεντρὴς Κολχίδα κατόικουν οἱ πάντως συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς Κόλχοι. Ἐνταῦθα περιστοιχούμενοι οἱ Ἰθαγενεῖς οὗτοι Ἑλληγες ὑπὸ ἀγρίων καὶ βαρβάρων λαῶν τὰ μεσόγαια κατεχόντων πολλάκις περιήρχοντο

(1) Ἴδε σελ. 16 καὶ 17.

εἰς συγκρούσεις πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐξηκολούθουν παλαίοντες, ἕως οὐ ὑπέροχον ἀναπτύξαντες δύναμιν καὶ ζωὴν ἰδίως διὰ τοῦ ἐμπορικοῦ πνεύματος, τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν μορφώσεως καὶ ὑπεροχῆς ἐπεβλήθησαν εἰς τὰ σύνοικα καὶ τὰ περιόικα ἔθνη οὕτως, ὥστε ἄλλα μὲν ἔξ αὐτῶν τελείως ἐξηφάνισαν, ἄλλα δὲ ἐν μέρει ἢ καὶ ὅλως συνεχώνευσαν μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὴν χώραν ἐξελλήνισαν μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐνδοτέρων σημείων αὐτῆς. Ὁ δ' ἐξελληνισμὸς οὗτος καὶ τῆς ἐνδοχώρας ἰδίως ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀρξάμενος ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον ἐπὶ τοῦ Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος, ὁπότε ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπεξετάθη καὶ μέχρι Χερσῶνος. Ἐν τούτοις μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βασιλείου τοῦ Πόντου αἱ ὑπὸ τῶν ξένων ἐνοχλήσεις καὶ αἱ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπαναλαμβάνόμεναι ἔξωθεν ἐπιδρομαὶ ἀγρίων καὶ βαρβάρων φυλῶν ἠνάγκαζον τοὺς ἐν Πόντῳ Ἕλληνας διαρκῶς νὰ ἐπαγρυπνῶσι καὶ παντὶ σθένει νὰ ὑπεραμύνωνται τοῦ πατρίου ἐδάφους ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Καὶ ἡ διηνεκὴς αὕτη πάλη κατέστησεν ἥρωα τὸν ἐν Πόντῳ Ἕλληνα, ὑπέρμαχον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χώρας αὐτοῦ, συναγωνισθέντα μετὰ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὑπὲρ τῆς μεγάλης ἰδέας κατὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ βραδύτερον μετὰ τοῦ Βυζαντίου κατὰ πάντων τῶν ἔξ ἀνατολῶν ἐχθρῶν τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ ἔπειτα τῆς Τραπεζουντιακῆς αὐτοκρατορίας, ἕως οὐ ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ καὶ οὗτος εἰς τὸν Τουρκικὸν ζυγόν.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ἀποτελοῦντες τὸν γνησίως ἰθαγενῆ, μᾶλλον μεμορφωμένον καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τοῦ πολιτισμοῦ προηγμένον τῆς χώρας πληθυσμὸν ἀποδεικνύονται ἀναντιρρήτως οἱ ἐλληνικώτεροι καὶ ἀμειγέστεροι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων (ὡς ὁμολογεῖται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φαλλμεράϋερ, τοῦ Ντεμολέν καὶ τοῦ Ἀζαμπιουζᾶ) διατηροῦντες καὶ διάλεκτον ἀρχαϊκωτέραν πολλῶν ἄλλων καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα γνησίως Ἑλληνικὰ καὶ ἐν

πολλοῖς ἀμετάβλητα σχεδὸν παραμείναντα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, τῶν Ρωμαϊκῶν, τῶν Χριστιανικῶν καὶ τῶν μεσαιωνικῶν. Καὶ δὲν περιορίσθη ὁ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸν ἀρχῆθεν ἰθαγενῆ καὶ τὸν ἄλλον τὸν ἐκ Μιλήσιων καὶ Ἀθηναίων συγκροτηθέντα, ἀλλ' εἰς τοῦτον, ὅσον προήγετο καὶ ὁ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἑξελληνισμὸς, προσετίθεντο νέα στοιχεῖα τὸ πλεῖστον συγγενῆ ἐκ τῶν ἐνηκόντων εἰς τὴν Φρυγοελληνικὴν ἢ Φρυγοπελασγικὴν Ἀρίαν ὁμοφυλίαν (ὡς οἱ Ἀλιζῶνες, οἱ Χάλυβες, οἱ Τιβαρηνοί, οἱ Παφλαγόνες, οἱ Καππαδόκαι) καὶ πάλιν ἄλλα νέα διὰ τῆς μεταδόσεως καὶ ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄν δὲ βραδύτερον ἢ κτηνώδης βία τοῦ κατακτητοῦ χιλιάδας ὀλοκλήρους Ἑλλήνων Χριστιανῶν τοῦ Πόντου ἐξηνάγκασε ν' ἀσπασθῶσι τὸν Ἰσλαμισμὸν, πλεῖστοι τούτων ὅμως διατηροῦσιν εἰς ἐτι τὴν ἀνάμνησιν τῆς καταγωγῆς αὐτῶν<sup>(1)</sup>, ἢθη καὶ ἔθιμα Ἑλληνικὰ οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ Χριστιανικά, ἐν ᾧ ἄλλοι, οἱ λεγόμενοι **Κλωστοὶ** (ἴητοι Κρυπτοχριστιανοί), εἰς χιλιάδας καὶ οὗτοι ἀνερχόμενοι, πλὴν τῆς ἐν τῷ κρυπτῷ διατηρήσεως τῆς πίστεως καὶ τῆς γλώσσης τῶν πατέρων αὐτῶν ζωηροτάτην διασφῶζουσι καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν.

## 2. Τοῦρκοι.

Συνήθως διὰ τῆς λέξεως **Τοῦρκοι** ἐννοοῦσι καθόλου τοὺς Μουσουλμάνους, ἴητοι πάντας τοὺς θρησκευτικῶς μὲν συμπίπτοντας ἐν τῷ Ἰσλαμισμῷ, οὐχὶ ὅμως καὶ φυλετικῶς<sup>(2)</sup> καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἐν ᾧ γνησίως Τοῦρκοι ἐκ καταγωγῆς ἐλάχιστοι

(1) Πολλοὶ τούτων ἔχουσι καὶ νῦν συγγενεῖς Ἑλληνας Χριστιανούς καὶ δὲν ἀρνοῦνται τὴν συγγένειαν πρὸς αὐτούς.

(2) Οὕτω π. χ. οὐδὲν τὸ κοινὸν φυλετικῶς πρὸς τοὺς Τοῦρκους ἔχουσιν οἱ ἐξισλαμισθέντες καὶ ἐν Πόντῳ Ἕλληνες, οἱ κυρίως Λαζοί, οἱ Ἀραβες, οἱ Τουρκαλβανοὶ καὶ οἱ Σλαβικῆς καταγωγῆς Μουσουλμάνοι τὸ θρησκεῖμα Βόσνιοι καὶ Πομάκοι, ὡς καὶ οἱ Κιρκάσιοι καὶ ἄλλοι.

ἀποδεικνύονται ἐν ἀπάσῃ τῇ Τουρκίᾳ (περὶ τὰς 50,000 κατὰ τὸν Ἑλ. Ρεκλιού L'Asie anterieure IX σ.337), παρουσιάζεται ὁ ὄγκος τοῦ Τουρκικοῦ πληθυσμοῦ πολὺ ὑπέρτερος τοῦ πραγματικοῦ. Ξένοι ὅμως ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι, ἐν οἷς ὁ Henri Mathieu ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ La Turquie et ses differents peuples I. II. σελ. 59, ὁ Ἑλ. Ρεκλιού, ὁ Βιτάλ Κιουνὲ καὶ ἄλλοι διακρίνουσι τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Μουσουλμάνους μὴ θεωροῦντες Τούρκους ἢ Ὀθωμανοὺς τοὺς Σχίτας, διότι οὗτοι δὲν εἶναι Τοῦρκοι ἢ Ὀθωμανοί, ὡς οἱ Σουνίται(1), καθ' ἃ ἀναγράφει ὁ Μηνᾶς Χαμουδόπουλος ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ἐν ᾧ πολλοὶ τῶν ὡς Τούρκων φερομένων εἶναι Ὀθωμανοί, ὑπάρχουσιν ἄλλοι μεταξὺ αὐτῶν Ἑλληνογενεῖς ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος καὶ κατ' ἄλλας ἔπειτα χρονικὰς περιόδους ἐξαναγκασθέντες νὰ δεχθῶσι τὸν Ἰσλαμισμόν. Εἶναι δὲ γνωστὸν καὶ κοινῶς παραδεδεγμένον, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Γ. Σκαλιέρης ἐν τινι ἀνεκδότῳ μελέτῃ αὐτοῦ περὶ Πόντου, ὅτι τὸ θρήσκειμα οὐδέποτε ἀποτελεῖ ἔθνογραφικὸν ἢ φυλετικὸν γνώρισμα, διότι ἄλλως ἡμεῖς μὲν θὰ ἐδικαιούμεθα νὰ θεωρῶμεν Ἑλληνας πάντας τοὺς Ὀρθοδόξους (Ρώσους, Ρουμάνους, Σέρβους κλπ.), οἱ δὲ Ἰταλοὶ θὰ ἐδικαιοῦντο νὰ θεωρῶσιν Ἰταλοὺς πάντας τοὺς Καθολικοὺς Χριστιανοὺς (Γάλλους, Ἰσπανοὺς, Ἰρλανδοὺς, Ἀρμενοκαθολικοὺς κλπ.).

(1) Τὴν μεταξὺ Σουνιτῶν καὶ Σχιτῶν Μουσουλμάνων διάκρισιν ποιοῦνται καὶ αὐταὶ αἱ ἐπίσημοι Ὀθωμανικαὶ ἐπετηρίδες. Οἱ Σχίται ὑπερβαίνοντες ἐν Τουρκίᾳ τὰς 300,000 ἔχουσι συμπαγῆ συγκρότησιν. Ὁ Ἰσλαμισμὸς ἐπιτρέπει, ὡς γνωστὸν, εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ τὴν πολυγαμίαν, ἣτις μεταξὺ ἄλλων ἔχει καὶ τοῦτο τὸ κακόν, ὅτι ὑπερβίβασε πολὺ τὴν γυναῖκα ἀπέναντι τοῦ ἀνδρός. Αὕτη παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις θεωρεῖται συνήθως ἀπλοῦν ὄργανον πρὸς κορεσμόν τῶν ὀρέξεων τοῦ ἀνδρός της, ὅστις καὶ δύναται νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτὴν οἰανδήποτε στιγμὴν θελήσῃ καταβάλλων τὸ χρηματικὸν ποσόν, ὅπερ εἶχεν ὀρίσει ὡς νικιάχι ἐν τῇ συνάψει τοῦ γάμου του. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ οἰκογενειακὸς βίος παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς χωλαίνει πολὺ.

Οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο τὸ πρῶτον φέρονται μνημονευόμενοι ἔν τινι ἀποσπάσματι (1) παρὰ Φωτίῳ καὶ ἔκτοτε πλέον δὲν ἐκλείπουσιν ἀπὸ τῆς Βυζαντιακῆς Ἱστορίας, εἶναι φυλὴ Τουρανικὴ καὶ ἔλαβον τὸ ὄνομα Ὀθωμανοὶ ἢ Ὀσμανλήδες ἔκ τινος τῶν ἀρχηγῶν ἢ Ἐμίρηδων αὐτῶν υἱοῦ τοῦ Ἐρτογροῦλ καλουμένου Ὀθμάν ἢ Ὀσμάν. Οὗτος κατὰ τὸν διαμελισμὸν τοῦ Σελτζουκικοῦ κράτους τοῦ Ρούμ ἐγκαθιδρύθη, περὶ τὸ 1300 ἐν Καρὰ-Χισσὰρ τῆς Φρυγίας, ἔλαβε τὸν τίτλον Σουλτάνου μετὰ τὸν τελευταῖον Σελτζουκίδην Ἀλαεδδὶν καὶ ἠῦξισε τὸ κράτος αὐτοῦ ἔκ τῶν Σελτζουκικῶν ἡγεμονιῶν. Διὰ τῶν μετέπειτα Σουλτάνων τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος ὁλοῦν ἠρῦνέτο διὰ νέων κατακτήσεων, ἐν αἷς σπουδαιοτάτην κατέχει θέσιν ἢ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' γενομένη ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1453, δι' ἧς καὶ ἔπεσεν ἡ Βυζαντιακὴ Αὐτοκρατορία. Ἐκτοτε ὁ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμὸς ὑλέστη τὰ πάνδεινα ὑπὸ τὸν σκληρότατον ζυγὸν τοῦ τυράννου τοῦ ἀποδειχθέντος ἀνεπίδεκτου μορφώσεως καὶ ἔξανθρωπισμοῦ, ἀπερίγραπτα δὲ εἶναι ὅσα κακὰ ὑπέστησαν καὶ οἱ ἐν Πόντῳ Ἕλληνες καθ' ὅλην τὴν ἐπὶ πέντε σχεδὸν αἰῶνα· σκληρὰν δουλείαν καὶ ἰδίως κατὰ τὸν τελευταῖον Πανευρωπαϊκὸν πόλεμον (2).

Καὶ οἱ ἐν Πόντῳ Τοῦρκοι μεθ' ὅλην τὴν εὐεργιτικὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἠσκησεν ὅπωςδῆποτε ἐπὶ τὰ ἦθη αὐτῶν τὸ αὐτόθι Ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἀπεδείχθησαν ἀνεπίδεκτοι ἀνθρωπισμοῦ

(1) F. H. G. «ὅτι τὰ πρὸς εὐρον ἄνεμον τοῦ Τανάϊδος Τοῦρκοι νέμονται ἔκκαλοι Μασσαγῆται, οὓς οἱ Πέρσαι οἰκίαι γλώσση Κερκιζίονας φασί».

(2) Ἴδε Οἱ ἀνθελληνικοὶ διωγμοὶ ἐν Τουρκίᾳ (ἐκδ. Ὑπόμνη. ἐπὶ τῶν Ἐξωτερ.) ἐν Ἀθήναις 1917 σελ. 25—26, 29, 56—65, 74—77, Δημ. Ἀποστολίδου «Ἡ μεγάλη τραγωδία τοῦ Πόντου» ἐν Ἀθήναις 1919 σελ. 53—60, Μαύρη βίβλος διωγμῶν καὶ μαρτυριῶν (ἐκδ. Οἰκουμην. Πατριαρχείου) ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919 σελ. 273—317.

παραμείναντες ἐν συνόλῳ (πλήν ὀλίγων ἐξαιρέσεων) ἄγριοι, βάρβαροι καὶ ἄξεστοι, πλήρεις θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ κατὰ παντός μὴ Μουσουλμανικοῦ. Ἀνάκαθεν εἰθισμένοι ἐν τῇ μαλθακότητι καὶ νοχελείᾳ αὐτῶν νὰ ἀποζῶσιν ἐκ τῶν κόπων, τῶν ιδρώτων καὶ τῆς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν μετεχειρίζοντο αὐτοὺς ὡς δουλοπαροίκους ὑποχρεωμένους νὰ ἐργάζωνται ὑπὲρ τῶν κυρίων των. Ἄνεσιν τινα καὶ ἀνάπαυσιν ἡσθάνθησαν οἱ ἐν Πόντῳ Χριστιανοὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Τανζιματίου, ἀλλὰ δὲν παρῆλθε πολὺς καιρὸς καὶ οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν πάλιν τηροῦντες τὴν αὐτὴν ἀπέναντι αὐτῶν τυραννικὴν στάσιν, ἣτις μάλιστα ἀπὸ τῆς μεταπολιτεύσεως καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῷ προγράμματι αὐτῆς εἶχεν ἀναγεγραμμένην τὴν τελείαν τῶν ξένων πρὸς τοὺς Τοῦρκους ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ στοιχείων ἐκτούρκισιν ἢ καὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

Προκειμένου περὶ ἀδικημάτων τινος διαπραχθέντος ὑπὸ Τοῦρκου πρὸς Χριστιανὸν ἐξευρίσκετο πάντοτε τρόπος καταστρατηγήσεως τοῦ νόμου ὑπὲρ τοῦ Μουσουλμάνου, πολλάκις δὲ μάλιστα, ἂν ὁ ἀδικήσας ἦτο Κυβερνητικὸς ὑπάλληλος, ὡς τιμωρία ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν τὸ πολὺ ἢ μετάθεσις εἰς ἄλλην θέσιν ἀνωτέραν ὅμως ἢ καλυτέραν τῆς προηγουμένης.

Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν παρατηροῦμεν, ὅτι ἀρχαιοτάτη καὶ καθαρῶς Τουρκικὴ γλῶσσα εἶναι ἢ τῶν Οὐιγούρων, ἣτις ἔπειτα ἐκλήθη Τσεγαταϊκὴ ἀπὸ τοῦ Τσεγατάι, υἱοῦ τοῦ Τσεγκιζ—χάν. Αὕτη βεβαίως εἶναι πτωχοτάτη, ἐν ᾧ ἢ ἐν χρήσει λογία Τουρκικὴ καὶ εὐφωνος εἶναι καὶ πλοῦτον φέρει ἰκανόν, διότι εἰς τὰ ἐν αὐτῇ καθαρῶς Τουρκικὰ στοιχεῖα προσετέθησαν πολλὰ καὶ ἐκ τῆς Ἀραβικῆς καὶ ἐκ τῆς Περσικῆς.

### 3. Ἀρμένιοι.

Οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας εἰς χρόνους ἀρχαιο-

τάτους μεταξύ ἄλλων Ἄριων ἐν τῇ Ἰλλυρικῇ χερσονήσῳ τὸ πρῶτον ἀπὸ Ἑλλήνων ἀποσπασθέντες ἐπροχώρησαν διὰ τῆς Φρυγίας καὶ ἐγκατέστησαν εἰς τὸ Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον· ὥστε εἰς χρόνους παναρχαίους φαίνεται, ὅτι ἐν Ἀρμενίᾳ ἐγκατέστη λαὸς Ἑλληνοπελασγικῆς καταγωγῆς, ὁ Ἀρμενικός, ἐν μέσῳ προοικησάντων λαῶν ἀλλοφύλων (1).

Οἱ Ἀρμένιοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἰθαγενεῖς ἐν Πόντῳ καὶ καθόλου εἰς τὸ Βυζαντιακὸν κράτος, ἀλλ' ἄλλοι μὲν πιεζόμενοι ὑπὸ ἐπιδρομέων κατέλιπον τὴν χώραν αὐτῶν καὶ καταφυγόντες ὡς ἐπήλυδες εἰς τὸ κράτος τοῦτο ἐξήτησαν ἄσυλον, ὅπερ καὶ εὖρον ἐγκατασταθέντες εἰς τὰ μεσόγαια, ἄλλοι δὲ προσκληθέντες ἐφιλοξενήθησαν ἐν χώραις αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπὶ τοῦ κατακτητοῦ Μωάμεθ τοῦ Β', ὅστις μάλιστα λέγεται, ὅτι ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας μετακαλέσας Ἀρμενίους εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου ἀνέθηκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπιτήρησιν καὶ κατασκοπείαν τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων φοβούμενος μήπως οὗτοι προκαλέσωσι γενικὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἐξέγερσιν συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ὁμογενῶν κατοίκων τῶν ὑπερκειμένων τῆς παραλίας μεσογαίων χωρῶν, αἵτινες κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπὶ μακρὸν μετὰ τὴν ἄλλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ἐξηκολούθουν ἀνθιστάμενοι. Διὰ τὴν τοιαύτην δὲ τῶν Ἀρμενίων ὑπηρεσίαν κατώρθωσαν οὗτοι ν' ἀποσπάσωσιν ἐν Τραπεζοῦντι τρεῖς ναοὺς ἡμῶν καὶ ἓν μονύδριον. Ἐν δέ, ὡς προελέχθη, ἐπήλυδες προσελθόντες φιλοφρόνως ἐφιλοξενήθησαν ἐν Πόντῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκ τούτου δὲν ἔπεται καί, ὅτι παρέχεται αὐτοῖς τὸ δικαίωμα τοῦ σφετερισμοῦ ξένης χώρας, ὡς παρίσταντο οἱ ἴδιοι μέχρι τινὸς προβάλλοντες ὑπερφιάλους ἀξιώσεις καὶ ἐπὶ τοῦ Ἑλ-

(1) Ἴδε Μπάρτι καὶ Χίρστ ἐγκυκλοπ. λεξ. τόμ. Β' σελ. 317 κ. ἑ.

ληνικωτάτου Πόντου, ἐν ᾧ ἄλλως τε εἶναι γνωστόν, ὅτι ὀλίγοι τούτων ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς παραλίους τῆς χώρας ταύτης πόλεις καὶ ἤδη ἐλάχιστοι ὑπελείφθησαν ἐν ὅλῃ τῇ χώρᾳ. Καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐτι μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐθεωροῦντο οἱ Ἀρμένιοι ἐπήλυδες, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ ὁ φόρος, ὃν κατέβαλλον οὗτοι διὰ τοὺς θάπτομένους νεκροὺς καὶ ὅστις μόλις πρὸ ὀλίγου χρόνου κατηγορήθη.

Οἱ Πόντιοι μηδὲν ἀποβλέποντες εἰς ὅσα τὸ Ἀρμενικὸν ἔθνος ὀφείλει εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον μνησικακοῦντες, διότι εἰς πολλὰς περιστάσεις προτιμήσαντες οὗτοι τὴν μετὰ τῶν Τούρκων συνεννόησιν καὶ σύμπραξιν ἱκανῶς ἔβλαψαν μετ' αὐτῶν τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, βαθυτάτην πάντοτε ἠσθάνοντο λύπην δι' ὅσα φοβερὰ κακὰ ὑφίσταντο οἱ ἀδελφοὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἐκ μέρους τῶν τυράννων καὶ προθυμότητα ἔτεινον χεῖρα βοήθειας καὶ μάλιστα μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς τῶν πρὸς ἐκείνους ἐξ αὐτῶν, ὅσους καταδιωκομένους ἠδύνατο ν' ἀποκρύψωσι καὶ σώσωσιν. Ἄν εἰλικρινῶς συνειργάζοντο οὗτοι μετὰ τῶν ἡμετέρων, πλεῖστα δεινοπαθήματα καὶ αὐτῶν καὶ ἡμῶν ἀφεύκτως θὰ ἀπετρέποντο ἢ καὶ θὰ περιεστέλλοντο καὶ μεγάλην βεβαίως θὰ ἠσθάνοντο ἀνακούφισιν ἀμφοτέρωθεν τὰ μέρη.

Ἐκκλησιαστικῶς οἱ Ἀρμένιοι διακρίνονται εἰς **Ἀρμενοκαθολικούς**, ὧν ὁ Πατριάρχης καλούμενος Καθολικὸς τοῦ Σιῆς ἐδρεύει ἐν Σιῆς, καὶ εἰς **Γρηγοριανούς** (ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ 255—326 μ. Χ., δι' οὗ καὶ ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν) ὑπὸ τὸν Πατριάρχην ἢ Καθολικὸν τοῦ Ἐτσημαδζίν ἔχοντα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὅλους τοὺς ἐκτὸς τῆς Κιλικίας Ἀρμένιους καὶ πολιτικῶς ὑπαγόμενον ἄλλοτε εἰς τὸ Ρωσικὸν κράτος. Τρίτος ἀνεξάρτητος Ἀρμένιος Πατριάρχης καὶ κατὰ θεωρίαν ἐμότιμος πρὸς τοὺς δύο προμνησθέντας εἶναι ὁ τῆς Μονῆς **Ἀχ-**

**ταμὰρ** (ἢ ἄλλως Ἄγδαμάρ), νησίδος ἐν τῇ λίμνῃ Βάν, ἀλλ' ἡ δικαιοδοσία αὐτοῦ δὲν ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς Μονῆς. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἀρμένιοι Πατριάρχαι, ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ τῆς Ἱερουσαλήμ, εἶναι ἀπλοὶ διοικητικοὶ ἢ μᾶλλον πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἐξαρτώμενοι πνευματικῶς καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἐτσμαδζὶν καὶ μὴ ἔχοντες μηδὲ τὸ δικαίωμα τοῦ χειροτονεῖν Ἐπισκόπους.

Οἱ Ἀρμένιοι εἶναι Μονοφυσιῖται, ὡς οἱ Νεστοριανοί, καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐδέχθησαν τὸν Γ' ἢ Δ' μ. Χ. αἰῶνα. Παρέλαβον οὗτοι ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς σχεδὸν ὅλην τὴν γραφὴν καὶ γραμματείαν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἐκκλησιαστικὴν μελωδίαν καὶ ἔτυχον ἰδίας προστασίας ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς κατὰ πάντα τρόπον παρὰ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Πουλχερίας (1).

Ὡς λαὸς Ἀσιανὸς χαρακτηρίζονται καὶ οἱ Ἀρμένιοι νοθροὶ καὶ ἀκηδεῖς ἀποστρεφόμενοι συνήθως πᾶσαν ἐπιχείρησιν ἀπαιτοῦσαν μόχθους καὶ ἀκάματον πνευματικὴν ἔργασίαν, ἐφ' ᾧ καὶ καταφεύγουσιν εἰς πᾶν μέσον δυνάμενον ἄνευ μεγάλων κόπων νὰ προσπορίσῃ εἰς αὐτοὺς βίον ἄνετον καὶ τρυφηλόν, ὀλίγοι δ' ἐξ αὐτῶν ἐπιδίδονται εἰς τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰ γράμματα ὅσον οἱ Ἕλληνες, ἐν ᾧ οἱ πλεῖστοι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν γεωργίαν καὶ τὰ συνήθη βιοποριστικὰ ἐπαγγέλματα.

#### 4. Δαζοί.

Οἱ **Δαζοί** εἶναι φυλὴ συγγενῆς τῶν πρὸς τὸν Καύκασον οἰκούντων καὶ ἡ συγγένεια αὕτη καταφαίνεται οὐχὶ τόσον ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ προσώπου, ὅσον ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῶν συγ-

(1) Ἴδε Β. Μυστακίδου Ἀρμενία Ἀρμενικὸν βασιλεῖον, ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 φύλλου τοῦ «Νέου Ποιμένου» ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919 σελ. 9.

κρινομένης πρὸς τὴν τῶν Γεωργιανῶν. Ἡ σύγκρισις αὕτη ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ἡ **Λαζική**(<sup>1</sup>) (ἐννοεῖται ἡ κυρίως Λαζική καὶ οὐχὶ ἡ πλημμελῶς οὕτω ὑπὸ πλείστων καλουμένη Ποντική διάλεκτος), ὡς ἡ τῶν Γεωργιανῶν γλῶσσα, ἀνήκει εἰς τὴν λεγομένην Ἰβηρικὴν τῶν γλωσσῶν οἰκογένειαν. Τινὲς θεωροῦσι τοὺς Λαζοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Κόλχων(<sup>2</sup>), ἀλλ' ἀπίθανον τοῦτο(<sup>3</sup>), ἐὰν σκεφθῆ τις πρῶτον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Κόλχοι, ὡς καὶ ἄλλαι ἐν Πόντῳ φυλαί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρῶίμως ἐξελληνισθέντες (<sup>4</sup>) συνεχωνεύθησαν μετὰ τοῦ ἐν τοῖς νοτίοις παραλίοις τοῦ Εὐξεινίου Πόντου Ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ δεύτερον, ὅτι οἱ Λαζοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἰδίως ἐπιφαίνονται βραδύτερον, τὸν 6ον μ. Χ. αἰῶνα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Τζάθιος ὁ Α' ἔλθων εἰς Βυζάντιον τὸ 522 καὶ ἀσπασθεὶς τὸν Χριστιανισμόν ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατο-

(1) Περὶ αὐτῆς ἔγραψεν ὁ Rosen, über die Sprache der Lazen. Ἴδε καὶ J. de Morgan, Contre les barbares de l'Orient Paris 1918 σελ. 22.

(2) Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 5, H. Mathieu, La Turquie et ses differents peuples σελ. 30 καὶ Ἀγαθ. ἱστ. σελ. 103 ἔκδ. Βόννης «οἱ δὲ Λαζοὶ Κόλχοι τὸ παλαιὸν ὀνομάζοντο καὶ οὗτοι ἐκεῖνοι τυγγάνουσι ὄντες...»

(3) Ἴδε Προκοπ. τόμ. 2 περὶ τοῦ Γοτθικοῦ πολέμου IV. ἔκδ. Βόννης σελ. 462 «Κόλχους δὲ οἷόν τέ ἐστι μὴ τοὺς Λαζοὺς εἶναι, ἐπεὶ παρὰ Φᾶσιν ποταμὸν ὄκνηται· τὸ δὲ ὄνομα μόνον οἱ Κόλχοι, ὥσπερ ἀνθρώπων ἔθνη καὶ πολλὰ ἕτερα τὰ νῦν εἰς τὸ Λαζῶν μεταβέβηται».

(4) Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ (361 μ. Χ.) οἱ περὶ τὸν Φᾶσιν οἰκοῦντες Κόλχοι ὑπήγοντο εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀμ. Μαρκελλίνος 22, 7, 10 καὶ τὸ 380 διορίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἀνθύπατος ἐν Κολχίδι, Λαζική καὶ Τσαννική ὁ Αὐγουστάλιος Κορτίκιος, ὅπερ ἐπίσης ἀποδεικνύει, ὅτι, ἀφ' οὗ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων ἡ Κολχίς καὶ ἡ Λαζική, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ταυτισθῶσιν οἱ Κόλχοι καὶ οἱ Λαζοὶ.

ρίας κατά τῆς Περσικῆς κυριαρχίας (1). 'Ο Cuinet (ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. 1 σελ. 11) παραδεχόμενος τοὺς Λαζοὺς ἀναμφισβητήτως Ἑλληνικῆς καταγωγῆς θεωρεῖ αὐτοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν αὐτὴν ἄφυλὴν, εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα, εἰς ὃ ἀνήκουσι καὶ οἱ Χριστιανοὶ Λαζοί· ἐντεῦθεν δὲ ἦτο εὐκολον νὰ ὑποπέσῃ καὶ οὗτος, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, εἰς τὴν πλάνην τοῦ νὰ ὀνομάσῃ Λαζικὴν τὴν Ἑλληνικὴν τοῦ Πόντου διάλεκτον.

Περὶ τῆς Λαζίας καὶ τῶν Λαζῶν ὁ Ἰ. Φαλλμεράνερ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος σελ. 23 λέγει τὰ ἑξῆς: «Αἱ παράκτιαι γῶραι ἀνατολικῶς τῆς Μαύρης θαλάσσης αἱ σήμερον γνωσταὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα Μιγγρελία, Ἱμερετία, Γουρία, Λασχετία, καὶ Τραπεζοῦς ἐν χρόνοις ἀρχαιοτάτοις ἐκαλοῦντο Αἰθιοπία, βραδύτερον Κολχίς κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ τάξιν ἱερέων καὶ τελευταῖον Λαζία ἢ Λαζικὴ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔθνους τῶν Λαζῶν. Ἡ τελευταία αὕτη ὀνομασία κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας ἤρχισε ν' ἀποβαίνει γενικὴ καὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα αὐλικοὶ Κωνσταντινουπολῖται καὶ χρονικογράφοι προσέδιδον εἰς τοὺς Αὐτοκράτορας τῆς Τραπεζοῦντος ὡς τοὺς κραταιοτάτους ἄρχοντας τῶν ἐν λόγῳ χωρῶν τὸν τίτλον *ἄρχοντες τῶν Λαζῶν*...».

Ἡδη κατὰ τὸν μεσαίωνα πολλὰ ὑφίσταντο οἱ Λαζοὶ ἐξ ἐπιδρομῶν τῶν Γεωργιανῶν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἕως οὗ διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Τραπεζουντιακῆς Αὐτοκρατορίας ἀπροσδοκῆτως εὗρον σωτηρίαν ἀπὸ τῆς πίεσεως ἐκείνων, διότι τότε ἐπῆλθεν ἄλλη τῶν πραγμάτων κατάστασις ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν. Τούτων οἱ μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ πλωτοῦ Τσοροῦχ οἰκοῦντες ἤδη ἀπὸ τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων ἦσαν ὑπήκοοι τῶν Γεωργιανῶν, οἱ δὲ πρὸς

(1) Ἴδε Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 33 καὶ Τρόφ. Εὐαγγελίδ. ἐνθα ἀνωτ. σελ. 29.

δυσμᾶς αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1204 ἀνήγοντες εἰς τὸ θέμα τῆς Χαλδίας ἐξηγητῶντο μὲν ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' οὐδένα κατέβαλλον φόρον. Ἐκτοτε μέχρι τοῦ 1461 οἱ Λαζοὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν Τραπεζουντιακὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῆς ὑποταγέντες εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος ἐξισλαμίσθησαν καὶ οὗτοι.

Περὶ δὲ τῶν σχέσεων τῶν Λαζῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ περὶ τῆς ἐμπορίας αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν Πόντῳ Ἑλληνας ὁ Προκόπιος (περὶ τοῦ Περσ. πολέμου τόμ. 2, II, 15 σελ. 216-17) λέγει τὰ ἑξῆς: «Λαζοὶ τὰ μὲν πρῶτα γῆν τὴν Κολχίδα ὄκουν Ρωμαίων κατήκοοι ὄντες οὐ μέντοι ἐς φόρον ἀπαγωγὴν οὐδέ τι ἄλλο ἐπαγγέλλουσιν αὐτοῖς ἐπακούοντες, πλήν γε δὴ, ὅτι ἐπειδὴν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τελευτήσῃ, ξύμβολα τῆς ἀρχῆς τῷ διαδεξομένῳ τὴν βασιλείαν ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐπεμπε. Τὰ δὲ τῆς χώρας ὄρια ζὴν τοῖς ἀρχομένοις ἐς τὸ ἀκριβὲς διεφύλασσαν, ὅπως δὴ μὴ Οὐννοὶ πολέμιοι ἐξ ὄρους τοῦ Καυκάσου, ὁμόρου σφίσιν ὄντος, διὰ Λαζικῆς πορευόμενοι ἐσβάλλουσιν ἐς γῆν τὴν Ρωμαίων. Ἐφύλασσαν δὲ οὔτε αὐτοὶ χρήματα ἢ στρατιὰν πρὸς Ρωμαίων δεχόμενοι οὔτε Ῥωμαίοις πη ξυστρατεύοντες, ἐπ' ἐμπορίᾳ δὲ τῇ κατὰ θάλασσαν πρὸς Ῥωμαίους αἰεὶ τοὺς ἐν Πόντῳ ὄκημένους ἐργαζόμενοι. Αὐτοὶ μὲν γὰρ οὔτε ἄλας οὔτε σῖτον οὔτε ἄλλο τι ἀγαθὸν ἔχουσι, δέρρεις δὲ καὶ βύρσας καὶ ἀνδράποδα παρεχόμενοι τὰ σφίσιν ἐπιτήδεια ἐκομίζοντο». Ὁ αὐτὸς Προκόπιος περὶ τοῦ Γοτθ. πολέμου IV. 8 σελ. 490 καὶ 498 ἀναφέρει καὶ δύο βασιλεῖς τῶν Λαζῶν τὸν **Γουβάζην** καὶ τὸν θεῖον αὐτοῦ **Ὀψίτην**.

Ἐν τῇ 5' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ (τὸ 680 μ. Χ.) ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ Ἐπίσκοποι τῆς χώρας τῶν Λαζῶν, ὁ τῆς Πέτρας Θεόδωρος καὶ ὁ τῆς Φάσιδος Ἰωάννης (ἴδε Ἰ. Κάλφωλον «Οἱ ἐν Καυκάσῳ Ἑλληνας» ἐν Ἀθήναις 1908 σελ. 66).

Τὸ δὲ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ μερίμνῃ αὐτοῦ περὶ τῶν ἡμετέρων Χριστιανῶν (ἴσως τῶν βραδύτερον ἐξισλαμισθέν-

των Ὀφλήδων καὶ ἄλλων) τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς σημερινῆς Λαζίας καὶ παρὰ τὸν Ὀφιν οἰκούντων συνέστησεν αὐτόθι νέαν Ἐπισκοπήν, εἰς ἣν ὑποκειμένην τῇ Μητροπόλει Τραπεζοῦντος (Τριανταφ. Ποντικά σελ. 31) ἐδόθη ὁ τίτλος τῆς ἄλλοτε διαλαμφάσης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Λαζίας (1) καὶ ἔκτοτε ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος φέρει τὸν τίτλον «ἔξαρχος πάσης Λαζικῆς».

Οἱ Λαζοί, οὗς καὶ ὁ H. Mathieu ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 30 ἀποδέχεται Κόλχους, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσι πρὸς τοὺς Τούρκους, εἰμὴ τὸ θρηῆσκευμα. Μισοῦσιν οὗτοι αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἀντιμισοῦνται καὶ περιφρονοῦνται ὑπ' αὐτῶν, ὡς ἐμφαίνει καὶ τὸ ἐξῆς παροιμιῶδες «χαιβανὶν ἐν ἀσαγασὶ καὶ τιρ, ἴνσανιν ἐν ἀσαγασὶ Λὰς τιρ», ἥτοι τῶν μὲν ζώων τὸ ὑποδεέστατον εἶναι ὁ χῆν, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὁ Λαζός(2). Εἶναι λαὸς ἄξεστος, ἀνδρεῖος, τολμηρὸς, ληστρικὸς καὶ ἀτίθασος, ἐφ' ᾧ καὶ οὐκ ὀλίγα πολλάκις παρέσχεν οὗτος πράγματα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Τουρκικὴν κυβέρνησιν μὴ ἐννοῶν νὰ ὑποβάλληται εἰς στρατιωτικὴν θητείαν, ἐξαιρουμένων ὀλίγων εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν διατελούντων. Ἀποζῶσιν οἱ Λαζοὶ ἐκ τῆς ληστείας, τοῦ λαθρεμπορίου τοῦ καπνοῦ καὶ τῆς ναυτιλίας, εἰς ἣν καὶ μεγάλην ἔχουσι δεξιότητα, διατηροῦσι δὲ τὸ ἔθιμον τῆς ἐκδικήσεως καὶ ὀπλοφοροῦντες πάντοτε ἐμπνέουσι φόβον καὶ τρόμον εἰς πάντας καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ ὄργανα τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Ἀσχολοῦνται καὶ περὶ ἄλλα ἐπαγγέλματα, οἷον τὸ τοῦ χαλκῆος, τὸ τοῦ ἀχθοφόρου, τὸ τοῦ πορθιμέως, τὸ τοῦ στοιβαστοῦ ἰστιοφόρων καὶ ἀτμοπλοίων, ὅσοι δὲ τούτων ζῶσιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, οὗτοι ἐπιδίδονται εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν.

(1) Ἴδε τὴν Ἐπιφυλλ. τοῦ ἐβδομαδιαίου ἐν Τραπεζ. φύλλ. «Λόγος» τῆς 23ης Μαΐου 1917.

(2) Hugo Grothe, Auf türkischer Erde, Berlin 1903 σελ. 21.

Ἡ Λαζική χώρα εἶναι δασώδης καὶ ὄρεινὴ καὶ παράγει ἀρα-  
βόσιτον, ὄρυσαν καὶ ὄσπρια. Καλλιεργεῖται δ' ἐν αὐτῇ καὶ ἡ με-  
λισσοκομία.

Οἱ Λαζοὶ φέρουσιν ἐνδυμασίαν διάφορον τῆς τῶν Τούρκων  
καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἔχουσι δὲ καὶ εἶδος χοροῦ, ὅστις ἐν Πόντῳ  
καλούμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων **Δάζικος** ἢ καὶ **Σέρρα χορός** ὁμοι-  
άζει πρὸς τὸν ἀρχαῖον πυροίχιον. Λαμπροτάτην περιγραφὴν αὐ-  
τοῦ παρέχει ὁ Κ. Παπαμιχαλόπουλος ἐνθ' ἄνωτ. σ. 224.

Ἐν τῷ δὲ οἱ κυρίως Λαζοὶ οἱ καὶ ὅλως διάφορον τῆς Τουρ-  
κιῆς λαλοῦντες γλῶσσαν κατοικοῦσι τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ  
ποταμοῦ Τσοροχ χώραν, τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐπεξετάθη κατ' ἀρχὰς  
μὲν ἐπὶ τοὺς οἰκοῦντας ἐν τῷ σημερινῷ σαντζακίῳ Λαζιστάν,  
ἔπειτα δὲ ἐπὶ πάντας καθόλου τοὺς Ἑλληνας τοῦ Πόντου (εἰ καὶ  
οὔτοι οὐδὲν τὸ κοινὸν πρὸς τοὺς Λαζοὺς ἔχουσι) καὶ ἐντεῦθεν  
φυσικὸν ἦτο ὅπως καὶ ἡ διάλεκτος αὐτῶν κληθῆῖ Λαζική.

### 5. Γεωργιανοί.

Οἱ **Γεωργιανοί** ἄλλοτε **Ἰβηρες** καλούμενοι καὶ οἰκοῦντες τὴν  
Γεωργίαν (ἄλλοτε Ἰβηρίαν) σχηματίζουσι τὸν πυρῆνα τοῦ λεγο-  
μένου Ἰβηρικοῦ κλάδου τῶν ἐθνῶν καὶ γλωσσῶν. Κατέχουσιν  
οὔτοι τὸ ὑπερκauκάσιον τιμῆμα τῆς ἀνατολικῆς Ρωσίας τὸ κείμε-  
νον μεταξὺ τοῦ Καυκάσου καὶ τῶν Ἀρμενικῶν ὀρέων καὶ ἀπο-  
τελοῦν τὸ κύριον μέρος τῶν κυβερνεῖων Τιφλίδος (τῆς καὶ πρω-  
τευούσης) καὶ Κουταΐδος.

Ἡ Γεωργία ἔχουσα ποταμοὺς τὸν Φᾶσιν καὶ τὸν Κῦρον εἶ-  
ναι ἐκ τῶν εὐφορωτάτων καὶ ὠραιωτάτων τῆς δυτικῆς Ἀσίας  
καὶ καλεῖται ὑπὸ μὲν τῶν Ρώσων **Γρουζινία** ὑπὸ δὲ τῶν Τούρ-  
κων **Γκχουρτζιστάν**.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἰσεχώρησε παρὰ τοῖς Γεωργιανοῖς τὸν Γ'

αιῶνα, τὸν δὲ Ε' πλέον ἔβαλε βαθείας τὰς ρίζας αὐτοῦ. Τῶν κα-  
τοίκων τῆς Γεωργίας οἱ μὲν Χριστιανοὶ εἶναι τοῦ ὀρθοδόξου  
ἀνατολικοῦ δόγματος, ἢ συνδέονται μετὰ τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλη-  
σίας, οἱ δὲ Μουσουλμᾶνοι ἄλλοτε Χριστιανοὶ διὰ τῆς βίας ἀστα-  
σθέντες τὸν Ἰσλαμισμὸν φυλετικῶς οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσι πρὸς  
τοὺς Τούρκους Μουσουλμάνους. Ἴδε ὅσα γράφει περὶ αὐτῶν ὁ  
Henri Mathieu ἐνθ' ἄνωτ. τόμος Β' σελ. 389.

Οἱ Γεωργιανοί, ὧν αἱ γυναῖκες φημιζόμεναι ἐπὶ ἐξόχῳ καλ-  
λονῇ ἐπλήρουν τὰ χαρέμια τῶν Σουλτάνων καὶ Τούρκων μεγα-  
στάνων, ἐὰν ἐξετάσῃ τις τὴν κατατομὴν τοῦ προσώπου αὐτῶν,  
φαίνεται, ὅτι εἶναι συγγενεῖς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, πρὸς ἣν καὶ  
ἰδιαιτέραν αἰσθάνονται ἀνέκαθεν συμπάθειαν καὶ ἀγάπην μὴ  
λησμονοῦντες ὅποιαν καὶ οὗτοι ἔχουσι πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὑπο-  
χρέωσιν καὶ μετὰ θαυμασμοῦ πάντοτε καὶ εὐγνωμοσύνης τὸ  
ὄνομα αὐτῶν ἀναφέροντες. Τὴν πρὸς αὐτοὺς συγγένειαν τῶν  
Γεωργιανῶν μαρτυροῦσι καὶ πρόσφατα παραδείγματα πολ-  
λῶν τῆς Γεωργίας οἰκογενειῶν ἐν Τιφλίδι καὶ Κουταΐδι φερου-  
σῶν ἔτι καὶ νῦν ἐπίθετα Ἑλληνικά. Οὕτω π. χ. ἐν Κουταΐδι  
ὑπάρχει πολυμελὴς πριγκιπικὴ οἰκογένεια Κνιάζ φέρουσα τὸ ἐπί-  
θετον *Περζενεσφίλι*, ὅπερ ὡς σύνθετον ἐκ τῶν Γεωργιανῶν  
λέξεων *Περζέν* (= σοφός) καὶ *σφίλι* (= υἱός) δηλοῖ τὸν γόνον,  
τὸν υἱὸν σοφοῦ(!), ἤτοι Ἕλληνας, διότι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία τοιαύ-  
την κατέλιπε καὶ παρὰ τοῖς Γεωργιανοῖς ἐντύπωσιν, ὥστε παρ'  
αὐτοῖς ἡ λέξις σοφός κατήντησε συνώνυμος πρὸς τὸ *Ἕλλην*.

Καὶ ἐν ᾧ ζωηράν καὶ εἰλικρινῆ πάντοτε τρέφουσιν οὗτοι ἀγά-  
πην πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς πᾶν τὸ Ἑλληνικόν, τοῦναν-  
τίον μισοῦσι καὶ ἀποστρέφονται τοὺς Ἀρμενίους καὶ αὐτοὺς τοὺς

---

(1) Ἴδε καὶ Θεολόγ. Γ. Παναγιωτίδ. «Ὁ ἐν Ρωσίᾳ Ἑλληνισμὸς»  
Ἀθῆνα 1919 σελ. 6.

Τούρκους. Πόσον δὲ συμπαθοῦσι πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ πόσον ζωηρὸν διατηροῦσι τὸ Ἑλληνικὸν αὐτῶν φρόνημα οἱ Γεωργιανοί, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ σεβαστοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, ὅπερ ἡ νεωστὶ ἀνακηρυχθεῖσα Κυβέρνησις αὐτῶν ψηφίσασα διέθηκεν ὑπὲρ τῶν ἐν Κανκάσῳ προσφύγων ἐκ Πόντου Ἑλλήνων, καὶ ἐκ τοῦ ἐνθουσιώδους χαιρετισμοῦ, ὃν τὸ ἐν Παρισίοις Κομιτᾶτον τῆς Γεωργιανῆς ἀνεξαρτησίας ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐν Γενεῦῃ ἐκδιδοιμένῃ Γαλλοφώνῳ «Ἐφημερίδι τῶν Ἑλλήνων». Μετάφρασις αὐτοῦ δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ ἀξιολόγῳ πονήματι τοῦ σεβαστοῦ καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἀθήνησι Πανεπιστημίῳ κ. Μ. Εὐαγγελίδου τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἐπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἐστίων τοῦ πολιτισμοῦ Μ. Ἀσίας καὶ Θράκης» ἐν Ἀθήναις 1918 σελ. 93 — 94 ἔχει οὕτω: «Ἡ Ἰβηρία ἐπανεκτίσατο τὴν ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίαν καὶ αἱ ψυχαὶ ἡμῶν σκιρτῶσιν ἐξ ἀγαλλιᾶσεως διὰ τὴν κατοχὴν τοῦ ὑπερόχου τούτου ἀγαθοῦ, οὗ ἀπὸ 120 ἡδὴ ἐτῶν ἐστερούμεθα. Ἡ Ἰβηρία ἡδὴ ἐλευθέρα ἀπευθύνει διὰ τῶν πιστῶν αὐτῆς τέκνων πρὸς τοὺς προσφιλεστάτους αὐτῇ Ἕλληνας τὸν ἀδελφικὸν αὐτῆς χαιρετισμόν, ὃν ἡ ἐνθουσιῶσα Κολχίς ἐξαγγέλλει διὰ φωνῆς στεντορίας. Ὁ ἀπαίσιος ζυγὸς δὲν κατώρθωσεν εὐτυχῶς νὰ φονεύσῃ τὴν μεγάλην αὐτῆς ψυχὴν, ὡς εἶθε νὰ λέγῃ περὶ αὐτῆς ὁ Βυζαντιακὸς Ἑλληνισμός».

«Ἐλευθεροὶ ὄντες πλέον οἱ Ἰβηρες θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν ἀντὶ τοῦ σιδήρου ἓν ἄλλο μέταλλον ἔτι ἡχηρότερον καὶ μείζονος ἀντιστάσεως οὐχὶ πρὸς καταστροφὴν, ἀλλὰ πρὸς ἀμοιβαίαν ἀνανέωσιν τῆς φιλίας καὶ τὴν μεταξὺ ἡμῶν ἀποκατάστασιν μοναδικῶν αἰσθηματικῶν δεσμῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρῶτιστον ἡμῶν καθήκον θεωροῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν εἰς τοὺς ἐκπολιτιστὰς Ἕλληνας μετὰ τοῦ αἰσθήματος τοῦ σεβασμοῦ καὶ τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην διὰ τὰ εὐεργετήματα, δι' ὧν οἱ

πρόγονοι ὑμῶν ηὐδόκησαν νὰ προικίσωσιν ἡμᾶς, καὶ διὰ τὴν συμπαθειαν, ἦν ἐκδηλοῦσι πρὸς ἡμᾶς σήμερον οἱ Ἕλληνες, οὐ μόνον οἱ ἐλεύθεροι καὶ οἱ τῆς Γεωργίας, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ ἔξωτε-  
 ρικοῦ. Καὶ ὁ μὲν Βυζαντιακὸς Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν Γ' μ.  
 Χ. αἰῶνα, ἀφ' οὗ ὀργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ἀπένει-  
 μεν αὐτῇ συγχρόνως καὶ τὸ αὐτοκέφαλον ὑπὸ Καθολικὸν Κυριὸν  
 τὸν Α'. Τοῦναντίον δὲ ἄλλη γειτονικὴ Ἐκκλησία, κατὰ ὁκτώ  
 αἰῶνας νεωτέρα, πρὸ ἐνὸς ἀκριβῶς αἰῶνος ἀφήρσεν ἀπ' αὐτῆς  
 τὰ πάντα, ἤτοι περιουσίαν 24 δισεκατομμυρίων φράγκων καὶ  
 τὸ ἔτι πολυτιμότερον, τὸ αὐτοκέφαλον αὐτῆς. Εὐτυχῶς κατὰ  
 Σεπτέμβριον τοῦ 1917 ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἐπανεκτίσαστο τὴν  
 ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ Κυριὸν ὁ Β' ἀνεκήρυξε τὸ αὐτοκέφαλον  
 αὐτῆς καὶ ἀνεκοίνωσε τοῦτο παραχρῆμα εἰς τὸν ὑμέτερον Πα-  
 τριάρχην. Ἄλλως δὲ ἐν τῇ ὑμέτερα πατρίδι καὶ διῆ ἐπὶ τοῦ ἐλευ-  
 θέρου ὑμῶν ἐδάφους, τῷ ἁγιωνύμφῳ ὄρει τοῦ Ἄθω, ἡ Γεωργία  
 ὀκοδομήσαστο τὴν Μοῆν τῆς Πορταΐτισης, ἣτις διὰ τῶν φιλα-  
 δέλφων φροντίδων τῆς ὑμέτερας Ἐκκλησίας ὑφίσταται ἔτι. Παρὰ  
 τῶν ὑμετέρων δὲ ἱστορικῶν μανθάνομεν, ὅτι ἡ βιβλιοθήκη  
 αὐτῆς ὑπὲρ τὰς 2000 Γεωργιανὰ συγγράμματα περιλαμ-  
 βάνουσα ὑπέστη καταστροφὴν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομέων.

Καὶ νῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Γεωργίας προσφέρουσιν εἰς τὴν  
 δευτέραν αὐτῶν πατρίδα ὑπηρεσίας ἀλησιμονήτους. Ἐνθεν μὲν,  
 διότι κατὰ χιλιάδας εὐρίσκουσιν ἐνδοξον θάνατον ἐπὶ τε τῶν  
 φρουρίων καὶ ἐν τοῖς λιμέσι τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὧν αὐτοὶ  
 ὑπῆρξαν οἱ πρῶτιστοι κήτορες, ἐνθεν δέ, διότι πάνοπλοι σπεύ-  
 δουσι νὰ ἐνισχύσωσι τὰς γρανιτώδεις τάξεις τῶν γενναίων Ἰβη-  
 ρικῶν στρατευμάτων, ἵνα ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν βαρβάρων  
 ἐπιδρομέων.

Ζήτω ἡ ἀθάνατος Ἑλλάς. Ζήτω ἡ ἀνυπότακτος Ἰβηρία».

Τὰ δ' ἐν Ἄθωνι καὶ Ἱεροσολύμοις ἱερὰ σκηνώματα τὰ φέ-

ροντα τὸ ὄνομα τῶν Ἰβήρων, διότι Ἰβηρες ἦτοι Γεωργιανοὶ ὑπῆρξαν οἱ γενναῖοι ἰδρυταὶ αὐτῶν, μαρτυροῦσι καὶ αὐτὰ τοὺς καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑφισταμένους ἔκπαλαι δεσμοὺς τοὺς συνδέοντας τοὺς ἀδελφοὺς Γεωργιανοὺς πρὸς τοὺς Ἕλληνας (καὶ μάλιστα τοὺς τῆς Κολχίδος) καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν Ἑλληνικὴν. Ὡς καὶ ἐν τῷ προμνησθέντι χαιρετισμῷ προδηλοῦται, τῷ 1917 ἡ Γεωργιανὴ Ἐκκλησία ἀνέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀνακηρύξασα δὲ τὸ αὐτοκέφαλον αὐτῆς ἀνεκοίνωσε τοῦτο εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.

### 6. Κιρκάσιοι.

Οἱ **Κιρκάσιοι** ἀνήκοντες εἰς τὴν Ἀρίαν Φρυγοελληνικὴν ὁμοφυλίαν εἶναι φυλὴ συγγενεστάτη πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τῆς συγγενείας ταύτης φαίνεται, ὅτι ἔχουσι συνείδησιν καυχώμενοι, ὅτι κατάγονται ἐκ τῶν Ἀγαιῶν τοῦ Καυκάσου καὶ ὑπερηφανευόμενοι διὰ τοῦτο. Μετὰ τοὺς Ρωσοτουρκικοὺς πολέμους ἐκ τοῦ Καυκάσου εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας (περὶ τὴν Χαιρίαναν τῆς Χαλδίας, τὴν Θεμίσκυραν καὶ ἀλλαγοῦ) μετοικήσαντες δὲν ἀπερροφήθησαν ὑπὸ τῶν ὁμοθρήσκων των Τούρκων, ἀλλὰ πλὴν ἐλαχίστων διετήρησαν τὴν ἰδιαιτέραν ἔθνολογικὴν μορφήν καὶ τὴν ἔθνικὴν αὐτῶν συνείδησιν, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι μεταξὺ Τούρκων εὐρισκόμενοι πρὸς διάκρισιν προτάσσουσι τῶν Τουρκικῶν αὐτῶν ὀνομάτων τὸ ἔθνικόν Τσερκῆς (ὡς οὕτω καλεῖται ὁ Κιρκάσιος ἐν τῇ Τουρκικῇ), οἷον Τσερκῆς Μουσταφᾶ, Τσερκῆς Μεχμέτ κλπ.

Οἱ Κιρκάσιοι εἶναι εὐσταλεῖς, εὐσωμοὶ καὶ ὑψηλοῦ ἀναστήματος, διακρίνονται δὲ ὡς τολμηροὶ καὶ γενναῖοι καὶ ἰδίως ὡς ἄριστοι ἵππεῖς. Ζῶσι βίον ληστρικόν, ἀσχολοῦνται ὅμως καὶ περὶ τὴν κτηνοτροφίαν. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πολλάκις

συνεπολέμησαν οὗτοι ὡς στρατιῶται καὶ συμβοηθοὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Ἑλληνας στρατηγοὺς καὶ βασιλεῖς κατὰ Περσῶν, Τούρκων καὶ ἄλλων βαρβάρων ἔθνων καὶ ἰδίως ἐπὶ Ἡρακλείου, ὅτε αὐτοὶ Χριστιανοὶ ὄντες ἐξώρμων ὡς συστρατιῶται τῶν ὑπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Ἑλλήνων μετὰ τῶν Ἀβασγῶν, τῶν Λαζῶν καὶ τῶν Γεωργιανῶν κατὰ τῆς Περσίας, ἵνα τῇ συμπράξει αὐτῶν ἀνακτηθῇ ὁ Τίμιος Σταυρὸς, ὃν Περσικαὶ ὄρδαὶ ὑπὸ τὸν Χοσρόην τὸν Β' εἶχον ἀφαρπάσει καὶ ἀπαγάγει ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Περσίαν. Καὶ ὄντως, κατασυντριβείσης τῆς Περσίας, ἀνεκλήθη ὁ Τίμιος Σταυρὸς καὶ τοῦτον ὁ Ἡράκλειος μεταβὰς εἰς Ἱεροσόλυμα ἐναπέθηκεν ἐν τῷ οἰκίῳ τόπῳ τῇ 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 629, ἐν ᾧ ὁ κλῆρος ἔψαλλε τὸ «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου κ.λ.π.».

Σημειωτέον δέ, ὅτι καὶ οἱ συμπολεμήσαντες τότε Λαζοὶ καὶ Γεωργιανοὶ ἦσαν ἔτι Χριστιανοί· ὡς δὲ παρὰ πολλοῖς Λαζοῖς καὶ Γεωργιανοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Κιρκασίοις ὁ Μωαμεθανισμὸς εἰσῆχθη πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, ἀλλὰ τοῦτον κατ' ἐπιφάνειαν τηροῦσιν οὗτοι ἔχοντες ζωηροτάτην ἀνάμνησιν τῆς προτέρας Χριστιανικῆς αὐτῶν θρησκείας· διότι, ὡς ὑπὸ πολλῶν μαρτυρεῖται, οἱ Κιρκάσιοι σέβονται τὸν Σταυρὸν, τὸν ὁποῖον καὶ ἔχουσι σύμβολον, πιστεύουσιν εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐπικαλοῦνται τοὺς Ἀποστόλους καὶ τελοῦσι τελετὰς ὁμοίας πρὸς τὰς Χριστιανικὰς, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως διασφύζουσι καὶ τινὰς εἰδωλολατρικὰς συνηθείας· μεγάλην δ' ἰδίως ἄγουσιν ἐορτὴν κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὃν καὶ ἐξόχως τιμῶσιν (1). Οὗτοι ὑπὸ τινων ἀναγόμενοι εἰς τοὺς ἀρχαίους Κερκίτας εὐμενῶς διάκεινται πρὸς πάντα μὴ Τούρκον καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἐν ᾧ τοῦναντίον μισοῦσι καὶ ἀπο-

(1) Κ. Λαμέρα «Τὸ Μικρασιατικὸν πρόβλημα» σελ. 27.

στρέφονται τούς Τούρκους. Τοῦτο ἀπέδειξαν καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ μεγάλῳ πολέμῳ, διότι, διαρκούντος αὐτοῦ, ἐβοήθησαν τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἀμισοῦ δρωῖντα ἡμέτερα ἀνταρτικά σώματα τὰ ἐξ ἐγγχωρίων σχηματισθέντα.

## 7. Κοῦρδοι.

Οἱ **Κοῦρδοι**(<sup>1</sup>) εἶναι γένος καταγόμενον ἐκ μεγάλου τμήματος τῶν Μῆδων καλουμένου **Καρδοῦχοι**, ὡς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο μνημονεύεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ πρὸς Ν τῆς χώρας τῶν Χαλύβων καὶ τοῦ Ἀραράτ καὶ ΝΔ τοῦ Ἐρζερούμ οἰκοῦν.

Διαιροῦνται οὗτοι εἰς πολλὰς φυλάς, ὧν κυριώταται εἶναι ἑννέα ὑποδιαιρούμεναι εἰς κοινότητες, ὧν ἐκάστη φέρει τὸ ὄνομα τοῦ φυλάρχου καὶ τὸν τόπον τῆς προελεύσεώς τον. Ἡ γλῶσσα αὐτῶν μείγμα τῆς Περσικῆς καὶ τῆς Ἀραβικῆς εἶναι ὅλως διάφορος τῆς τῶν Τούρκων(<sup>2</sup>), οὓς ἀπεχθάνονται ὑπερβαλλόντως. Αἱ δὲ γυναῖκες παρ' αὐτοῖς δὲν θεωροῦνται δοῦλαι, ὡς παρὰ τοῖς Τούρκοις, ἀλλ' ὅλως τοῦναντίον ἀπολαύουσι μεγάλων ἐλευθεριῶν(<sup>3</sup>). Ὁ πόλεμος, ἡ ληστεία καὶ αἱ δηώσεις εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς πολὺ. Μετὰ μακροὺς δὲ καὶ αἱματηροτάτους ἀγῶνας, οἵτινες καὶ μεγάλως περιώρισαν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν δι' ἀνηλεῶν σφαγῶν(<sup>4</sup>), ὑπετάγησαν οὗτοι τῷ 1870 εἰς τοὺς Τούρκους πλὴν ὀλίγων οἰκούντων τὴν ΝΔ τοῦ Ἐρζερούμ χώραν.

Θρησκείαν ἔχουσιν οἱ Κοῦρδοι τὸν Ἰσλαμισμόν, περὶ τοὺς

(1). Ἴδε Vital Cuinet ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. II σελ. 7.

(2) Vital Cuinet ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. I. σελ. 252. II. σελ. 766.

(3) H. Mathieu ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. II. σελ. 155 καὶ E. Reclus *Asie anterieure* σελ. 349.

(4) Vital Cuinet ἔνθ' ἀνωτ. τ. II. σελ. 640, E. Reclus *Asie anterieure* σελ. 312 καὶ Berard, *Le problème Turque* (σελ. 23 καὶ 25) 1917.

100,000 ὅμως μεταξύ αὐτῶν εἶναι Νεστοριανοὶ Χριστιανοὶ ὑπαγόμενοι εἰς δύο Πατριάρχας κληρονομικούς. Ἐκ τῶν μᾶλλον διαφερόντων Κουρδικῶν πληθυσμῶν εἶναι οἱ λεγόμενοι **Γεζί-ται**, οἵτινες οὔτε Χριστιανοὶ εἶναι οὔτε Μουσουλμᾶνοι· μισοῦσι καὶ οὗτοι ἐπίσης τοὺς Τούρκους, τοῦναντίον δὲ εὐχαριστοῦνται δεικνύοντες σεβασμὸν πρὸς τοὺς Χριστιανούς, οὓς καὶ δέχονται εἰς τὰς οἰκίας των χωρὶς νὰ κρύπτωνται μήτε αἱ θυγατέρες μήτε αἱ σύζυγοί των, ὡς συνηθίζουσι νὰ πράττωσιν αὐταὶ ἀπέναντι τῶν Τούρκων. Προσεύχονται δὲ οὗτοι προθύμως εἰς τὰς Χριστιανικὰς ἐκκλησίας καὶ τελοῦσιν εἶδος βαπτίσματος ἐμβάπτοντες τὸ νήπιον ἐντὸς δοχείου ἡγιασμένου ὕδατος. Κατὰ τινὰς θρησκευτικὰς τελετὰς δίδουσι εἰς τὸν οἶνον τὸ ὄνομα τοῦ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔχουσι δὲ διατηρήσει καὶ εἶδος ἱεροτελεστίας δημοσίας κατὰ τρόπον τῶν Χριστιανικῶν κοινοτήτων (Communalités) τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων. Παράδοσις δὲ Μουσουλμανικῆ κατηγορεῖ τοὺς Γεζίτας ὡς φονεῖς τοῦ Χασάν καὶ Χουσεΐν, τῶν ἐγγόνων τοῦ Προφήτου Μωάμεθ.

Ὁ Μωαμεθανισμὸς παρὰ τοῖς Κούρδοις συνδέεται μετὰ τῆς διαστροφῆς τῆς πίστεως (croyance) τῶν μάγων. Τιμῶσιν οὗτοι τὸν Ἀριμάνιον καὶ εἰς τοῦτο ἀποβλέποντες οἱ Τούρκοι λέγουσι περὶ αὐτῶν, ὅτι λατρεύουσι τὸν διάβολον. Ὑφίσταται καὶ παρ' αὐτοῖς ἡ φιλοξενία, ἀλλὰ μετὰ τῆς περιέργου τοῦ Κούρδου ἀντιλήψεως, ὅτι δικαιοῦται οὗτος νὰ ληστεύσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ φιλοξενηθέντα, ἐὰν συναντήσῃ αὐτὸν ἀπομακρυνθέντα εἰς δεκάλεπτον ἀπὸ τῆς οἰκίας του ἀπόστασιν.

Ἡ ὑποταγὴ τῶν Κούρδων εἰς τοὺς Τούρκους ἀρξαμένη τὸ 1837 συνεπληρώθη τὸ 1870 καὶ ὀριστικώτερον τὸ 1887 ὑπὸ τοῦ Χαφῆς Πασᾶ αἰχμαλωτίσαντος τοὺς Μαχμούτηδες τοῦ Βὰν καὶ τοῦ Βεδερχάν.

### 8. Τάρταροι.

Οἱ **Τάρταροι** κατὰ τὸν V. Cuinet (ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. I σελ. 12) μετηνάστευσαν ἐκ Κριμαίας καὶ εἶναι φυλὴ οἰκοῦσα τὸν Θ' αἰῶνα τὰς κοιλάδας τοῦ In-chani· σήμερον τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν δίδεται εἰς τοὺς Μογγόλους οὐδὲ εἰς τοὺς Μαντζοὺς (Mandchoux). Συγκαταλέγονται πλέον οὔτοι εἰς τοὺς πληθυσμοὺς τοῦ Τουρκικοῦ κλάδου καὶ ἡ γλῶσσα των εἶναι ἡ Τουρκικὴ διάλεκτος **Ἄζερμποῦτζάν**. Ἐν τῷ Καυκάσῳ, ἐν τῇ Κριμαίᾳ καὶ τῇ Δοβρουτσᾷ ὑπολογίζονται καὶ σήμερον 200,000 Ταρτάρων, οἵτινες βεβαίως εἶναι ὀλιγώτερον ἀνάμεικτοι ἢ οἱ Ὀσμανλῆδες τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ Τάρταροι οὔτοι ἐν μέρει εἶναι οἱ ἐκπολιτισταὶ τοῦ Καυκάσου, ἐν Πόντῳ δ' ἐλάχιστοι ὑπάρχουσι τῆς φυλῆς ταύτης.

### 9. Τσαπνηδες.

Οἱ **Τσαπνηδες** ἀποτελοῦντες φυλὴν ἀγρίαν ζῶσιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς μεταξὺ Πλατάνων καὶ Τριπόλεως περιφερείας ἔχοντες περὶ τὰ 45 χωρία καὶ ποριζόμενοι τὰ πρὸς τὸ ζῆν συνήθως ἐκ τοῦ λαθρεμπορίου τοῦ καπνοῦ, ὡς οἱ Λαζοί. Κατὰ τὸν Σ. Ἰωαννίδην (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 217) οὔτοι μήτε τοὺς Τούρκους ὁμοιάζοντες μήτε μηδὲν τῶν περὶ αὐτοὺς ἔθνῶν εἶναι αἰσχροὶ καὶ ὄλως ἔκρυθμοι, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ ὑπερκείμενοι τῆς Κερασσύντος Μοσσύνιοι, οὐδόλως δ' ἀπίθανον, ὅτι εἶναι ἀπόγονοι ἐκείνων. Περὶ τῶν αὐτῶν πάλιν ἄλλοι μὲν φρονοῦσιν, ὅτι ἤλθον εἰς τὸν Πόντον ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας, ἄλλοι δέ, ὅτι μετῴκηθησαν ἐκ Περσίας ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου. Καίπερ δὲ ὁμόθησοι τῶν Τούρκων ὄντες κατα-

φρονοῦνται ὑπ' αὐτῶν, ὡς ἔχοντες ἀπόρητόν τινα οἰκογενειακὸν βίον καὶ τελοῦντες μυστικὰς τινὰς ἱεροτελεστίας, ὡς οἱ Κηζηλμπάσηδες. Κατὰ τὸν αὐτὸν Ἰωαννίδην (ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 217) φαίνεται, ὅτι οὗτοι εἶναι ὁμόφυλοι τῶν Τζάννων καὶ ἀρχαῖοι τῆς χώρας κάτοικοι μὴ ἀποβαλόντες τὰ πάτρια, ὡς δ' ἐκεῖνοι, πολλὰ παρέσχον καὶ οὗτοι πράγματα εἰς τὸ Βυζαντιακὸν κράτος καὶ εἰς τὸ τῶν Κομνηνῶν καίπερ χριστιανίζοντες κατὰ τὸν μεσαίωνα. Καὶ Τσιαπνηδες ἐν Πόντῳ εἶναι ἐλάχιστοι.

### 10. Κηζηλμπάσηδες.

Ὡς τῶν Τσιαπνηδῶν, οὕτω καὶ τῶν *Κηζηλμπάσηδων* ἡ καταγωγή δὲν εἶναι σαφῶς ὠρισμένη. Οὗτοι εἶναι ὀνόματι μόνον Μωαμεθανοί, διότι διασφύζουσι ζώσας παραδόσεις Χριστιανικὰς μετὰ σκοτεινῶν συνηθειῶν τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὁμοταξίαν ἐκείνην τῶν φυλῶν, ὧν ἡ καταγωγή ἐν τῷ παρελθόντι ἀφανῆς καθισταμένη παραμένει εἰς ἡμᾶς σκοτεινὴ, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν μὴ καλυπτόμεναι πρὸ τῶν Χριστιανῶν εἶναι ἐνεργητικαὶ καὶ φιλόπονοι. Οἱ Κηζηλμπάσηδες θεωροῦνται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων καὶ μάλιστα τῶν Τούρκων Χριστιανοί<sup>(1)</sup>, τρώγουσι χοίρειον κρέας καὶ πίνουσιν οἶνον. Μετ' ἀγάπης καὶ τιμῆς παρέχουσι φιλοξενίαν πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ τελοῦσιν ἐν τῷ φανερῷ τὰς ἱεροτελεστίας τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς μεταλήψεως<sup>(2)</sup>. Ὁ θρησκευτικὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ὀνόματι *Δεδὲς* (= πατήρ) κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας εὐλογῶν ἄρτον καὶ οἶνον διανέμει εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους, οἵτινες καὶ λαμβάνουσι ταῦτα μετὰ μεγάλης προσοχῆς, ὅπως μὴ πέση τι χαμαί. Καὶ ταῦτα πάντα οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν, ὅτι οἱ Κηζηλμπά-

(1) E. Reclus ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 350.

(2) Taylor, Journal of the Geographical Society 1868.

σηδες εἶναι Χριστιανοὶ προσποιούμενοι τοὺς Μωαμεθανούς<sup>(1)</sup>. Ὑπὸ τῶν Τούρκων καλοῦνται φωτοσβέσαι, διότι λέγεται περὶ αὐτῶν, ὅτι ἐν ὠρισμένη τοῦ ἔτους ἡμέρᾳ μετὰ τινὰς ἐν καιρῶ νυκτὸς ἱεροτελεστίας ἀποσβεννύουσι τὰ φῶτα· τοῦτο δὲ πράττουσιν οὐχί, ἵνα προβῶσιν εἰς ὄργια ἀκολασίας, ὡς ὑπετέθη ὑπὸ τινων, ἀλλ' ἵνα τελέσωσι Χριστιανικὴν ἱεροτελεστείαν ἀπόκρυφον εἰς τοὺς Τούρκους, ὡς τοιαύτας ἐτέλουν καὶ οἱ Χριστιανοὶ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων<sup>(2)</sup>. Καὶ οἱ Τσιπνηδες σήμερον, ὡς καὶ οἱ Δροῦσοι, ἔχουσι τοιαύτας μυστικὰς ἱεροτελεστίας. Οἱ Κηξηλμπάσηδες θεωροῦνται ὑπὸ τῶν Ποντίων Ἑλλήνων σκληροκάριοι<sup>(3)</sup>.

## ΜΕΡΟΣ Γ'.

### Ο ΠΟΝΤΟΣ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Ὁ Πόντος, χώρα περικαλλὴς καὶ πλήρης θρύλων καὶ παραδόσεων μυθικῶν καὶ ἱστορικῶν τοῦ τε ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τῶν μυθικῶν ἤδη χρόνων φαίνεται, ὅτι ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦλάχιστον κατὰ τὰ παράλια αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα **Κολχίς**, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ τῶν μύθων τοῦ Προμηθέως, τῆς Ἰούης καὶ τοῦ Φρίξου, τοῦ Αἰήτου καὶ τῆς Μηδείας, τῶν Ἀργοναυτῶν, τῶν Ἀμαζόνων, τῆς Ἰφιγενείας καὶ τῶν κατὰ τὸν Ὀρέστην καὶ Πυλάδην ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Θόαντος. Ἐντεῦθεν ὡς

(1) V. Cuinet ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. I. σελ. 254.

(2) J. Perrot, Souvenirs d' un voyage en Asie Mineure σελ. 425.

(3) Τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ αἱ συνήθειαι παρ' ἡμῖν φράσεις: νιὸ Γουζουλμπάσης εἶσαι! (= πόσον σκληροκάριος εἶσαι!) καί: Γουζουλμπάσχηκον καρδιάν ἔσβ (= ἔχει καρδιάν σκληράν, ὡς ἡ τοῦ Κηξηλμπάσης).

χώρας μυστηριώδους καὶ μαγικῆς μετεβιβάζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα διάφοροι μυθικαὶ φῆμαι καὶ παραδόσεις, δι' ὧν ἀνεπλάσσοντο οἱ Ἕλληνες μικροὶ μὲν ἐν τοῖς διδασκαλείοις, μεγάλοι δὲ ἐν τοῖς θεάτροις (1).

Ὁ Ὅμηρος ἀγνοεῖ τὰ ὀνόματα Εὐξείνιος Πόντος καὶ Πόντος, εἰ καὶ μνημονεύει λαοὺς οἰκοῦντας ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Πόντου. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος, ὅστις τοὺς ἐν τῇ Κολχίδι Κόλχους θεωρεῖ ἀποσπασμα Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἀποπλανηθὲν ἢ ἀποκατασταθὲν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Σεσώστριδος (2), καίπερ θαυμάζων τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἀγνοεῖ τὸ ὄνομα Πόντος ὡς ὄνομα τῆς σημερινῆς χώρας.

Ὅτι δὲ ἤδη ἀπὸ χρόνων προῖστορικῶν ἤρχετο εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς χώρας ταύτης ὁ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι Ἑλληνισμός, τοῦτο μαρτυροῦσι τὸ μὲν, ὅτι ἐπὶ τοῦ ὄρους Καυκάσου παραδίδεται προσπασσαλωθεὶς ὁ Προμηθεύς, ὃν ἔπειτα διελθὼν ἐκεῖθεν ἔλυσεν ὁ Ἡρακλῆς, ὅτι κατὰ τὴν μυθολογίαν ἡ Ἰνώ παρουσιάζεται ἐκεῖσε καταφυγούσα διὰ τὴν ἐναντίον τῆς μῆνιν τῆς Ἥρας, ὅτι εἰς τὴν Κολχίδα ἐσώθη ὁ Φοῖβος μετὰ τοῦ χρυσομάλου κριοῦ καὶ ἐκεῖ ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Αἰήτου Χαλκιόπην καὶ ὅτι πρὸς τὸν Θόαντα τὸν βασιλέα τῆς Θοανίας παρουσιάζονται καταφυγόντες ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης, τὸ δὲ, ὅτι εἰς τὴν Κολχίδα ἐγένετο περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος π. Χ. ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία προκληθεῖσα ἐν μέρει μὲν ἐκ παλαιῶν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἀναμνήσεων τῆς χώρας, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς ἐκμετάλλευσιν τοῦ πλούτου ἐκεῖνης καὶ ὅτι βραδύτερον κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον συναντηθεῖσαι ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας μετὰ τῶν ἀρίστων ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν πό-

(1) Κ. Παπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 21.

(2) Ἡροδ. II, 103. 104, Κ. Παπαμιχαλόπ. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 20.

λεων ἀνδρῶν καὶ συμπολεμήσασαι μετ' αὐτῶν ἐγνωρίσθησαν αἱ κυριώταται τῆς χώρας τοῦ Πόντου φυλαί, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, ὡς οἱ **Ἀλιζῶνες** (1), πρὸς οὓς ταυτιζονται οἱ μετέπειτα Χάλυβες (Στράβ IB' 3, 19, 20, πρβλ. καὶ ID' 5, 22, 24), **οἱ Ποφλάγones** (Ἰλ. B 851, E 577, N 656, 666) καὶ αἱ Ἄμαζόνες (Ἰλ. Γ' 189, Z 186), κατὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων ἤδη ἐν τέλει τοῦ II' αἰῶνος π. Χ. εἶχεν ἐκστρατεύσει ὁ Ἡρακλῆς(2).

Ἀπὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ ἐξῆς αἱ ἐμπορικαὶ εἰς τὴν Κολχίδα ἐκδρομαὶ ἐγίνοντο συχνότεραι, καθ' ὅσον, προϊόντος τοῦ χρόνου, κοινότεραι καθίσταντο ἐν Ἑλλάδι αἱ περὶ τοῦ πλούτου καὶ τῶν καλλωνῶν τῆς χώρας ἐκείνης εἰδήσεις. Ἀφ' οὗ δ' ἐν τῷ μεταξὺ δι' ἐπαρκoῦς μελέτης τοῦ ἐδάφους τοῦ Πόντου εἶχε καταστῆ γνωστοτέρα εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ χώρα, τὰς προηγουμένας ἐκείσε ἐμπορικὰς ἐκδρομὰς καὶ περιοδείας διεδέχθησαν μόνιμοι ἀποικιακαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ H' π. Χ. αἰῶνος ἰδρῦθησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου πόλεις ὀνομασταί, ἡ Σινώπη, τὰ Κοτύωρα, ἡ Κερασοῦς καὶ ἡ Τραπεζοῦς (ἴδε σελ. 11), αἵτινες καὶ βραδύτερον ἀπέδωκαν τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμὸν πρὸς τοὺς δι' αὐτῶν ἐπανακάμψαντας μυρῖους τοῦ Ξενοφῶντος.

Ὅτι δὲ καὶ μετέπειτα ἐξηκολούθουν καὶ ὁλοὲν προήγοντο αἱ ἐμπορικαὶ τῆς Ἑλλάδος σχέσεις μετὰ τοῦ Πόντου, τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον, διότι καὶ σῖτον (3) καὶ ξυλείαν ἐκεῖθεν ἐπρομηθεύοντο οἱ Ἑλληνες (ὡς καὶ οἱ Ῥωμαῖοι βραδύτερον) καὶ δού-

(1) Ἰλ. B 856 «Αὐτὰρ Ἀλιζῶνων Ὀδῖος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον | τηλόθεν ἐξ Ἀλύβης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη». Ἰδε καὶ E 39.

(2) Μιχ. Κωνσταντινίδου Ἑλληνικὴ μυθολογία ἐν Ἀθήναις 1912 σελ. 143—144.

(3) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου (Z', 147) οἱ κάτοικοι τοῦ δυτικοῦ Πόντου συμπαθῶς διακείμενοι πρὸς τοὺς ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι Ἑλληνας ἐπόλουν εἰς αὐτοὺς σῖτον καὶ δὲν συνεμάχισαν μετὰ τοῦ Ξέρου τὸ 476 π. Χ. (H', 143).

λους ἐκ τῆς Σκυθίας καὶ διάφορα τῆς χειροτεχνίας προϊόντα ἐκ τοῦ Καυκάσου<sup>(1)</sup>.

Ὁ Πόντος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους Ἑλληνικοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ Α' π.Χ. αἰῶνος ὡς δηλωτικὸν τοῦ ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου βορείου μέρους τῆς Καππαδοκίας, ὅπερ τὸ πάλαι πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς μεγάλης Καππαδοκίας καλούμενον Καππαδοκία ἢ πρὸς Πόντῳ περιλαμβάνετο μεταξὺ τῆς Παφλαγονίας πρὸς Δ καὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ Κολχίδος πρὸς Α, ἤτοι μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀψάρου (Τσοροῦχ) πρὸς Α καὶ τοῦ Ἄλνυος πρὸς Δ, ἐν ᾧ μεσογαίως ὠρίζετο ΝΑ μὲν ὑπὸ τῶν ὀρέων Παρυάδρου καὶ Σκοιδίσου, ΝΔ δὲ ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ Ἄλνυος. Ἡ χώρα αὕτη, ἣτις περιελάμβανε καὶ τὴν ἰδίως μικρὰν Ἀρμενίαν, ἄλλην κατ' ἄλλους χρόνους ἔχουσα ἔκτασιν καὶ διαίρεσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διασταυροῦται ὑπὸ δασωδῶν ὀρέων, ἅτινα πρὸς μὲν τὰ ΝΑ καὶ Α ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συμπυκνούμενα συνδέονται μετὰ τοῦ Ἀραράτ καὶ τοῦ Καυκάσου, πρὸς Δ δὲ χαμηλοῦνται πρὸς τὸν ποταμὸν Ἄλυν. Τὰ ὄρια τῶν παραλίων αὐτῆς δὲν ἦσαν προηγουμένως καθωρισμένα. Ἀσσύριοι, Λυδοί, Μῆδοι καὶ Πέρσαι ἤρξαν ἐν αὐτῇ ἀλληλοδιαδόχως, εἰ καὶ μόνον κατὰ τύπον. Οἱ Φοίνικες, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐπεσκέπτοντο τὴν χώραν ἐν τῇ ἀρχαιότητι δι' ἐπιχειρήσεις ἐμπορικὰς, κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς δὲ χρόνους οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ Γενουήσιοι.

Ἰδίως ἡ ἀλιεῖα τοῦ θύννου<sup>(2)</sup> τὸ πάλαι ὑπῆρξε μία τῶν αἰ-

(1) Ἰδε La grande Encyclopédie τόμ. 24 σελ. 1176--1177 ἐν τῇ λέξει Mère Noire.

(2) Διὰ τοῦτο καὶ πολλαὶ ἀτοιχίαι Ἑλληνικαὶ τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν φέρουσι τὴν εἰκόνα τοῦ θύννου. Ἰδε La grande Encyclopédie τόμ. 24 σελ. 1176--1177.

τιῶν, αἵτινες ἐρείκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν ναυτιλομένων τῆς Μεσογείου πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον (1).

Οὐδεμία δὲ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι αἱ ἤδη ἀπὸ τοῦ Η΄ π. Χ. αἰῶνος ἐπὶ τῆς νοτίου ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἰδρυθεῖσαι Ἑλληνικαὶ πόλεις ἦσαν αὐτόνομοι καὶ ἀνεξάρτητοι ἀκολουθοῦσαι βεβαίως ἐκάστη τὸ αὐτὸ καὶ αἱ μητροπόλεις τῶν πολιτευμα, οὐδ' ἐπεξετάθησιν ἔτι εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἐπὶ μικρὸν μόνον χρονικὸν διάστημα φαίνεται, ὅτι αἱ αὐτόθι Ἑλληνίδες πόλεις διετελέσαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Λυδῶν βασιλέων Ἀλυάττου καὶ Κροίσου (τὸν Ζ΄ καὶ τὸν Σ΄ π. Χ. αἰῶνα), διότι περὶ τὰ μέσα τοῦ Σ΄ π. Χ. αἰῶνος οἱ Πέρσαι κατέλυσαν τὸ Περσικὸν κράτος. Ἄλλὰ καὶ ἡ κυριαρχία τῶν Περσῶν βασιλέων ἐπὶ τοῦ Πόντου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σ΄ αἰῶνος π. Χ. ἐν πολλοῖς μόνον κατ' ὄνομα ὑφίστατο καὶ οἱ δεσμοὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν αὐτόθι φύλων καὶ ἔθνων (2), ὡς καὶ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἦσαν χαλαροὶ καὶ ἀσθενεῖς ὥστε αἱ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι αὐτόνομοι οὐσαὶ διετήρουν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν ψιλῶ ὀνόματι ὑπακούουσαι εἰς τὸν μέγαν βασιλέα. Ὑπὸ τοὺς Ἀχαιμενίδας ὁ Πόντος ἀπετέλει ἰδίαν σατραπείαν, ἣτις σὺν τῷ χρόνῳ κατέστη ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας.

Τὸν Ε΄ π. Χ. αἰῶνα (τὸ 413 π. Χ.) αἱ ἐν τῷ Πόντῳ Ἑλληνίδες πόλεις μετέσχον τῆς Πανιωνίου συμμαχίας καὶ τότε ἐπεσκέφθησαν αὐτὰς ὁ Ἀριστείδης, ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Λάμαχος.

Τὸ 400 π. Χ. ἅπανα ἡ παράλιος τοῦ Πόντου χώρα κατει-

(1) Ἴδε La grande Encyclop. τόμ. 24 σελ. 1176 - 1177. Περὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἰδίως Πόντου προσαγορευομένου ἴδε Στράβ. βιβλ. Α' 2, 21.

(2) Τινὰ μάλιστα τῶν ἔθνων τοῦ Πόντου, ὡς οἱ Κόλχοι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ ἄλλοι οὐδόλως ἀνεγνώριζον τὴν Περσικὴν κυριαρχίαν, καθ' ἃ διδάσκει ὁ Ξενοφῶν (Κύρου ἀνάβ. VII 8, 24).

λημμένη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Παρλαγόνων καὶ τινῶν βαρβάρων φύλων εἶχεν ἀποτινάξει ὄντως τὸν Περσικὸν ζυγόν, ἀλλὰ περὶ τὸ 375 ἡ κυριαρχία τοῦ Πέρσου βασιλέως ἀποκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Δατάμου καὶ ἔκτοτε μέχρι τῆς πτώσεως τῆς μοναρχίας τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἡ Ποντικὴ Καππαδοκία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν Περσίαν <sup>(1)</sup>.

Τὸ 374 π.Χ. ὁ δυτικὸς Πόντος συμπεριελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἀριαράθου τοῦ Α', Πέρσου εὐγενοῦς, εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ἦν καὶ κηρύξας οὗτος ὅλην ἀνεξάρτητον ἀνηγορεύθη βασιλεὺς αὐτῆς. Μετ' αὐτὸν ἐβασίλευσεν Ἀριαράθης ὁ Β' τὸ 355 π.Χ., τὸ δὲ 323 ἡ ὅλη Καππαδοκία περιήλθεν εἰς τὴν ἔξουσίαν τοῦ Εὐμένους. Ἡ δὲ Μακεδονικὴ κυριαρχία ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ διήρκεσε μέχρι τοῦ 302 π.Χ.

Ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν μυρίων μέχρι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου αἱ Ἑλληνικαὶ ἐν τῷ Πόντῳ πόλεις πολλαπλασιασθεῖσαι διὰ νέων πάντοτε εἰς τὴν παραλίαν ἰδρυομένων ἀποικιῶν ἀπέλανον ἄκρας εἰρήνης, ἐπὶ δὲ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὡς καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπικρατῶν ἰδίως ἐν Πόντῳ φαίνεται εἰσδύσας καὶ εἰς τὰ μεσογαίωτα τῆς χώρας, ὁπότε καὶ ἀνεφάνησαν πόλεις ἑλληνίζουσαι καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικούμεναι, τὰ Κόμανα, τὰ Κάβειρα, τὰ Γαζίουρα καὶ ἡ τότε ἰδρυθεῖσα Ἀμάσεια <sup>(2)</sup>. Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν εἰς Ἀσίαν ἐκστρατείαν αὐτοῦ ἐκδιώξας τοὺς ἐν Πόντῳ Πέρσας σατράπας καὶ ἐπάρχους ἀφῆκεν αὐτονόμους πάσας τὰς ἐπαρχίας καὶ πόλεις, ἐν αἷς καὶ τὴν Ἀμισὸν ἐπὶ Περσοκρατίας στερηθεῖσαν τοῦ δημοκρατικοῦ αὐτῆς πολιτεύματος. Οἱ διάδοχοι ὁμῶς αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους διαπληκτιζόμενοι περιεῖδον νὰ ἐγκα-

(1) Ἴδε H. Waddington (Babelon—Th. Reinach) Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure tome I, 1<sup>er</sup> fascicule Paris 1904 σ. 1.

(2) Ἴδε Σ. Ἰωαννίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 17.

τασταθῆ βασιλεία καὶ ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν τῷ Πόντῳ, καθ' ἃ διδάσκει ὁ Στράβων (IB' 1, 4). Ἦδη τὸ 363 π. Χ. ὁ σατράπης τῆς Φρυγίας Ἀριοβαρζάνης εἶχεν ὑποτάξει ἔθνη τινὰ τῆς Παφλαγονίας καὶ τοῦ Πόντου. Τούτου ὁ ἔγγονος ἔπειτα τὸ 301 Μιθραδάτης ὁ Γ' μετὰ τὴν ἐν Ἰψῷ μάχην ἴδρυσεν ἴδιον κράτος ἐν Πόντῳ, ἐφ' ᾧ καὶ Κτίστης ἐπωνομάσθη, καὶ τὸ 296 ἔλαβε τὸν τίτλον βασιλέως τῆς Παφλαγονίας καὶ τῆς Καππαδοκίας τῆς πρὸς Πόντον. οὗτω δ' ἐτιτλοφοροῦντο καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Ἡ σειρά τῶν Μιθραδατῶν (Ἀγαμενιδῶν) τούτων τῶν αυτοκαλουμένων βασιλέων τοῦ Πόντου (ἀπὸ τοῦ 301—63 π. Χ.) ἔχει οὕτω: **Μιθραδάτης ὁ Γ'** (301 π. Χ.), Ἀριοβαρζάνης ὁ Γ' (266), ὅστις κατέκτησε τὴν Ἀμαστριν οὖσαν μὲν νέον κτίσμα, ἀλλὰ μὴ ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ τῶν βασιλέων τοῦ Πόντου (ἴδε Κ. Παπαρηγ. Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Β' σελ. 317), **Μιθραδάτης ὁ Δ'** (222), ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Φαρνάκης ὁ Α'** (183), ὅστις κατέλαβε τὴν Σινώπην, **Μιθραδάτης ὁ Ε'** ὁ Εὐεργέτης (156) καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Μιθραδάτης ὁ Ϛ'** (120—63 π. Χ.) ὁ ἐπιληθεις μέγας καὶ Εὐπάτωρ. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου τὸ κράτος τοῦ Πόντου (οὐτινος πρωτεύουσα κατέστη κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ Ἀμισός, ἔπειτα δὲ ἡ Σινώπη) ἐφθασεν εἰς μεγίστην ἀκμὴν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τὸ 63 π. Χ. Κατὰ τοὺς πολέμους τοὺς διεξαχθέντας ἀπὸ τοῦ 89—63 π. Χ. μεταξὺ τοῦ Μιθραδάτου τούτου καὶ τῶν Ρωμαίων οἱ μὲν οἰκοῦντες περὶ τὴν Θεμισκυραν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμισοῦ καὶ τῶν μεσογαίων πόλεων ἦσαν σύμμαχοι τοῦ Μιθραδάτου, ἡ δὲ Τραπεζοῦς καὶ ἄλλαι παρὰ τῆς Πόντου πόλεις κηρυχθεῖσαι ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων συνηγωνίζοντο μετ' αὐτῶν, ἕως οὗ ἐπὶ τέλος ὁ Μιθραδάτης ἠττηθεὶς περὶ τὰ Κάβειρα καὶ ἔπειτα περὶ τὰ Κόμανα κατέφυγεν εἰς Ἀρμενίαν πρὸς τὸν ἐκεῖ γαμβρὸν αὐτοῦ Τιγράνην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Χερσῶνα.

Ὁ δὲ νικητὴς αὐτοῦ Πομπήϊος ἔκτισε τότε τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Μαγνόπολιν παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν ποταμῶν Ἰριδος καὶ Λύκου. Τὸ κράτος τοῦ Μιθραδάτου ἐξελληνισθὲν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον εἶχε καθόλου χαρακτῆρα Ἑλληνικόν, διεκρίνοντο ὅμως καὶ πάλιν ἐν αὐτῷ ποῦ μὲν περισσότερον ποῦ δὲ ὀλιγώτερον τὰ ὑπολείμματα τῶν διαφορῶν φυλῶν καὶ ἔθνων. Βεβαίως ἡ ἐξελληνισις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας τοῦ Πόντου διηκολύνθη πολὺ ἔκ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, δὲν συνεπληρώθη ὅμως αὕτη, εἰμὴ ἐπὶ Μιθραδάτου τοῦ Εὐπάτορος (1). Πρωτεύουσα δὲ τοῦ Παρθικοῦ κράτους τὸν τελευταῖον π. Χ. αἰῶνα ἐγένετο ἡ Σινώπη, ὁπότε καὶ ἡ Κερασσοῦς μετωνομάσθη **Φαργακία**.

Τὸ 63 ἔτος π. Χ. ἡ μὲν πρὸς Δ τοῦ Ἄλνυος χώρα ὡς τμήμα τῆς Ἐπαρχίας Βιθυνίας συνηνώθη μετὰ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλα δὲ μέρη παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Πομπηίου εἰς ἡγεμόνας τινὰς τῆς Μ. Ἀσίας. Τότε δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Ἐπαρχίαν τῆς Βιθυνίας καὶ τὸν Πόντον προσκείμενον τμήμα μέχρι τοῦ Ἄλνυος καὶ πέραν τῆς παραλίας ἔλαβεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Γαλατῶν **Δηϊόταρος** καὶ ἡ περιοχὴ αὕτη ὀνομασθεῖσα **Πόντος Γαλατικὸς** παρεχωρήθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου εἰς τὸν διάδοχον τοῦ Δηϊοτάρου **Ἀμύνταν** καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ 25 π. Χ. ὑπήχθη ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Βιθυνίας, τὸ δὲ μέσον τμήμα τῆς καθόλου χώρας τοῦ Πόντου περιέσθην τὸ 36 π. Χ. διὰ τοῦ Ἀντωνίου εἰς τινα ἡγεμόνα Πολέμωνα(2), υἱὸν τοῦ ἐκ Λαοδικείας ῥήτορος Ζή-

(1) Ὅτε οὗτος ἐκυρίευσεν τὴν Χίον ἐξανδραποδίσας τοὺς κατοικοὺς κατὰ τὸν Ποσειδώνιον τὸν Στωϊκὸν καὶ Νικόλαον τὸν Περιπατητικὸν παρέδωκεν αὐτοὺς δεδεμένους εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ δούλους, ἵνα κατοικισθῶσιν εἰς τὴν Κολχίδα. Ἴδε C. Müller, *Fragm. Historic. Graec.* III ἐκδ. Didot Paris 1849, σελ. 265—266.

(2) Εἰς τοῦτον, τοῦ ὁποίου χήρα ἐπῆρξεν ἡ Πυθοδορίς, ἡ θεία τοῦ Στράβωνος, ὑπήγετο τότε καὶ ἡ Κολχίς (ὡς μαρτυρεῖ ὁ Στράβ. XI, 2, 18 καὶ XII, 3, 29), τὴν ὁποίαν κυριεύσας τὸ 84 π. Χ. ὁ Μιθραδάτης ὁ Εὐπάτωρ διώρισεν βασιλεία αὐτῆς τὸν υἱὸν του Μαζάρη.

νωνος ἐκλήθη ἔξ αὐτοῦ *Πόντος Πολεμωνιακός* καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο διετήρησε καὶ ἀφ' οὗ ἔτι τὸ πλεῖστον τῆς χώρας παρεδόθη τὸ 63 μ.Χ. ὑπὸ Πολέμωνος τοῦ Β' εἰς τὸν Νέρωνα, ἐν ᾧ τὸ ὑπόλοιπον μέρος ὑπήχθη ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Καππαδοκίας Ἀρχέλαον παραδοθὲν αὐτῷ ὡς προῖξ τῆς συζύγου του Πυθοδορίδος<sup>(1)</sup>, ἡ δὲ χώρα τῶν Κόλχων καὶ ἄλλων γειτόνων λαῶν περὶ τὸν ΝΑ μυχὸν τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἶχε λάβει ἴδιον βασιλέα Ἀρίσταρχον καλούμενον.

Ἀπὸ τοῦ 63 μ. Χ. ὁ Πόντος ἀποτελούμενος κατ' ἀρχὰς ἔξ ἐνὸς μέρους τῆς Γαλατίας καὶ ἔπειτα ἐκ τοῦ Γαλατικοῦ Πόντου τῆς Καππαδοκίας ἦτο πλέον Ῥωμαϊκὴ Ἐπαρχία καὶ ὡς τοιαύτη ἠὲδοκίμησε πολὺ ὑπὸ τοὺς φιλελευθέρους θεσμοὺς τῆς Ρώμης καὶ ἰδίως ἐπὶ Ἀδριανοῦ (117—137 μ. Χ.), ὅστις καὶ ἐπεσκέρθη τὴν Τραπεζοῦντα τὸ ἔαρ τοῦ 124. Ἐν τέλει τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον (ἐπὶ Ἰουστινιανῷ) ὁ Πόντος παρουσιάζεται διηρημένος πάλιν εἰς δύο ἐπαρχίας, ὧν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἑκαλεῖτο *Πόντος Πολεμωνιακός* μετὰ πρωτευούσης τῆς Νεοκαισαρείας, ἡ δὲ πρὸς δυσμὰς *Ἐλενόποντος* <sup>(2)</sup> μετὰ πρωτευούσης τῆς Ἀμασειας.

Ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ὁ δυτικὸς Πόντος περιελθὼν εἰς τὴν τοῦ Βυζαντίου συμπεριλαμβάνετο εἰς τὸ Ἀρμενικὸν λεγόμενον θέμα, οὗτινος ἀκμάζουσαι πόλεις ἦσαν ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Ἀμάσεια, ἡ Ἀμισός, ἡ Σινώπη, τὰ Κόμανα, τὰ Ζῆλα, τὰ Εὐχάϊτα, τὰ Ἰβωρα (νῦν Τσοροῦμ) καὶ ἡ Εὐδοκίας (νῦν Τοκάτ).

(1) Ἀδελφὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς Πολέμωνος τοῦ Α' ἐβασιλευσε μόνη (8. π. Χ. μέχρι 21 μ. Χ.), συμμετέχοντος εἰς τὰ πράγματα ἐνὸς τῶν υἱῶν αὐτῆς, Πολέμωνος τοῦ Β'.

(2) Κακῶς φέρεται *Ἐλληνόποντος* παρὰ τῷ Brockhaus Ἐγκυκλ. Λεξ. τόμ. 13 σελ. 272. Λέγεται δὲ καὶ Διόςποντος.

Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου (379-395) ἀναφέρεται δοῦς ἀπάσης τῆς χώρας τοῦ Πόντου Ἀδγουστάλιος τις Κορτίκιος, ὅστις καὶ ὑπὸ πολλῶν καλεῖται βασιλεὺς Χριστιανὸς Τραπεζοῦντος, Κολχίδος, Λαζικῆς, Τζαννίκων καὶ Περαιτίας<sup>(1)</sup>.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος (505) κατελθόντες ἐκ Κανκάσου οἱ Σάννοι (ἢ Τζάννοι) ἐπέδραμον τὸν Πόντον καὶ ἐδήλωσαν αὐτόν, ὡς καὶ τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν, οἱ δὲ Λαζοὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκηρύχθησαν ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κολχίδι ἔκτοτε Λαζικῇ ὀνομασθείσῃ.

Τὸν αὐτὸν αἰῶνα, καθ' ᾧ ὁ Προκόπιος (ὑπὲρ τοῦ πολέμου 8,567) παραδίδει, ὁ Πόντος ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Κολχίδος μέχρι τῆς Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Βυζαντίου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 5' μ. Χ. αἰῶνος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ (565) ὁ Πολεμωνιακὸς Πόντος ἐπηξήθη διὰ τῆς χώρας τῶν Λαζῶν.

Βραδύτερον τὸν Η' μ. Χ. αἰῶνα τὸ ὄνομα Πόντος ἀπὸ τῶν νικῶν τῶν Ἀράβων ἐξηφανίσθη, ὡς καὶ τὰ ὀνόματα πολλῶν ἄλλων χωρῶν ἐν Ἀνατολῇ καὶ αἱ ἰδιαιτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχαίαι δὲν ὀνομάζοντο πλέον ἐπαρχαίαι, ἀλλὰ θέματα <sup>(2)</sup> (27 τὸν ἀριθμὸν κατὰ τὸν Συνέδρημον Ἰεροκλέους ἕκδ. Βιέννης σελ. 397,3). Πρὸ δὲ τῆς εἰς θέματα διαιρέσεως τοῦ ὅλου κράτους ἐκ τῶν 64 ἐπαρχιῶν, αἷς περιελάμβανε τοῦτο, ἡ 39ῆ ἦτο ἡ τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου ἔχουσα ὑπὸ ἡγεμόνα πόλεις πέντε τὴν Νεοκαισάρειαν, τὰ Κόμανα, τὸ Πολεμώνιον, τὴν Κερασοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἧτις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰς θέματα διαιρέσεως

(1) Τρύφ. Εὐαγγελίδ. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 28.

(2) I. Φαλλμερ. Ἱστορ. τῆς αὐτοκρατ. τῆς Τραπεζ. σελ. 15. Κατ' ἄλλους τὸ Βυζαντιακὸν κράτος διηρεῖτο εἰς 29 θέματα (ἦτοι νομοὺς καθ' ἡμᾶς), ὧν 17 μὲν ὑπῆρχον ἐν Ἀσίᾳ, 12 δ' ἐν Εὐρώπῃ.

ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα τοῦ γνωστοῦ θέματος τῆς Χαλδίας (1) εἰκοστοῦ πρώτου κατὰ τὴν τάξιν, ὀγδόου δὲ ἐκ τῶν τῆς Ἀσίας καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Περσῶν, τῶν Τουρκομάνων καὶ τῶν Ἀράβων καταστῆσα μητρόπολις πασῶν τῶν περιόικων πόλεων καὶ κέντρον τῶν πολεμικῶν, πολιτικῶν, ἐμπορικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Ἰβηρίας.

Οἱ δοῦκες ἢ στρατηγοὶ τοῦ θέματος τῆς Χαλδίας τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν τῆς Ἀσίας κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν μεγάλης καὶ ἐξαιρετικῆς ἀπολαύοντες τιμῆς ἐνεθαυρύνοντο εἰς τὴν φιλαρχίαν καὶ τινες αὐτῶν, ὅσάκις ἡ ἀνώμαλος τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους κατάστασις παρεῖχεν εὐκαιρίαν, ἐπωφελοῦμενοι ταύτης τυπικῶς μόνον συνεδέοντο πρὸς αὐτὸ ζητοῦντες νὰ λάβωσι τὴν ἐπωνυμίαν ἀνεξαρτήτου ἡγεμόνος, ὅπερ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπέτυχον οὐχὶ ὁμῶς καὶ ὀριστικῶς.

Ἐκ τῶν δουκῶν τῆς Τραπεζοῦντος ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἰδίως ὁ ἐκ Χαλδίας Θεόδωρος Γαβρᾶς, ὅστις ἀπαλλάξας προηγουμένως τὴν πόλιν ταύτην, τὴν Ἀμισόν, τὴν Σινώπην καὶ τὴν Ἡράκλειαν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σελτζουκιδῶν ἀπέκρουσεν ὀλίγον ἔπειτα καὶ τὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γεωργίας Δαβίδ, οὕτω δὲ ἀκαταμάχητος γενόμενος ἐθεώρησε πλέον ἰδιοκτησίαν του τὴν Τραπεζοῦντα· ἴδε Ἀλεξιάδ. βιβλ. 8 σελ. 240 ἔκδ. Παρισ. «τὴν Τραπεζοῦντα ἐλὼν καὶ ὡς ἴδιον λάχος ἑαυτῷ ἀποκληρωσάμενος ἀμαχος ἦν».

Ἡ κατάστασις αὕτη φαίνεται ἐξακολουθήσασα μέχρι τῆς ὑπὸ

(1) Τοῦτο κατὰ πρῶτον ἐκαλεῖτο Ἀρμενιακὸν θέμα (ἴδε ἄνωτ. σελ. 139) καὶ ἔφθανε μέχρι τῆς Κολωνείας, τῆς Καμάχης καὶ Κελτζινῆς εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Εὐφράτου ἐν τῇ Μικρῇ Ἀρμενίᾳ (I. Φαλλμερ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 15).

τῶν Λατίνων ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου (τὸ 1204), ὅποτε καὶ ἐγκαθιδρύθη ἐν Πόντῳ νέον καθεστῶς, διότι ἰδρύθη ἐκεῖ ὑπὸ Ἄλεξιου τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ νέον κράτος διὰ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, ἣτις διατηρηθεῖσα ἐπὶ 257 ἔτη, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1461, κατελύθη διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ Μωάμεθ τοῦ Β', ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως δὲ τοῦ Πόντου ὑπὸ τῶν Τούρκων διατελεῖ καὶ οὗτος ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν. Μόνον τὸ Λαζιστάν, ἡ Τραπεζοῦς καὶ μικρὸν τμήμα αὐτῆς πρὸς Ν μέχρι Ἀργυροπόλεως, ὡς καὶ τὸ Ἐρζερούμ, τὸ Ἐρζιγγιάν καὶ τὸ Μπαϊμπούρτ, κατὰ τὸν Πανευρωπαϊκὸν πόλεμον ἀπλευθερώθησαν καὶ μετὰ πέντε περίπου αἰῶνων σκληρὰν δουλείαν ἠξιώθησαν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐπ' ὀλίγον μόνον χρόνον, διότι, ἀποσυρθέντος τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἐκ λόγων γνωστῶν, ἐπεβλήθη πάλιν εἰς πάντα τὰ ἐκκενωθέντα μέρη ἡ Τουρκικὴ τυραννία.

Ἐπὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος Ἄλεξιου Α' τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ (1204—1222) τὸ ἐν τῷ Πόντῳ κράτος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Φάσιδος ἀρχόμενον ἔφθανε μέχρι Ἀμισοῦ, περιελάμβανε δὲ τὴν ἰδίως Κολχίδα, τὴν Τραπεζοῦντα ὡς πρωτεύουσαν, τὴν Τρίπολιν, τὴν Κερασοῦντα, τὸ Μεσοχάλδιον, τὸ φρούριον τοῦ Ἰάσονος καὶ πάντα τὰ ὄρεινά φρούρια, ὡς καὶ ὅλας τὰς παραλίους πόλεις μέχρι Ἀμισοῦ καὶ τὰς πλουσίας εἰς ὀπώρας, οἶνον καὶ ἔλαιον πεδιάδας τῆς Σίδης καὶ τῆς Θεμισκύρας, πρὸς τούτοις δὲ καὶ τινὰς πόλεις τῆς νῦν Κριμαίας καὶ τὰ περὶ τὴν Χερσῶνα, πάντα ταῦτα ὑπὸ τὸ ὄνομα Περατεία (Σ. Ἰωαννίδ. Ἱστορ. Τραπεζ. σελ. 58). Καὶ ἐπολιόρησε μὲν ὁ Ἄλέξιος ὁ Α' καὶ τὴν Ἀμισὸν ζητήσας νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ἐξαρτωμένην ἀπ' αὐτοῦ (τοῦ Βυζαντίου) μετὰ ταῦτα ὅμως ἀναγκραχθεῖσαν ἀνεξάρτητον ἡγεμονίαν ὑπὸ τὸν ἑπαρχον αὐτῆς Σάββαν, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν

πολιορκίαν καὶ ν' ἀπέλθῃ ἄπρακτος, διότι ἡ πόλις ἐβροθηεῖτο ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου. Συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ἀδελφός του Δαβίδ κυριεύσας τὴν Σινώπην μετὰ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας διὰ στρατοῦ Παφλαγόνων καὶ Ἰβήρων ἔφθασε μέχρι Ποντοηρακλείας καὶ πέραν αὐτῆς μέχρι τοῦ Σαγγαρίου ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Νικομηδείας, ἀλλ' ἐν τέλει προσελάνων μετὰ στρατοῦ κατὰ τῆς Νικαίας κατενικήθη καὶ ἡ Σινώπη ἔπειτα, ἀφ' οὗ ὁ Δαβίδ ὑπεραμνόμενος αὐτῆς πολιορκουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔπεσε, περιτῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν βαρβάρων. Πρὸ τούτου δὲ οὗτος εἶχεν ἀπολέσει τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Ἀμαστριν καὶ ὅλην τὴν περίεξ χώραν.

Ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Πόντος ἀργότερον διηρέθη εἰς βιλαγέτια (ἦτοι νομοὺς) καὶ σήμερον περιλαμβάνει τρία τὰ ἐξῆς: τὸ τῆς Τραπεζοῦντος μετὰ τῆς ἀνεξαρτήτου αὐτοδιοικήσεως Τζαννίκι, τὸ τῆς Σεβαστείας καὶ τὸ τῆς Κασταμονῆς· ἴδε σελ. 12.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτῆς (1204—1461) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιληφθῇ ἐν τοῖς στενοῖς ὄριοις τοῦ παρόντος πονήματος, ἀναγράφονται μόνον τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τῶν κατ' αὐτὴν βασιλευσάντων εἴκοσι βασιλέων.

1) Ἀλέξιος Α' ὁ μέγας Κομνηνός 1204—1222 ὁ καὶ ἰδρυτὴς τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος.

2) Ἀνδρόνικος Α' Γίδων ἢ Γίδος 1222—1235.

3) Ἰωάννης Α' Ἀξούχος 1235—1241 (1).

4) Μανουὴλ Α' μέγας Κομνηνός 1241—1263 (2).

(1) Ὁροθότερον μέχρι τοῦ 1238 κατὰ *Coins of the Vandals Ostrogoths and Lombards in the British Museum* (London 1911). Οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἱστορ. τῆς Βυζαντ. λογοτεχνίας τοῦ Κρούμβαχερ (μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου) τόμ. Γ' σελ. 709—710.

(2) Κατὰ *Coins κλπ.* (ἴδε ἄνωτ). ἀπὸ τοῦ 1238—1263 (καὶ κατὰ τὸν Κρούμβ. ὡσαύτως).

- 5) Ἀνδρόνικος ὁ Β' 1263—1266.
- 6) Γεώργιος Α' 1266—1280.
- 7) Ἰωάννης Β' 1280—1298, ἢ κατὰ Φαλλμερ. 1279—1297 (1).
- 8) Ἀλέξιος Β' ὁ μέγας Κομνηνὸς 1298 (ἢ κατὰ Φαλλμερ., Coins of the Vandals κλπ. καὶ Κρούμβαχερ 1297—1330.
- 9) Ἀνδρόνικος Γ' 1330—1332.
- 10) Μανουὴλ Β' 1332.
- 11) Βασίλειος Α' 1332 (ἢ κατὰ Φαλλμερ. καὶ Κρούμβαχερ 1333)—1340.
- 12) Εἰρήνη Παλαιολογίνα 1340—1341.
- 13) Ἄννα Κομνηνὴ 1341—1342.
- 14) Ἰωάννης Γ' Κομνηνὸς (1342—1344).
- 15) Μιχαὴλ Α' 1344—1349.
- 16) Ἀλέξιος Γ' ὁ μέγας Κομνηνὸς 1349—1390 (2).
- 17) Μανουὴλ Γ' Κομνηνὸς (1390—1417).
- 18) Ἀλέξιος Δ' Κομνηνὸς 1417—1446 (3).
- 19) Ἰωάννης Δ' Καλοῖωάννης 1446—1458.
- 20) Δαβὶδ Κομνηνὸς ὁ καὶ τελευταῖος ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ τῆς Τραπεζοῦντος 1458—1461 (4).

Οὗτος μετὰ τὴν δι' ἀπάτης γενομένην παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος εἰς τὸν κατακτητὴν Μωάμεθ ἀπεστάλη μετὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ τινῶν προκρίτων τῆς πόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σέρρα; ἢ καὶ κατ' ἄλλους εἰς Ἀδριανούπολιν, ἀλλὰ τὸ 1464 μετακληθεὶς μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς τὴν πρωτεύ-

(1) Κατὰ Coins κλπ. (ἴδε ἄνωτ.) ἀπὸ τοῦ 1280—1297.

(2) Κατὰ Κρούμβαχερ (ἱστορ. τῆς Βυζαντιν. λογοτεχνίας μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου τόμ. Γ') 1350—1390.

(3) Κατὰ Κρούμβαχερ (ἐνθ' ἄνωτ.) 1412—1447 (;).

(4) Κατὰ Φαλλμερ. καὶ κατὰ Κρούμβ. (ἐνθ' ἄνωτ.) 1458—1462.

ούσαν και μη δεχθείς ν' ἀσπασθῆ τὸν Ἰσλαμισμὸν, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἔσχε τὸ φοβερὸν ἀτύχημα νὰ ἴδῃ τοὺς ἑπτὰ υἱοὺς αὐτοῦ και τὸν ἀνεψιὸν του Ἀλέξιον τὸν Ε' πεσόοντας ὑπὸ τὸν πέλεκυν τοῦ δημίου, ὑπέστη γενναιοψύχως τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐπιφωνῶν τὸ «Δίκαιος εἶ, Κύριε, και εὐθεῖαι αἱ κρίσεις Σου».

Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἅπαν σχεδὸν τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ βίου αὐτῆς, ἤτοι 257 ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της, διήλθεν ἐν διηνεκεὶ πάλῃ, πολλάκις δὲ μάλιστα ἀντιμετωπίζουσα ἐχθρικὰς δυνάμεις πολὺ ὑπερβαλλούσας κατ' ἀριθμὸν ἀνεδεικνύετο ὑπερτέρα ἑαυτῆς και πλειστάκις ὑπερίσχυεν ἐκείνων.

Τὸ ἐπίσημον ἔμβλημα τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος ἦτο ἕξ ἀρχῆς δικέφαλος ἀετός, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Β' ὑποχρεωθέντος κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑποδοχὴν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του αὐτοκράτορος Μιχαῆλ τοῦ Παλαιολόγου νὰ παρουσιασθῆ πρὸ αὐτοῦ ἄνευ τῶν ἀετῶν και τῶν πορφύρων σανδαλίων ἐν στολῇ δεσπότης και μόλις μετὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου αὐτοῦ μετὰ τῆς Εὐδοκίας (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1282) τιμηθέντος διὰ τῆς ἀδείας τοῦ νὰ φέρῃ τὰ αὐτοκρατορικὰ παράσημα ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια τοῦ νὰ φέρωσι μονοκεφάλους ἀετοὺς ἀντὶ δικεφάλων οἱ κατὰ καιρὸν αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος και νὰ μὴ τιτλοφορῶνται πλέον *αὐτοκράτορες Ρωμαίων*, ἀλλ' *αὐτοκράτορες πάσης Ἀνατολῆς, Ἰβήρων και Περαιτίας*. Ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς χρήσεως μονοκεφάλου ἀετοῦ ὡς συμβόλου τῆς δυνάμεως και σημασίας τοῦ ἐν Πόντῳ Ἑλληνισμοῦ ἀνάγεται εἰς πολὺ ἀπωτέρους χρόνους, εἰς τὰ τέλη τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, ὡς ἐξάγεται ἐκ λαμπροῦ τῆς Σινώπης νομίσματος ἀναγομένου εἰς τὰ μεταξὺ τοῦ 322 και 220 π. Χ. ἔτη και ἀπεικονίζοντος ἐπὶ τοῦ ἐνὸς μὲν μέρους ὠραῖον μονοκέφαλον ἀετὸν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΣΙΝΩΠΗΣ, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου δὲ κεφαλὴν γυ-

ναϊκὸς αὐτὴν ταύτην τὴν πόλιν συμβολιζούσης. Τοῦ μονοκεφάλου τούτου ἀειοῦ εἰκὼν ἄνευ τῆς ἐπιγραφῆς παρέχεται ἐνταῦθα, διότι οὗτος



εἶναι στενωτάτα συνδεδεμένος μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀνατολῆς καθόλου, ὡς λίαν ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ κ. Σβορώνος Διευθυντῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου καὶ καθηγητῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ὅστις καὶ λαμπρῶς ἐξηγεῖ πόθεν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ δικέφαλος ἐν σελ. 55—56 τῆς ἀξιολόγου μελέτης

αὐτοῦ «Πῶς ἐγεννήθη ὁ δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου ἐν Ἀθήναις 1914».

## ΜΕΡΟΣ Δ'.

1) Θρησκευματα ἐν Πόντῳ. 2) Ἡ ἐν τῷ Πόντῳ Ἑλληνικὴ διάλεκτος. 3) Γράμματα, ἐπιστῆμαι καὶ σχολικὴ κίνησις ἐν Πόντῳ. 4) Ἐμπόριον, προϊόντα εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς. 5) Αὐτάρκεια τῆς χώρας. 6) Βιομηχανία καὶ τέχναι ἐν Πόντῳ.

### 1. Θρησκευματα ἐν Πόντῳ.

Τὰ ἐπικρατοῦντα ἐν Πόντῳ θρησκευματα εἶναι δύο, ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰσλαμισμὸς. Καὶ τὸν μὲν Χριστιανισμὸν πρεσβεύουσιν οἱ ὀρθόδοξοι Ἑλληγες, ἐλάχιστοι διαμαρτυρόμενοι, Εὐρωπαῖοι καὶ Ἑλληγες καθολικοί, οἱ Ἀρμένιοι (Γρηγοριανοὶ καὶ Καθολικοί), οἱ ἐν τοῖς σαντζακίοις Σινώπης, Ἀμασείας καὶ Καρὰ χισσὰρ Ἀραβες καὶ τινες τῶν Γεωργιανῶν, τὸν δὲ Ἰσλα-

μισμὸν οἱ Τοῦρκοι καὶ διάφορα φύλα ὁμοθρήσκα μὲν πρὸς αὐτοὺς, ἀλλ' ἕτερογενῆ μετὰ φιλεικῆς συνειδήσεως καὶ ἐνίοτε θρησκευτικῶν τινῶν διαφορῶν, αὐτόχθονα ἢ καὶ ἐκ μεταναστεύσεων προελθόντα, ὡς οἱ Κοῦρδοι (ἐν τοῖς σαντζακίοις Σινώπης, Ἀμασειας, Καρὰ-χισσὰρ καὶ Τοκάτης), οἱ Τσιαπῆδες, οἱ περὶ τὴν Χόπαν κυρίως Λαῖοι καὶ οἱ ἐν τῷ Λαζιστὰν Ἑλληνογενεῖς, οἱ Πέρσαι (1), οἱ Κιρκάσιοι (ἐν τοῖς σαντζακίοις Σινώπης, Ἀμασειας, Καρὰ-χισσὰρ καὶ Τοκάτης), οἱ Γεωργιανοὶ (ἐν τῷ σαντζακίῳ Σινώπης), οἱ Πομάκοι καὶ οἱ Βόσνιοι (ἐν τῷ σαντζακίῳ Σινώπης), οἱ Τάρταροι καὶ οἱ Κιζηλιμπάσηδες (ἐν τοῖς σαντζακίοις Σινώπης, Ἀμασειας, Καρὰ-Χισσὰρ καὶ Τοκάτης).

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὁμοθρήσκων μὲν ἀλλ' ἕτερογενῶν πρὸς τοὺς Τούρκους πλὴν τῶν ἐν τῷ Λαζιστὰν Λαῖων ἀνήκει καὶ πλῆθος ὁμογενῶν, οἵτινες τὸ κατ' ἀρχὰς ὄντες Ἕλληνες Χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν κατὰ διαφόρους χρονικὰς περιόδους τῆς Τουρκοκρατίας διὰ τῆς βίας, ὡς οἱ Ὀφλῆδες, οἱ Τουρναλῆδες (ἴδε σελ. 16—18) καὶ οἱ περισσότεροι τῶν Τσάνων, διετήρησαν ὅμως πάντες ἡθὴ τινὰ καὶ ἔθιμα Ἑλληνικὰ καὶ Χριστιανικά, ὡς καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐν ᾧ οἱ ἐν τῷ Λαζιστὰν Λαῖοι μετὰ τῆς προτέρας Χριστιανικῆς θρησκείας αὐτῶν ἀπέβαλον καὶ τὴν γλῶσσαν. Πλὴν τούτων ὅμως ὑπάρχει καὶ ἄλλη κατηγορία, ἡ τῶν κρυπτοχριστιανῶν (τῶν ἐν τῇ ἐγχωρίῳ διαλέκτῳ **κλωστῶν**), οἵτινες εἰς χιλιάδας ὀλοκλήρους ἀριθμούμενοι καὶ ἰδίως ἐν τῷ νομῷ Τραπεζοῦντος ἐν μὲν τῷ φανερῷ καὶ ἐπισημῶς παρουσιάζονται Μουσουλμάνοι, ἐν τῷ κρυπτῷ ὅμως ἦσαν πάντοτε καὶ διατελοῦσι Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι διατηροῦντες καὶ

(1) Οὗτοι ὡς καὶ οἱ Κιζηλιμπάσηδες ὄντες Σχιταὶ θεωροῦνται αἰρετικοὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες εἶναι Σουνῖται.

τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν πλήρη.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κρυπτοχριστιανῶν, ὡς καὶ ἄλλων πολλῶν ἐπιθυμούντων μὲν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἐκ φόβου ὅμως παραμενόντων Μουσουλμάνων, ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς, ὡς ἔχει παρατηρήσει καὶ ὁ Κ. Dieterich ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Das Griechentum Kleinasiens* Leipzig 1915 σελ. 13, ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ δεσπόζουσα ἐν τῇ χώρᾳ ἡ σκληρὰ τοῦ τυράννου βία.

## 2. Ἡ ἐν τῷ Πόντῳ Ἑλληνικὴ διάλεκτος.

Μία τῶν σπουδαιοτάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς διαλέκτων εἶναι καὶ ἡ ἐν τῷ Πόντῳ λαλουμένη, ἣτις πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς αὐτὴν παρουσιάζουσα (καὶ τοῦτο εὐνόητον, καθ' ὅσον ἀμφοτέραι κυρίως ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προῆλθον πηγῆς, τῆς κοινῆς) ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῆς ἰδίαν ἔταμεν ὁδὸν ἐν πολλοῖς ὡς πρὸς τὴν φωνητικὴν, τὴν μορφολογίαν καὶ τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, διετήρησε δὲ καὶ τινὰ στοιχεῖα Ἰωνικὰ (1), ἅπερ ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ ἐκ χρόνων ἀρχαιοτέρων ὡς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πλὴν τούτων ὅμως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ ἱκανῶς χαρακτηρίζοντα αὐτὴν, τὰ ἐξῆς: νέοι τινὲς φθόγγοι (2), οἵτινες ἀγνωστοὶ ὄντες εἰς τὴν κοινὴν νέαν Ἑλληνικὴν ἐσχηματίσθησαν ἐξ ἀνάγκης ἢ καὶ προσελήφθησαν ἔξωθεν, ἢ καταπληκτικὴ τῶν φωνητικῶν παθήσεων καὶ ἀλλοιώσεων ποικιλία, ἢ μεγάλη ἀφθονία λέξεων (ἐνίων μάλιστα ἀθησαυρίστων) καὶ τύπων τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἢ ἐκ τοῦ μεσαίωνος ἀμεταβλήτων διασωθέντων ἢ καὶ ὀλίγον παρηλλαγμένων,

(1) Ἴδε Δ. Οἰκονομίδου *Lautlehre des Pontischen* Leipzig 1903, σελ. VII.

(2) Αὐτόθι σελ. 2—3.

ὁ σχηματισμὸς ἄλλων ἐκ στοιχείων Τουρκικῶν μετὰ καταλήξεων Ἑλληνικῶν, τὸ ἰδιόρρυθμον ἄντωνυμιῶν τινων, ὁ ἰδιαιτερος τρόπος τῆς συγκρίσεως, ἡ ποικιλία τῶν καταλήξεων τοῦ παθητικοῦ τύπου τῶν ρημάτων, οἱ οὐκ ὀλίγοι ἀναλογικοὶ μετασχηματισμοί, ἡ συχνὴ φθορὰ πολλῶν λέξεων, ἡ χρῆσις τῆς ἀπαρεμφάτου εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, ἡ καινοτόμος ἐνίοτε παρουσιαζομένη σύνταξις καὶ ἄλλα. Παρατηρεῖται δέ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν εἰς τὰ παράλια οἰκούντων παρουσιάζει εἰς τὰς λέξεις φωνητικὰς φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις ὀλιγωτέρας, ἢ ἡ γλῶσσα τῶν μεσογαίων, ἥτις καὶ ὡς ἐκ τούτου τραχύτερα προσπίπτει εἰς τὴν ἀκοήν.

Ἡ Ποντικὴ διάλεκτος φέρει πολλὰ τὰ κοινὰ καὶ πρὸς τὴν Καππαδοκικὴν κατὰ μέγα μέρος ἔξ αὐτῆς κυρίως προελθοῦσαν καὶ πρὸς τὴν Κυπριακὴν, στοιχεῖα δέ τινα αὐτῆς ἀπαράλλακτα ἢ καὶ μικρόν τι παρηλλαγμένα εὐρίσκει τις καὶ ἐν τῇ Τσακωνικῇ καὶ ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ἀμειγυτέραν καὶ καθαρωτέραν παρουσιάζουσι γλῶσσαν τὰ ἀρχαιότερα ἐν Πόντῳ δημώδη ἄσματα καὶ τινες παράλιοι τῆς χώρας πόλεις. Ἰδιώματα δὲ τῆς διαλέκτου ταύτης μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτα εἶναι τὰ ἑξῆς: τὸ τοῦ Ὀφρεως, τὸ τῆς Τραπεζοῦντος, τὸ τῆς Κερασοῦντος, τὸ τῶν Κοτυώρων, τὸ τῆς Οἰνόης, τὸ τῆς Ἀμισοῦ, τὸ τῆς Σινώπης, τὸ τῆς Χαλδίας καὶ τὸ τῆς Κολωνείας. Ἀκριβῆς δ' ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Ποντικῆς διαλέκτου καθόλου πολλὰ τὰ καλὰ καὶ διαφέροντα δύναται ν' ἀγάγη εἰς φῶς, καθ' ὅσον δι' ἀντιπαραβολῆς λέξεων καὶ τύπων αὐτῆς ὁ γλωσσοδίφης διευκολύνεται παλὺ εἰς τὴν προσήκουσαν διασάφησιν ἢ καὶ ἐρμηνείαν φαινομένων τινῶν τῶν ἄλλων διαλέκτων ἢ καὶ τῆς νέας καθόλου λαλουμένης Ἑλληνικῆς φωνητικῶς, μορφολογικῶς ἢ καὶ σημασιολογικῶς δυσερμηνεύτων καὶ ἀκατανοήτων πολλάκις.

Πίναξ τῆς σχολικῆς κινήσεως τοῦ Πόντου

Περιοχαί	Πληθυσμός	Σχολεία	Διδάσκαλοι καί Διδασκάλισ.	Μαθηταί	Μαθήτριάι	Σύνολον μα- θητῶν καί μαθητριάων	Προϋπολογ.	Παρατηρήσεις
Μητροπό. Τραπεζοῦντος	95.500	111	206	4.505	1.300	5.805	7.800	
» Ροδοπόλεως..	57.000	57	121	2.430	797	3.227	2.250	
» Χαλδίας. . . .	108.000	170	332	3.780	2.740	6.520	7.360	
» Κολωνείας ..	67.000	94	178	2.595	1.250	3.845	2.680	
» • Νεοκαισαρ.(*)	100.000	150	170	3.990	1.100	5.090	6.850	(*) Πλήν τῶν ἐπαρ- χιῶν Ἰνεπόλεως Κασταμονῆς, Μπο- λοῦ καί Σεβαστείας
» Ἄμασειας. . .	272.500	268	421	8.756	4.351	13.107	9.290	
Σύνολον	700.000	850	1.428	26.056	11.538	37.594	36.230	

### 3. Γράμματα, επιστήμαι καὶ σχολικὴ κίνησις ἐν Πόντῳ.

Ἐὰν ἡ δημογραφικὴ ἢ ἐθνογραφικὴ συγκρότησις μιᾶς χώρας ἀποτελῇ ἀψευδῆ ἀπόδειξιν τῆς ἐθνολογικῆς μορφῆς αὐτῆς, ἀναμφιβόλως ἡ διανοητικὴ ἐν αὐτῇ κίνησις πρόκειται τρανὸν μαρτύριον μαρτυροῦν οὐ μόνον ὁποῖα ἐκφραίνεται ἡ ἔντασις τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὁποῖα θὰ ἐνεφανίζετο, ἂν αὕτη ἐξειλίσσετο ἀκωλύτως καὶ δὲν κατεπέμενετο, δὲν κατεπνίγετο διὰ περιορισμῶν ἢ ἀπαγορευτικῶν διατάξεων καὶ μάλιστα εἰς τμήματα ἀπόκεντρα, ἐφ' ὧν οὐδεὶς ξένος ἔλεγχος εἶναι εὐκόλον ν' ἀσκηθῆ. Τοῦτο δυστυχῶς συνέβαιεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ εἰς τὰ ἀπόκεντρα τῆς χώρας τοῦ Πόντου τμήματα καὶ πάλιν ὅμως οἱ Πόντιοι Ἕλληνες φύσει ὄντες φιλόμουσοι καὶ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων πιστοὶ φύλακες καὶ ὑπ' αὐτὸν τὸν ζυγὸν μεγάλας ἐπετέλεσαν προόδους καὶ ἐν τῇ καλλιεργίᾳ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἀφ' οὗτου δὲ μάλιστα ἐπετρόπη εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἢ ἴδρυσις σχολείων<sup>(1)</sup> καὶ ἡ ἐπίσημος αὐτῶν λειτουργία, ἀνεδείχθησαν οὗτοι καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ κινήσει κατὰ πολὺ ὑπέρτεροι τῶν συνοίκων ἄλλοεθνῶν καὶ ἰδίως τῶν Τούρκων, ὡς τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ ἡ μεγάλη πληθὺς τῶν ἐκ διαφόρων τῆς χώρας μερῶν ἐπιστημόνων καὶ λογίων καὶ ὁ προταχθεὶς ἐν σελ. 150 στατιστικὸς πίναξ<sup>(2)</sup> τῆς σχολικῆς ἐν

(1) Περὶ τῶν Τουρκικῶν σχολείων ἐν Πόντῳ τοῦτο μόνον δύναται νὰ λεχθῆ ἔνταῦθα, ὅτι ταῦτα εἶναι μὲν ἐνιαχοῦ κατὰ τι περισσότερα, ἀλλὰ ἀποδεικνύονται πολὺ ὑποδεέστερα τῶν ἀντιστοίχων ἡμετέρων ὡς πρὸς τὴν διοργάνωσιν, τὸ προσωπικὸν καὶ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας. Σχετικῶς καλύτερα αὐτῶν εἶναι τὰ τῶν Ἀρμενίων.

(2) Πρὸς καταρισμὸν τοῦτου, ὡς καὶ τοῦ στατιστικοῦ πίνακος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Πόντου καὶ πρὸς χάραξιν τῶν πρώτων σχεδίων τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν λίαν προθύμως παρέσχε τὴν φιλικὴν αὐτοῦ συμβολὴν ὁ κ. Ἄρης Χρόνης συνταγματάρχης, ἐφ' ᾧ καὶ αἱ προσήκουσαι ἐκφράζονται αὐτῷ εὐχαριστίαι ἐνταῦθα.

τῷ Πόντῳ κινήσεως πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Τοῦτο βεβαίως ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὰς Μονὰς τῆς χώρας, αἵτινες οὐδὲ κατ' αὐτοὺς τοὺς σκοτεινοὺς τῆς δουλείας χρόνους ἔπαυσαν οὕσαι αἰ ἐστίαί τῶν γραμμάτων καὶ τὰ φυτώρια πάντων τῶν φιλομούσων, καὶ εἰς τὰς κατὰ τόπους Μητροπόλεις (ἴδε σελ. 59), αἵτινες εἶχον ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν, μέριμναν καὶ προστασίαν αὐτῶν τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ των σχολεῖα. Ὅτι δὲ ὁ Πόντος καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἔλειψε καλλιερῶν τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, μαρτυροῦσιν οἱ ἑξῆς ἔξ αὐτοῦ καταγόμενοι καὶ κατὰ διαφόρους χρόνους ζήσαντες ἄνδρες: **Διογένης ὁ Κυνικός** φιλόσοφος, **Τιμόθεος ὁ Πατρῶν** ὡσαύτως φιλόσοφος, **Βάτων** ὁ πραγματευθεὶς τὰ Περσικὰ καὶ **Δίφιλος** ὁ ποιητὴς τῆς νέας κωμωδίας, ὅλοι Σινωπεῖς, **Δημήτριος ὁ Ραθηνοῦ**, **Διονυσόδωρος** ὁ μαθηματικός, **Τυραννίων** ὁ γραμματικὸς ὅλοι Ἀμισηνοὶ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ **Τυραννίωνος Στράβων** ὁ γεωγράφος ἔξ Ἀμασειας, **Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός** καὶ ἄλλοι. Τὸν Γ' μ. Χ. αἰῶνα ἀναφέρεται ἀκμιάσας ὁ Τραπεζοῦντιος σοφιστὴς **Νικόστρατος**, ὅστις συνέγραψεν ἱστορίαν δέκα πέντε ἐτῶν (244—259 μ. Χ.). — Τὸν Η' αἰῶνα ἀναφέρεται μεγάλης ἀπολαύων φήμης διδάσκαλος ἐν Τραπεζοῦντι ὁ πολλῆς παιδείας καὶ ποικίλων γνώσεων κάτοχος **Τυχικός**, οὗτινος μαθητὴς μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐκ Σιρὰκ Ἀρμένιος συγγραφεὺς **Ἀνανίας**. Ὁ Τυχικός οὗτος διεκρίνετο ἰδίως εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ ἀστρονομικά, περὶ ὧν ὁ Ἀνδρέας ὁ Λιβαδηγὸς λέγει «τὴν Τραπεζοῦντιῶν πόλιν καταλαμβάνομεν... ὡς ἐν Τραπεζοῦντι τῶν ἀστρονομικῶν μαθημάτων βελτίω χοῆσιν εὐρίσκεισθαι οὐκ Ἀθήνηθεν, ἀλλὰ Χαλδίηθεν τῇ πόλει τῆδε περιουσαν τὴν μέθοδον». Ἀλλὰ καὶ εὐπαιδευτοὶ Μητροπολίται ἰδίως τῆς Τραπεζοῦντος ἀνεφάνησαν ἱκανοὶ κατὰ καιροὺς (ὧν τινες μάλιστα καὶ ἐπατριάρχουν), ὡς ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Πατριάρχης **Ἀνθιμος** (535—36), ὁ Τραπεζοῦντιος **Ἰωάννης**

ὁ *Η' ὁ Σιφιλίνος*, ἀνὴρ πολυμαθέστατος διαδεχθεὶς τὸ 1064 ἐν τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ τὸν Κωνστ. Λειχοῦδην, ὁ ὡσαύτως Τραπεζοῦντιος *Γεώργιος Σιφιλίνος* ἀναδειχθεὶς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης τὸ 1192, ὁ Τραπεζοῦντος *Ἰωσήφ ὁ Β'* (1349), ὁ ὡσαύτως Τραπεζοῦντος *Συμεὼν* πατριαρχεῦσα; ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τοῦ 1472—1475 καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγιοι, ὡς ὁ *Μιχαὴλ Πανάρετος* ὁ χρονικογράφος τῆς αὐτῆς τῶν Κομνηνῶν, ὁ πολὺς Καρδιναλίος *Βησσαρίων*, ὁ *Γεώργιος ὁ Τραπεζοῦντιος* κλπ. ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις, περὶ ὧν ἴδε Ἑλαμ. Κυριακίδου, Βιογραφία λογίων ἀνδρῶν ἐκ Τραπεζοῦντος.

Προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅσον περισσότερο ἰδρύνοντο σχολεῖα Ἑλληνικὰ ἀνα τὸν Πόντον καὶ ὅσον μείζων ἐπεδεικνύετο μέρος ἀπὸ τῶν ἀρμοδιῶν περὶ τῆς τακτικῆς καὶ κρείττονος λειτουργίας αὐτῶν, τοσοῦτον καὶ ἡ σχολικὴ κίνησις ζωηροτέρα καθίστατο καὶ ἀφθονωτέρος ὁσημέραι παρῆχε τοὺς καρπούς.

#### 4. Ἐμπόριον καὶ προϊόντα εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς.

Ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων διεξήγετο τὸ ἐμπόριον ἐν Πόντῳ, ἰδιαιτέραν δὲ ἐπίδοσιν ἔλαβε τοῦτο ἐν τοῖς παραλίοις καὶ μάλιστα ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ διαφόρους καιρούς, ἐν Κερασοῦντι, Πάφρῳ καὶ Ἀμισῷ. Πρωίμως ἀναδειχθεῖσα ἐμπορικῶς ἡ Τραπεζοῦς ἠξμασεν ὡς ἐμπορικωτάτη πόλις καὶ ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας καὶ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, ὁπότε καὶ κατεῖχε τὰς κλείδας τοῦ μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἐμπορίου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἠμιλλῶντο πρὸς ἀλλήλους οἱ Γενουθῆνσιοι καὶ οἱ Ἑνετοὶ προσπαθοῦντες διὰ παντοίων μέσων νὰ ὑπερισχύσωσιν οἱ μὲν τῶν δὲ ἐν τῇ ἀποκτήσει ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων ἐμπορικῶν προνομίων παρὰ τῆς ἐπιτοπίου ἀρχῆς, ὥστε καὶ ἀνάλογα νὰ

ἔχουσι τὰ ἐμπορικὰ κέρδη. Πρὸ πιντὸς ἡ ἐπίκαιρος τῆς πόλεως ταύτης θέσις κατέστησεν αὐτὴν γενικὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ ἀποθήκην τῶν εἰσαγομένων καὶ τῶν ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Περσίαν καὶ τὴν λοιπὴν Ἀσίαν καὶ τὰνάπαλιν, τὸ κέντρον τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου τῆς Περσίας, τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν λοιπῶν ἀνατολικῶν χωρῶν κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Τραπεζουντιακῆς (1). Ἄλλ' ἡ μεγάλη τοῦ ἐμπορίου τῆς Τραπεζοῦντος ἀνάπτυξις ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ἀδιακόπως κατὰ πάσαν ὥραν τοῦ ἔτους ὑφισταμένην συγκοινωνίαν αὐτῆς μεθ' ὅλης τῆς Ἀσίας, ἀπηλλαγμένην παντὸς φόβου πλημιυρῶν ἢ ἄλλων αἰτίων δυναμένων νὰ δυσχεράνωσιν ὅπως-δήποτε τὴν μεταξὺ Πόντου καὶ Ἀσίας συγκοινωνίαν.

Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη ἐγένετο διὰ τριῶν μεγάλων ὁδῶν τῆς Τραπεζοῦντος, τῆς μὲν μιᾶς πρὸς δυσμὰς ὀδηγούσης πρὸς τὰς μεγαλυτέρας πόλεις τοῦ Εὐξείνου, τῆς δ' ἑτέρας πρὸς ἀνατολὰς ἀγούσης πρὸς τὰς περὶ τὸν Καύκασον καὶ τὴν Κασπίαν χώρας, καὶ τῆς τρίτης τῆς καὶ σημαντικωτέρας πρὸς νότον ὀδηγούσης πρὸς τὴν Ἀρμενίαν. Ἐνταῦθα διχαζομένη αὕτη εἰς δύο ἦγε διὰ μὲν τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς τὴν Περσίαν, διὰ δὲ τοῦ Εὐφράτου εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Συρίαν. Ἐν τοῖς ἐμπορικοῖς πρακτορείοις τῆς πόλεως ταύτης εὕρισκετο πᾶν ὅτι παρήγετο ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Σινικῆς, εἴτε ἔργον τέχνης ἤθελεν εἶναι τοῦτο, εἴτε γῆς προϊόν, τὰ δὲ πλοῖα ὄλων σχεδὸν τῶν λαῶν προσήγγιζον ἐνταῦθα πρὸς ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων, ἅπερ ἐκόμιζον, καθ' ὃν χρόνον ἄλλη ὁδὸς πρὸς ἐμπορικὴν συναλλαγὴν τῆς δύσεως μετὰ τῆς ἐνδοτέρας Ἀσίας

(1) «Τινὸς ἐργαστηρίου κοινῷ ἢ ἐμπορίου τῆς οἰκουμένης ἀπάσης ἡμῶν οὔσης τῆς πόλεως» κατὰ τὸν Βησσαρίωνα.

δὲν ὑπῆρχεν. Αὐτόθι εἶχον καὶ ἐμπορικὰ καταστήματα οἱ Γενουήνσιοι καὶ οἱ Ἑνετοί, τὰ ὅποια εἶχον ἰδρύσει οὗτοι κατόπιν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν μετὰ τοῦ Τραπεζουντίου Κράτους. Καὶ ἐπειδὴ τὰ διάφορα ἐμπορεύματα συνωδεύοντο καὶ ὑπὸ ἐμπόρων τῶν διαφόρων χωρῶν (ὧν τινες μάλιστα καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Τραπεζοῦντι), ἐντεῦθεν δύναται τις νὰ εἰκάσῃ τὴν ποικιλίαν τῶν παντοίας προελεύσεως καὶ περιβολῆς καὶ γλώσσης ἀνθρώπων πληρούντων τὴν παραλίαν καὶ τὴν ἀγορὰν καὶ νὰ σχηματίσῃ ὅπωςδῆποτε ἀκριβῆ εἰκόνα περὶ τῆς ἐμπορικῆς ἀναπτύξεως τῆς πόλεως καὶ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς ἀναβιβαζομένου ὑπὸ Γάλλου συγγραφέως, τοῦ Πεῦσσονῆλ εἰς 100.000. Τὰ περιωθέντα περικαλλῆ δημόσια καὶ ἰδιωτικά ἐν Τραπεζοῦντι μέγαρα καὶ οἱ πολυπληθεῖς ναοί, ὧν τινες θεωροῦνται ἐφάμιλλοι πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ, μαρτυροῦσι τὸν μέγαν πλοῦτον, τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν εὐμάρειαν τῶν κατοίκων αὐτῆς κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους· ταῦτα δὲ πάντα βεβαίως προήρχοντο ἐκ τῆς τεραστίας ἄλλοτε ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου ἐν αὐτῇ καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς εὐφορίας τῆς πέριξ χώρας οὐδὲ ἐκ τῆς βιομηχανικῆς τῶν ἐγχωρίων ἰδιοφυίας καὶ ἐπιδόσεως. Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἀφθόνου πλοῦτου καὶ τῆς ἐπελθούσης ἕξ αὐτοῦ γλιδῆς σὺν τῷ χρόνῳ οἱ Τραπεζοῦντιοὶ νοθροὶ καὶ ἀπράγμονες γενόμενοι ἐπεδίδοντο εἰς ἵππασίας, κυνήγια, καὶ οἰκιακὰ ἀνατολικά παίγνια καὶ ἐπεσκεπτόντο συχνὰ τὰ ἵπποδρόμια καὶ τὰ θέατρα.

Ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ὅμως ἀνένηψαν οὗτοι ἐκ τῆς πρόην νωγελοῦς καταστάσεως καὶ ἱκανὴν ἐπέδειξαν ἐμπορικὴν δρασίαν (ὡς καὶ οἱ Κερασούντιοι, οἱ Παφραῖοι καὶ οἱ Ἀμισηνοί), οὕτω δ' ἐπέτεύχθη καὶ ἐν τῷ ἐμπορίῳ νὰ κατέχη τὴν πρώτην θέσιν τὸ Ἑλληνικὸν ἐν Πόντῳ στοιχεῖον. Ἐννοεῖται, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι ἔτι μᾶλλον θὰ ἀναπτυχθῇ τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας καὶ σπουδαίως θὰ ἀυξηθῇ ὁ πλοῦτος αὐτῆς, ἐὰν κάλλιον

ἐξυληρητηθῆ τοῦτο κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν διὰ τῆς εὐκολίας τῆς συγκοινωνίας, αὐξανομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκεπτομένων τοὺς λιμένας αὐτῆς ἀτμοπλοίων καὶ ἰστιοφόρων καὶ κατασκευαζομένων σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

Τὸ εἰσαγωγικὸν τοῦ Πόντου ἐμπόριον κυμαίνεται περίξ τῶν 80.000.000 φράγκων, τὸ δ' ἐξαγωγικὸν πάντως θὰ ὑπερβῆ τὸ διπλάσιον τοῦ ποσοῦ τούτου ἅμα τῇ ἐξασφαλίσῃ τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας τῶν κατοίκων καὶ τῇ ἐνάρξῃ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς χώρας ἐγκεκρυμμένου μεγάλου πλοῦτου συνισταμένου ἐκ κοιτασμάτων ἀνθρακος, χαλκοῦ, ἀργύρου, μαγγανίου, μεταλλικῶν ὑδάτων καὶ λοιπῶν. Ἡδη πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἔφθανε τοῦτο εἰς 160.000.000 φράγκων.

Σημειωτέον, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν ἀκηδίαν τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὡς πρὸς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐν Πόντῳ ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος μέχρι σήμερον ἡ πόλις αὕτη ὡς ἐκ τῆς προνομιούχου θέσεώς της ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς παραλίους πόλεις διατηρεῖ καὶ διατηρεῖ πάντοτε σχετικὴν τινα ὑπεροχὴν.

Τὰ σπουδαιότατα τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου προϊόντα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Λεπτοκάρνα, τὰ κοινῶς φουντούκια καλούμενα (Τραπεζοῦντος, Τριπόλεως Κερασσοῦντος, Ὀρδοῦς) περὶ τὰς 700.000 κενταρίων <sup>(1)</sup> καὶ ἀξίας 33.000.000 φράγκων.

Καπνὰ (Πλατάνων 2.500.000 χιλιόγρ., Ἀμισοῦ καὶ τῆς ἐνδοχώρας 12.000.000 χιλιόγρ., Σινώπης 750.000, Ἀλατζάν

(1) Κατὰ στατιστικὸν πῖνακα, ὃν κατηρτισμένον κατὰ πληροφορίας τῆς Μητροπόλεως Τραπεζοῦντος μοὶ ἔχει ἀποστείλει ὁ κ. Γ. Θωίδης ἱατρός, πρόεδρος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιτροπείας τῶν Ποντίων, τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον τῶν λεπτοκαρῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τραπεζοῦντος πρὸ τοῦ πολέμου ἀνῆρχετο εἰς 24,349,142 χιλιόγραμμα.

850.000 χιλιόγραμμα) τὸ ὅλον ἀξίας περίπου 100.000.000 φράγκων.

Δέρματα ἀκατέργαστα, πρόβια, ἔρια, φά, βούτυρον, ψαρέλαια, κηρός, ἰχθύες ἀλίπαστοι, ἐσπεριδοειδή (τοῦ Ριζαίου), πολλὰ καὶ διάφορα ὄσπρια, ἐν οἷς τὰ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην εὐφήμεως γνωστὰ φασόλια τῆς Τραπεζοῦντος, μαῦρο χαβιάρι (τῆς Πάφρας) καὶ ἄλλα, ὧν ἡ ἀξία μετὰ τῆς τῶν καπνῶν καὶ λεπτοκαρῶν κυμαίνεται περίξ τῶν 160.000.000 φράγκων.

Τοῦ δὲ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου προϊόντα εἶναι ἰδίως ὑφάσματα Εὐρωπαϊκά, ἀποικιακὰ εἶδη, κατεργασμένα δέρματα, βιομηχανικὰ εἶδη, φάρμακα κλπ.

### 5. *Ἀντάρκεια τῆς χώρας.*

Ἡ ἀνεπαρκὴς ἢ καὶ μὴ ἀκριβὴς μελέτη καὶ γνῶσις τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας τοῦ Πόντου καὶ ἡ ἄγνοια τῶν διαφόρων προϊόντων, τῆς ἀφθονίας πολλῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν οὐκ ὀλίγων ἀνεκμεταλλεύτων πηγῶν πλούτου αὐτῆς παρέσχε εἰς τὴν ὅλως πεπλανημένην ἰδέαν, ὅτι ὁ Πόντος ἐκ τοῦ διαμετακομιστικοῦ τῆς Ἀρμενίας ἐμπορίου καὶ τῆς Περσίας δῆθεν ἀποζῶν δὲν εἶναι ἀντάρκης, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ ἴδιον κρατίδιον ἀνεξάρτητον.

Πόσον ἐσφαλμένη ὅμως εἶναι ἡ ἰδέα αὕτη, τοῦτο κάλλιστα ἐλέγχεται πρῶτον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων κατάληψεως τοῦ Βατοῦμ δι' αὐτοῦ κυρίως διενεργεῖται τὸ διαμετακομιστικὸν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Περσίας ἐμπόριον καὶ ἐκ τῆς ἀναμφισβητήτου ἀληθείας, ὅτι οὐδὲν σχεδὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἰσάγεται ἔξωθεν εἰς τὸν Πόντον, πολλῶν δὲ μάλιστα εἰδῶν τοσαύτη κατ' ἔτος παρουσιάζεται ἀφθονία, ὥστε σημαντικὴ γίνεται ἐξαγωγή αὐτῶν ἔναντι τῆς εἰσαγωγῆς ξένων προϊόντων καὶ τούτων οὐχὶ ἐκ Περσίας ἢ Ἀρμενίας εἰσαγομέ-

νων, ἀλλ' ἐξ Εὐρώπης. Καὶ τί λείπει εἰς τὴν ἀνεκαθεν εὐφορον ἐν πολλοῖς καὶ πλουσίαν ταύτην χώραν; ὁ περίφημος καπνὸς τῆς Πάφρας καὶ τῆς Ἀμισοῦ καὶ τῶν Πλατάνων; ἡ ὄρουσα τῆς Ἑσπίας, τοῦ Πουλαντζακίου καὶ τῆς Θέρμης; τὰ ὄσπρια τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν Κοτυώρων καὶ ἄλλων μερῶν, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐν Γαλλίᾳ ἰδίως εὐφήμως γνωστὰ haricots de Trébizonde; αἱ ἐλαῖαι τῶν Πλατάνων; τὰ σιτηρὰ τῆς Νικοπόλεως (Καρὰ-χισσὰρ) καὶ τῶν εὐφόρων πεδιάδων τῶν περὶ τὴν Ἀμάσειαν καὶ τὴν Ἀμισόν; τὰ περίφημα μῆλα τῆς Ἀμασειᾶς, τὰ ἔξοχα ἄπια τῆς Ἀργυροπόλεως (Γκιουμουσχανέ), τὰ ἑξαισία καὶ ἄφθονα λεπτοκάρονα τῆς Κερασοῦντος, τῶν Κοτυώρων, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος; ἡ πλουσία κτηνοτροφία; τὰ ἄφθονα καὶ τὰ καλὰ βούτυρα; Ἄλλὰ καὶ μήπως, αἰρομένων ἐν τῷ μέλλοντι τῶν μέχει τοῦδε παρεμβαλλομένων δυσχερειῶν περὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πλουσίων τῆς χώρας μεταλλείων, δὲν θὰ εἰςρεύσῃ γέος πλοῦτος εἰς αὐτήν, ὅστις καὶ ἀνεωτέραν θὰ καταστήσῃ τὴν συντήρησιν αὐτῆς;

### 6. Βιομηχανία καὶ τέχναι ἐν Πόντῳ.

Ὡς ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ καθόλου, οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ ἰδία ὑπολείπεται πολὺ (ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εὐρίσκεται ἐν σπαργάνοις) ἡ βιομηχανία περιορισθεῖσα εἰς τὴν ξυλείαν, εἰς τὴν ναυπήγησιν πλοιαρίων καὶ ἰστιοφόρων διάφορου μεγέθους ἐν Οἰνῳ, Σινώπῃ, Κερασοῦντι καὶ Τραπεζοῦντι καὶ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τοῦ Εὐξείνου παραλίοις, εἰς τὴν κεραμευτικὴν, τὴν βυρσοδεψίαν καὶ ἄλλα τινά. Ἡ ἐν Πόντῳ βιομηχανία, εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι οὐδ' ἐν προγενεστέροις χρόνοις προήχθη, ἀλλ' ὥς μὴ ὄφελεν εἰς χρόνους νεωτέρους περιορισθῆ αὕτη ἔτι μᾶλλον διὰ λόγους καθαρῶς οἰκονομολογικούς, ὧν ἡ ἑξέτασις δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, καὶ διὰ

τὸν λόγον, ὅτι ἡ Εὐρώπη κατεπλημμύρησε τὴν ὅλην Ἀνατολήν διὰ τῶν βιομηχανικῶν αὐτῆς προϊόντων. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ βιομηχανία καὶ παραγωγὴ μηδὲν ἐπιδεχομένη ἀνταγωνισμόν ἔκλεισε καὶ τὰ ἐν Τοκιάτῃ ἄλλοιτε λειτουργοῦντα πέντε χωνευτήρια χαλκοῦ καὶ πάντα σχεδὸν τὰ ἑξακόσια ἐργοστάσια τοῦ μετάλλου τούτου, οὐκ ὀλίγον δ' ἔβλαιψε καὶ τὴν βιομηχανίαν ἐπιτοπίων ὑφασμάτων καὶ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας. Τῶν δὲ τεχνῶν αἱ συνηθέσταται ἐν Πόντῳ εὐρίσκονται εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καὶ εἶναι ἡ χαλκευτικὴ, ἡ σιδηρουργικὴ, ἡ χρυσοχοϊκὴ, ἡ ὥρολογοποιία, ἡ μαχαιροποιία, ἡ ἐφαπλωματοποιία, ἡ ραπτικὴ, ἡ τεκτονικὴ, ἡ ὑποδηματοποιία, ἡ μεταλουργικὴ (1), ἡ γανωτικὴ, ἡ ἀλιευτικὴ, ἡ γουναρική, ἡ ὑφαντικὴ, ἡ μεταξουργία, ἡ ἀρτοποιία, ἡ ταπητουργία, ἡ γεωργία καὶ κτηνοτροφία, ἡ σηροτροφία, ἡ μελισσοουργία, ἡ οἰνοποιία κλπ.

---

(1) Ἀνάκαθεν διεκρίνοντο ἐν τῇ μεταλουργικῇ ἰδίως οἱ ἐκ Χαλδίας ἀρχιμεταλλουργοὶ (οὐσταμπασηδες), οἵτινες καὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἵδρυσαν νέας ἀποικίας πολλαχοῦ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας καθόλου. Οὗτοι, ὅτε μάλιστα ἐλειτούργουν τὰ ἐν Ἀργυροπόλει μεταλλεῖα, εἶχον ἰσχὴν μεγίστην, τῆς ὁποίας καὶ πολλάκις ἕκαμον χρῆσιν πρὸς ὄφελος τοῦ ἔθνους. Θεωρούμενοι δὲ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀπέλαυνον ἀσυδοσίας καὶ ἄλλων προνομίων καὶ ὡς τοιοῦτοι τοσαύτην συνεκέντρουν ἐν ἑαυτοῖς δύναμιν, ὥστε πολλάκις οἱ διοικηταὶ τῆς Ἀργυροπόλεως ἔκλυτον ὑπὸ τὰ νεύματά των, ἀποκτιῶντες δὲ πλοῦτον ἀμύθητον, ἀφειδῶς καταδεδυμένοι αὐτὸν εἰς τὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ τὰς ἐκπαιδευτικὰς. Εἰς αὐτοὺς βεβαίως ὀφείλεται καὶ τὸ δικαίωμα, ὅπερ εἶχεν ἡ Ἀργυρόπολις νὰ κόπη ἴδια ἀργυρὰ νομίσματα. Πρβλ. καὶ Ἀνθ. Παπαδοπ. Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς κλπ. ἐν Ἀθήναις 1919 σελ. 81.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὴν Ἑλληνικότητα τοῦ Πόντου εἰς παναρχαίους ἀνάγει χρόνους ἢ ἀναντίρρητος ἀλήθεια, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ ἐν τῇ παρακειμένη Κολχίδι διεπλάσθη τὸ πρῶτον ἢ Ἀσία Φρυγοπελασγική ἢ Φρυγοελληνική ὁμοφυλία, ἣτις διαχρθεῖσα ἐκείθεν εἰς τὴν λοιπὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν συνεκρότησε τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον καὶ παρήγαγε τὸν ἀπαράμιλλον Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ὡς δ' οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι, οἱ Σπαρτιᾶται, ὁ μέγας Ἀλέξανδρος καὶ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Νικαίας ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ σκαπανεῖς τῆς ἰδέας τῆς Πανελληνικῆς, οὕτω καὶ οἱ Κομνηνοὶ αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος παρίστανται τῆς ἰδέας ταύτης ὀπαδοὶ καὶ θαυμαστά ἐπιτελοῦσι προμαχοῦντες τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐνότητος τῆς φυλῆς. Ὁ Πόντος κατὰ τοὺς ἐκπολιτιστικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας ἐμφανίζεται ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ ἀγωνιζόμενος ὑπὸ τὸν Ἰάσονα, ὑπὸ τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Σπαρτιάτας, τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν, Ἰωάννην τὸν Τσιμισκῆν καὶ Βασίλειον τὸν Βουλγαροκτόνον τοὺς γράψαντας δι' Ἑλληνικοῦ αἵματος τὸ ὑπέροχον ἐκεῖνο καὶ ἀπαράμιλλον πολεμικὸν ἔπος, ὅπερ ὁ G. Schlumberger ἀπεκάλεσε Βυζαντινὴν ἐποποιίαν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἐν ὥραις κρίσεως, ἐν στιγμαῖς φοβερῶν ἀνέλαβε πολλάκις μόνος καὶ διεξήγαγεν ἐπιτυχῶς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ νότου βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐπὶ 257 ἔτη ἡ χώρα αὕτη διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων ὑπεραμυνομένη τῆς ἐνότητος τῆς φυλῆς ἀπέτρεπε διαφόρους τῶν βαρβάρων ἐπιδρομὰς καὶ ὅτε μοιραίως ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐξηκολούθησε

τὸν ἀγῶνα τὸν Ἑλληνικὸν ἢ Τραπεζοῦς μόνη ὡς ὕστατον τοῦ Ἑλληνισμοῦ προοίμιον καὶ ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη. συναπτὰ ἠγωνίζετο κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιδρομῶν ἕως οὗ ἔπεσε καὶ αὕτη τῇ 15 Ἀυγούστου 1461· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῆς κατὰ τινα παράδοσιν ἢ ὑπαιθρος ὄρεινῆ χώρα, εἰς ἣν κατέφυγον Τραπεζούντιοι φυγάδες, ἐπὶ αἰῶνα καὶ πλέον διεξήγον ἀγῶνας ἡρωϊκοὺς ἐξυμνουμένους δι' ἁσμάτων πατριωτικῶν, ἅτινα πανταχοῦ σχεδὸν τοῦ Πόντου ἀδόμητα ἀπετέλεσαν τὸ νεώτερον ἐθνικὸν ἔπος ἡμῶν, μόλις δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος ὑπέκλυψε πλέον εἰς τὴν βίαν ὀλόκληρος ὁ Πόντος, ἢ πατρὶς τοῦ ἥρωος Ἀκριτοῦ, ἢ γενέτειρα τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐν τῇ φοβερῇ τῆς μακροχρονίου δουλείας δοκιμασίᾳ αὐτοῦ μεθ' ὅλον τὸ μαρτυρολόγιόν του τοιαύτην ἐπέδειξεν οὗτος ζωικότητα καὶ ἀντοχήν, ὥστε καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ τὸ πλεῖστον καθαρὰν διεφύλαξε καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα πάντοτε ἀκμαῖον καὶ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν ἀλώβητον. Τὴν ἀκραίην Ἑλληνικότητα τοῦ ἐν Πόντῳ ἰθαγενοῦς στοιχείου (ἦν καὶ αὐτὸς ὁ μισελληνικώτατος I. Φαλλμεράδης ἐσεβασθῆ) δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαλείψωσιν ἢ καὶ σημαντικῶς νὰ μειώσωσιν οἱ φοβεροὶ κατὰ καιροὺς ἐκ μέρους τῶν κατακτητῶν διωγμοί, οὔτε αἱ ἀθρόαι βίαιαι ἐξισλαμίσεις, ἀλλ' οὔτε καὶ τὰ φοβερώτατα καὶ ἀπανθρωπώτατα μέσα, ἅτινα μετεχειρίσθη κατ' αὐτοῦ ἢ ἀγρία τοῦ τυράννου φυλὴ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον. Τὰ πάντα καθ' ὅλην τὴν χώραν Στεντορεῖῳ τῇ φωνῇ βοῶντα ἀδιαφιλονείκητον μαρτυροῦσι τὴν ἀνέκαθεν Ἑλληνικότητα αὐτῆς φερούσης ἔτι καὶ νῦν ἱκανὰ ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ λείψανα τῆς καὶ πρὸ πολλῶν αἰώνων Ἑλληνικῆς ἐνταῦθα ζωῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς δράσεως καὶ πολλὰ ζῶντα μνημεῖα διατρανοῦντα τὴν αὐτόθι ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ὡς ἰθαγενοῦς καὶ μᾶλλον ἐξανθρωπιστικοῦ. Naί! οὐ μόνον τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρό-

νων μνημεῖα τῆς τέχνης, νομίματα δακτυλιόλιθοι, ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ πάμπολλα ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ὀνόματα ἐπαρχιῶν, πόλεων, κωμῶν καὶ κωμοπόλεων, αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν πολλοῖς ἀρχαίζουσα Ποιτικὴ διάλεκτος, θρούλοι καὶ παραδόσεις, ἦθη καὶ ἔθιμα γησίως Ἑλληνικὰ ἢ καὶ Χριστιανικὰ διαπρυσίως διακηρύττουσι τὴν καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ θαυματουργὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος δύναμιν καὶ τὸ μέγα καὶ ἀπαράμιλλον ἐκπολιτιστικὸν τοῦ Ἑλλήνος ἔργον.

Ἄλλὰ καὶ ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν μεγάλα καὶ θαυμαστά ἐπετέλεσαν οἱ Πόντιοι Ἕλληγες εἴτε εἰρηρικῶς ὅπωςδῆποτε μετὰ τῶν τυράννων ζῶντες εἴτε καὶ ἀρματολικόν, ἡρωϊκὸν βίον ἀνὰ τὴν ἔπαιθρον ὁρεινὴν χώραν ἀναπτύξαντες. Καὶ τίς ἀγροεῖ, ὅτι καὶ βραδύτερον ἀριστοκρατικῶν τῆς χώρας ταύτης οἰκῶν ἐνδοξοὶ βλαστοὶ καὶ ἰδίως οἱ Ὑψηλάνται καὶ οἱ Μουρουζαί, ἀφ' οὗ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῷ ἀξιώματι, εἰς ὃ λίαν ἐπαξίως ἀνῆλθον, ἀνεκτιμήτους παρόσχον εἰς τὸ Τουρκικὸν κράτος καὶ εἰς τὸ Γένος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ὑπηρεσίας, ἐπρωτοσιάτησαν ἐν τῷ μεγάλῳ τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας ἀγῶνι; Τίς ὁ μὴ ἀνομολογῶν καὶ τὸ μέγα ἐκπολιτιστικὸν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης χώρας ἔργον ἐν Βλαχία καὶ ταῖς ἄλλαις περὶ τὸν Ἰστρον χώραις, ἐν Βεσσαραβία, ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ ἢ Κριμαίᾳ, καὶ ἐν τῷ Κανκάσῳ; Τῶν Ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν καὶ παραδόσεων πιστοὶ θεματοφύλακες καὶ οἱ ἐν Πόντῳ Ἕλληγες διὰ τῆς καλλιέργειας τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας, τῆς μεταλλουργικῆς, τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δουλείᾳ σπουδαίως ἀναπτυχθέντες καὶ ἠθικῶς, πνευματικῶς καὶ πρακτικῶς εἰς βαθμὸν ἐπίζηλον προαχθέντες τοιαύτην ἔδειξαν καὶ δεικνύουσι ζωικότητα καὶ εἰς τοιαύτην ἔφθασαν ἀκμὴν, ὥστε πανταχοῦ καὶ ἐν παντὶ πεδίῳ εὐγενοῦς ἀμίλλης καὶ ἔξανθρωπιστικοῦ ἐν τῇ κοινωρίᾳ ἀγῶνος ἀπεδείχθησαν πάντοτε πολὺ

ὑπέροτεροι τῆς κυρίαρχου φυλῆς καὶ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὴν λαῶν, ἵνα καὶ ἐνταῦθα ἐπαληθεύσῃ τὸ τοῦ Ὀρατίου *Graecia capta ferum victorem cepit* (Ἐπιστ. II 1, 156). Τεκμήρια δὲ τῆς καὶ νῦν τοιαύτης τοῦ ἐν Πόντῳ Ἑλληνισμοῦ ἀναπτύξεως καὶ ὑπεροχῆς πρόκεινται τὰ ἐν ὄλῃ τῇ χώρᾳ κάλλιστα λειτουργοῦντα ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης ὑποστηρίξεως τῆς Κυβερνήσεως Ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς κατωτέρας καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἡ πληθὺς παντὸς εἵδους ἐπιστημόνων καὶ τεχνιῶν, αἱ ἐν Τραπεζοῦντι πρὸ τοῦ πολέμου Ἑλληνικαὶ Τράπεζαι, τὰ πολυπληθῆ τῶν ἡμετέρων μικρὰ καὶ μεγάλα ἐμπορικὰ καταστήματα, τὰ διάφορα ἐργοστάσια, ἡ ἀξία λόγου ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας, τὰ πλείστον Ἑλληνικῶν κοινοτήτων φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα καὶ σωματεῖα, τὰ ἐνιαχοῦ Ἑλληνικὰ νοσοκομεῖα καὶ ὄφρανοτροφεῖα, οἱ φιλεκπαιδευτικοί, μουσικοὶ καὶ γυμναστικοὶ Σύλλογοι, αἱ φιλόπιοχοι Ἀδελφότητες καὶ ἄλλα.

Καὶ τὰ σχετικῶς ὀλίγα τὰ ἐν τοῖς στενοῖς ὁρίοις τοῦ παρόντος ἔργου ἀναπτυχθέντα περὶ τοῦ Πόντου καὶ τῶν δικαίων τοῦ ἐν αὐτῷ Ἑλληνισμοῦ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὰ δίκαια ταῦτα εἶναι ὄντως ἀπαράγραπτα, ἀναφαίρετα καὶ τοσοῦτον ἀκαταμάχητα καὶ ἀναμφισβήτητα, ὥστε μηδεὶς ν' ἀρνηθῆ, ὅτι, ἂν ὁ τελευταῖος πόλεμος ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν καὶ εἰς λαοὺς μὴ ἔχοντας νὰ ἐπιδείξωσι μέγα καὶ ἔνδοξον ἱστορικὸν παρελθὸν μηδὲ τίτλους πολυτίμους, ὡς ὁ ἐν Πόντῳ Ἑλληνισμὸς (ὅστις ἰθαγενῆς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ ἀπὸ 3000 περίπου ἐτῶν ἀνεδείχθη τὸ μόνον ἐκπολιτιστικὸν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ στοιχείων<sup>2</sup> καὶ ἐν τῇ πτώσει αὐτοῦ καὶ πρὸ αὐτῆς ἔτι οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων), πολὺν περισσότερον δικαιούται οὗτος ν' ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ἀφ' οὗ μάλιστα ἀληθῆ ὑπέστη μαρτύρια ἐπὶ πέντε περίπου αἰῶνας στενάζων ὑπὸ τὸν ζυγὸν στυγερᾶς δουλείας καὶ ἀφ' οὗ

κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ὑποβλήθεις εἰς τὰς φοβερωτάτας τῶν ὄσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία δοκιμασίας ἐπότισε καὶ πύλιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ποταμηδὸν χυθέντος τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ τὸ Μακεδονικὸν (ἔνθα συμπολεμήσας μετὰ τῶν ἡρωϊκῶν συμμάχων ἐτίμησε τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα) καὶ τὸν Καύκασον (διότι καὶ ἐκεῖ ἠγωνίσθη ὑπὸ τὸν Ἑλληνα συνταγματάρχην Ἀνάτιον) καὶ γυναικας ὀπλοαρχηγούς ἀνέδειξε συνεργαζομένας μετὰ τῶν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου πρὸς ἄμυναν τῆς χώρας σχηματισθέντων καὶ σήμερον ἐτι δρώντων ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ ἡρωϊδας παρθένους καὶ γυναῖκας παρέρχεν, αἵτινες κατὰ τὸν ἐκτοπισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐπροτίμησαν νὰ πέσωσι σωρηδὸν εἰς τὸν ποταμὸν καὶ νὰ πνιγῶσι παρὰ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν κτηνώδη βίαν καὶ ν' ἀτιμασθῶσι. Καὶ τίς δύναται εἰς λαὸν ἀληθῶς μαρτυρήσαντα καὶ πολυτίμους κεκτημένον τίτλους ν' ἀρνηθῆ τὸ δικαίωμα τὸ πηγάζον ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων τῆς τεθείσης ὡς βάσεως εἰς τὴν ἀναδημιουργίαν τοῦ κόσμου ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, ἧτοι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διαθέτῃ καὶ οὗτος τὰ κατ' αὐτὸν ὡς ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ, τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ μετώσῃ καὶ οὗτος τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας; Ἄν ἤδη παταξάντες τὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν βίαν οἱ ἡρωϊκοὶ καὶ φιλοδίκαιοι σύμμαχοι ἀνεστήλωσαν τὴν ἀληθῆ δικαιοσύνην καὶ πλήρη ἀπέδωκαν τὴν ἐλευθερίαν εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους λαούς, ποῖος λόγος, ποία δύναμις ἀνθρώπινη δύναται ν' ἀφήσῃ καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν πτέρναν τοῦ ἀγρίου καὶ ἀπαισίου τυράννου τὸν ἐν Πόντῳ καθαρῶς Ἑλληνικὸν καὶ συμπαγῆ τὸ πλεῖστον πληθυσμὸν εἰς 700000 ψυχὰς ἀνερχόμενον; Οὐδέμία βεβαίως, ἐὰν τὸ κράτος τῆς ἀληθοῦς δικαιοσύνης ἐν τῇ νέᾳ τοῦ κόσμου διαρροσθίμει στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν πράγματι ἠθικῶν, ὡς τοῦτο διαπρνοῖως πολλάκις διακηρύχθη. Ἄλλὰ καὶ ἂν διὰ λόγους σοβαροῦς, οὓς μόνη ἡ Διасυμμαχικὴ διπλωματία γινώσκει, οἱ Πόντιοι Ἑλληγες θὰ στερηθῶσι τοῦ εὐτυχήμα-

τος τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως αὐτῶν κατὰ τοὺς προαιωνίους πόθους των, ἢ ψυχολογικῆ αὐτῶν κατάστασις εἶναι τοιαύτη σήμερον, ὥστε δὲν θὰ βραδύνη νὰ ἐξεγερωθῶσιν ἅπαντες οὗτοι ὡς μία ψυχὴ καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν δυνάμεων νὰ διεκδικήσωσι τὰ δικαῖά των προτιμῶντες ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῶν ἀγῶνι νὰ πέσωσι καὶ μέχρῃ ἐνὸς παρὰ νὰ ἐξακολουθῶσι ζῶντες ὑφ' ἧς μέχρῃ τοῦδε ἔζησαν συνθήκας ἢ καὶ νὰ ἐξαοτηθῶσιν ὀθενδήποτε ἀλλάσσοντες δεσπότης καὶ δὴ καθ' ὃν χρόνον ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας θὰ φωτίζει διὰ τοῦ ἀπλέτου αὐτοῦ φωτός σύμπαντα τὸν νέον κόσμον ἀπ' ἄκρον εἰς ἄκρον. Ὡς γνήσιος τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνος ἀπόγονος γινώσκει καὶ ὁ σημερινὸς Πόντιος, ὅτι ζῆν αἰσχροὺν αἰσχροῶς τοῖς καλῶς πεφυκόσι (Σοφοκλ. Ἦλ. 989) καὶ οὐδέποτε θ' ἀνεχθῆ, ἵνα ἄλλοι μὲν πολὺ καθυστεροῦντες αὐτοῦ εἰς τοὺς τίλους καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἐδξωίας ζῶσι γεγηθότες, αὐτὸς δ' ἀलगύνηται τοῦτ' αὔθ', ὅτι ζῆ σὺν κακοῖς πολλοῖς τάλας, ἀφίλος, ἔρημος, ἄπατρις (καὶ δὴ ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατριδί), ἐν ζῶσι νεκρὸς (Σοφοκλ. Φιλοκτ. 1018, 1021—1022), μεγίστην δὲ μάιστα τιμὴν καὶ δόξαν αὐτοῦ θὰ θεωρήσῃ, ἂν τελευταῖος πάλιν ἀνακήσῃ τὴν σημαίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἧς τελευταῖος γενόμενος πρόμαχος πρὸ 460 περίπου ἐτῶν ἐπέκυψεν εἰς τὴν βίαν τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ κατοπιν ἀγῶνων ἡρωϊκῶν.

Ἡρόδοτος, Ξενοφῶντος Κύρου ἀνάβασις, Ὅμηρου Ἰλιάς, Πausανίου Ἑλλάδος περιήγησις ἔκδ. Didot 1842. Σοφοκλῆς, Στράβωνος γεωγρ. ἔκδ. Aug. Meineke 1852.—Ὁβιδίου Μεταμορφώσεις, Ὀρατίου ἐπιστολαί, Πλινίου φυσ. ἱστορ. ἔκδ. Didot ἐν Παρισ. 1834.

Ἀγαθίου ἱστορ. ἔκδ. Βόννης 1828. Ἄννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάς τόμ. I. ἔκδ. Βόνν. 1839. Ἄνωμόμου περίπλους Εὐξ. Πόντου—Ἀρριανοῦ περίπλ. Εὐξ. Πόντου (ἐν τῷ I. τόμ. τοῦ Geographi Graeci minores ἔκδ. Παρισ. 1855). Ἀππιανοῦ ἱστορ. Ρωμαϊκῆ τόμ. I. ἔκδ. Λειψίας 1879. Ἀτταλειάτης Μιχαῆλ ἔκδ. Βόνν. 1853. Βησσαρίωνος ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα ἔκδ. Λάμπρου ἐν Ἀθῆν. 1916. Βυζάντιος Στέφ. τόμ. III. ἔκδ. Λειψ. 1825. Εὐγενίου Ἰωάννου Ἐγκωμιαστικῆ ἔκφρασις τῆς Τραπεζοῦντος ἔκδ. L. Fr. Tafel (παράρτημα εἰς τὰ Eustathii opera ἐν Φραγκφούρτη 1832). Ζωναράς ἔκδ. Βόνν. 1841. Ζώσιμος ἔκδ. Βόνν. 1837. Θεοφάνης ἔκδ. de Boor ἐν Λειψ. 1883—85. Ἱεροκλέους Συνέκδημος ἔκδ. Βιέννης. Ἰουστιανοῦ νεαραὶ ἔκδ. E. Zachariae A. Lingenthal ἐν Λειψ. 1881. Λιβαδηνοῦ Ἄνδρ. Περιήγησις ἔκδ. Μ. Παρανίκα ἐν Κων/πόλει 1874. Παναρέτου Μιχαῆλ χρονικὸν τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων τῶν μεγάλων Κομνηνῶν κτλ. ἐν τῇ ὑπὸ Tafel ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Εὐσταθ. ἐν Φραγκφούρτη 1832. Πορφυρογέννητος Κωνσταντ. τόμ. III. ἔκδ. Βόνν. 1829. Προκόπιος τόμοι I. καὶ II. ἔκδ. Βόνν. 1833.

Ἀντωνοπούλου Σταμ. Μικρὰ Ἀσία ἐν Ἀθῆν. 1907. Ἀποστολίδου Δημητρ. Ἡ μεγάλη τραγωδία τοῦ Πόντου ἐν Ἀθῆν. 1919. Βουτυρᾶ Στ. Λεξικὸν ἱστορίας καὶ γεωγραφ. ἐν Κων/πόλει 1869—1890. Εὐαγγελίδου Μαργαρ. Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἐσθίων τοῦ πολιτισμοῦ Μ. Ἀσίας καὶ Θράκης ἐν Ἀθῆν. 1918. Εὐαγγελίδου Τρύφ. Ἱστορία Τραπεζοῦντος ἐν Ὀδησῶ 1898. Ζερβοῦ I. διάλεξις, Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου ἐν Ἀθῆν. 1919. Ἰωαννίδου I. Ἡμερολόγ. τοῦ Πόντου (τῶν ἐτῶν 1903 καὶ 1905) ἐν Τραπεζ. Ἰωαννίδου Σ. Ἱστορία τῆς Τραπεζοῦντος ἐν Κων/πόλει 1870. Κάλφογλου I. Οἱ Ἕλληνες ἐν Κανκάσῳ Ἀθῆν. 1908. Κρούμβαχερ Καρ. Ἱστορία τῆς Βυζαντ. λογοτεχνίας τόμ. Γ' (μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου) ἐν Ἀθῆν. 1900. Κυριακίδου Ἐπαμ. Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζ. κτλ. λογίων Ἀθῆν. 1897. Κωνσταντινίδου Μιχ. Ἑλληνικὴ μυθολογ. ἐν Ἀθῆν. 1912. Λαμέρα Κωνστ. Τὸ Μικρασιατικὸν πρόβλημα ἐν Ἀθῆν. 1918. Μαύρη βίβλος διωγμῶν καὶ μαρτυριῶν τοῦ ἐν Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ ἔκδ. Πατριαρχ. ἐν Κων/πόλει 1919. Μπάρτ καὶ Χίρστ Ἐγκυκλοπαιδ. Λεξικ. Ἀθήνησι 1889—1898. Μπότσαρη Δ. Νότη, Ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς Ἀθῆν. 1919. Μυστακίδου Β. Ἀρμενία Ἀρμενικὸν βασίλειον ἐν Κων/πόλει 1919. Οἱ ἀνθελληνικοὶ διωγμοὶ ἐν Τουρκίᾳ ἔκδ. Ὑπουργείου ἐπὶ τῶν Ἐξωτερ. ἐν

Ἰσθμ. 1917. Ξενοφάνης Περιοδ. τόμ. ζ' και Ζ' ἐν Ἀθήναις. Παναγιωτίδου Θεολόγου, Ὁ ἐν Ρωσίᾳ Ἑλληνισμὸς Ἀθῆν. 1919. Παπαδοπούλου Ἀνθ. Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος. κλπ. ἐν Ἀθῆν. 1919. Παπαμιχαλοπούλου Κ. Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον Ἀθήνησι 1903. Παπαρρηγοπούλου Κ. Ἱστορ. τοῦ Ἑλλήν. Ἔθνους ἐν Ἀθῆν. 1903. Σβορώνου Ι. Πῶς ἐγεννήθη ὁ δικέφαλος αἰτὸς τοῦ Βυζαντίου, ἐν Ἀθήναις 1914. Τριανταφυλλίδου Περιζκλ. Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ φυλὴ Ἀθῆν. 1866. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ φυγάδες, ἐν Ἀθῆν. 1870. Χαμουδοπούλου Μητᾶ Γεωγραφία\* Ἀθῆνησι 1888. Χειμωνίδου Φιλίππ. Ἱστορία καὶ στατιστ. Σάντας ἐν Ἀθῆν. 1902.

Anderson I. G. *Studia Pontica* I. Bérard, V. Le problème turc Paris 1917. Brockhaus' *Convers. Lexicon* 14η ἐκδ. ἐν Βερολ. καὶ Βιένν. 1901—1904. Coins of the Wandals Ostrogoths and Lombards in the British Museum London 1911. Cuinet V. *La Turquie d'Asie, géographie administrative etc.* τόμ. I. Paris 1890 καὶ τόμ. II, III καὶ IV. Cumont Franz et Eugène *Studia Pontica* II. Cartius E. *Griechische Geschichte* ἐν Βερολ. 1873. Dieterich K. *Das Griechentum Klein—Asiens* Leipzig 1915. Fallmerayer Jacob, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt München* 1837. Τοῦ αὐτοῦ *Fragmente aus dem Orient* Stuttgart & Tübingen 1845. Grothe Hugo, *Auf türkischer Erde* Berlin 1903. *La grande Encyclopédie* Paris. *Le Quien Oriens Christianus* Paris 1740. Maccas Léon, *L'Hellénisme de l'Asie Mineure etc.* Paris—Nancy 1919. Mathieu Henri, *La Turquie et ses peuples differants* τόμ. I. καὶ II. Migne P. G. XLVI. De Morgan J. *Contre les barbares de l'Orient* Paris—Nancy 1918. Müller C. *Fragmenta historicorum Graecorum* τόμ. III. ἐκδ. Didot ἐν Παρισ. 1849. Nicole Jules *Λέοντος σοφοῦ τὸ ἐπαρχιακὸν βιβλίον Genève* 1893. *Oeconomides D. Lautlehn des Pontischen* Leipzig 1908. Perrot J. *Suvenirs d'un voyage en Asie Mineure* Paris 1864. De Pfaffenhoffen F. *Essai sur les aspres Comnenats ou blancs d'argent de Trébizonde* Paris 1847. Reclus Elisée, *L'Asie antérieure* Paris 1884. Rosen über die Sprache der Lazen Lemgo & Demoldt 1844. Sabatier J. *Description générale des monnaies Byzantines* τόμ. II. Paris 1862. Schlumberger G. *L'epopée Byzantine à la fin du dixième siècle* Paris 1896. Taylor *Journal of the geographical Society* 1868. Texier Charles, *Asie Mineure* Paris 1882. Waddington W. H. (*Babylon E—Reinach Th.*) *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure* vol. I, fascicule 1.

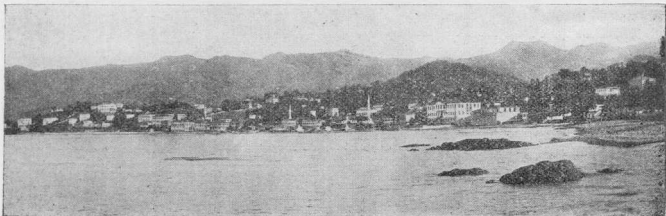
\* Ἡ τοῦ Ἀναστ. Οἰκονομίδου Γεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Χαλδίας καὶ τῶν παρ' αὐτὴν πόλεων ἐλάχιστα ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὡς μὴ ἐν καιρῷ περιελθούσα εἰς χεῖράς μου.

Πρόλογος.....	Σελ.	ε'—11
ΜΕΡΟΣ Α'. 'Ο Πόντος από χωρογραφικῆς ἀπόψεως	»	11—106
1. Ὅρια καὶ ἐμβαδὸν αὐτοῦ (σ. 11). 2. Πολιτικὴ τῆς χώρας διαίρεσις καὶ διοίκησις (σ. 12—14). 3. Αἱ κυρι- ώταται πόλεις καὶ κωμοπόλεις ἐν Πόντῳ (σ. 14—94).		
4. Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις καὶ διοίκησις τοῦ Πόντου (σ. 94—100). 5. Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Πόντου κατ' ἐθνό- τητας καὶ ἐν συνόλῳ (σ. 100—106).		
ΜΕΡΟΣ Β'. Ὁ Πόντος ἀπὸ ἐθνογραφικῆς ἀπόψεως	»	106—131
1. Ἕλληνες (σ. 108—110). 2. Τοῦρκοι (σ. 110—113). 3. 'Αρμένιοι (σ. 113—116). 4. Λαζοὶ (σ. 116—121). 5. Γε- ωργιανοὶ (σ. 121—125). 6. Κιρκάσιοι (σ. 125—127). 7. Κοῦρδοι (σ. 127—129). 8. Τάρταροι (σ. 129). 9. Τσιαπνῆδες (σ. 129—130). 10. Κηζηλιμπάσηδες (σ. 130—131).		
ΜΕΡΟΣ Γ'. Ὁ Πόντος ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως....	»	131—146
Μιθραδάται βασιλεῖς τοῦ Πόντου (σ. 131—138). Πόν- τος Γαλατικὸς (σ. 138). Πόντος Πολεμωνιακὸς καὶ Ἑ- λενόποντος (σ. 139). Ἀρμενιακὸν θέμα (σ. 139—141). Θεόδωρος Γαβρᾶς δούξ τῆς Τραπεζοῦντος (σ. 141). Ὁ- ρια τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος ἐπὶ τοῦ ἰδρυ- τοῦ αὐτῆς Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (σ. 142—143). Οἱ Κο- μνηνοὶ αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζοῦντος (σ. 143—146).		
ΜΕΡΟΣ Δ'.....	»	146—160
1. Θρησκεύματα. 2. Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ διάλεκτος. 3. Γράμματα, ἐπιστήμαι καὶ σχολικὴ κίνησις ἐν Πόν- τῳ. 4. Ἐμπόριον, προϊόντα εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς. 5. Αὐτάρκεια τῆς χώρας. 6. Βιομηχανία καὶ τέχνη ἐν Πόντῳ.		
'Επίλογος.....	»	160—166
Τὰ ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ μνημονευόμενα ἔργα.....	»	166—168

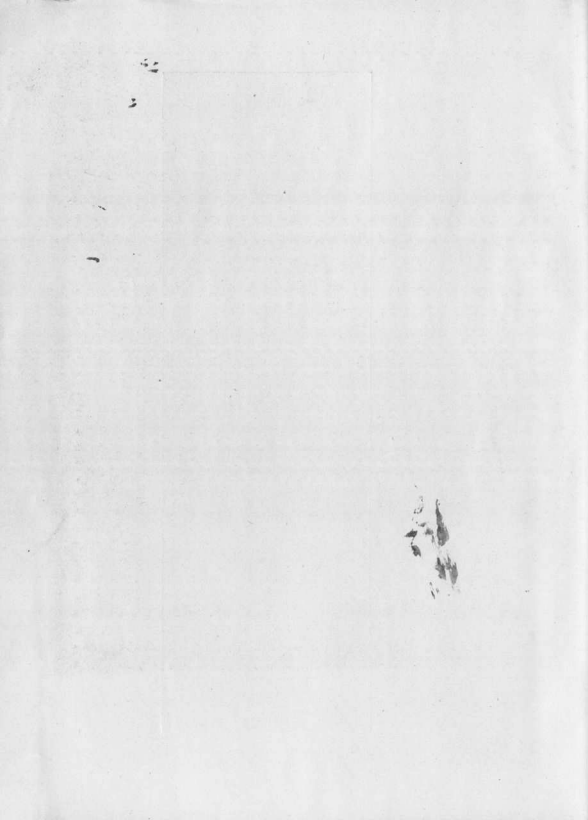
## Σφαλμάτων διόρθωσις καὶ προσθήκαι

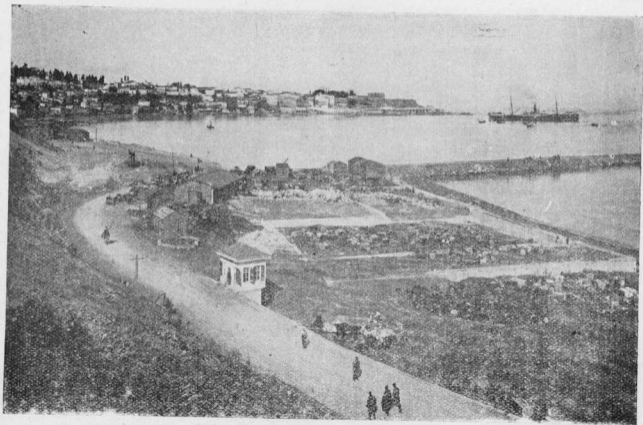
'Εν σελ.	1	στίχ.	12	μετὰ τὸ 1905 πρόσθεται καὶ 1903
»	»	»	19	ἀντί: ὀκτώ γραπτέον: ἐννέα
»	»	»	20	μετὰ τὸ (Σούρμαινε τουρκ.) πρόσθετέον: τὸ Τζεβιζλίχη
»	»	»	48	» 26 ἀντί: Μποϊμπάτ γραπτέον: Μποϊμπάτ
»	»	»	50	» 25 μετὰ τὸ: λιγῶν γραπτέον: χαρτίνων
»	»	»	58	» 25 ἀντί: ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς γραπτέον: ἐντεῦθεν τῆς δεξιᾶς
»	»	»	60	ὑποσημ. (1) ἀντί: 37 γραπτέον 36
»	»	»	66	στίχ. 28 ἀντί: ποιήματι γραπτέον: ποιήματι
»	»	»	92	ὑποσημ. (2) ἀντί: 600 γραπτέον: 241





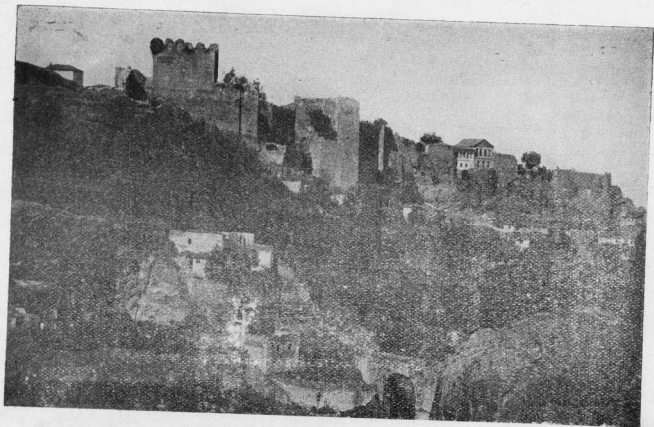
ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΡΙΖΑΙΟΥ



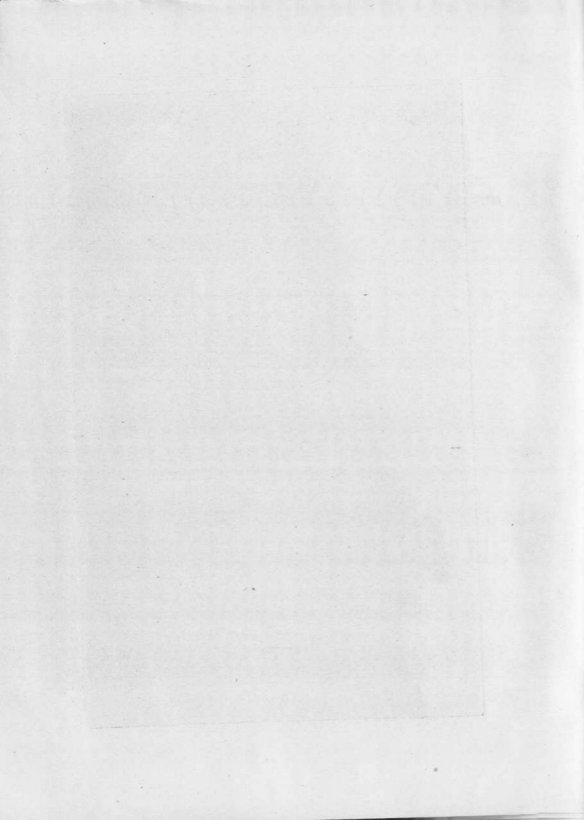


Η ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ ΑΓΩ ΤΟΥ ΛΙΜΕΝΟΣ ΛΥΤΗΣ





ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ



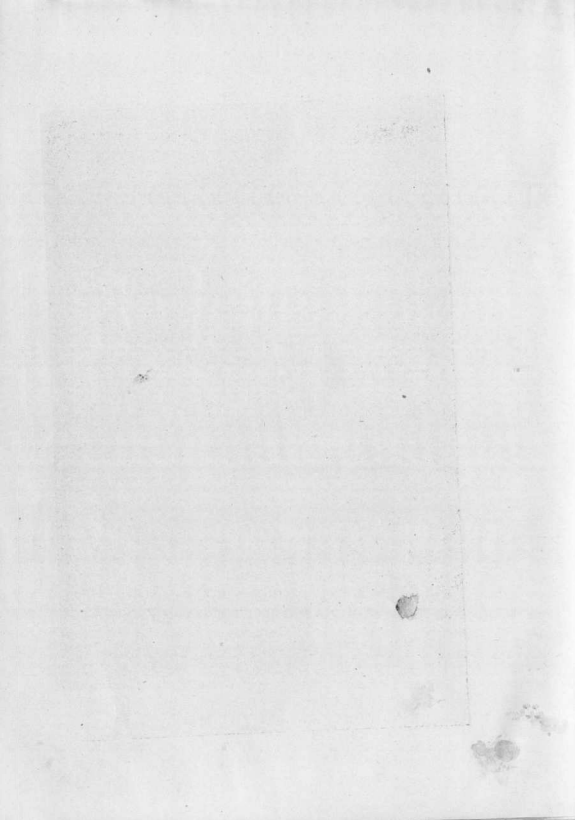


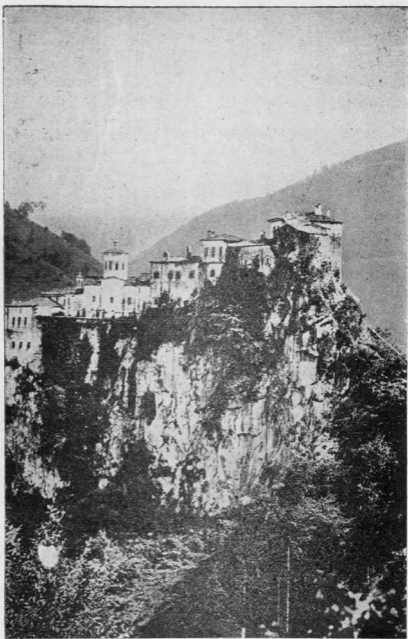
Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΧΡΥΣΟΚΕΦΑΛΟΥ ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ





Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ





Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΡΕΩΤΑ



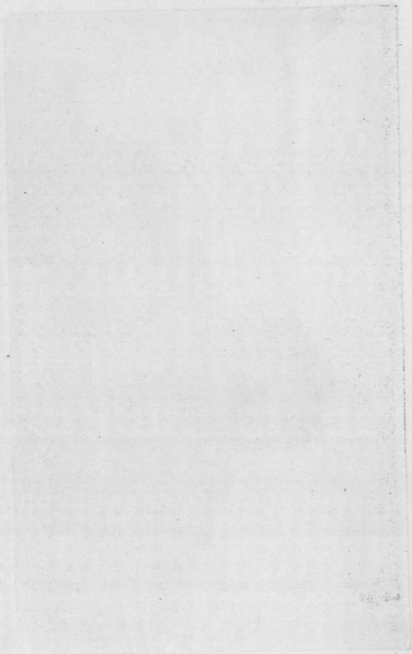


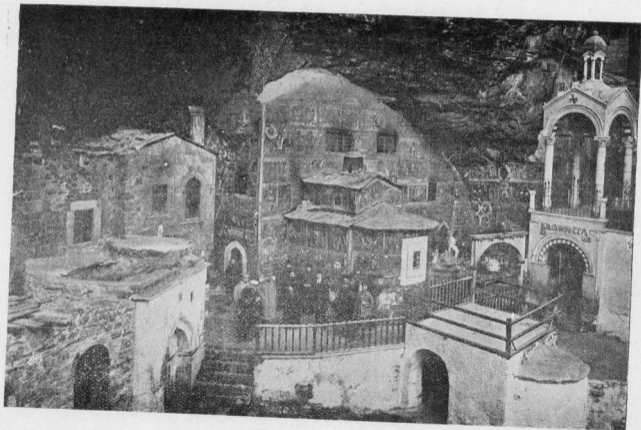
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ



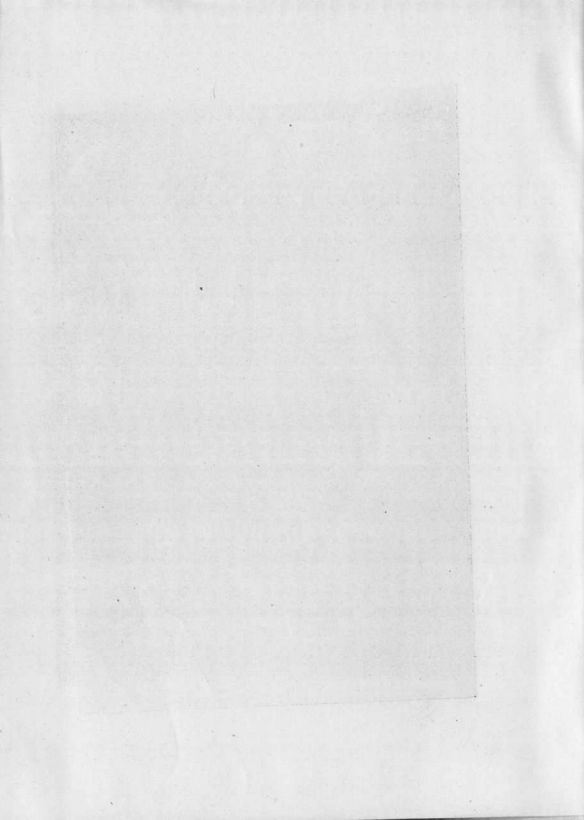


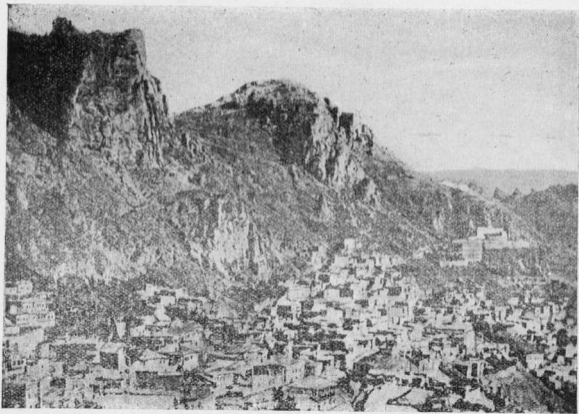
Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ



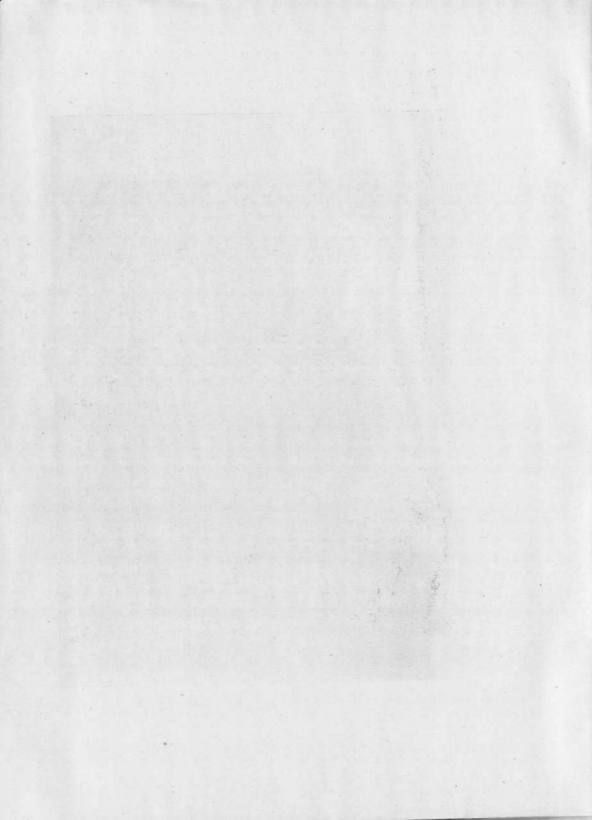


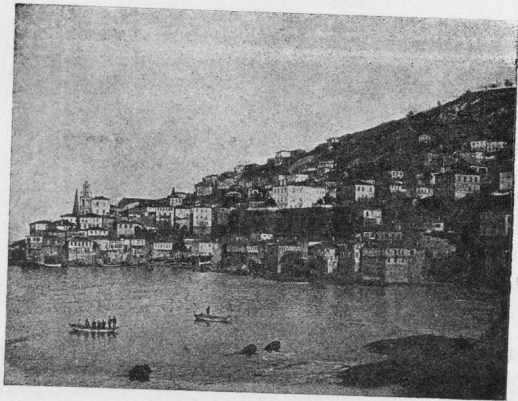
Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΣΟΥΜΕΛΑ



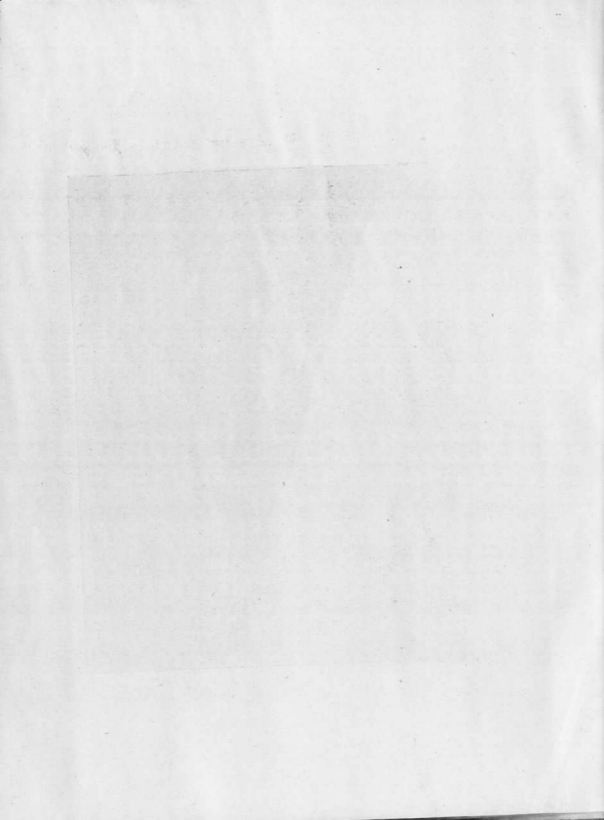


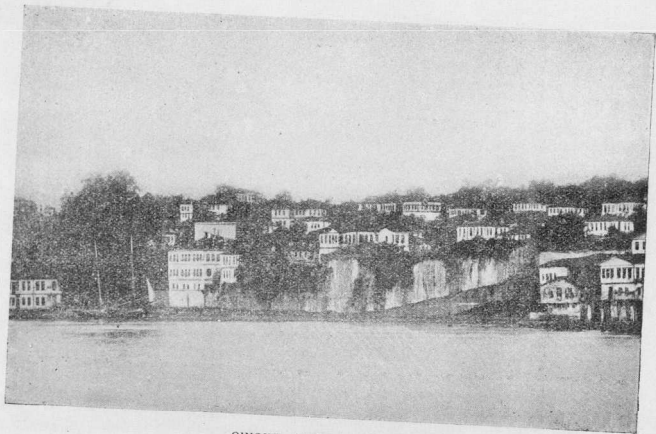
ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΑΓΡΓΥΡΟΥΠΟΛΕΩΣ





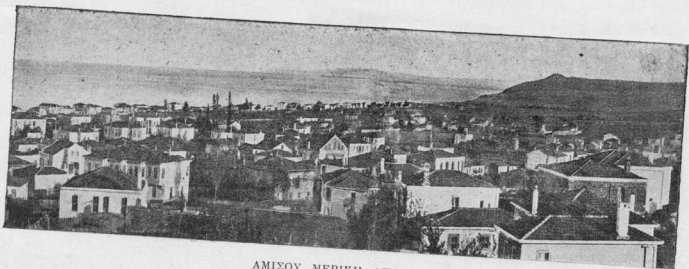
ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΟΣ



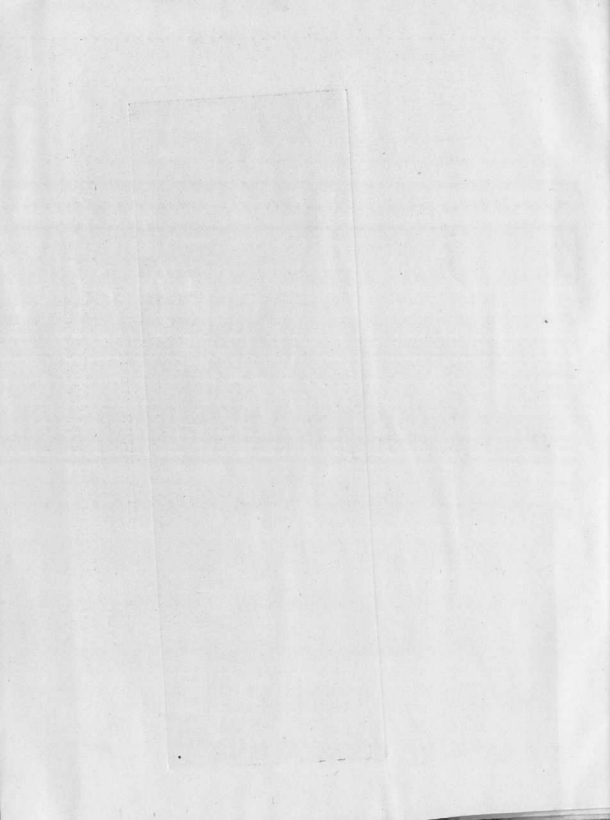


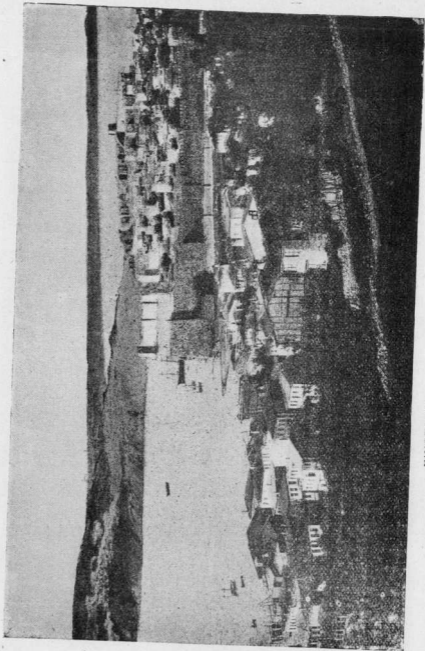
ΟΙΝΟΗΣ ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΩΣ





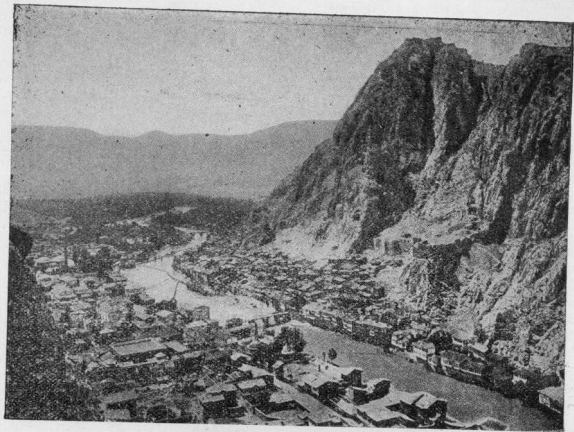
ΑΜΙΣΟΥ ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ





ΣΙΝΟΥΠΗ ΕΚ ΑΥΤΟΥ ΜΕΤΩΝ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΗΣ

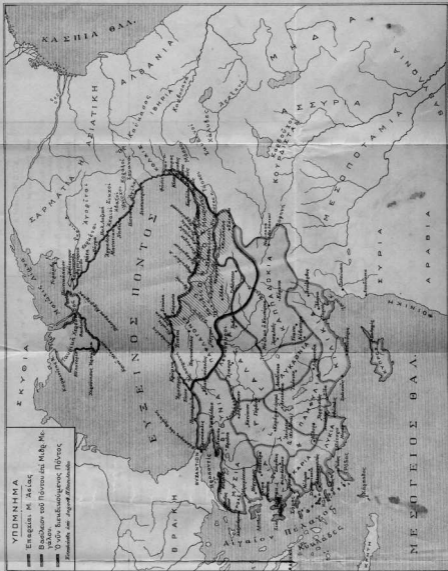




ΑΜΑΣΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΒΑΣΙΛΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

**ΥΠΟΜΝΗΜΑ**

- Ενεργία Μ. Ασίας
- Βασίλειον του Πόντου επί Μιθρ. Μεγάλου
- Ο νυν Βενεδικτινός Πόντος
- Στοιχασθήσασιν οίκοι



ΑΝ. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

